МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 20

ЧЕРКАСИ 2015

Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України;
Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького /
[відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2015. – Вип. 20. – 180 с.

У збірнику наукових праць розглянуто актуальні проблеми лексикології, ономасіології, термінології, діалектології, історії мови, ономастики, граматики, психолінгвістики, лінгвостилістики та комунікативної лінгвістики.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОМІСІЇ:
Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор);
М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор;
О. О. Селіванова, доктор філологічних наук, професор;
П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор;
В. П. Олексенко, доктор філологічних наук, професор;
М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор;
Є. Сиротюк, доктор філологічних наук, професор (Польща);
О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія);
М. Чумак-Жунь, доктор філологічних наук, професор (Росія);
З. М. Денисенко, кандидат філологічних наук, доцент;
В. В. Калько, кандидат філологічних наук, доцент;
Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент;
Л. О. Пашіс, кандидат філологічних наук, доцент;
Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар – **Т. В. Щербина**, кандидат філологічних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК:
Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, доцент;
Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент.

РЕЦЕНЗЕНТИ:
О. В. Кульбабська, доктор філологічних наук, професор;
М. О. Вінтонів, доктор філологічних наук, професор.

Адреса редакційної колегії:
18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, ННІ української філології та соціальних комунікацій.

Видання затверджено ВАКом України як фахове з філологічних наук (рішення президії ВАК України від 26. 05. 2010 р., постанова 1-05/ 4).

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 12 березня 2015 року).

Засновник
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ. ОНОМАСТИКА

Г. І. Мартинова
УСКЛАДНЕНІ ФОРМИ ПРОСТОГО ДІЄСЛІВНОГО ПРИСУДКА
В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ 5
Т. В. Щербина
НЕОФІЦІЙНІ ОСОБОВІ НАЙМЕНУВАННЯ В ГОВІРЦІ СЕЛА ЖУРАВКИ ШПОЛЯНСЬКОГО
РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ 10
З. М. Денисенко
ОРОНІМИ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ ЧЕРКАЩИНИ 15
Т. І. Приступа
ДВОЇНА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ІМЕННИКІВ: ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....22
М. О. Волошинова
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАПОЇВ У СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА.....28
В. А. Павлюк
ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СФЕРІ НЕОФІЦІЙНОЇ АНТРОПОНІМІЇ
ВІННИЧЧИНИ 33

ОНОМАСІОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

О. О. Селиванова
ПСЕВДОЗАИМСТВОВАНИЕ КАК СПОСОБ НОМИНАЦИИ КОМПЬЮТЕРНОГО СЛЕНГА.....38
В. В. Калько
АСОЦІАТИВНО-ТЕРМІНАЛЬНА МОТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ РИБ 44
Г. А. Ярмоленко
ПРЕДИКАТНО-АРГУМЕНТНА МОТИВАЦІЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 51
О. В. Коновалова
МОТИВАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ *Adj+N*.....55
А. А. Таран
НОВІ СКЛАДЕНІ НОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....60
О. А. Старченко
СЛОВОТВІРНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ТЕРМІНОГНІЗДА ЯК ВИЯВ СИСТЕМНОСТІ
ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ Й ВИБОРЧИХ ПРОЦЕДУР АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....65
З. С. Шевчук
ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК МЕНТАЛЬНО-
КОГНІТИВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ПОРТРЕТА ЖІНКИ.....70

ГРАМАТИКА

М. І. Калько
СЕМАНТИЧНИЙ СПЕКТР ВИДУ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ СИСТЕМИ І
СЕРЕДОВИЩА У СФЕРІ ВИДОВИХ ЗНАЧЕНЬ 75
Л. В. Шитик
РІЗНОРАНГОВИЙ СИНКРЕТИЗМ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПІДРЯДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ 81
М. П. Баган
СПОЛУЧНИКОВА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....87
Р. О. Христіанінова
ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ.....93
Л. І. Лонська
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ ХІАЗМУ (на матеріалі українських паремій).....99
Н. В. Лахно
ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИХ ПРИДІЄСЛІВНИХ АКТАНТІВ.....104
М. В. Заполовський
СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ БІБЛІЙНИХ ПРИТЧ.....109

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

С. Т. Шабат-Савка
КОМУНІКАТИВНА ІНТЕНЦІЯ ЯК МІЖРІВНЕВА ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ.....114
I. M. Derik
SPEECH INTERACTION IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION.....120
І. Я. Гродський
МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОРАДИ В АНГЛІЙСЬКИХ ЛИЦАРСЬКИХ РОМАНАХ XII–XV СТ….....126
I. I. Mogiley
VISUAL NARRATIVE IN TRANSLATING THE LITERARY TEXT OF ROMANTIC PROSE ….…..…131
Л. О. Овсієнко
ЕКСПЛІЦИТНО ВИРАЖЕНА ОЦІНКА В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ ……136

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

В. П. Мусиенко, Кьонгок Чу
ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ КАК ДИАЛОГ АВТОРА С НАУЧНЫМ СООБЩЕСТВОМ.....141
A. G. Golodov
DAS PROBLEM DER KLASSIFIKATION DER WORTKREUZUNGEN (am Material der politischen Publizistik)……145
H. V. Kocherha
FORMATION STAGES OF UKRAINIAN SUFFIX SUBSYSTEM IN THE CONTEXT OF THE WORLD LANGUAGE PICTURE EVOLUTION.....151
Л. В. Корновенко
ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ «ДЕМОН» М. Ю. ЛЕРМОНТОВА.....158
О. М. Цапок
СИНТАКСИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ДИКТОРСЬКИХ ПІДВОДОК У РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕЛЕНОВИНАХ……163
Ю. В. Вороніна
КОНЦЕПТ «ЖІНКА» В СУЧАСНІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ІДІОЛЕКТНИХ ПОРІВНЯНЬ).....168
О. С. Шлапаков
ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО АКТА «ПОЖЕЛАНИЕ» В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ, УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....172

НАШІ АВТОРИ 177

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ. ОНОМАСТИКА

УДК 811. 161. 2’28

Г. І. Мартинова

УСКЛАДНЕНІ ФОРМИ ПРОСТОГО ДІЄСЛІВНОГО ПРИСУДКА В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті вперше розглянуто ускладнені форми простого дієслівного присудка в ареалі середньонаддніпрянського говору в цілому. Дослідження здійснено за матеріалами діалектних текстів, а це дає повнішу й об’єктивнішу інформацію про структурно-граматичну, семантичну й функціонально-стилістичну специфіку розглянутих одиниць, засвідчує їхнє місце в досліджуваній системі. Виявлено, що ускладнені форми простих дієслівних присудків у середньонаддніпрянських говірках виникають унаслідок функціювання додаткових граматичних засобів: часток, так званих «порожніх слів» чи повторення форм, які передають найрізноманітніші відтінки предиката. У всіх середньонаддніпрянських говірках мовці найчастіше вживають з цією метою частки, що надають присудку різних стилістичних відтінків, причому специфіка досліджуваних говірок полягає в одночасному використанні часток зі спонукальною, модальною, обмежувально-видільною та підсилювальною семантикою. Ускладнені прості дієслівні присудки, утворені шляхом повторення дієслів, є засобом вираження тривалої, повторюваної чи інтенсивної дії, або називають періодичну дію з результативним значенням, а при наявності частки ***не*** *з відтінком сумніву в тому, що дія матиме якісь наслідки. Ускладнені присудки-ідіоми виявлені зрідка, здебільшого вони характеризують особистість комуніканта чи увиразнюють висловлення.*

Ключові слова: *ускладнений простий дієслівний присудок, частка, порожні слова, діалектний текст, середньонаддніпрянський діалект.*

Постановка проблеми та її зв’язок із науковими і практичними завданнями й аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття відчутна активізація досліджень української діалектної мови: з’явилося чимало праць, присвячених системному вивченню фонетики, фонології, лексичного, фразеологічного та морфологічного складу говірок. Меншу увагу приділено аналізу одиниць синтаксичного рівня, встановленню їхньої ієрархії та особливостей функціонування в діалектах.

Загальну характеристику синтаксичних систем наріч і діалектів української мови подано в працях С. Бевзенка [2, с. 151–177], І. Матвіяса [8, с. 20–25]. Більшою мірою вивчені синтаксичні особливості говорів південно-західного наріччя (праці І. Чередниченка, Й. Дзендзелівського, І. Слинька, К. Германа, Н. Гуйванюк, В. Добоша, М. Кобилянської, С. Маковійчук, П. Недільського, В. Юрценюка тощо); меншою – північного (студії Н. Желєзняк, О. Юсікової), і особливо південно-східного (статті В. Брахнова, П. Дудика, Г. Мукан) наріч. В Атласі української мови діалектний синтаксис представлений лише на 8 картах, зокрема 6 із них присвячено поширенню словосполучень і 2 – синтаксичних конструкцій [1, к. 274–281]. В останні десятиліття структурні одиниці синтаксису вивчають переважно в текстовому вияві [11, с. 243–251; 10, с. 639–643; 7; 6, с. 200–201], що уможливлює здійснення компонентного, позиційного та контекстуального аналізу синтаксичних одиниць.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. На жаль, синтаксис середньонаддніпрянських говірок вивчений недостатньо: у 60–70-х роках ХХ ст. було опубліковано лише кілька розвідок про окремі синтаксичні одиниці з різних груп середньонаддніпрянських говірок (північних – В. Брахнов [3, с. 94–108]; полтавських – П. Дудик [5, с. 102–109]), проте комплексного опису цих говірок досі не здійснено. Як відомо, середньонаддніпрянський діалект став основою української літературної мови, а тому вивчення його синтаксичної системи надзвичайно важливе як щодо з’ясування її структурно-семантичного складу, особливостей репрезентації, так і для виокремлення в ній загальновживаного й вузьколокального.

Мета статті – представити ускладнені форми простого дієслівного присудка, виявити специфіку їхнього вираження та функціонування в діалектних текстах із різних зон середньонаддніпрянського говору.

Матеріалом для дослідження послугували діалектні тексти, представлені в збірниках (ГПК, ГЗП, ГЧ) та у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках, що дає змогу об'єктивно репрезентувати синтаксичні одиниці у зв'язному діалектному мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі ускладненими вважають присудки, утворені шляхом повторення слів і додавання спеціальних часток [9, с. 116]. П. С. Дудик, розглядаючи простий ускладнений присудок у полтавських говірках, зазначає, що це аналітичне з формального погляду утворення «щонайменше з двох слів, одне з яких (або й усі) є повнозначними» більшою мірою придатне порівняно із звичайним дієслівним присудком «для оформлення повнішої семантики і глибшої емоції» [5, с. 100].

Найчастіше в текстах засвідчено простий дієслівний присудок, ускладнений частками, які мають функційну спеціалізацію – підсилювально-видільну, модальну, емоційно-експресивну. Зокрема, частка **і** надає дієслову-присудку відтінку результативності, відповідності, посилення: *а й ˈмати ниˈч˙ім ни боˈл'ілˈ˙и / ˈкажут' / йа* ***і ни зˈнал˙а*** */ де те ˈсерце /* (Дв); *... а йа йак п˙ідˈб˙ілˈшал˙а / то вже вйаˈзал˙а в сноˈпи / і так* ***і жниву'вал˙и*** */* ; *... оˈце ˈвистружут' до твирˈдойі ˈпочви / а тоˈд'і ж* ***і клˈа'дут'*** *і на ц'йі ˈпочв˙і ˈц'іпом моˈл˙от'ат' //* (Гл); *брат м˙ій пас скот / і в канˈтор'і* ***і вмер*** *на сов˙іш˙чан'ійі /* (Бд); *так йа* ***й поˈб˙ігл˙а*** *та й забˈрал˙а доˈдому /* (Уст); *то воˈна за ˈч˙улку б'рал˙ас'а / та й ˈс'аде / поˈсидит' / та ˈсид'а* ***й ˈйіл˙а*** */* (Млш).

Частки **як, аж, ше й** вживані для підсилення дії, підкреслення її несподіваності: *до ми буˈл˙о оˈце йак пˈразник / да* ***йак поˈшийут'*** *ˈмати споˈдниц'у ˈнову /* (Дв); *пир'іжˈк˙ів* ***йак напиˈче*** *та* ***йак посˈтавит'*** *на ст'ілˈ пир'іжˈки / і* ***ше й*** *ˈл'удам* ***даˈйе*** *//* (НІ); *та йа ж л˙анˈкова / та виˈносил˙а та* ***йак простуˈдил˙ас'а*** *та на дˈругий ден'* ***йак захвоˈр'ілˈ˙а*** *та ˈм˙іс'ац' чи два лиˈжал˙а /* (Млш); *поки / йіˈйі син був / Диˈкан'ка в Полˈтавс'к˙ій ˈоблас'т'і / ˈпоки* ***аж приˈйіхав*** */* (Дн); *... бо саˈмому ˈПут'інов˙і ниˈвигодно / бо оˈце в˙ін там* ***аж танˈ'ц'уйе*** */ шо це ж оˈце ж ˈЙул'кин ˈур'ад уˈволили //* (Мск); *з пириˈл'аку* ***аж*** *по ноˈгах* ***поˈб˙ігло*** *і ˈвипала карˈтошка //* (Я) тощо.

Частка **мов** надає порівняльного чи вірогідного відтінку значення, причому вона може функціювати з частками, що мають підсилювальну семантику: *а йа стоˈйу на ˈпол˙ику отаˈко / шоб ˈбачил˙и / воˈни ни ˈв˙ір'ат' / ˈкажут' / шо* ***мов поˈбил˙и*** *чи шо / ну ни ˈбил˙и /* (Трс); *йак то оˈце вˈремн'а поˈгано жит' нигˈрамотному / гˈрош˙і м˙іˈн'айуц':а та таˈк˙і / шо* ***мов зˈнайу*** *гˈрош˙і /* (Тв); *роздовˈбайши ту гаˈл˙ушку / аˈга /* ***мов*** *уˈже* ***звaˈрилас'а*** */* (Клщ); *йа ни ˈбачила / ˈбачит' / тоˈд'і йіх* ***мов і ни буˈло*** */* (Шш); *накоˈс'у пш˙іˈнин':а / повиˈзу коˈров˙і / таˈке* ***мов ше ж*** *йа* ***помаˈгайу*** */*; ˈ*мама нас /* ***мов буˈло наˈг'йе*** */ мов воˈдичку / покуˈпайе і ˈсадит' до сˈтолу //* (ЗД). Частка **хоч (хоть)** має обмежувально-видільну семантику, виконуючи важливу роль у комунікативній актуалізації реми: *в ˈмине ос' ˈкохта йе дˈрана / наˈд'іниш / хто тиˈбе / то н'іхˈто тиˈбе* ***хоч ни вбйе*** */* (Брл); ˈ*Хот'би вже йаˈкийс' маг'ітохˈвон та клˈуб откˈрили / шоб воˈни* ***хоч зˈнали*** *куˈди йім буˈло* ***хот' і˙ти*** *//* (Вр); *йакˈшо ж / ˈкаже / ше ни повезˈли / то йа йоˈго* ***хоч*** *там* ***поˈбачу*** *//*; *шо хай поˈбуде хоч тˈрошки / йа* ***хоч подивˈл'ус'*** */ поˈдивимос'а оˈдин на ˈодного //* (Мск).

Простий присудок, виражений дієсловами наказового способу, ускладнюють модальні спонукальні частки **ну (ану), бодай**, які реалізують семантику бажання, прохання, наказу, заборони-заклику: *Ниˈма скоˈтини у двоˈр'і / жиˈве сам /* ***ну й кин'*** */ ни ˈдес'ат' к˙ілогˈрам ˈборошна / дай по три чи по пйат' /* (Ск); ***ну*** *коˈточок* ***засˈни / засˈни*** *сиˈночок /* ***засˈни / засˈни / зад'р'ˈімай*** *та ˈн'ічого ни ˈдумай / ˈт'іки ˈдумай сˈпати /* (Бгд); ***аˈну*** *кум / куˈма /* ***і'д'ˈіт'*** */* іˈдут' */ с'іˈдайут' / с'пˈ˙івайут' /* (Дн); *та ˈбоже / ой /* ***боˈдай*** *н'іхˈто* ***ни дожˈдав*** *таˈкойі ˈжиз'н'і /* (Дм), *ой /* ***боˈдай*** *йоˈго й* ***ни жит' / ни дожиˈдат'*** *таˈкого //* (Хр). Зрідка трапляються конструкції з частками ***бодай*** і ***би*** при дієслові минулого часу для вираження бажального способу, причому мовець не спонукає до виконання бажаної для нього дії, а лише повідомляє про неї: *спˈ˙івайут' / і воˈзилис'а /* ***боˈдай би покаˈзилис'а*** *//* (Хц).

Частками стали дієслівні форми ***даˈвай, буˈло, буˈвало, уˈз'ав (уз'аˈла, -о, -и, возˈ'ми)***, які дослідники називають ще «порожніми словами», оскільки вони втратили лексичне значення, набули високого ступеня семантичності та слугують засобом вираження лише граматичних значень [4, с. 81–83]. Такі слова близькі до часток і нерідко підсилюють простий дієслівний присудок спонукальною семантикою. Частка **давай** у сполученні із дієсловами теперішнього та майбутнього часів синонімічна в досліджуваних говірках до сполук із часткою **ну**: *пˈ˙ішл˙и ˈгарн'і д'ˈів'ки / так ˈгарно повˈб˙іран'і / та гоˈв˙ит' жи /* ***даˈвай*** *жи ж* ***гоˈв˙ит'*** */* (Зр); *дак воˈни тоˈд'і ˈбабу ту на ˈвоза / на ˈсан'і / да привизˈл˙и доˈдому / да сˈкинулˈ˙и ж да в˙ін до ˈматушки / шо* ***даˈвай мат'уˈхат'*** *жи ˈбабу /* (Брл); ˈ*йакоби ж воˈни жиˈл˙и ж ˈр'адом і д'ˈід Павˈло Гороˈбец' /* ***даˈвай одкиˈдат'*** */ чи воˈни йе жиˈв˙і /* (Дрз); *то це вже натˈкал˙а / наˈб˙ілˈил˙а і* ***даˈвай шит'*** */* (Мкй); *розв˙аˈзал˙и ту кал˙иˈту і / зˈначит' / це /* ***і*** ***даˈвай*** *ми йіˈйі* ***л˙аˈмат'*** *по куˈсочках / і даˈват' ˈйісти //* (Бгд); *в˙ін скаˈзав миˈн'і / шо* ***даˈвай*** *йа тиˈбе* ***забиˈру*** */* (Клщ). Також вона може ускладнювати головний член безособових

(інфінітивних) речень: *та то|д'і* ***да|вай*** *само|тужки* ***т'аг|ти*** *в йар |того парови|ка / та* ***да|вай мо|лот'*** */* (Хр); *а ми з под|ругойу п˙іш|ли в них і* ***да|вай т'і|кат'*** */ ни ве|р|нулис' ми // ми пе|ре|сид'іли в тих |лозах до |вечора / |поки |поноч˙і с|тало / і* ***да|вай доб˙і|рац':а*** *|йіхат' / йти на |п˙ешу до|дому //* (Кз); *та й* ***да|вай |б˙ігти*** *во|ни у |волос'т' ту|ди /* (Кз). Частку **було (ж, там, як)** додають до дієслів теперішнього чи майбутнього часу доконаного виду, які вжиті в значенні минулого часу: *о|це |тиждин'* ***бу|ло гу|л'айут'*** */* (Дрз); ***бу|л˙о*** *|мати |каже /* (Кж); *да* ***бу|л˙о ж да|йут'*** *нам о|це на жовт|неве / там по к˙і|лу до |борошна / до там шче чо|го /* (Дв); *ну* ***бу|ло ж там за|р'іжут'*** *ко|л˙и і поро|с'атко //* (Дрз); *|мати ж ко|л˙ис'* ***бу|л˙о йак зо|л'ат'*** *|сорочки / да вс'о да о|т'і жл|ук|та / да |поки попе|рут' /* (Дв). Частка **бувало** слугує для виділення, актуалізації дії, причому її може підсилювати частка **і (й)**: *гос'т'і* ***бу|вало зби|райуц':а*** *дес' там і с'п˙і|вали п˙іс|н'і / ко|л'адки / шче|д|р'івки //* (Грн); *|мати* ***бу|вало*** *|п˙ісл'а вой|ни / тво|йа |мати* ***п˙іш|ла*** *до мо|йейі /* (Крб); *а* ***бу|вало*** *шо* ***й вби|вали*** *л'у|дей о|це на ц'ій За|бар'і /* (Брз).

Нерідко в текстах трапляється простий ускладнений присудок, утворений із дієслова доконаного виду минулого часу та препозитивних часток **взяла та (та й, і, й)**, що активізує виклад, реалізує несподівану, невмотивовану дію, має відтінок «здійсненого наміру» [5, с. 106]: *а йа* ***ж воз'|ми та й ска|жи*** */ йак хтозна|шо /* (Трс); *хо|т'іл˙ос'а вже ми|н'і п˙ід|ти в степ / у степ / шоб із |тими із:|рос|л˙ими на сти|пу / йа* ***вз'|а|л˙а та й украл˙а*** *|л˙ожку та й п˙іш|л˙а /* (НІ); *|д'іти так ниви|л˙ик˙і / дак* ***уз'|а|л˙а да*** *по|душку* ***розис|л˙ал˙а*** */* (Брл); *йа* ***вз'|ала розчи|нила*** *те |к'істичко / учи|нил˙а / а по|том на |рано м˙і|шу йо|го і хл'іб пи|чу //* (Мкй); *а в˙ін* ***уз'ав і с'т'аг*** *із |воза йі|йі / ше |дужчий був //* (Л); *о|це ж одти|че цей сир / і* ***вз'|а|л˙и зби|вал˙и*** *йо|го /* (Мкй); *а то|д'і* ***вз'ав та*** *ота|ко* ***і звир|нув*** *йо|го / та й поса|див у с|кovороду і в˙ін о|це кру|гом о|це зве|р|нутий /* (Врм).

Частотні в текстах прості дієслівні присудки, ускладнені відзайменниковою часткою **собі**: *йак о|це |с'одн'і спик|ла йа х|л'іба / а на д|ругий раз* ***остав|л'айу со|б˙і*** *|к'іста / |кислого то|го са|мого ж /* ***со|б˙і ос|тавила*** *к'іс|та в |д'іж'і там ли|жит' /* (Дрз); *|д'іжка та|ка здо|рова / там |бочка / то ог˙ір|ки* ***со|б˙і за|сол'уйут'*** */* (Дрз); *п|ш˙інка у л'іс|ку / во|на са|ма* ***со|б˙і |с'ійиц':а*** */ шчи|пайиц':а на борич / та|к˙і лис|точки ма|лен'к˙і зили|нен'к˙і / то во|на там* ***со|б˙і рос|те*** *і цв˙і|те так |жовтин'ко /* (Дрз); *у |мене о|там ц'іп йе / йа* ***со|б˙і*** *о|там й ква|с'іл'ку* ***помоло|тил˙а*** *чи го|роху в |мене т|рохи йе / то йа* ***со|б˙і помоло|тила*** *|ц'іпом //* (Мкй); *А 'днак ко|рову де|р|жал˙и / ко|р'івка / поро|с'а / да* ***так со|б˙і й хаз'айну|вал˙и*** *//* (Дв). На думку І. І. Слинька, «іменні форми давального етичного займенника **собі**, ставши частками, надають дієслову-присудку значення вільної дії [9, с. 117], підсилюючи й увиразнюючи її.

Засвідчено також частку **прямо**, що слугує для виділення дії, вираженої дієсловом-присудком: *|гарно |вимил˙и п˙іч / йак напа|л˙ил˙и там / і* ***п|р'амо*** *боро|шенцим* ***нат|рушуйут'*** *і в п˙іч //* (Мкй); *а |мати ж од|но / за |сином* ***п|р'амо п|л˙аче*** *//* (Хр); *у м˙іш|ках* ***п|р'амо со|л˙ил˙и й скл˙а|дал˙и*** *// (Ндг).*

Ускладнені прості дієслівні присудки, утворені шляхом повторення дієслів недоконаного виду минулого й теперішнього часів, є засобом вираження тривалої дії: *... й привиз|л˙и су|с'іди ж до комин|данта / комин|дант* ***ди|вивс' / ди|вивс'*** */* (Брл); *на го|ришче зви|л˙а й зак|рил˙а / зак|рил˙а і йа си|д'іл˙а /* ***п|л˙акал˙а / п|л˙акал˙а*** */* (Брл); *... дак йа в той ту|л'ет / да й захо|вал˙ас'а / а во|ни* ***|б˙ігал˙и / |б˙ігал˙и*** */* (Брл); повторюваної: *а чол˙о|в˙ік |б˙іл'ше у|чивс'а / при|йіде /* ***поро|бив / поро|бив*** */ з|нову по|йіхав у|чивс'а /* (Брл); *там |н'емц'і ж пройіж|Uайут' / а т|реба шоб і сн'іг жи одки|дал˙и / бо т'і ж о|бози* ***і йдут' / і йдут'*** */*; *... так о|то с|тане" /* ***|в˙ійе" / |в˙ійе"*** *той хл'іб / на|в˙ійе"* / (Брл); *ми |цейу с|тежичкойу / с|тежичкойу* ***і|дем / і|дем*** */* (Дрз); або інтенсивної: *а в чотир|над'ц'ат' год йа вже |пере"|д во|дил˙а /* ***са|пайу / са|пайу*** */ гуп / у с|пину а|бо у |голову г|рудка / бо йа спе"|реду / бо йа |бистра бу|л˙а //* (Грш). Ускладнені прості дієслівні присудки у формі доконаного виду минулого чи майбутнього часів виражають більшу інтенсивність, періодичність дії з результативним значенням: *о|то жизн' бу|л˙а / да й* ***пиржи|л˙и / пиржи|л˙и*** *і хол˙о|да / і гол˙о|да /* (Дв); *ми вс'і мни|мо |кажна / до сно|па* ***нам|н'ала / нам|н'ала*** */* (Зр); *йа в˙:ій|ду / та* ***накру|чу / накру|чу*** */ кру|теник˙ів /* (Грш); *чи р'ад|но чи шо б то ни бу|ло / пра|чом* ***|вибйе / |вибйе*** *// і хара|шо //* (Мкй).

Ускладнений присудок у формі наказового способу служить для підкреслення наказу, прохання, заклику*: |баба си|дит' та й |кида в п˙іч // йак гор|шечки вит'а|гат' /* ***і|ди / йди*** *рога|чем //* (Грш); *... нагу|л'ал˙ас'а /* ***йди / йди*** *со|б˙і з |Богом //* (Бгд*); |т'іки зви|ду |оч˙і / кри|чит' / Хари|тино / йди с'у|ди / ч˙о ти /* ***с'і|дай си|ди*** */ |мушу йа си|д'іт' /* (Бг) або реалізує ці значення послаблено, з відтінком необхідності: *Во|но о|це йак по|думайу / то в си|л'і ни |дуже |добре |л'уд'ам /* ***ро|би й ро|би*** */* (Бг).

Засобом вираження ускладненого простого присудка можуть бути імперативи здебільшого у формі 2 ос. одн. з часткою **не** посередині: *во|на ми|н'і й |каже / |Л'ід'ійка /* ***р'і|шай ни р'і|шай*** */ ти йі|йі роз|казуй* (Трс); *йа ж все з|найу / |т'іки шо йа* ***ба|л˙акат' ни ба|л˙акал˙а*** *по |йіхн'ому /* (Бг), а також

сполучення інфінітива, частки **не** й форми наказового способу, що має додаткове значення сумніву в тому, що дія буде результативною: *Ти йі|йі роз|казуй / а **р'і|шат' ни р'і|шай** ти йій /* (Трс).

Зрідка функціонують також ускладнені присудки-ідіоми: *то йак |виорав тим т|рахтором / то **хай во|но с|казиц':а** / йа ше |тиждеⁿн' хо|дил˙а та загор|тал˙а /* (Грш); *ой |господи ой / **хай йо|му |оч˙і пови|лаз'ат'** / шо йа |т'іки ни пиреⁿжи|л˙а /* (Грш); *бо йак за|м˙ісите ви йі|йі кру|тен'ко / то во|на **ж у|гору йде** / |паска ви|ходе |т'іки та|ка /* (Мкй); *йак просту|дил˙ас'а та на д|ругий ден' йак захво|р'іл˙а та |м˙іс'ац' чи два ли|жал˙а / **чут' і |дуба ни |дал˙а** /* (Млш), що переважно орнаментують мовлення емоційно налаштованих діалектоносіїв.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Таким чином, вивчення діалектного синтаксису за матеріалами текстів дає повнішу й об'єктивнішу інформацію про структурно-граматичну, семантичну й функціонально-стилістичну специфіку окремих його одиниць, засвідчує їхнє місце в досліджуваній системі. Ускладнення простих дієслівних присудків у середньонаддніпрянських говірках відбувається шляхом додавання часток, близьких до них так званих «порожніх слів» чи повторення форм. Ці додаткові граматичні засоби передають найрізноманітніші відтінки предиката. Здебільшого мовці використовують частки, які надають йому різних стилістичних відтінків, причому специфіка досліджуваних говірок полягає в одночасному використання часток зі спонукальною, модальною, обмежувально-видільною та підсилювальною семантикою. Інші ускладнені форми простого дієслівного присудка засвідчено зрідка.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні за матеріалами діалектних текстів засобів вираження простих дієслівних присудків спеціалізованого й неспеціалізованого типів.

Умовні позначення джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. – Черкаси, 2008. – 370 с.

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2012. – 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 870 с.

Умовні позначення говірок

Дрз – Дрозди, Кж – Коженики, Мкй – Макіївка Білоцерківського р-ну, Грш – Грушів Миронівського р-ну, Дв – Дівички Переяслав-Хмельницького р-ну, Л – Леонівка Кагарлицького р-ну **Київської обл.**; ЗД – Зелена Діброва Городищенського р-ну, Брл – Бирлівка Драбівського р-ну, Бг – Богуславець, Гл – Гельмязів, Дм – Домантове, Дн – Деньги, Зр – Зорівка, Крб – Коробівка, Ск – Скориківка Золотоніського р-ну, Кз – Козарівка, Я – Яблунів Канівського р-ну, Брз – Березняки Смілянського р-ну, Бдщ – Будище, Грн – Геронимівка, Хц – Хацьки Черкаського р-ну, Бгд – Богодухівка, Вр – Воронинці, Врм – Вереміївка, Клщ – Кліщенці, Мск – Москаленки, Хр – Хреститилеве Чорнобаївського р-ну **Черкаської обл.**; Трс – Тарасівка Гребінківського р-ну, НІ – Нижній Іржавець Оржицького р-ну, Твс – Товста, Уст – Устимівка Семенівського р-ну, Ндг – Недогарки Кременчуцького р-ну, Млш – Мелюшки, Шш – Шишаки Хорольського р-ну **Полтавської обл**.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.

2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.

3. Брахнов В. М. Складнопідрядні конструкції говірок Переяслав-Хмельницького району у зв'язку з інтонацією // Діалектологічний бюлетень. – Вип. VII.– К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 94–108.

4. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Ніна Василівна Гуйванюк : АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1993. – 444 с.

5. Дудик П. С. Форми простого ускладненого присудка в полтавських говірках // Сучасні говори Наддніпрянщини : Збірник статей / відп. ред. В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1969. – С. 102–109.

6. Коваленко Б. Особливості побудови складних речень у подільських говірках // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : матеріали міжнар. наук. читань, присв. пам'яті доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови ЧНУ Ніни Василівни Гуйванюк (Чернівці, 14 листопада 2014 р.) : програма, матеріали й тези доповідей / відп. за вип.: О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 200–201.

7. Литвинова Н. Б. Структурно-семантичні параметри висловлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Б. Литвинова. – Луганськ, 2010. – 20 с.

8. Матвіяс І. Г. Лінгвістичне дослідження українського діалектного синтаксису // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 20–25.

9. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К. : Вища школа, 1994. – С. 116–118.

10. Юрценюк В. Конструкції з об'єктним значенням у буковинських говірках // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 639–643.

11. Юсікова О. Особливості диференціації явищ діалектного синтаксису // Діалектологічні студії. 6 : Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. – С. 243–251.

Одержано редакцією 28.01.15
Прийнято до публікації 09.02.15

А. И. Мартынова

Осложненные формы простого глагольного сказуемого в среднеподнепровских говорах

В статье впервые рассмотрены осложненные формы простого глагольного сказуемого в ареале среднеподднепровского диалекта в целом. Исследование осуществлено по материалам диалектных текстов, а это дает полную и объективную информацию о структурно-грамматической, семантической и функционально-стилистической специфике рассматриваемых единиц, свидетельствует об их месте в исследуемой системе. Выявлено, что осложненные формы простых глагольных сказуемых в среднеподнепровских говорах возникают вследствие функционирования дополнительных грамматических средств: частиц, так называемых «пустых слов» или повторения форм, которые передают самые разнообразные оттенки предиката. Во всех среднеподнепровских говорах респонденты чаще употребляют для этой цели частицы, придающие сказуемому различные стилистические оттенки, причем специфика исследуемых говоров заключается в одновременном использовании частиц с побудительной, модальной, ограничительно-выделительной и усилительной семантикой. Осложненные простые глагольные сказуемые, образованные путем повторения глаголов, являются средством выражения длительного, повторяющегося или интенсивного действия, называют периодическое действие с результативным значением, а при наличии частицы ***не*** *с оттенком сомнения в том, что действие будет иметь какие-то последствия. Осложненные сказуемые-идиомы обнаружены изредка, в основном они характеризуют личность коммуниканта или делают высказывание более выразительным.*

Ключевые слова: *осложненное простое глагольное сказуемое, частица, пустые слова, диалектный текст, среднеподнепровский диалект.*

H. I. Martynova

Complicated forms of the simple verbal predicate in the Mid-Upper Dnieper patois

The article is originally dealing with the complicated verbal predicate forms in the generally regarded Mid-Upper Dnieper dialectal area. The research has been done on the dialectal records basis, with more complete and precise information of the structural, grammatical, semantic and functional-stylistic specification of these units, as well as of their status in the system under consideration. The complicated forms of simple verbal predicates in the Mid-Upper Dnieper patois proved to emerge as a result of functioning of additional grammatical means, particles, the so called "hollow words» or reduplicated forms to convey various shades of the predicate, among them. All Mid Upper Dnieper dialects are most frequently using the particles known for adding to the predicate varied stylistic shades, with the peculiar simultaneous usage of particles in the imperative, modal, restricting, signifying and intensifying meaning. Complicated simple verbal predicates formed through reduplication of verbs are means of conveying a continuous, repeated or intensified action, or a temporary action with the meaning of result, and, with the negative particle, in the meaning of doubt, an action with the meaning of sequence. Complicated idiomatic predicates are rarely stated, mostly specifying the speaker's personality or singling out the utterance.

Key words: *complicated simple verbal predicate, particle, hollow words, dialectal text, Mid-Upper Dnieper patois.*

УДК 811.161.2’373.23

Т. В. Щербина

НЕОФІЦІЙНІ ОСОБОВІ НАЙМЕНУВАННЯ В ГОВІРЦІ СЕЛА ЖУРАВКИ ШПОЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто індивідуальні, колективно-територіальні й сімейно-родові прізвиська жителів с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл., проаналізовано їхні структурні й семантичні особливості. З-поміж індивідуальних неофіційних найменувань виокремлено відапелятивні (утворені від особових і неособових назв) та відонімні похідні, зокрема відантропонімні – родичівські (андроніми, патроніми, матроніми, гінеконіми, пропатроніми, проматроніми); відіменні, відпрізвищеві, відтопонімні назви.

Досліджено лексико-семантичне підґрунтя прізвиськ, з’ясовано мотиви неофіційної номінації жителів с. Журавка. Розгляд деривaційних особливостей номенів засвідчив, що індивідуальні найменування утворені переважно суфіксальним способом, продуктивна також лексико-семантична деривація. У розвідці проаналізовано словотвірну структуру суфіксальних похідних, простежено продуктивність словотвірних формантів, визначено типові й регіональні моделі творення неофіційних особових найменувань.

***Ключові слова**: антропонім, неофіційне найменування, відапелятивне прізвисько, відантропонімне прізвисько, сімейно-родове найменування, колективне прізвисько.*

Постановка проблеми. Дослідження власних назв, їхніх семантичних і структурних властивостей, походження й поширення є одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики. З-поміж сукупності особових найменувань особливу увагу привертають діалектні неофіційні назви людей, адже в них віддзеркалено систему цінностей, життєву філософію народу, зв’язки між його світоглядом, духовною культурою і розвитком лексичної системи мови, відображено її архаїчні й нові елементи, глобальні, національні й регіональні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій і визначення раніше не вивчених частин проблеми. Діалектна історична та сучасна офіційна антропонімія неодноразово перебувала в колі зацікавлень мовознавців, неофіційні ж найменування людей досліджені ще недостатньо й нерівномірно щодо охоплення діалектних зон. У працях лінгвістів більшою мірою представлено південно-західне наріччя: народно-побутову антропонімію Закарпаття дослідив П. Чучка [16], бойківських говірок – Г. Бучко і Д. Бучко [4], структурно-семантичні й словотвірні особливості прізвиськ Львівщини – М. Наливайко [8], С. Панцьо [9], народну гуцульську антропонімію – М. Лесюк [6], Б. Близнюк [3]. Аналіз мотиваційних і словотвірних особливостей неофіційних антропонімів Західного Полісся здійснила Н. Шульська [18]. Функціонування прізвиськ у східностепових говірках досліджували В. Познанська [10], О. Антонюк [1]; прізвиська східнослобожанських говірок – Н. Фєдотова [13]. Сучасні неофіційні найменування жителів Полтавщини стали об’єктом аналізу Л. Кравченко [5], відіменні чоловічі прізвиська Середньої Наддніпрянщини – І. Сухомлина [11]. Л. Лонська репрезентувала систему прізвиськ однієї з середньонаддніпрянських говірок [7]. Народні назви осіб представлені в лексикографічних працях В. Чабаненка [15], Г. Аркушина [2].

Докладної уваги потребує антропонімійна система говірок порубіжних діалектних зон, для яких притаманна неоднорідність у діалектному відношенні. **Мета** нашої розвідки – розглянути лексичний потенціал, структурні й семантичні особливості, мотиви номінації та способи творення прізвиськ, засвідчених у говірці с. Журавки Шполянського р-ну Черкаської обл., що належить до перехідної зони середньонаддніпрянсько-степового суміжжя, мовні особливості якого зумовлені як лінгвальними, так і позалінгвальними чинниками. Для автора статті це рідна говірка, що створює додаткові можливості для більш докладного вивчення мотивів номінації осіб, адже аналіз мотиваційного підґрунтя досліджуваних назв без спирання на достовірну інформацію про носіїв прізвиськ може бути неповним і навіть хибним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «прізвисько» лінгвісти тлумачать по-різному, однак наголошують на тому, що неофіційним найменуванням людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом, притаманні своєрідність, конотативне забарвлення; при цьому виокремлюють і нейтральні неофіційні назви [8, с. 8]. Зауважимо, що носії говірки с. Журавки Шполянського р-ну сприймають прізвисько тільки як конотативну назву, розрізняючи власне

прізвиська – апелятивні найменування (*драж|нили так*) і родичівські назви (*ка|зали по-|вуличному*) за ступенем експресії.

Прізвиська давали як окремій особі, так і територіально об'єднаному колективові: усіх журавчан жителі навколишніх сіл називали *кис|личками* – за надмірну чуйність і співчутливість, жінок – *хаз'ай|ками*, бо й справді були гарними господинями, вирізнялись навіть одягом: *Тур'і|йа / бу|ло / |каже / |журавц'і йдут' / бо з кату|шок китич|ки бу|ли* (прикрашені хустинки) */ а во|ни й либи|динц'і ни хо|дили так //.* Колективно-територіальні прізвиська є й у жителів сусідніх сіл: *хато|пали* – запальні, мстиві, ревниві (с. Турія Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.); *курку|л'і, торга|ш˙і* – прагматичні (с. Лебедин Шполянського р-ну Черкаської обл.). У пропонованій статті розглянемо експресивно забарвлені й емоційно нейтральні неофіційні індивідуальні й родові найменування жителів с. Журавка; причому дитячі учнівські прізвиська й ситуативні експресивні назви, які не закріплені за людиною надовго, не перебувають у колі цього дослідження.

Класифікація засвідчених індивідуальних найменувань ґрунтується на загальноприйнятому поділі прізвиськ за їх мотивацією на відапелятивні та відонімні [12; 17; 14; 8]. Відапелятивні прізвиська мотивовані в основному неособовими (*Бак*, *Са|диба*, *Голу|бок*), рідше – особовими назвами – за родом діяльності (*Крано|вий*, *Газовш|чик*, *Ком˙ір|ник*), спорідненістю та своячтвом (*Сва|ток*), етнічними ознаками (*Ка|цапка*). Аналізовані неофіційні особові назви в говірці с. Журавки Шполянського р-ну постали внаслідок безпосередньої номінації (*|Б˙ілий*, *|Чорний*); функціонують і такі, що виникли як результат метафоричного перенесення (*Пйа|так* – бідний).

Серед індивідуальних відапелятивних прізвиськ найбільшу групу становлять ті, що характеризують людину за її особистими зовнішніми чи внутрішніми рисами. У лексико-семантичному плані найрізноманітніші номени, постання яких спричинене фізичними ознаками людини, зокрема вадами зору (*Оч|карик* – носив окуляри), особливостями ходи (*Клишо|нога* – під час ходи ноги труться одна об іншу, *|Тупало* – ходив притупуючи), зросту й тілобудови (*Ди|белий* – високий і міцний, *Каба|чок* – невисокий і повнуватий, *Мужи|чок* – невисокий і міцний, *|Жирний*, *Холо|дило* – повний (*|т'іло / йак холо|дец' во|рушиц':а*)). Зауважимо, що невеликий зріст – небажана ознака саме для чоловіка, тому це ставало причиною прозивання: *К˙іл'|ка*, *|Туз'ік*, *|Мул'т'ік*, *П˙іл'|м˙ен'*, *|К˙еша*, *Кекс*, *Ч˙ік*; невисокій жінці лише зрідка давали прізвисько: *Ко|пичка*. Мотивом для неофіційного найменування могли стати прикмети окремих частин тіла (*|Висадок* – з великою головою; *Ко|марик* – з довгим тонким носом, *Гар|буз* – круглолиций, *Тара|кан* – з довгими вусами), волосся (*Кучи|р'авий*, *|Рижий* // *|Рижик*, *|Б˙ілик*), шкіри (*Га|рап* – темношкірий), загальний фізичний стан (*|Хир'а* – худорлявий, слабкий, хворобливий).

Рідше трапляються найменування, мотивовані інтелектуальними особливостями (*Ро^{у}|зумний* – у будь-якій ситуації відстоював власні переконання і давав поради), особливостями характеру чи темпераменту (*См˙і|йан* – насмішкуватий, *Пла|кушча* – плаксива, *Лис* – хитрий, *Г˙розний* – сердитий, непривітний, *|Кича* – задерикуватий, гордовитий). Кілька прізвиськ номінують людину за її нахилами чи звичками: *Мор|гун* (підморгував жінкам), *Боршч* (любитель поїсти борщ), *|Л'оч:ик* (працював водієм, часто перевищував швидкість), *Чу|хас'* (чухався), *|Гава* (роззява), *|Босий* (ходив без взуття), *Чи|новник* (на роботу їздив на власноруч змайстрованій бричці (*сам п|рибраний йак па|нок*)), *Бум-|Бум* (з його подвір'я часто лунала музика, що створювало незручності для сусідів), *|Хуба-|Буба* (постійно жував гумку).

Важлива характерна ознака будь-якої людини – її мовлення, тому ці особливості часто ставали підставою для індивідуалізації особи: неправильна або нехарактерна для дорослого вимова слів (*|Д'удик* – у дорослому віці по-дитячому називав холод «дюдя»), загальна характеристика мовлення (*Тара|байло* – швидке, *|Мелка* – надмірне (*меле ба|гато йази|ком*), *|Пет'ічка* – улесливе, *|Попик* – повчальне), дефекти мовлення (*Гун'|чиха* (*бо |гун'ала* (носова вимова)), *С'о-|с'о* – замість шиплячих вимовляв свистячі). Поштовхом для надання прізвиська журавчанам є використання ними слів-паразитів чи фраз (*Ма|л'ована* – працювала на свинофермі, вихвалялася: *у |мене ж поро|с'ата йак нама|л'ован'і*; *Голу|бок* – звертався до співрозмовника «голубок», *Той|той* – у його мовленні часто звучало слово «той», *Тини|ника, Никужи|ли, Пай|д'омка* – за висловлюваннями *ти ни ка|жи*, *ни кужи|ли, пай|д'ом ка* відповідно), цитування висловів відомих осіб, слів із пісень (*|Хусточка* – часто співав «... хусточка два крайки», *|Хал'і-|Гал'і* – однойменна улюблена пісня із репертуару гурту «Леприконси», *Га|гара* – цитував «Пісню про буревісника» М. Горького: «… а гагары тоже стонут»).

Мотивом для появи неофіційного індивідуального найменування в аналізованій говірці міг стати рід діяльності особи (*Б|ломба // Блом|бовщик* – пломбував вагони, *Таб|л'етка* – працював водієм «Швидкої допомоги», *|Купиш-|Куриш* – торгував цигарками, *Чири|пен'ка* – виготовляв череп'яний посуд, *Мак˙і|т'ора* – виготовляв макітри, *Кала|тушка* – грав на бубоні (*те / чим виби|вайут' /*

нази|вайіц'а кала|тушка //); *Компо|з'ітор* – грав у сільському духовому оркестрі, писав музичні твори), військове звання (*|М'ічман* – служив на флоті). Матеріал засвідчує прізвиська, виникнення яких мотивоване територіальною характеристикою особи (*Джи|рибал – бо жи|ли в ма|лен'к'ій |хат'і |коло став|ка / |наче джири|л'анки* [невеликі жабки]; *Кр'а|чок – жи|ве |коло став|ка / там |жаби к|р'акайут* //), конфесійною належністю (*Ш|тунда*), особливістю появи в населеному пункті (*Б'і|женка* – в часи Великої Вітчизняної війни переселилася з Білорусі), соціальною характеристикою (*|С'ірий* – так на правлінні колгоспу його назвав партійний функціонер – гість із райцентру: *а ви / |с'ірий / мов|ч'іт' там / вас н'іх|то ни пи|тайе* //).

Часто трапляється, що інформанти не можуть пояснити походження того чи того прізвиська. Причиною незнання є втрата інформації про предків (*|Гела, |Морус, |Досик, Мей, Мад|га, Сап|с'ей, Зус', Йас|мун, |Лабзун, Ґала|нец', |Цабин, |Йонда, П'іл'|га*), вихід із ужитку застарілої лексики (*Си|сой* – так раніше називали шосту дитину в сім'ї (http://www.analizfamilii.ru/)), використання термінології (*Ба|цило*). Народна мотивація прізвиська може відрізнятися від наукової: назву *Чуш|ка* інформанти мотивують особливостями темпераменту людини (*по|в'іл'ний / |чухайіц'а / |поки шос' на|думайе*), етимологи ж припускають походження цього номена від *чушко* «чужий» – так називали в українсько-білоруських говірках нового жителя, який приїздив з іншого поселення чи країни [20]. Інколи неофіційні найменування репрезентують діаметрально протилежні зв'язки між змістом поняття і формою вираження: *|Циган* – білошкірий, білявий.

Специфікою функціонування відапелятивних прізвиськ у досліджуваній говірці є також співіснування архаїчних лексем (*|Кича* – пор. стсл. *кыка* – волосся на голові, *кичливий* «гордий» (ЭСРЯ, с. 307)) і нових утворень (*|Хуба-|Буба, |Хал'і-|Гал'і*), синонімів на позначення однієї особи (*Брун' // Б|рухта // Ір|жа // Р|жавчина // Ко|роз'ійа; Ко|марик // Бура|т'іно; |Шубирт // Компо|з'ітор*); фонетичних давніх говіркових рис (вияв /е/ в ненаголошеній позиції звуком [и] (*Кучи|р'авий, Никужи|ли*), /о/ перед складом з наголошеною /у/ звуком [о^{у}] (*Ро^{у}|зумна*)) і нових явищ, що виникли внаслідок міжмовної інтерференції – функціонування суфікса -ік- (*|Мул'т'ік, |Туз'ік*).

Широко представлені в говірці с. Журавка відантропонімні найменування, мотивовані іменем чи прізвищем їх носія, назвами відомих осіб, а також сімейно-родові назви. Прізвиська тісно пов'язані з неофіційними варіантами власних особових імен, що зазнали різних фонетико-словотвірних модифікацій: *Фи|дос'* (< Феодосій), *В'і|т'ун* (< Вітя < Віктор), *|Воха* (< Вовка < Володимир), *Ва|л'ан* (< Володимир), *|Шухир* (< Шура < Олександр), *Гер* (< Григорій), *Ма|нуха* (< Мануйло < Емануїл), *|Мимба* (Митька < Дмитро), метатеза *Пит|рул'а* // *Пит|л'ура* (< Петро), *Ма|шуха* (< Маша < Марія), *|Гац'а* (< Ганна, любила співати пісню про *Гандзю,* однак, уникаючи нетипової для говірки африкати, вимовляла *|Ганц'а*); *|Тока, |Л'ока* (брати Анатолій і Олексій погано вимовляли свої імена). Відпрізвищеві прізвиська утворені шляхом усічення з фонетичними змінами й без них: *|Шева* (< Шевченко), *|Кислик* (< Кисличенко), *К|рева* (< Кревенко), *Мар|ко* (< Марченко), *Дрозд* (< Дроздов), *Шуст* (< Шустов), *Ка|лашн'ік* < (Калашніков), *Б|рон'ік // Брун'* (< Броніков), *Ха|сан* (< Хасанов); цей процес може супроводжуватись афіксацією: *Коза|чок* (< Козаченко), *|Шевчик* (< Шевченко), *Глуш|ко* (< Глущенко), *|Рел'ік* (< Рибалко). Похідні від одного й того самого прізвища з метою розрізнення молодшого й старшого носія, які не є родичами, утворені різними способами: *Кор|н'ей* і *Кор|н'ейчик* (< Корнієнко), *Ба|ран* і *Бара|нец'* (< Барапенко).

Функціонують у досліджуваній говірці й прізвиська, утворені від імен чи прізвищ відомих осіб (*Роко|совс'кий* – статурний, гордовитий, як маршал; *|Шубирт* – грав у сільському духовому оркестрі, писав музичні твори), героїв кінофільмів (*|Шур'ік* – схожий на героя «Кавказької полонянки»; *Кор|ко* < Корадо – головний герой кінофільму «Спрут»), мультфільмів (*|Л'олік-|Бол'ік* – малий за зростом), казкових персонажів (*Бура|т'іно* – з довгим носом).

Продуктивний пласт неофіційних особових найменувань становлять андроніми – назви одружених жінок за прізвищем, іменем чи прізвиськом чоловіка. У діалектах української мови такі номени сприймають по-різному: як емоційно-експресивні назви (у говірках українсько-білоруського порубіжжя [19, с. 71], як нейтральні найменування (у наддністрянських говірках [8, с. 104–105], бойківських [4, с. 7]). У говірці с. Журавка андроніми функціонують із легким відтінком фамільярності; їх використовують здебільшого жінки-інформанти для позначення заміжніх жінок старшого й середнього віку, які живуть окремо від батьків і господарюють самостійно. Найпродуктивнішими в досліджуваній говірці є похідні із суфіксами **-чих-**, **-их-**, **-к-** від прізвища чоловіка: *|Дз'обчиха* (< Дзьоба), *Бала|буциха* (< Балабуца), *|Губиха* (< Губа), *Жу|чиха* (< Жук), *Ма|хулиха* (< Махуля), *Дир|дужиха* (< Дердуга), *Д|ражиха* (< Драга), *Кого|диха* (< Когода), *Див|зиха* (< Бевз), *Кув|шиниха* (< Кувшинов), *Па|шол'чиха* (< Пашолок); *Г|рабарка* (< Грабар), *Шисти|ричка* (< Шестерик), *А|постолка* (< Апостол), *|Кел'баска* (< Кельбас), *|Кенз'учка* (< Кендзюк), *Лихо|ж'інка* (< Лихожон);

його прізвиська: *Хириха* (< Хиря), *Блом|биха* (< Бломба), *Са|дибиха* (< Садиба), *Йон|диха* (< Йонда), *Мимбиха* (< Мимба); *Гар|бузка* (< Гарбуз), *Ка|бачка* (< Кабачок), *Ту|реничка* (< Тureник), *Ка|с'учка* (< Касюк), *С'убиртка* (< Шубирт), *Си|сойка* (< Сисой), *Мако|в'ізка* (< Маковоз); його імені: *Миниха* (< Мина), *О|мел'чиха* (< Омелько). Засвідчено спорадичне творення андронімів із допомогою зазначених формантів від назви роду діяльності чоловіка: *С'і|биха* (чоловік – із одноосібників), *Чу|мачка* (чоловік чумакував), *Бол'шо|вичка* (був більшовиком).

Менш продуктивне творення андронімів від назв чоловіка за допомогою суфікса **-ш-**: *М'і|л'ук'інша* (прізвище чоловіка – Мілюкін), *Вовко|давша* (< Вовкодав), *Козубша* (< Козуб), *Ігорша* (чоловік Ігор), *По|тапша* (< Потап), *Мак'і|йанша* (прізвисько чоловіка – Макіян). Засвідчено й паралельне творення андронімів різними морфемами: *Ва|л'анка* // *Ва|л'анша*, *Ха|санка* // *Ха|санша*; видозмінами фонемного складу: *Пор|фирша* // *Про|фирша*.

Представлені в досліджуваній говірці патроніми – неофіційні найменування за іменем батька, утворені в результаті прямого перенесення чи суфіксальним способом. Частіше так називали синів: *По|тап* (< Потап), *Анд|рус'* (< Андрій), *Си|мен* (< Оксентій), *Ірва|нец'* (< Іван), *Гор|д'ей* (старший син Гордія), *Гор|д'ейчик* (молодший син Гордія), *Анан|чук* (< Анан), *Лав|ро* (< Лавр), *Йіваш|ко* (< Іван), *Дими|дец'* (< Демид), рідше – доньок: *Йе|в|гейка* (< Євген), *Ка|с'анка* (< Касян), *Нестирка* (< Нестор), *Йу|менша* (< Євмен). Твірною основою для патронімів могло бути й прізвище батька: *Сири|д'онок* (< Середа), *Ба|б'ійка* (< Бабійчук), його прізвисько: *Шуст'ік* (< Шуст), *Шуб'ін* (< Шубирт), *Хирик* (< Хиря), *Мор|гунка* (< Моргун), *Луц'* (< Лука), етнічна належність *Ци|ганка* (циган). У говірці с. Журавки функціонують двокомпонентні назви-патроніми, що складаються із власного імені та присвійного прикметника, утвореного від прізвиська батька: *Кат'а Гелина, Л'іда Д'ом|к'івс'ка, Пав|ло Мак'і|йан'ів*.

Одна із груп родичівських прізвиськ – матроніми. Це однослівні чи двокомпонентні найменування за прізвищем чи іменем матері, які в досліджуваній говірці використовуються для позначення позашлюбних дітей (*Гал'чин Жен'ка*), тих, які з різних причин росли без батька (*Ма|р'ійа Х|ристина* (< Христя), *Саш|ко Райк'ін* // *Райк'ін* (< Райка), *Ма|рушич* (< Маруся), *В'ір|чук* (< Вірка), *Ган|з'ук* (< Ганна), *Л'уб|чак* (< Любка)), а також тих, чиї батько чи мати – приїжджі (*Лес'чин Пит|ро* – мати приїхала із Закарпаття, *Йул'чина Саша* – батько дитини з Кіровоградщини).

Зрідка трапляються серед прізвиськ журавчан пропатроніми – найменування за іменем діда (*Па|велич* (< Павло), *Рома|н'ук* (< Роман), *Ка|л'іна* (< Каленик), *Ваку|л'ака* (< Вакула), *Ка|с'ук* (< Касян), *Ст|рат'ій* (< Євстратій)), його прізвиськом (*Та|г'інчиха* (< Тагінець), *Три|губчиха* (у діда була «заяча губа»)), родом діяльності (*Стр'іл'|чиха* (дід із січових стрільців), *С'ен'а Гусар*, *Гуса|р'івна* (їхній дід служив гусаром)); а також проматроніми – найменування за іменем баби (*Га|пич* (< Гапка), *Мендил'ка* (< Магдалина, говіркове *Менди|лина*).

У говірці с. Журавка засвідчено кілька гінеконімів – назв, репрезентованих моделлю «присвійний прикметник, утворений від імені дружини + ім'я (варіант імені) чоловіка» для позначення приїжджих чоловіків: *Дун'ін Пав|ло, Гал'чин Саш|ко, Йул'чин Ван'|ко, Верин М'іша, Кат'ін Ва|л'ера*.

У межах родичівських прізвиськ виокремлюємо не лише індивідуальні, але й сімейно-родові спадкові вуличні назви. В основному вони мотивовані чоловічим іменем (батька, діда, прадіда): *Д'ом|ки* (< Дьомка), *Ману|хи* (< Мануйло), *Гор|д'ей* > дружина *Гор|д'ейша*, дочка *Гор|д'ейка*, син *Гор|д'ейчик*, сімейно-родова назва *Горд'і|йі*; прізвищем: *З'інчин|ки* (< Зінченко), *Хаса|ни* (< Хасанов); прізвиськом: *Хир'а* > дружина *Хириха*, дочка *Хириха*, син *Хирик*, внуки *Хири|н'ата*, сімейно-родова назва *Хи|р'і*; *Досик* > дружина *Досичка*, родина – *Доси|ки*. Сімейно-родові назви можуть бути мотивовані апелятивною характеристикою: *Сп'ива|ки*, *Стріл'|ц'і* (за родом заняття), *Помишчи|ки* (за соціальним статусом).

У мовленні жителів с. Журавка засвідчено відтопонімні прізвиська, які вказують на місцевість, звідки приїхала людина: *Гру|з'інка*, *По|л'ачка*, *Мак'і|йан* (із с. Макіївка), зокрема й відмікротопонімні: *Ван'а Ба|зарний* (садиба розміщена на місці базарної площі), *Пет'а Монас|тирс'кий* (виріс у дитбудинку, розміщеному в колишньому монастирі).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, прізвиська в говірці с. Журавки Шполянського р-ну Черкаської обл. представлені індивідуальними, колективно-територіальними й сімейно-родовими назвами. За мотивуючими ознаками з-поміж них виокремлено відапелятивні та відонімні. Засвідчені найменування репрезентовано здебільшого монолексемами – суфіксальними чи безафіксними дериватами, рідше вони виникли як результат переосмислення загальних назв; двокомпонентні назви утворено за моделлю «ім'я + прізвище», «присвійний прикметник + ім'я». Для творення андронімів найвищу продуктивність виявляють суфікси **-их** (а), **-к** (а), малопродуктивний – формант **-ш** (а). Аналіз неофіційних найменувань жителів с. Журавка виявив як загальноукраїнські

антропонімні тенденції (використання загальновживаних лексем, словотвірних моделей), так і своєрідні риси. Специфіка прізвиськ досліджуваної говірки виявляється в особливостях виникнення, функціонуванні фонетичних, лексичних, структурних варіантів, взаємозв'язку з екстра- й інтралінгвальними чинниками.

Перспективу подальших досліджень становить діахронний аналіз атропонімікону с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.

Список використаної літератури

1. Антонюк О. В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура) : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. В. Антонюк . – Донецьк, 2011. – 20 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. Т. І: А-И / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
3. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія «Мовознавство» / Кіровоград. держ. пед. ун-тет ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – С. 93–95.
4. Бучко Д. Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // Linguistica Slavica : ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк / відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2002. – С. 3–14.
5. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // Studia Slovakistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка : зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150–158.
6. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // Przezwiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1. / Pod redakcją Stefana Warchola. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 1998. – S. 227–240.
7. Лонська Л. Національна специфіка регіональної антропонімії (на матеріалі прізвиськ села Руська Поляна Черкаської області) / Л. І. Лонська // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. – Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [Гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма» «Планер». – 2012. – Вип. 16. – С. 366–371.
8. Наливайко М. Я Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – К., 2011. – 19 с.
9. Панцьо С. Є., Наливайко М. Я. Прізвиська жителів Львівщини / С. Є. Панцьо, М. Я. Наливайко // Студії з ономастики та етимології. – Луцьк : ВМА «Терен», 2010. – С. 199–209.
10. Познанська В. Андроніми у східностепових говірках Донеччини / В. Познанська // Лінгвістичні студії : Збірник наукових праць. – Вип. 24. – С. 198–200.
11. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвиськ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) / І. Д. Сухомлин // Говори й ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30–58.
12. Тимінський М. В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 64–68.
13. Фєдотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Фєдотова. – Харків, 2008. – 20 с.
14. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
15. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : Словник : Понад 12 тис. прізвиськ / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т. – 2005. – 260 с.
16. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.661 / П. П. Чучка. – Ужгород, 1969. – 987 с.
17. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). – К. : Наук. думка, 1983. – С. 592–620.
18. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 20 с.
19. Sajewicz M. Przezwiska mieszkańcyw kilku wsi zbialorusko-ukraińskiego pogranicza językowego na Białostocczyźnte [Text] / M. Sajewicz // Przczwiska i przydomki w jesykach slowianskich / Cz. 2 : Rozprawy Slawistyczne. 15. – Lublin, 1999. – S. 59–85.
20. Українські прізвища. Генеалогія і ономастика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.genealog.spadok.org.ua/ch.html

Умовні скорочення джерел

ЭСРЯ – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского язика / А. Г. Преображенский. – М. : Изд-во ин. и нац. слов, 1959. – Т. 1. А–О. – 716 с.

Одержано редакцією 28.01.15
Прийнято до публікації 03.02.15

Т. В. Щербина

Неофициальные личные наименования в говоре села Журавки Шполянского района Черкасской области

В статье рассмотрены индивидуальные, колективно-территориальные и семейно-родовые прозвища жителей с. Журавка Шполянского р-на Черкасской обл., проанализированы их структурные и семантические особенности. Среди индивидуальных неофициальных наименований проанализированы отаппелятивные (образованные от личных и неличных названий) и отонимные производные, в частности отантропонимные (андронимы, патронимы, матронимы, гинеконимы, пропатронимы, проматронимы); оттопонимные названия. Исследовано лексико-семантическое основание создания прозвищ, выяснены мотивы неофициальной номинации жителей с. Журавка. Рассмотрение деривационных особенностей номенов показало, что индивидуальные наименования образованные преимущественно суфиксальним способом, продуктивная также лексико-семантическая деривация. В исследовании проанализирована словообразовательная структура суффиксальных производных, рассмотрена производительность словообразовательных формантов, определены типичные и региональные модели создания неофициальных личных наименований.

***Ключевые слова**: антропоним, неофициальное наименование, отаппелятивное прозвище, отантропонимное прозвище, семейно-родовое наименование, коллективное прозвище.*

T. V. Shcherbina

Inofficial personal names in dialects of Zhuravka village, Shpola region, Cherkassy district

The article views individual, collective and territorial and family nicknames of dwellers of Zhuravka village, Shpola region, Cherkasy district, their semantic and syntactic peculiarities are analyzed. Among individual inofficial names appealative (formed from personal and impersonal names) and omonymic derivatives are singled out, including antroponimic and relative derivatives (andronyms, patronyms, matronyms, gyneconyms ,propatronyms, promatronyms), fromnames ,fromsurnames ,fromtoponym names.

Lixic and semantic foundations of surname creation are researched, reasons of inofficial nominations are clarified of dwellers in Zhuravka village. The examination of derivative peculiarities of nomens proved that individual names are formed mainly by suffixes, a lexic and semantic derivation is also productive. The word formation structure of suffix derivatives is analyzed in the research, the productivity of word formation formants is traced, typical and regional models of formation of inofficial personal names are defined.

***Key words**: the antroponym, nonofficial names, a fromappealative nickname, a fromantroponym nickname, family and relative names, a collective nickname.*

УДК 811.161.2’373.212

З. М. Денисенко

ОРОНІМИ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ ЧЕРКАЩИНИ

Статтю присвячено проблемі аналізу регіональної онімної лексики. У ній визначено типологічні особливостей оронімів як різновидів мікротопонімів на основі їхніх денотатно-номінативних особливостей і виокремлено три групи номінацій об’єктів рельєфу, які розташовані вище або нижче від рівня моря (навколишньої місцевості): мінус-ороніми, нуль-ороніми, плюс-ороніми. В основу мотиваційного аналізу оронімікону покладено семантику твірних слів: викремлено ороніми, утворені від апелятивів, та ороніми, утворені від онімів. Назви, похідні від апелятивів, складаються з лексем, які вказують на об’єкти натурогенного чи андрогенного походження. Мотивувальною базою регіонального оронімікону є фізико-географічні, біонімічні, господарсько-історичні особливості краю, а також тісний зв’язок людини з простором. Оніми антропогенного характеру відтворюють у своїй основі головні онтологічні аспекти: соціальний, етнічний, гендерно-особистісний тощо.

***Ключові слова:** онім, топонім, оронім, оронімія, оронімікон, мікротопонім, апелятив, антропонім, номінація, мотивація.*

Постановка проблеми. Ороніми – це один із найчисельніших класів власних назв української мови. Крім Карпатських і Кримських гір, рельєф нашої держави репрезентують височини, горби, пагорби, скелі, яри, впадини тощо зі своїми географічними назвами, більшість яких є частиною мікротопонімії. Цінність оронімів як власних назв природних географічних об’єктів рельєфу для мовознавства велика, адже «з гідронімами вони належать до найдавніших і найстійкіших мовних одиниць, які часто зберігають інформацію, що вже втрачена в інших класах онімів і в загальних

назвах. Це зумовлено природним характером гірських об'єктів та їхніх назв, які штучно не надаються і не змінюються, а при засвоєнні різними етносами зазвичай не потребують перекладу» [10, с. 23].

Останнім часом значно зросло наукове зацікавлення саме онімним простором регіонів, адже пропріативна лексика – своєрідний елемент кожної говірки. Переваги регіональних досліджень учені вбачають у можливості докладного вивчення всіх власних географічних найменувань, які функціонують (або функціонували) на цій території; звернення до носіїв і знавців цих назв; у здатності здійснювати порівняння ономастиконів кількох говірок (чи діалектів); насамкінець, такі дослідження цінні не лише для ономастів і для діалектологів, але й для істориків, етнографів та ін.

Для лінгвіста важлива багатогранна інформація, яку можна здобути внаслідок вивчення пропріативів окремого регіону. Це дає можливість правильно визначити принципи номінації ономів, їхні мотиваційні засади, з'ясувати походження, виокремити народну географічну номенклатуру, на основі якої постала більшість назв географічних об'єктів земної поверхні, особливо тієї, якої немає в доступних джерелах, але яку можна відновити в процесі спеціального аналізу тощо. Регіональне вивчення ономастикону дає змогу ознайомитися з народною етимологією, яка часто сприяє науковим розвідкам власних назв.

Актуальність аналізу місцевої ономії зумовлена багатьма чинниками. Так, чимало пропріативів упродовж історичного розвитку втрачено, оскільки для місцевих жителів переважним є топонімне, а не історичне значення географічних назв. Іноді ж мікротопоніми зазнали змін (як значеннєвих, так і формальних) чи перейменувань. Відходить старше покоління представників тих чи тих говірок і знавців місцевих ономів. Зникає немало об'єктів – носіїв власного імені – унаслідок господарського освоєння відповідного ландшафту, вирубування лісів, промислового й приватного будівництва тощо. Тому запропоноване дослідження є важливим доповненням у сучасну українську регіональну ономастику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна ономастична наука має значний теоретичний доробок. Проблему топонімії, зокрема й мікротопонімії, активно вивчають такі провідні ономасти, як Г. А. Аркушин, О. О. Белей, Д. Г. Бучко, С. О. Вербич, Т. О. Гаврилова, І. М. Желєзняк, О. П. Карпенко, Ю. О. Карпенко, Н. І. Лісняк, О. І. Михальчук, І. В. Муромцев, С. Є. Панцьо, Т. І. Поляруш, Я. О. Пура, Н. В. Сокіл, М. М. Торчинський, Є. О. Черепанова, П. П. Чучка, В. П. Шульгач та ін. Більшість праць цих науковців ґрунтується на аналізі назв дрібних географічних об'єктів і частин великих об'єктів конкретних територій. Комплексне дослідження мікротопонімів Черкаської області здійснено лише частково (праці О. Б. Василик, Т. О. Гаврилової, І. С. Гонци, З. М. Денисенко, І. М. Желєзняк, О. П. Карпенко, В. В. Лободи, В. В. Лучика, Л. Т. Масенко, О. Н. Трубачова, В. П. Шульгача та ін.).

Ороніми як назви природних географічних об'єктів досліджують Н. І. Бицко [1], Г. Є. Бучко [2], Д. Г. Бучко [2; 3], С. О. Вербич [5], М. М. Ґаборак [6], Ю. О. Карпенко [7], В. В. Лобода [9], В. В. Лучик [10], Б. Ф. Лящук [11], Т. О. Марусенко [12] та ін.

У дисертаціях Н. І. Лісняк [8], О. І. Михальчук [13], Н. В. Сокіл [17] та інших дослідників описано мікротопоніми, серед яких багато номінацій об'єктів рельєфу.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Оронім – це вид топоніма: власна назва будь-якого об'єкта рельєфу земної поверхні – як позитивного (гора, гірський хребет, горб, долина, яр, впадина, ущелина), так і негативного (долина, котлован) [20, с. 407]. Сукупність власних найменувань об'єктів рельєфу, наявних у мові або характерних для окремих територій чи періодів, становить оронімікон. Оронімія – один із секторів онімного простору.

У працях російських ономастів Є. М. Мурзаєва [14], В. А. Никонова [15], О. В. Суперанської [18] та ін., спеціальних оронімічних дослідженнях українських науковців, зокрема й словника-довідника М. М. Габорака «Назви гір Івано-Франківщини» [6], не представлено достатніх теоретичних засад дослідження оронімії, у них ороніми не мають докладної градації, причому часто до оронімії зараховано лише назви гір і хребтів [див.: 14, с. 24].

Розгорнуту типологію оронімів розробив М. М. Торчинський [19], доповнивши чинну терміносистему оронімічними поняттями, що ґрунтуються на загальних категоріях ономастики. Він запропонував денотатно-номінативне структурування власних назв об'єктів рельєфу, що складається із загальнооронімічних понять і позначень окремих різновидів оронімів.

Системних студій оронімікону Черкащини досі немає, з огляду на це **метою нашої розвідки** є насамперед визначити типологічні особливості власних назв об'єктів ландшафту і рельєфу земної поверхні Черкаської області, а також схарактеризувати мотиви їхньої номінації.

Джерелом фактичного матеріалу слугував «Словник мікротопонімії Черкащини», укладений Т. О. Гавриловою і З. М. Денисенко [16].

Виклад основного матеріалу. Черкащина – надзвичайно мальовничий край. Розташована на правому та лівому березі Дніпра, вона має різноманітні ландшафти. Правобережну частину області, розміщену в межах Придніпровської височини, характеризує підвищене плато, розчленоване глибокими ярами, балками і річковими долинами. У прилеглій до Дніпра частині правобережжя розташована заболочена Ірдино-Тясминська низовина. Східну околицю Придніпровської височини уздовж долини Дніпра займає Канівсько-Мошногірський кряж. Канівські гори – це своєрідна гірська країна в мініатюрі. Вражає також рельєф урочища Холодний Яр, який називають «другими Карпатами», оскільки ця місцевість горбиста, із великою кількістю глибоких балок із крутими схилами. Низинний, подекуди заболочений рельєф має лівобережна частина області, яка розташована в межах Придніпровської низовини.

У зв'язку з тим, що Черкаська область має багату, розгалужену й різнохарактерну систему об'єктів рельєфу земної поверхні, в ономастиконі досліджуваного регіону превалюють найменування дрібних топооб'єктів, які характеризують ландшафтно-рельєфні особливості.

Власне денотатно-номінативну структуру оронімікону насамперед відображають три групи номінацій об'єктів рельєфу, які розташовані вище або нижче від рівня моря (навколишньої місцевості) [19, с. 264]:

1) мінус-оронім (від лат. *minus* – «*менше*» + *оронім*) – це власна назва об'єкта рельєфу (провалля, ущелини, яру тощо), що розташований нижче від рівня моря або довкілля, напр.: *Глибокий яр* (с. Іваньки Ман., с. Свинарка Ум., с. Хмільна Кан.), *Безодня* (яр с. Нестерівка Ман.) тощо.

2) нуль-оронім (від лат. *nullus* – «*ніякий*» + *оронім*) – це власна назва об'єкта рельєфу, що розташований на рівні моря або довкілля: *Придніпровська низовина*, *Ірдино-Тясминська низовина.*

3) плюс-оронім (від лат. *plus* – «*більше*» + *оронім*) – це власна назва об'єкта рельєфу (горба, гір, скелі тощо), що розташований вище від рівня моря або довкілля, напр.: *Канівські гори*, *Мошногір'я, Родіонова скеля* (смт Буки Ман.) тощо.

Більшу кількість денотатно-номінативних різновидів власних назв об'єктів рельєфу засвідчено серед плюс-оронімів, зокрема серед них:

1) агеронім (від лат. *agger* – «*насип», «вал», «насипна дорога», «земляне підвищення», «курган», «горб*» + *онім*) – це власна назва валу, насипу, дамби, горба, кургану, греблі, насипної дороги, напр.: *Великий Рижанівський курган* (с. Рижанівка Звен.), *Монастирський вал* (с. Мельники Чиг.) тощо;

2) монтонім (від лат. *mōns*, *montis* – «*гора», «гори*» + *онім*) – це власна назва гори (перевалу, полонини або іншого подібного гірського об'єкта, що має плоску вершину: *Богданова гора* (м. Чигирин), *Плоске* (гора с. Хмільна Кан.), *Коса гора* (с. Журавка Гор.) тощо;

3) петронім (від грец. *petra* – «*скала», «камінь*» + *онім*) – це власна назва скелі (великого каменя): *Спас* (скеля смт Стеблів К-Шевч.), *Пушкінська скеля* (м. Кам'янка);

4) ремігатіонім (від лат. *rēmigātio* – «*гребля*», «*дамба*» + *онім*) – це власна назва греблі (дамби): *Гребля* (гребля смт Маньківка); *Висока Гребля* (урочище с. Журавка Гор.);

5) скопулонім (від грец. *scopulys* – «*гірська вершина», «пік»; «скала», «стрімчак*» + онім) – це власна назва гірського піку (стрімчака, гори із гострою вершиною): *Пластунка* (гора м. Канів), *Гостра гора, Хом* (гора с. Хмільна Кан.);

6) тумулонім (від лат. *tumulus* – «*горб», «пагорб»; «могильний пагорб», «курган»; «купа*» + *оронім*) – це власна назва горба (кургану, пагорба або іншого невеликого підвищення), напр.: *Висока могила* (с. Стецівка Звен.), *Тупа могила* (с. Бирлівка Драб.), *Кругляк* (горб с. Полствин Кан.) тощо.

Із-поміж мінус-оронімів виокремлено:

1) гіатонім (від лат. *hiatus* – «*глибокий отвір», «щілина», «ущелина», «провалля», «тріщина*» + *онім*) – це власна назва глибокої ями (отвору, провалля, тріщини): *Безодня, Прірва* (яри с. Нестерівка Ман.), *Глибоке* (провалля с. Івківці Чиг.) тощо;

2) каньйононім (від ісп. *cañón* – «*ущелина*» + *онім*) – це власна назва каньйону (глибокого яру або долини): *Буцький каньйон* (смт Буки Ман.), *Тясминський каньйон* (м. Кам'янка), *Глибока долина* (с. Мельники Чиг.), *Глибокий яр* (с. Іваньки Ман.) тощо;

3) препунтонім (від лат. *praepunta* – «*круте місце», «обрив», «круча*» + *онім*) – це власна назва кручі (кар'єру, крутосхилу, обриву, урочища): *Крутий яр* (с. Хмільна Кан.), *Ламане урочище* (смт Стеблів К-Шевч.), *Різаний яр* (с. Вираїв К-Шевч.).

Нуль-оронімію репрезентує лише один різновид: – планонімом (від лат. *planum* – «*рівне місце», «рівнина», «площина*» + *онім*) – це власна назва рівнинної території: *Ірдино-Тясминська низовина, Придніпровська низовина* тощо.

Мотиваційний аналіз оронімікону ґрунтується на семантиці твірних слів: ороніми, утворені від апелятивів, та ороніми, утворені від онімів. Назви, що утворені від апелятивів, складаються з лексем, які вказують на об'єкти натурогенного чи андрогенного походження.

Мікротопонімний матеріал Черкащини засвідчує значну кількість відапелятивних назв. Відапелятивні одиниці в мікротопонімії посідають важливе місце. Д. Г. Бучко зазначає, що «дослідження відапелятивних топонімів допомагає більш повно вивчати словниковий склад певного діалекту і мови в цілому попередніх століть, оскільки в топонімах краще, ніж у живій розмовній мові, зберігаються давні лексеми» [4, с. 11].

Семантичний зв'язок між апелятивом й оронімною основою може бути як безпосереднім – сам об'єкт цілком реально відповідає лексичному значенню апелятива, так і опосередкованим – в основу номінації мікрооб'єкта покладено принцип близькості номінованого об'єкта до певної реалії. Важливим під час лексико-семантичного аналізу оронімів є з'ясування можливої участі того чи того апелятива в називанні географічного об'єкта. Майже всі реалії рельєфу мають власні назви-ономи або ж онімізовані географічні терміни. Багатство географічної номенклатури зумовлює те, що в оронімії часто вказано не на якусь ознаку об'єкта, а названо сам об'єкт, тобто апелятиви використані у функції оронімів без будь-яких слоовотвірних змін, напр.: *Безодня, Прірва* (яр с. Нестерівка Ман.), *Байрачки* (яри с. Княжа Звен. і с. Москаленки Чорн.), *Балка* (с. Богодухівка Чорн.), *Вали* (горб с. Полствин Кан.), *Завалля* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Луг* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Левада* (урочище с. Сидорівка К-Шевч.) тощо. Ці назви походять від географічної термінології, більшість їх – це географічні терміни, які позначають географічні об'єкти, указують на елементи рельєфу досліджуваної території.

Найменування оронімних об'єктів різні за часом виникнення – від праслов'янського періоду до наших днів. Щодо мовної належності – питомі та запозичені. Основу оронімії Черкаського краю становлять номінації слов'янського походження. Більшість оронімів мають прозору етимологію, вони є пізніми утвореннями на ґрунті української мови і відображають основні лексичні особливості сучасної української мови. Засвідчено також утворення запозичені, напр.: *Спас* (скеля с. Стеблів К-Шевч.), *Скіфський курган* (с. Матусів Шпол.).

Назви більшості великих чи загальновідомих рельєфних реалій мають наукове пояснення, регіональні ороніми ще потребують його. Мотивацією для ороніма може бути низка ознак. Переважно це розмір, форма, колір об'єкта, наявність рослинності тощо [26, с. 407].

Основи оронімів досліджуваного регіону, які використані для найменування об'єктів натурогенного походження, за мотивами номінації співвіднесені з лексемами тематичних груп, які характеризують рельєф, структуру чи властивості ґрунту, особливості флори, фауни тощо.

Багато найменувань мотивовані фізико-географічними особливостями об'єктів. Такі мікротопоніми найчастіше вказують на найбільш примітні ознаки денотата, які вирізняють його з-поміж інших Їх найменування пов'язані з формою рельєфу, загальними обрисами, розміром, висотою чи глибиною географічного об'єкта. До пропріативів, які вжито на окреслення рельєфу, належать: *Висока гребля* (урочище с. Журавка Гор.), *Висока могила* (с. Стецівка Звен.), *Глибока балка* (с. Білозір'я Черк.), *Глибока долина* (с. Мельники Чиг.), *Глибокий яр* (с. Криві Коліна Тал., с. Сахнівка К-Шевч.), *Гостра гора* (с. Хмільна Кан.), *Довгий яр* (с. Вітове Чиг.), *Коса гора* (с. Журавка Гор.), *Кривий яр* (с. Вереміївка Чорн.), *Круглик* (гора с. Хмільна Кан.), *Крута гора* (с. Старосілля Гор.), *Крута балка* (с. Вираїв К-Шевч.), *Крутий яр* (с. Хмільна Кан.), *Куца балка* (урочище с. Тальянки Тал.), *Ламані гори* (смт Стеблів К-Шевч.), *Малий яр* (с. Тіньки Чиг.), *Плоске* (гора с. Хмільна Кан.), *Різаний яр* (с. Вираїв К-Шевч.), *Тупа могила* (с. Бирлівка Драб.), *Шпиль* (урочище с. Мала Маньківка Ман.).

Ороніми, пов'язані з особливостями геологічної будови, відображають механічний склад порід, якості ґрунтів, геологію орооб'єктів, напр.: *Камінна гора* (с. Хмільна Кан.), *Камінний яр* (с. Гребля Христ.), *Кам'яне урочище* (с. Мельники Чиг.), *Кам'януха* (гора с. Студенець Кан.), *Глинище* (пагорб м. Монастирище; урвище с. Бузівка Жашк.), *Мули* (улоговина м. Чигирин), *Пісковий яр* (с. Мельники Чиг.), *Пісочки* (яр с. Івківці Чиг.), *Солонці* (низина с. Демки (затоплене) Чорн.), *Водяне* (урочище с. Оксанина Ум.), *Гнилий яр* (с. Бирлівка Драб.).

Засвідчено найменування, мотивовані ознакою, що пов'язана з кольоровою гамою ґрунту, рослинності, або візуальним чи термальним сприйняттям географічного об'єкта, напр.: *Біла гора* (с. Лубенці Кам.), *Білий Шпиль* (гора с. Мельники Чиг. – весною там розквітають підсніжники), *Біла гора* (с. Хмільна Кан. – гора з білого піску), *Червона гора* (с. Лубенці Кам. – гора з червоної глини), *Темна балка* (смт Маньківка), *Чорний яр* (с. Москаленки Чорн. – у ньому дуже темно), *Холодний Яр* (урочище с. Мельники Чиг.), *Холодний яр* (с. Набокове Гор.).

Характер, порядок розташування чи час виникнення об'єкта є мотивами виникнення назв *Кут* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Другий, Третій яри* (м. Корсунь-Шевченківський), *Третяки* (гори с. Ганжалівка Лис.), *Старі рови* (с. Петропавлівка Гор.).

Значна група оронімів з основами від фітономенів знайшла своє відображення в топонімії Черкаського краю. У їхній основі закладено найменування основних порід дерев, кущів, трав тощо, що культивуються на відповідній території. Усі мікротопоніми відфітографічного походження пов'язані з назвами: порід дерев та кущів, напр.: *Берези* (долина с. Руська Поляна Черк.), *Березина* (с. Полствин Кан.), *Березине* (урочище с. Березине Жашк.), *Березова гора* (м. Канів), *Березовий яр* (с. Придніпровське Чорн.), *Берестовецький яр* (м. Канів), *Вербовий луг* (с. Студенець Кан.), *Грабове урочище* (смт Стеблів К-Шевч.), *Густа Липа* (урочище с. Мліїв Гор.), *Дубина* (урочище с. Хмільна Кан.), *Дубове урочище* (с. Бузівка Жашк.), *Дубовий яр* (с. Вітове Чиг.), *Липове* (яр с. Полствин Кан.), *Яблучний яр* (с. Москаленки Чорн.), *Глодове* (яр с. Полствин Кан.), *Калинове урочище* (смт Лисянка), *Теренов яр* (с. Старосілля Гор.); трав'яних рослин; напр.: *Барвінкова гора* (с. Велика Бурімка Чорн.), *Вовча долина* (с. Домантове Зол. – на ній росте вовча ягода), *Долина Глечиків* (с. Зорівка Зол.), *Ковиловий схил* (м. Чигирин), *Маковий пагорб* (с. Стецівка Звен.), *Омелисте урочище* (с. Домантове Зол.), *Петрові Батоги* (пагорб с. Богодухівка Чорн.), *Реп'яхів яр* (с. Матусів Шпол.), *Тростянка* (урочище м. Кам'янка), *Чорнобривка* (урочище с. Мельники Чиг.); на позначення збірних понять рослинності, напр.: *Діброва* (балка с. Жаботин Кам.) тощо.

Відсутність рослинного покриву географічних об'єктів репрезентують мікроназви *Лиса гора* (м. Канів, смт Лисянка, с. Васильків Шпол., с. Дубіївка Черк., с. Моринці Звен., с. Петропавлівка Гор., с. Хрущівка, Зол.), *Лисенький яр* (с. Москаленки Чорн.).

Серед мікротопонімів Черкащини виявлено ороніми, похідні від назв тварин, птахів, риб, плазунів, комах тощо, напр.: *Баранячий яр* (с. Хрущівка Зол.), *Вовча балка* (с. Нечаївка Черк.), *Вовча гора* (с. Лубенці Кам.), *Вовчий Шпиль* (пагорб с. Суботів Чиг.), *Куницьке урочище* (с. Полствин Кан.), *Лисицине провалля* (с. Івківці Чиг.); *Гадюче урочище* (с. Хмільна Кан.), *Зміїний яр* (смт Тальне; с. Великі Канівці Чорн.); *Гусинова гора* (с. Лубенці Кам.), *Канючиха* (с. Балаклея Сміл.), *Куряча гора* (с. Хмільна Кан.), *Снігоровий яр* (с. Івківці Чиг.), *Сорочий яр* (м. Канів), *Шпаковий яр* (с. Суботів Чиг.); *Комашиний яр* (м. Канів), *Муравейка* (гора с. Дубіївка Черк.), *Осове урочище* (смт Стеблів К-Шевч.), *Рибинщина* (урочище с. Домантове Зол.).

Є низка назв географічних мікрооб'єктів, що відображають особливості розвитку господарства регіону, суспільно-економічного життя населення тепер і в минулому. Серед фактичного матеріалу цієї групи зафіксовано ороніми, пов'язані з поселеннями, будівлями і спорудами, й ороніми, пов'язані з ремеслом і промисловістю. Першу підгрупу репрезентують найменування *Городище* (с. Хмільна Кан., с. Івківці Чиг.), *Замкова гора* (м. Чигирин), *Замковище* (с. Кононча Кан.), *Замчище* (с. Водяне Шпол.), *Зруби* (гора с. Івківці Чиг), *Колодязь* (урочище с. Дмитрушки Ум.), *Кринички* (яр с. Студенець Кан.), *Криничове* (урочище с. Хмільна Кан.), *Льохи* (яр с. Суботів Чиг.), *Монастирок* (гора м. Канів), *Звіринець* (урочище в м. Умань).

Другу підгрупу становлять назви географічних мікрооб'єктів, що є цінним джерелом інформації про розвиток промислів, напр.: *Броварки* (урочище с. Жаботин Кам.), *Будківка* (урочище с. Дирдин Гор.), *Гамарня* (урочище с. Телепине Кам. – на його території стояла панська кузня), *Гуральня* (урочище смт Стеблів – у ньому розташовувся спиртзавод), *Гута* (урочище с. Мельники Чиг. – колись на території цього урочища виробляли скло), *Пасічнянське урочище* (с. Журавка Гор. – у ньому найкраще місце для пасіки); *Поташний яр* (с. Мельники Чиг.), *Тартак* (урочище с. Лубенці Кам.).

Зафіксовано найменування орооб'єктів, що зорієнтовують їхнє розташування відносно інших природних або будованих людьми об'єктів, якими є споруди, певні установи тощо, напр.: *Кирпична гора* (с. Васильків Шпол. – під нею цегляний завод); *Лікарняна гора* (с. Сагунівка Черк. – там розташована лікарня).

Часто ороніми утворюють від інших онімів, зокрема від гідронімів та ойконімів, напр.: *Ірдино-Тясминська низина, Тясминський каньйон* (м. Кам'янка), *Дніпровська гора* (м. Канів), *Буцький каньйон* (смт Буки Ман.), *Звенигородська гора* (м. Звенигородка), *Хмільнянський яр* (с. Хмільна Кан.), *Зеленьківський яр* (с. Зеленьки Чиг.), *Іваньківська гора* (с. Іваньки Ман.), *Калинівська гора* (с. Калинівка Гор.), *Капустянська гора* (с. Капустине Шпол.).

Мікротопоніми, утворені шляхом метафоричної онімізації, яскраво виражають зв'язок людини з навколишнім середовищем. Такі назви виникли на основі образного сприйняття географічних об'єктів, їхньої подібності з речами, які оточують людину. Їхнім підґрунтям є асоціативне мислення, досвід номінатора тощо, напр.: *Бабине Пузо* (гора, смт Стеблів К-Шевч.),

Близнеці (могили с. Зорівка Зол.), *Буханівка* (гора м. Канів), *Ведмежа Паща* (гора смт Стеблів К-Шевч.), *Вовче горло* (балка с. Студенець Кан.), *Глобус* (пагорб с. Моринці Звен.), *Гроші* (урочище с. Самгородок Сміл.), *Кам'яний Звір* (скеля смт Стеблів К-Шевч.), *Кам'яні Ворота* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), (скеля смт Стеблів К-Шевч.), *Макітра* (балка с. Гончариха Кат.), *Макітерка* (балка м. Городище), *Паляниця* (кар'єр с. Набокове Гор.), *Підкова* (балка с. Лука Кан.), *Скажений Кущ* (урочище с. Журавка Гор.), *Стрілиця* (гора с. Івківці Чиг.), *Шапка* (гора с. Полствин Кан.).

Відантропонімні мікротопоніми Черкаського краю репрезентовані продуктивно, оскільки багато урочищ, гір, ярів, балок у регіоні тісно пов'язані з життям і діяльністю конкретних осіб. Основними одиницями, від яких утворювали ороніми цієї групи на досліджуваній території, є імена, прізвища та прізвиська людей, а також апелятивні означення особи, її етнонімічна й соціальна характеристики.

Значна частина оронімів мотивована іменами, прізвищами чи прізвиськами людей. До мікротопонімів, ґрунтом для яких стало ім'я, належать *Альошчине урочище* (с. Тіньки Чиг.), *Богданова гора* (м. Чигирин), *Василикова гора* (смт Маньківка), *Василівські Перші, Василівські Другі яри* (с. Смільчинці Лис.), *Васьки* (яр с. Вереміївка Чорн.), *Гапчина долина* (с. Заячківка Ум.), *Гулий яр* (с. Кищенці Ман.), *Дениси* (урочище с. Ташлик *Сміл.), Йованчиха* (гора с. Хмільна Кан.), *Мар'їна гора, Мар'їн яр* (м. Канів), *Тарасова гора* (м. Канів), *Терешки* (урочище с. Буда-Орловецька Гор.), *Юрова гора* (м. Сміла), *Янок* (урочище смт Стеблів К-Шевч.), *Янталка* (гора м. Корсунь-Шевченківський).

Мотивацію за прізвищем і прізвиськом яскраво відображають ороніми *Баб'якова гора* (с. Лука Кан.), *Бадьорова балка* (с. Тіньки Чиг.), *Бакаївські гори* (м. Золотоноша), *Бакумова гора* (с. Івківці Чиг.), *Барабашиха* (яр, м. Сміла), *Басівський яр* (с. Худяки Черк.), *Батура* (гора м. Канів), *Безносове урочище* (с. Хмільна Кан.), *Беймалка* (низина, с. Першотравневе Чиг.), *Бретчина долина* (смт Стеблів К-Шевч.), *Бубликова гора* (с. Старосілля Гор.), *Вергунів яр* (с. Хлистунівка Гор.), *Золотів яр* (м. Канів), *Квоччине урочище* (с. Лубенці Кам. – прізвисько *Квочка* мав ватажок Холодноярської республіки Пономаренко), *Колісник* (урочище с. Журавка Гор.), *Пелехівка* (гора м. Канів), *Родіонова скеля* (смт Буки Ман.).

На території Черкащини зафіксовано ороніми, що відображають етнічний і соціальний склад місцевого населення, здебільшого в минулому. Зокрема від етнонімної лексики утворені ороніми *Грецька гора* (м. Канів), *Жидівка* (гора, м. Канів), *Жидівське* (яр, с. Ганжалівка Лис.), *Турок* (урочище м. Умань), *Чеховка* (урочище с. Домантове, Зол.), *Циганoвий яр* (с. Пастирське Сміл.).

До оронімів, основою для творення яких стала соціальна характеристика людини, належать *скеля Багача* (с. Петропавлівка Гор.), *Бандитське провалля* (с. Заріччя К-Шевч.), *Бурлачка* (скеля с. Стеблів К-Шевч.), *Гайдамачий Яр* (урочище с. Топильне Шпол.), *Гайдамацька гора* (с. Лубенці Кам.), *Гайдамацький яр* (с. Мельники Чиг.), *Запорожцеве урочище* (с. Суботів Чиг.), *Княжа балка* (с. Суботів Чиг.), *Княжа гора* (м. Канів), *Московка* (гора м. Канів), *Крамарський яр* (с. Суботів Чиг.), *Панська Круча* (урочище с. Криві Коліна Тал.), *Панська рівнина* (с. Піщана Зол.), *Пастушка* (гора с. Сахнівка К-Шевч.), *Попова гребля* (с. Кузьмина Гребля Христ.), *Попова могила* (с. Заячківка Ум.), *Цареві Яри* (урочище с. Набокове Гор.), *Чернеча гора* (м. Канів).

Апелятивне означення особи репрезентують основи мікротопонімів *Мельники* (урочище смт Стеблів К-Шевч. – там стояв водяний млин), *Гончарське урочище* (с. Жаботин Кам.).

Зафіксовано відантропонімні мікротопоніми, мотивовані апелятивами й онімами гендерного характеру. Імена гендерного зразка реалізовано в основах *баб(а), дід, дівчин(а),* напр.: *Бабина гора* (смт Стеблів К-Шевч.), *Бабусин яр* (с. Матусів Шпол.), *Дідова гора* (с. Журавка Гор.), *Дівиця* (гора м. Канів), *Дівич-гора* (м. Корсунь-Шевченківський).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Ороніми Черкащини є невід'ємними компонентами місцевої онімної системи. Мотивувальна база регіонального оронімікону засвідчила фізико-географічні, біонімічні, господарсько-історичні особливості краю, а також тісний зв'язок людини з простором. Оніми антропогенного характеру відтворюють у своїй основі головні онтологічні аспекти: соціальний, етнічний, гендерно-особистісний тощо. Перспективою дослідження є лексико-деривaційний аналіз місцевих оронімів.

Список використаної літератури

1. Бицко Н. Мікрогідроніми (назви ярів) Тернопільщини (лексико-семантичний аспект) / Н. Бицко // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354–355. – Слов'янська філологія. – С. 95–98.

2. Бучко Г. Ороніми Бойківщини: мотиваційна і словотвірна характеристика [Текст] / Г. Бучко, Д. Бучко // Історична та сучасна українська ономастика : вибрані праці. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 242–248.

3. Бучко Д. Г. Отапелятивные топонимы Верхнего Поднестровья // Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik Sciences. Vol. I. 1981. Vol. II. 1982. – Wrocław-Warszawa-Kraków. – S. 259–265.

4. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / Дмитро Бучко, Наталія Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

5. Вербич С. Оронімія Українських Карпат: перспективи дослідження, збереження та впорядкування / С. Вербич // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 135–140.

6. Габорак М. М. Назви гір Івано-Франківщини : словник-довідник / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2005. – 136 с.

7. Карпенко Ю. Людність Українських Карпат у гідронімах та оронімах [Текст] / Ю. Карпенко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Мовознавство. – 2004. – Вип. 2(12). – С. 102–119.

8. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Лісняк. – Київ, 1998. – 20 с.

9. Лобода В. В. Севернопричерноморская топонимия (общие и региональные проблемы украинской топонимической системы) : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.02 – «Языки народов СССР (укр. язык)» / В. В. Лобода. – К., 1979. – 52 с.

10. Лучик В. В. Проблеми порівняльно-історичного вивчення карпатської оронімії / В. Лучик // Оронімія Українських Карпат: дослідження, упорядкування, збереження : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Чернівці, 18–19 березня 2010 р. / [редкол. : Мельничук С. В. та ін.]; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича [та ін.]. – Чернівці, [Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича], 2010. – С. 22–24.

11. Лящук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій / Б. Ф. Лящук. – К. : ВІЮЛ, 1993. – 203 с.

12. Марусенко Т. О. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики / Т. О. Марусенко // Питання топоніміки та ономастики. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 142–147.

13. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Михальчук. – Київ, 1998. – 20 с.

14. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1974. – 382 с.

15. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Издательство : ЛКИ Г, 2011. – 184 с.

16. Словник мікротопонімії Черкащини / Укладачі : Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.

17. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Сокіл. – Львів, 2007 – 25 с.

18. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Отв. ред. А. А. Реформатский. Изд. 3-е, испр. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 368 с.

19. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура оронімії як складник української ономастичної терміносистеми [Текст] / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 23. – С. 261–264.

20. Шульгач В. П. Оронім / В. П. Шульгач // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 407.

Список скорочених назв районів

Драб. – Драбівський, Гор. – Городищенський, Жашк. – Жашківський, Звен. – Звенигородський, Зол. – Золотоніський, Кам. – Кам'янський, Кан. – Канівський, Кат. – Катеринопільський, К-Шевч. – Корсунь-Шевченківський, Лис. – Лисянський, Ман. – Маньківський, Сміл. – Смілянський, Тал. – Тальнівський, Ум.– Уманський, Христ. – Христинівський, Черк. – Черкаський, Чорн. – Чорнобаївський, Чиг. – Чигиринський, Шпол. – Шполянський.

Одержано редакцією 29.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

З. Н. Денисенко

Ороним в ономастическом пространстве Черкасщины

Статья посвящена проблеме анализа региональной онимной лексики. В ней установлены типологические особенности оронимов как разновидностей микротопонимов на базе их денотатно-номинативных особенностей и выделены три группы номинаций объектов рельефа, которые находятся выше или ниже уровня моря (окружающей местности): минус-ороним, ноль-ороним, плюс-ороним. Мотивационный анализ оронимикона основывается на семантике образующих слов: выделено оронимы, образованные от аппелятивов, и оронимы, образованные от онимов. Названия, образованные от аппелятивов, состоят из лексем, указывающих на объекты натурогенного или андрогенного происхождения. Мотивировочной базой регионального оронимикона являются физико-географические, бионимические, хозяйственно-исторические особенности края, а также тесная связь человека с пространством. Оронимы антропогенного характера

воспроизводят в своей основе главные онтологические аспекты: социальный, этнический, гендерно-личностный и т. д.

Ключевые слова: *оним, топоним, ороним, оронимия, оронимикон, микротопоним, аппелятив, антропоним, номинация, мотивация.*

Z. M. Denysenko

The Formation of Word Combinations with Additive Meanings Components

The article studies the formation mechanism of word combinations arising from additive meaning assembly components. According to the law of semantic coherence, to form the correct semantic word combination two words should have one common seme, besides specific, distinguished ones.

Lack of wordcombination components in sememes with additive meanings, the repetition of real seme is a sign of making their meanings together. To make the word combination there shold be semantic relationship between its components, otherwize semantic requirementsuch as meaningfulness and connectivitywill be broken that should have any text of any size and composition that consists of more than one word. The fundamental thing is that the components of such phrases are next in line and have similar meanings, and it enables you to indicate the same seme in another one, which emerged as a potential and activated in sememe can provide the necessary connectivity by the imposition of identical semes. So if there is no semes in sememes wich coinside, then compensating speech mechanismtakes place, that is updating of potential semes.

Key words*: word combination, semantic matching, semantic compatibility, sense, additive, seme, sememe, arhiseme, seme combinatorics, categorical seme, peripheral seme, potential seme, semantic feature, lexico-semantic variant.*

УДК 811.161–112/’366.2

Т. І. Приступа

ДВОЇНА СХІДНОСЛОВ’ЯНСКИХ ІМЕННИКІВ: ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті вперше здійснено спробу комплексно проаналізувати та систематизувати в лінгвоісторіографічному аспекті результати досліджень українськими і російськими лінгвістами 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. втрати двоїни іменників у давньоруській мові: причини, умови, етапи й наслідки в сучасних східнослов’янських мовах. Автор спробував прослідити взаємодію різних тлумачень і гіпотез, їхній внесок у розвиток історико-морфологічних досліджень у наступний період. Українські та російські мовознавці означеного періоду датували початок втрати двоїни в імен XIII – XIV ст., тоді як сучасні дослідники мови називають XI – XII ст. На думку О. О. Потебні й О. І. Соболевського в російській мові в чоловічому роді після слів 2, 3, 4 стали вживати форми двоїни, в українській, білоруській – множини. О. О. Шахматов, визнаючи окремі форми після 2, 3, 4 двоїною, вважав, що загалом після цих слів стала вживатись омонімічна з двоїною форма родового відмінка однини. Тлумачення О. О. Шахматовим різних результатів втрати двоїни у східнослов’янських мовах взяте за основу в сучасному мовознавстві. На відміну від більшості дослідників, які указували на залишки двоїни в українській мові, А. Ю. Кримський, І. І. Огієнко вважали, що ця категорія повністю збереглася в останній.

Ключові слова*: давньоруська мова, двоїна, множина, іменники, наголос, парні предмети.*

Постановка проблеми. Найбільш значною подією в історичному розвитку категорії числа в східнослов’янських мовах стала втрата двоїни, яка знайшла своє відображення в зникненні особливих форм двоїни іменників і різних слів, що узгоджувалися з ними в реченні, й заміна цих форм формами множини.

Незважаючи на значну увагу, яку приділяли й приділяють цьому питанню лінгвісти, є достатньо підстав уважати, що воно не отримало повного, різнобічного висвітлення. За спостереженням А. М. Іорданського, «...спільною рисою майже всіх праць, присвячених двоїні..., є те, що цю граматичну категорію розглянуто в них переважно з морфологічної точки зору» [8, с. 10]. Безсумнівно, осмислення принципів наукової діяльності та закономірностей розвитку знання неможливе без історичного досвіду науки, тому **мета** статті – проаналізувати погляди на історію категорії числа імен східнослов’янських мов, викладені в працях українських і російських мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст., відзначити спільне та відмінне в наявних тлумаченнях і гіпотезах і визначити внесок учених у розвиток історичної морфології східнослов’янських мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Докладний аналіз наукових праць, присвячених історичному вивченню морфологічної системи східнослов'янських мов, свідчить про обмежену кількість праць, у яких дано оцінку досліджень українських і російських мовознавців зазначеного періоду в галузі історичної морфології. Окремі питання розвитку граматичної будови східнослов'янських мов привертають увагу сучасних істориків східнослов'янського мовознавства або в контексті загальнотеоретичних проблем, або в контексті праць з історичної фонетики, питань походження східнослов'янських мов, тоді як висвітлення динаміки вивчення граматичних форм загалом залишається недостатнім.

Актуальність статті зумовлена відсутністю комплексних історіографічних досліджень із морфології, зокрема – категорії числа. У статті здійснено спробу комплексно проаналізувати та систематизувати в лінгвоісторіографічному аспекті результати лінгвістичного вивчення проблеми втрати двоїни іменників у давньоруській мові: причини, умови, етапи цього процесу та його наслідки в сучасних східнослов'янських мовах.

Виклад основного матеріалу. На думку О. О. Потебні, який цікавився питаннями граматичної форми головно в генетичному плані, зміна граматичних форм зумовлена змінами форм мислення й відбиває еволюцію від уявлення про конкретну чисельність до абстрактної [14, с. 8]. Таке розуміння природи й причин цього явища характерне й для сучасного мовознавства [1, с. 218; 7, с. 274; 3, с. 158; 18, с. 115; 12, с. 17–18]. Не розглядаючи етапи втрати категорії двоїни, учений вказав на результати цього явища в російській та українській мовах. Отже, у російській мові вживання форм двоїни поширилося лише на числівники *три*, *четыре*: *четыре человека*, *окна*, але *пять человек*, *окон* [14, с. 12]. Іменники середнього роду в називному й знахідному двоїни набули закінчення чоловічого роду ***-а***, яке відрізняється від називного, знахідного множини місцем наголосу: *два сло́ва – слова́* [14, с. 75].

Учений зауважив, що в іменниках, у яких у родовому однини наголошений перший склад, збережено цей наголос у двоїні (*оба гла́за*, *оба бе́рега*) й перенесено його на кінцевий ***-а*** в збірних (*глаза́*, *берега́*). У небагатьох іменах із рухомим наголосом у називному та родовому однини (*рука́в – рукава́*) не розрізняють двоїну від збірних (*два рукава́*, *все рукава́*), більшість імен з наголосом на останньому складі в родовому відмінку мають збірну форму не на ***-а***, а на ***-ья*** (*клок*, *клока*, *два клока*, *клочья*) [14, с. 12].

Закінчення двоїни в іменниках чоловічого роду при *два*, *три*, *чотири*, які збереглися в українських говорах і фольклорі, О. О. Потебня розглядав як виняток і вважав загальним правилом для української мови вживання після цих слів закінчень називного множини: *два купчики*, *три козаки*, *два друженьки*, *два рушники*, *чотири броди*, *три поклони*, *три шаги*, *три дуби* та ін. Іноді з іншим наголосом, ніж у множині: *три ра́зи*, *два во́зи*. На думку мовознавця, «множина при *два*, *оба* в українській мові стала правилом не пізніше XVI ст.: **комины два мурованих**, **два полбарилки**, **три рожны**, **столы три** (Пам'ятки Київські, 1566 р.)». Серед інших залишків двоїни в сучасній українській мові О. О. Потебня відзначав форми орудного відмінка імен середнього роду *очима*, *ушима*, *плечима* [14, с. 75].

Дослідники історії давньоруської мови поділяли думку, що форми двоїни іменників регулярно й правильно вживались у писемних пам'ятках XIII – XIV ст. за певних умов [144, с. 73; 16, с. 205; 5, с. 247−248], які найбільш повно визначив О. І. Соболевський: 1) з числівниками *два*, *оба*: **два братєника утєкла** (Лавр. літ.), **уби два сына ѥго, съ двѣма сыномa, разоидошася обѣ свободѣ** (там само); 2) при називанні чи переліку двох осіб або предметів: **съ сынма своима Юргємъ и Володимеромъ**, **къ тѣма мученикома Борисѹ и Глѣбѹ** (Лавр. літ.); 3) коли йшлося про парні предмети: *очи*, *ноги*, *руки*, *родители* та ін.: **въ томъ бѣста родитєля святаго** (Житіє Феодосія Печерського) [16, с. 204].

Визначивши три конструкції, у яких давні форми двоїни імен зберігалися якнайдовше, О. І. Соболевський прослідкував випадки порушення правильного вживання двоїни, зафіксовані в писемних пам'ятках. Згідно з його спостереженнями, спочатку заміна форм двоїни на форми множини відбувалась у сполученнях, що називали дві особи: **помози рабомъ своимъ Ивану и Олєксию** (Житіє Ніфонта, 1219 р.), а дещо пізніше поширилася на назви парних предметів: **нечистыма рѹкама рекши нєумвеными** (Єв., 1354 р., 76 зв.). Останнім етапом процесу руйнування двоїни було використання форм множини імен після слів *два* (*двѣ*), *оба* (*обѣ*): **з обема береги** (вкладна Даніїла Холмського 1376 р.), **разоидошася обѣ свободѣ бесерменьскиѣ** та ін. (Лавр. Літ.) [16, с. 205].

Мовознавець також висвітлив походження нових форм двоїни іменників жіночого роду твердої групи та середнього роду. Отже, утворення форми жіночого роду на ***-и*** (***-ы***) він тлумачив тим, що форми називного, знахідного двоїни чоловічого роду на ***-а*** й жіночого на ***-и*** могли збігатися як за

звуками, так і за наголосом з формами родового відмінка однини тих самих родів. Це, на думку вченого, сприяло утворенню форми називного, знахідного двоїни жіночого роду за зразком форм родового відмінка однини. Таким чином замість давньої форми двоїни *женѣ* з'явилася тотожна з формою родового однини нова форма *жены*. Такі форми відомі з пам'яток із XIV ст.: **двѣ чары**, **двѣ чашки**, **двѣ кругълы гривенки** (Духовна Івана Калити), **взѣмъ 2 рыбы** (Єв. 1355 р., 52 зв.) [16, с. 207].

Форми двоїни середнього роду в називному, знахідному ототожнилися з формами чоловічого роду, тобто отримали закінчення *-а* (замість **-ѣ**): **лѣть 9 сътъ и дванадьсять** (Паремейник 1271 р., 62 зв.), **лѣть 9 сътъ и два** (там само, 63), **двѣ послушания** (Пандекти 1296 р., 37), **даю два села** (Духовна Новгородця Клімента XIII ст.) та ін. [16, с. 208]. О. О. Шахматов убачав причину такої заміни в тій обставині, що слова чоловічого й середнього роду були омонімічні у відмінках однини й непрямих відмінках двоїни: *городу*, *городома – лѣсу*, *лѣсома* [19, с. 211].

Стосовно української та білоруської мов, О. І. Соболевський обмежився зауваженням про майже повне зникнення в них форм називного, знахідного двоїни чоловічого роду на *-а*: **два столы**, **два хрести серебная** (Галицька гр. 1393 р.), **да ему ина два городы** (Іпат. літ., 257), **два свѣтки** (свідки) (Страсті Господні XV ст., 8), **два кружки златых** (Скорина) та збереження в говорах окремих форм називного, знахідного двоїни жіночого роду на **-ѣ**: біл. *две нозі*, *тры копе*; укр. *дві нозі*, *три години*. Те ж саме можна спостерігати в південноросійських говорах, які межують з українськими: *два дворы*, *две*, *три*, *четыре сосе* (від *соха*) [16, с. 208].

На думку О. О. Шахматова, чинники, які зумовили втрату двоїни, крились у слововживанні. Головним із них була потреба узагальнення системи лічби. У давньоруській мові при лічбі від 2 до 10 були в ужитку три системи: при числівнику 2, ужитому як прикметник, іменник ставили в різних відмінках двоїни (**дъва брата**, **отъ дъву братоу**, **дъвѣма сестрама**); при числівниках 3 і 4, які також функціювали як прикметники, іменники ставили у відмінках множини (**трие городы**, **трьхъ селъ**, **трьмъ сестрамъ**, **четырьми сестрами**) і нарешті, при числівниках 5, 6, 7, 8, 9 і 10, використаних як іменники, залежні від них іменники ставили в родовому відмінку множини (**пять сыновъ**, **от пяти городъ**, **к пяти сестръ**). Ця обставина, на думку дослідника, обов'язково мала привести до спроб узагальнити ту або іншу систему: «Складніше уявлялося узагальнення системи, яка вживала числівники як іменники, із системами, що вживали числівники як прикметники; проте узагальнення обох систем, де числівники вживалися як прикметники, було досить природно; отже, як *дъva brata* легко викликало *tri*, *četyre brata*, так і *trije*, *četyre brati* легко викликали *dъva brati*, аж до втрати двоїни як граматичної категорії» [19, с. 207−208].

Другим чинником, що сприяв порушенню вживання двоїни, О. О. Шахматов уважав необхідність сполучення зі словами *два*, *две*, *оба*, *обе*, без яких самостійне вживання форми двоїни ставало обмеженим. І, нарешті, третій чинник учений убачав у появі двоїни після числівника 12. За правилом після числівників *дъванадесяте*, *обанадесяте* іменник узгоджувався з *дъва*, *оба* й відмінювався у двоїні: **шбанадесѧте псалма**, **двѣнадесѧте лѣтѣ** (Житіє Феодосія Печерського). Пізніше, коли *два*, *две* злилися тісніше з наступним **надесѧте** (яке згодом скоротилося в *десять* і далі в *-дцать*), двоїну іменника вже асоціювали не з числом 2, а з числом 12. Поява форм двоїни й після 13, 14 і навіть після 15–20, 30 і т. д., за котрими взагалі використовували форми родового множини, призводила до втрати формами двоїни їхнього первісного значення [19, с. 208]. О. О. Шахматов запропонував своє тлумачення різних результатів втрати двоїни в російській мові, з одного боку, та в українській і білоруській мовах – з іншого. На думку дослідника, з часом форми типу *городá*, *брáта*, *селá*, *сестрѣ* (з наголосом на закінченні) після слів *два*, *две*, *оба*, *обе* у свідомості тих, хто говорить, почали асоціюватися не з двоїною, а з множиною. Але таке ж саме представлення викликали й форми множини: *городи*, *брати*, *сéла*, *сéстры*. Отже, неминуче виникала заміна давніх форм двоїни формами множини, про що свідчать пам'ятки: **приступиша два свѣдитєли** (Єв. 1339 р., 171в), **гдѣ были оба коуты** (Молдавська гр. 1439 р., № 52), **за два рокы** (Молдавська гр. 1411 р., № 22), **два годы** (Двінська гр. 1536 р., № 9). Такі форми трапляються в сучасних північноросійських говорах: *два гóды*, *оба ученикú*, *обы столы*, *два рублú*, *по два рублú* і є характерними для сучасної української мови: *два волú*, *два столú* й сучасної білоруської мови: *два сталы*, *дзве хаты* [19, с. 212].

О. О. Шахматов припускав, що сполучення на зразок *два попá*, *два городá*, *два села* могли подовжити своє існування. Не викликаючи уявлення про двоїну, форми *попá*, *городá*, *села* не викликали й уявлення про множину, оскільки тоді вони б замінилися на множину. Втративши категорію числа, ці форми зблизилися з омонімічними формами родового відмінка однини. «Це

призвело до загальної заміни формою родового відмінка однини форми двоїни, що втратила своє значення, а також там, де форма двоїни не була омонімічна з формою родового відмінка» [19, с. 213].

По-друге, у діалектах російської мови в поодиноких випадках після числівника *два* (іноді й *три*, *четыре*) з'являються форми на ***-у*** від імен чоловічого роду *два году*, *три году*, *с три году*, які можна тлумачити, на думку О. О. Шахматова, лише як закінчення родового відмінка однини ***-у*** колишніх основ на ****й***. Порівняймо, у давній мові: **два годꙋ** (Ходіння Афанасія Нікітіна за сп. XV ст., 387 а), **на два годꙋ** (Двінська гр. XV ст., № 76), **тѣ два станꙋ** (Духовна Московська 1462 р.) [19, с. 214–215].

По-третє, спочатку сполучення типу **два города великая**, **двѣ церкви деревянѣи** замінювали унаслідок втрати двоїни в словах, що не залежали безпосередньо від числівника *два*, на **два города велици**и, **двѣ церкви деревяныѣ**. Досить рано такі сполучення поступилися місцем іншим, де прикметник був у формі родового множини: **по двѣ же вѣрви чюдныхъ** (Іпат. літ., 221 а), **поставиша двѣ церкви деревѧныхъ** (Новоросійський список Новгородський 4-й. XV ст., 457 а), **два моста доспѣша великихъ** (там само, 475 а), **да два селища поповскихъ малыхъ** (Гр. 1462 – 1565 рр. № 56). Сполучення з прикметником у формі родового відмінка множини характерні й для сучасної російської літературної мови: *два красивых мальчика*, *два уютных уголка*, *два сосуда полных вина*, *два больших села* [19, с. 215].

Твердження О. О. Шахматова, що в російській мові після 2, 3, 4 імена чоловічого роду вживають у родовому відмінку однини, який у багатьох випадках омонімічний із формою називного, знахідного двоїни, отримало подальший розвиток у працях П. С. Кузнецова [1, с. 220] та В. В. Іванова [7, с. 276].

Отже, учений висновкує: «…втрата двоїни була «тривалим, складним процесом, який супроводжувався напруженою боротьбою форм … і … закінчився вже після розпаду давньоруської мови на відокремлені наріччя й утворення великоруської групи» [19, с. 217]. У результаті цієї боротьби в українській і білоруській мовах звичайною була заміна двоїни формами множини, а в російській мові переважно вживали форми, омонімічні з формами двоїни, які, на думку О. О. Шахматова, були формами родового відмінка однини. Залишки двоїни в сучасній російській мові можна спостерігати лише в окремих сполученнях: *три*, *четыре брата*, *города*, *хлеба*; *руки*, *ноги*, *сестры*; *села*, *гнезда*; в українській: *три*, *чотири рибі*, *мусі*, *хаті*, *книжці*, *селі*, *вікні*, *гнізді*, *відрі*; у білоруській: *тры*, *чатыря бядзе*, *хаце*, *рутце*, *тры сяле* й т. ін. [19, с. 218]. Діалектологічні дослідження М. М. Дурново, С. П. Обнорського та Ю. Ф. Карського підтвердили спостереження О. О. Шахматова та збагатили новими прикладами із сучасних східнослов'янських мов [5, с. 279–282; 10, с. 11–12].

Стосовно білоруської мови Ю. Ф. Карський відзначив, що «…форми називного-знахідного двоїни жіночого й середнього родів більше зберігаються на півдні й південному заході Білорусі, поступаючись на північному сході й сході новоутворенням у російському дусі» [10, с. 109] і що «…в сучасній мові досить поширені форми давального-орудного двоїни від окремих імен (переважно назв парних предметів, проте необов'язково), які в обмеженій кількості містили старовинні писемні твори: *дьвярыма*, *очи́ма*, *плячи́ма*, *слязыма*, *грашыма*, *нагама*, *грыбама* [10, с. 111–112].

Вітчизняні мовознавці, які досліджували форми двоїни в українській мові, головно відзначали випадки їх збереження в різних групах імен. Ще П. Г. Житецький указував, що залишки двоїни уціліли в українських іменах жіночого й середнього роду: *вина дві склянці*, *назад руці зв'язали*, *очі*, *очима*, навить *крильми*. Орудний двоїни здебільшого трапляється в числівниках: *шістьма*, *обома*, *дванадцятьма* [6, с. 68].

Є. К. Тимченко писав, що з іменами жіночого й середнього роду «при числівниках *дві*, *три*, *чотири*, *обидва* функцію множини виконує форма двоїни на ***-і*** (<**ѣ**: *дві дереві*, *дві яблуці*, *дві оці*, *дві відрі*, *дві рибі*, *три біді* та ін.» [17, с. 107–110]. Ці форми, а також форми називного, знахідного двоїни *рука́ва*, *вуса*, *повода́* й *два года́* дослідник уважав архаїчними. Стосовно флексії орудного відмінка двоїни ***-ми***, то її, на думку Є. К. Тимченка, вживали переважно зі словами: *гроші*, *гості*, *коні*, *люди*, *чоботи*, *діти – грішми*, *гістьми*, *кіньми*, *людьми*, *чобітьми*, *дітьми* [17, с. 103].

Погляди А. Ю. Кримського на двоїну дещо суперечливі. З одного боку, мовознавець рішуче заявляв, що, на відміну від російської, українська мова має три числа: однину, множину й двоїну. З іншого – указував на те, що свідоме вживання двоїни в українській мові властиве лише іменникам жіночого й середнього роду, хоча це вживання не є обов'язковим: «…поруч з *обидва оці* можна вживати *обидва ока*, тобто однину в ролі множини; замість *складім руці* можна вживати *складім руки*» [11, с. 33–34].

«При цьому, – відзначав учений, – для імен чоловічого роду в українській мові знаходимо лише залишки давніх форм. Наприклад, у формі *ву́са* паралельно з формою множини *ву́си*, *рукава* паралельно з *рукави́*, *два года́* паралельно з формою множини *два го́ди*. Від слова *гроші* в українських

говорах трапляється дуже часто орудний *грошима* поруч із рівносильною й рівнозначною формою множини *грішми*. Від займенника *всі* орудний може бути або в множині *всіми*, або у двоїні *всіма*». Проте навіть цим чоловічим формам двоїни, на думку А. Ю. Кримського, ніхто не надає змісту двоїни, тоді як при відмінюванні імен жіночого й середнього роду досить свідомо через двоїну передано поняття про пару предметів і лише за аналогією допускають вживання двоїни також після числівників *три*, *чотири* [11, с. 35]. Погляди А. Ю. Кримського на двоїну в українській мові поділяв С. Й. Смаль-Стоцький [15, с. 61, 65, 71, 77].

І. І. Огієнко був переконаний, що українська мова зберегла форми двоїни достатньою мірою. На думку мовознавця, «в українській мові по всій території її поширення іменники завжди вживаються в двоїні для позначення парності предметів і після числівників *два*, *дві*, *обидва*, *обидві* й за аналогією до них після *три*, *чотири* в називному та знахідному відмінках». Стосовно чоловічого закінчення ***-и*** у сполученнях на зразок: *два дуби*, *два діди*, *три столи*, *чотири мечі*, дослідник припускав, що це давнє закінчення називного, знахідного двоїни ****й***-відмінювання [13, с. 169].

Для імен жіночого й середнього роду І. І. Огієнко вважав правилом форми *дві добі*, *дві вербі*, *три корові*, *чотири зімі*, *дві половині*, *дві озері*, у яких закінчення ***-і*** походить від давньоруського - **ѣ**. Уживання форм множини після *два*, *три*, *чотири*: *дві верби*, *три корови*, *два слова*, на думку дослідника, було неправильним і пояснювалося впливом російської мови [13, с. 170].

Припущення І. І. Огієнка, що в українській мові після *два*, *три*, *чотири* в чоловічому роді вживана не множина, а двоїна із закінченням колишніх ****й***-основ, отримало подальший розвиток у дослідженнях Л. А. Булаховського. На думку останнього, підтвердженням цього є той факт, що в сполученнях на зразок *два ду́би*, *обидва си́ни* наголос іменників падає на кореневий склад, а не на флексію, як у множині – *дуби́*, *сини́*, причому, якщо іменник належить взагалі до типу з кінцевим наголосом, останній і в цих сполученнях не відтягують на корінь: *два столи́* (Р. одн. *стола́*), *чотири боби́* (Р. одн. *боба́*). Л. А. Булаховський припускав, що вплив ****й***-основ на інші основи в українській мові був більший, ніж у російській (пор. Д. одн. на ***-ові***). Заміна форм давніх ****ŏ***-основ відповідними від ****й***-основ на українському ґрунті зафіксована здавна, хоча прикладів і небагато: **тры возы брашъна** (Житіє Феодосія Печерського, XII ст.), **два хрєсты сєрєбная** (Галицька грамота, 1393), **да ємѹ... ина два городы** (Іпат. Літ.) [2, с. 285].

М. К. Грунський і П. К. Ковалів висунули припущення, що українська форма на ***-има***: *плечима*, *грошима* виникла під впливом прикметників (пор. *душевныма очима своима*) [4, с. 112], що не було ані підтримано, ані спростовано.

Висновки. Загалом погоджуючись із зауваженням Г. О. Хабургаєва, що «…багато дослідників, інтерпретуючи цей матеріал, не відокремлюють історію форм, які ще тривалий час зберігає мовленнєва практика, від історії категоріально-граматичних протиставлень на рівні плану змісту» [18, с. 117], доводиться констатувати відсутність єдиного погляду на зміст і наслідки цього явища. О. О. Потебня, О. І. Соболевський вважали, що в російській мові в чоловічому роді після слів *два*, *три*, *чотири* стали вживати форми двоїни, в українській, білоруській – множини. О. О. Шахматов, визнаючи окремі форми чоловічого відмінювання після 2, 3, 4 двоїною, вважав, що загалом після цих слів почали вживати омонімічну з двоїною форму родового відмінка однини. Тлумачення О. О. Шахматовим різних результатів втрати двоїни в східнослов'янських мовах взято за основу в сучасному мовознавстві. О. О. Потебня, О. І. Соболевський, О. О. Шахматов, П. Г. Житецький, Є. К. Тимченко, С. Смаль-Стоцький указували на залишки двоїни в українській мові, тоді як А. Ю. Кримський та І. І. Огієнко вважали, що в ній ця категорія повністю збереглася. Для поглибленого та різнобічного вивчення історії морфологічних форм уважаємо **перспективним** висвітлення діалектної, жанрової, стилістичної зумовленості їх вживання, виконання ними певних комунікативних функцій, що дасть змогу наблизитися до адекватного розуміння мовних явищ у всій розмаїтості їх відношень до мислення та до історичного й соціального аспектів життя людини.

Список використаної літератури:

1. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – М. : Наука, – 1965. – 512 с.
2. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах / Леонід Артемович Булаховський – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 2. – 632 с.
3. Горшкова К. В. Историческая грамматика русского языка: учеб. пособие для ун-тов / К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев. – М. : Высш. школа, 1981. – 359 с.
4. Грунський М. К. Нариси з історії української мови / М. К. Грунський, П. К. Ковалів. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 355 с.

5. Дурново Н. Н. Очерк истории русского языка / Н. Н. Дурново // Н. Н. Дурново. Избранные работы по истории русского языка. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 1–340.
6. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Вибрані праці: Філологія / Вступ. стаття, упоряд. та комент. Л. Т. Масенко. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 19–138.
7. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка / В. В. Иванов. – М. : Просвещение, 1990. –400 с.
8. Иорданский А. М. История двойственного числа в русском языке / Анатолий Михайлович Иорданский. – Владимир : Изд-во Владимирского гос. пед. ин-та им. П. И. Лебедева-Полянского, 1960. – 215 с.
9. Історична граматика української мови / Жовтобрюх М. А., Волох О. Г., Самійленко С. Г., Слинько І. І. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с.
10. Карский Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. Вып. 2. Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке / Е. Ф. Карский. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 302 с.
11. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А. Е. Крымский. – М., 1907, Т. 2. – Вып. 1. – 105 с.
12. Марков В. М. Историческая грамматика русского языка: Именное склонение. [Учебное пособие для филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов] / Марков В. М. – М. : Высшая школа, 1974. – 143 с.
13. Огиенко И. И. Курс украинского языка. Из лекций по истории украинского языка. Пособие для студентов, учителей и учащихся старших классов средних учебных заведений / И. И. Огиенко. – Киев : Изд-во книжного магазина Е. Череповского, 1918. – Изд-е 2-е, дополн. – 328 с.
14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Просвещение, 1977. – Т. 4. Вып. 2. – 406 с.
15. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Відень (Львів), 1914. – 3-е вид. переробл. – 202 с.
16. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский // Труды по истории русского языка. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – С. 153–233.
17. Тимченко Є. К. Українська граматика / Євген Костянтинович Тимченко. – К., 1907. – Ч. 1. – 179 с.
18. Хабургаев Г. А. Очерки исторической морфологии русского языка. Имена / Г. А. Хабургаев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 296 с.
19. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1957. – 400 с.

Одержано редакцією 10.01.15
Прийнято до публікації 13.02.15

Т. И. Приступа

Двойственное число восточнославянских существительных: лингвоисториографический аспект

В статье впервые осуществлена попытка комплексно проанализировать и систематизировать в лингвоисториографическом аспекте результаты исследований украинскими и русскими лингвистами 70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в. утраты двойственного числа существительных в древнерусском языке: причины, условия,этапы этого процесса и его последствия в современных восточнославянских языках. Автор попытался проследить взаимодействие разных интерпретаций и гипотез, их вклад в развитие историко-морфологических исследований в последующий период. Украинские и русские лингвисты этого пери ода относили начало утраты двойственного числа существительных к XIII – XIV вв., тогда как современные лингвисты отодвигают его до XI – XII вв. А. А. Потебня и А. И. Соболевский считали, что в русаком языке после 2, 3, 4 стали употребляться формы двойственного числа, а в украинском, белорусском – множественного. А. А. Шахматов, признавая отдельные формы после 2, 3, 4 двойственным числом, ситал, что в целом после этих слов стала употребляться синонимичная с двойственным числом форма родового падежа единственного числа.

Интерпретация А. А. Шахматова разных результатов утраты двойственного числа в восточнославянских языках принята за основу в современном сравнительно-историческом языкознании. В отличии от большинства исследователей, которые указывали на остатки двойственного числа в украинском языке, А. Е. Крымский и И. И. Огиенко считали,что эта категория полностью в нем сохранилась.

***Ключевые слова**: древнерусский язык, двойственное число, множественное число, существительные, ударение, парные предметы.*

T. I. Prystupa

The dual of East-Slavic nouns: linguistic-historiographic aspect

The article is an attempt oflinguistic-historiographic studyof the development of the morphological forms of the dual nouns, from Old-Russian through to the recent East-Slavic languages, based on numerous works by Ukrainian and Russian linguists of 1870s. – 1930-s.The author analyzes the respective linguists' claims concerning the causes, conditions, stages and results of this process in East-Slavic languages, their contribution to the current researches of Old-Russian morphological evolution. According to A. A. Potebnya and A. I. Sobolevskiy in Russian language after the numerals "two, three, four» the dual nouns began to be used, while in Ukrainian and Byelorussian – plural forms. A. A. Shakhmatov recognized some forms of nouns after these numerals as dual, yet was sure that according to the

general rule after 2,3,4 there were used genitive singular forms homonymous to the dual. His interpretation of different results of the loss of the dual in East-Slavic languages is generally accepted by modern linguists. A. A. Potebnya, A. I. Sobolevskii, A. A. Shakhmatov, P. G. Zhytetskyi, E. K. Tymchenko, S. Smal-Stotskyi stated that Ukrainian language preserved some dual forms while A. Y. Krymskyi and I. I. Ogiyenkoinsisted on full preservation of the dual in Ukrainian.

***Key words**:Old-Russian, the dual and the plural of nouns, stress, double objects.*

УДК 811.161.2’373

М. О. Волошинова

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАПОЇВ У СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті проаналізовано лексику на позначення спиртовмісних і безалкогольних напоїв, репрезентовану в історичному джерелі кінця XIX ст. – «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка. Акцентовано увагу на значенні й ролі лексикографічної праці для сучасних мовознавчих та етнографічних студій. У процесі дослідження виявлено кількісний склад зафіксованих у словнику маніфестантів окресленої лексико-семантичної групи, установлено мотиваційну базу виявлених лексем, проаналізовано номенклатуру назв з погляду наявних деривaційних процесів, наголошено на особливостях побудови словникових статей, що полягають у докладному чи недостатньому описі якісних характеристик напоїв, а також частоту покликання на ареал поширення тієї чи тієї реалії. З метою відстеження змін у лексиці, що відбулися протягом останнього століття, здійснено зіставний аналіз представлених у словнику лексичних одиниць із номенами, які функціонують у діалектному мовленні на сучасному етапі. Відзначено, що в процесі історичного розвитку лексика на позначення напоїв вирізняється сталістю семантики. Спостережено зміни, які відбулися у фонетичному та словотвірному оформленні деяких маніфестантів.

***Ключові слова:** напої, лексика, говірка, лексико-семантична група, лексикографічна праця.*

Постановка проблеми. «Словарь української мови» Бориса Грінченка, над яким він працював як співукладач, упорядник та редактор, високо оцінили і мовознавці минувшини, і сучасні науковці. Як зауважує в післямові до словника О. О. Тараненко, «джерельною базою, добором лексичного матеріалу словник був зорієнтований на народну основу… У ньому подана лексика літературної мови XIX ст., фольклору, більшості українських говорів. Особливий інтерес становить сільськогосподарська лексика, лексика фауни і флори України, народних промислів і ремесел, народного вбрання, обрядів, ігор, що супроводжується описом, часом досить складних, відповідних понять, завдяки чому словник є одночасно цінними етнографічно-енциклопедичним довідником» [СГ, Післямова до словника].

Лексикографічна праця містить понад 68 тис. словникових статей. На думку мовознавців І. Г. Матвіяса та М. Г. Железняка, словник Б. Д. Грінченка – це підсумок роботи кількох поколінь українських лексикографів, починаючи від Лаврентія Зизанія. У ньому реалізовано настанову на найповніше відбиття живої літературної та значною мірою діалектної мови [4, с. 96].

Джерелом для багатьох словникових статей слугували також особисті фольклорні й етнографічні записи Б. Д. Грінченка, які він збирав протягом тривалого часу, глибоко вивчаючи звичаї, обряди, традиційний побут українців. Перелічені елементи народної культури й досі на часі в мовознавчих студіях. Дослідження побутової лексики, зокрема артефактів, пов’язаних із носіями інформації про повсякденну життєдіяльність людини, становить особливий інтерес для діалектологів. Одним із таких артефактів є харчування – особливий культурний код, складник існування людини, саме в ньому найбільш повно відтворено матеріальну й духовну культуру людства, відображено соціально-економічні умови, спадковість поколінь, міжетнічні зв’язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системні описи лексики харчування представлено в дисертаціях, виконаних на матеріалі говірок південно-західного (З. Т. Ганудель [1], Е. Д. Ґоца [2]), поліського (Є. Д. Турчин [6]) та південно-східного (Н. Г. Загнітко [3]) наріч. У цих дослідженнях з’ясовано структурно-семантичну організацію назв їжі, здійснено лексико-етимологічний, лексико-семантичний, лінгвогеографічний аналіз традиційних українських страв; визначено співвіднесеність досліджуваних говорів з українською літературною мовою та з говорами різних діалектних континуумів. Також установлено обсяг традиційних елементів лексики харчування,

виявлено кількісний та якісний склад іншомовних нашарувань, продемонстровано загальні тенденції змін, які відбулися в лексиці протягом певного періоду у зв'язку з екстра- та інтралінгвальними чинниками.

«Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка (далі *Словник*) вміщує близько 367 одиниць – назв продуктів харчування та напоїв. Умовно розподіляємо їх за такими лексико-семантичними групами: назви хліба (48 фіксацій); назви страв з докладним описом їхніх складників і способів приготування (77); назви напоїв (73); назви виробів із тіста (53); назви молочних продуктів (43); назви обрядових страв (23); назви страв із м'яса (20); назви круп'яних страв (13); назви перших (рідких) страв (9); назви тваринного жиру (8).

Мета статті – проаналізувати особливості представлення в *Словнику* Б. Д. Грінченка лексико-семантичної групи «Назви напоїв», відстежити функціонування лексем, наявних у лексикографічній пам'ятці та в українських діалектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методом суцільної вибірки зі *Словника* було виписано лексеми на позначення напоїв. В окресленій лексико-семантичній групі ми виділили дві підгрупи: 1) назви спиртних напоїв (горілки, наливок, настоянок та ін.) – 52 лексеми; 2) назви безалкогольних напоїв (киселю, компотів та ін.) – 17 лексем. Також зафіксовано номени – загальні назви напоїв: *пи́ття* 1) Питье; 2) Выпивка; 3) Напитокъ [СГ, т. 3, с. 155]; *пивота́*, ж. Напитокъ. *Пий пивоту та вигонь лихоту, щоб тая лихота не сушила живота*. Драг. 379 [СГ, т. 3, с. 150]; *пите́ння*, с. Питье. *Оттут можно і питенням і їденням піджившитись*. О. 1861. VIII. 27 [СГ, т. 3, с. 154]; *питво́*, с. Питье [СГ, т. 3, с. 154].

Репрезентанти на позначення спиртних напоїв можуть бути мотивовані:

- назвами продуктів, з яких виготовлено напій: *дулі́вка* 'наливка на грушахъ-дуляхъ' [СГ, т. 1, с. 455]; *малі́нівка* 'наливка малиновая' [СГ, т. 2, с. 401]; *бодя́нівка* 'водка, настоянная на бодяні' [СГ, т. 1, с. 81]; *инбирі́вка* 'имбирная настойка' [СГ, т. 2, с. 193]; *афиня́к* 'наливка на черникz' [СГ, т. 1, с. 11] (*а́фини* – діалектна назва чорниць [ГГ, с. 18; СБГ, с. 20]); *шапрані́вка* 'водка, настоянная на шафранz' [СГ, т. 4, с. 485]; *тереня́к* 'настояка на тернz' [СГ, т. 4, с. 256];
- способом приготування: *тертуха́* 'напитокъ женщинъ: растирають землянику съ сахаромъ и смzшивают съ водкой, пьютъ ложками' [СГ, т. 4, с. 258]; *варену́ха* 'водка, сваренная съ медомъ, плодами и пряностями' [СГ, т. 1, с. 126]; *парни́к* 'родъ спиртнаго напитка' [СГ, т. 3, с. 97];
- наслідками впливу на організм людини: *веселу́ха* 'шутливое названіе спиртного напитка' [СГ, т. 1, с. 126]; *спотика́ч* 'родъ настойки' [СГ, т. 4, с. 187]; *лепету́ха* 'водка' [СГ, т. 2, с. 355]; *куса́ка* 'водка, настоянная на перцz съ прибавкой и иныхъ кореньевъ' [СГ, т. 2, с. 332]; *запри́дух* 'очень крzпкая водка' [СГ, т. 2, с. 85]; *гострогля́д* 'крzпкая водка' [СГ, т. 1, с. 319].

Номенклатуру назв спиртних напоїв представлено значною кількістю словотвірних варіантів: *па́ленка – паленочка – пали́нка – пали́ночка* [СГ, т. 3, с. 89 – 90], *по́рція – по́рційка* [СГ, т. 3, с. 356]; *мали́нник – малині́вка – малиня́к* [СГ, т. 2, с. 401], *варену́ха – варену́шка – варену́шечка* [СГ, т. 1, с. 126], *агрусі́вка – агрусі́вочка* [СГ, т. 1, с. 4], *терні́вка – терні́вочка* [СГ, т. 4, с. 257], *горі́лка – горі́лочка – горі́лонька* [СГ, т. 1, с. 311 – 312], *вишні́вка – вишні́вочка* [СГ, т. 1, с. 201], *тру́нок – тру́ночок* [СГ, т. 4, с. 289] тощо. Як бачимо, функційно активними є утворення з меліоративними суфіксами (*-очк-*, *-ечк-*, *-еньк-*, *-оньк-*), які відіграють роль інтенсифікаторів і можуть виражати високий ступінь вияву ознаки, надавати словам емоційного забарвлення.

Дослідник Г. В. Судаков зауважує, що група назв алкогольних напоїв у російській мові андрогенна за походженням, тобто її сформували чоловіки: виноробами, медоварами, винокурами здавна були чоловіки; жінок допускали до виготовлення пива, меду, тим більше – горілки лише на окремих первісних стадіях виготовлення сировини. За свідченням російського вченого, під час виготовлення напою його треба було куштувати, а жінкам це не завжди можна було робити [5, с. 80]. Таку тенденцію спостерігаємо й в українській мові, зокрема на сторінках *Словника* Б. Д. Грінченка чимало назв спиртних напоїв мають чол. р.: *воронець*, м. Напитокъ изъ водки съ медомъ [СГ, т. 1, с. 255], *гаря́ч*, м. Сбитень [СГ, т. 1, с. 276], *шпунт*, м. Пуншъ [СГ, т. 4, с. 511], *підпі́нок*, м. Простая водка [СГ, т. 3, с. 175], *чвир*, м. Родъ водки: полугаръ [СГ, т. 4, с. 448] та ін. Водночас на позначення спиртовмісних напоїв часто вживані іменники жіночого роду, наприклад: *ганусі́вка*, ж. Настойка на анисz, анисовка [СГ, т. 1, с. 271], *горі́лка*, ж. Водка, хлzбное вино [СГ, т. 1, с. 311], *калама́нка*, ж. Презрительно: водка [СГ, т. 2, с. 209], *калгані́вка*, ж. Настойка на калганz [СГ, т. 2, с. 210], *калині́вка*, ж. Настойка на калинz [СГ, т. 2, с. 210], *перчакі́вка*, ж. Перцовка, водка, настоянная на перцz [СГ, т. 3, с. 147], *пі́нна*, ж. Водка: пzнникъ [СГ, т. 3, с. 187], *полині́вка*, ж. Полынная водка [СГ, т. 3, с. 283], *порі́чківка*, ж. Наливка, настойка на красной смородинz [СГ, т. 3, с. 345], *слив'я́нка*, ж. Сливовая

наливка [СГ, т. 4, с. 150], *ста́рка*, ж. Водка-старка [СГ, т. 4, с. 198], *чикилди́ха*, ж. Названіе плохой водки [СГ, т. 4, с. 462] та ін.

Деякі назви спиртних напоїв, зафіксовані в *Словнику* Б. Д. Грінченка понад сто років тому, не змінили семантики на сучасному хронологічному зрізі, водночас в українських діалектах вони інколи мають фонетичні та словотвірні варіанти, пор.: зх.-поліс. – *горі́лочка* ‘горілка’ [Аркушин, т. 1, с. 102], буков. – *вишни́к* ‘вишнівка’ [СБГ, с. 51], *сливові́ца* ‘настойка, горілка із слив’ [СБГ, с. 500], бойк. – *пале́нка* ‘горілка’ [Онишкевич, т. 2, с. 35], *сливови́ця* ‘горілка з слив’, *слив’я́нка* ‘наливка з слив’ [Онишкевич, т. 2, с. 229], лемк. – *палінка* ‘горілка’ [СЛГ, с. 273], закарпат. – *па́ленка* (*па́леночка*) ‘те саме, що водка’ [СЗГ, с. 216].

Серед безалкогольних напоїв в аналізованій лексикографічній праці виявлено назви, які зі спільним значенням (разом з фонетичними варіантами) активно функціонують в узусі діалектоносіїв на сучасному етапі, наприклад: *кися́ль* [СГ, т. 2, с. 239 – 240], пор.: у 46 сх.-слоб. говірках: *к·і|с’іл’* (Тр, Прив, Солід, Новб, Павлен, Біллуц, Тар, НовЧерв, Попів, Білк, Осин, Донц, Марк, Вес, Обор, НижД, Зак, Колом, Міл, Сват, Бонд, Мороз, Півн, Зорик, Велик, Калм, Лим, Підг, Піщ, Старб, Чмир, Бут, Литв, Кон, НовЛим, Семкоз, Білов, Макіїв, Червпоп, Крем, Шпот, МалХ, Новайд, Смол, Дмитр, Микол); зх.-волин. – *ки|сіль* ‘страва із заквашеного вівсяного борошна’ [Корзонюк, с. 138], н.-наддніпр. – *кі|сіль* ‘кисіль’ [Чабаненко, т. 2, с. 172], сх.-степ. – *к·і|с’іл’*, *ки^{е}|с’іл’*, *к·і|с’ел’*, *ки^{е}|сел’* [3, с. 138].

Назва *кисели́ця*, що в *Словнику* позначає ‘родъ киселя, варимаго изъ сливъ и кукурузныхъ крупъ или изъ муки кукурузной, гречневой или ржаной’ [СГ, т. 2, с. 239], у східнослобожанських говірках (з різним наголошуванням) трапляється спорадично: *ки^{е}|сели^{е}ц’а* (Пет), *ки^{е}се^{и}|лиц’а* (СтЛ). З тотожною семантикою лексема відома й говіркам старожитніх діалектів, наприклад: наддністр. – *ки|селиці* ‘кисіль’ [Шило, с. 142], гуцул. – *кисе|лиці* / *кісе|лиці* ‘кисіль’ [ГГ, с. 93], лемк. – *киселиця* ‘кисіль з вівсяної муки’ [СЛГ, с. 157].

У реєстрі *Словника* зафіксовано номен *сирівє́ць* ‘хлзбный квасъ’ [СГ, т. 4, с. 122], який на сучасному етапі зі спільною семантикою функціонує і в літературній мові – *сирівє́ць* ‘хлібний квас’ [СУМ, т. 9, с. 198], і в діалектах: сх.-слоб. – *си^{е}р’і|вец’* (Тр, Прив, Березів, Павлен, Біллуц, Павл, Осин, Донц, Піщ, Чмир), *с’ір’і|вец’* (Новб, Біллуц, Височ, Обор, НижД, Зак, Бонд, Зорик, Крем, Вар), н.-наддніпр. – ‘сирівець’ [Чабаненко, т. 4, с. 66].

У *Словнику* знаходимо й архаїчну лексему *озварь=узвар* ‘родъ компота изъ сушеныхъ фруктов и ягодъ’ [СГ, т. 3, с. 44]. Ця назва безалкогольного напою відома українській мові та її говіркам: *Узва́р* – солодка рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот. // заст. Солодкий відвар із сушених фруктів, що готувався напередодні церковних свят – Різдва і Хрещення – як обрядова страва [СУМ, т. 10, с. 405], гуцул. – *узва́р* ‘компот із сухофруктів’ [Піпаш, с. 200], н.-наддніпр. – *озва́р* ‘узвар’ [Чабаненко, т. 3, с. 46], сх.-слоб. – *уз|вар* (Тр, Прив, Черварм, Солід, Березів, Біллуц, Височ, НовЧерв, Павл, Білк, Осин, Донц, Прос, Кузем, НижД, Зак, Колом, Сват, Пет, Мороз, Зорик, Велик, Стр, Підг, Піщ, Старб, Чмир, Литв, Кон, Семкоз, Плуг, Білов, Макіїв, Червпоп, Крем, Шпот, Новайд, Дмитр, Микол), *оз|вар* (Новб, Павлен, Біллуц, НовЧерв, Обор, Бонд, Півн, Зорик, Калм, Кон, Вар, Смол, Новахт), *взвар* (Підг). Номен має давнє коріння, у фонетичному варіанті *взвар* його засвідчено в пам’ятках XVIII ст. Лексема є дериватом дієслова *възварити* «варити, зварити» [7, с. 327].

У *Словнику* Б. Д. Грінченка в деяких випадках подано розгорнутий коментар до наведених назв, наприклад: *По́рція, ції*, ж. Водка, даваемая рабочимъ предъ обздомъ и ужиномъ; мзра водки [СГ, т. 3, с. 356]; *Муселе́ць*, *льця́*, м. Напитокъ: вареный медъ, также разведенный медъ, настоянный на ягодах, съ которыхъ слита наливка [СГ, т. 2, с. 456]; *Біло́шка*, *ки*, ж. Шутливо: кофе съ молокомъ [СГ, т. 1, с. 67] та ін. Водночас значну кількість лексем репрезентовано без докладного пояснення, наприклад: *Ведме́дик*, *ка*, м. Родъ хмзльнаго напитка [СГ, т. 1, с. 130]; *Мокру́ха*, *хи*, м. Водка [СГ, т. 2, с. 440]; *Чімиру́ха*, *хи*, ж. Названіе водки [СГ, т. 4, с. 465].

Покликання на ареали подано для восьми аналізованих одиниць: *Полині́вка*, *ки*, ж. Полынная водка (Богодуховский уздъ) [СГ, т. 3, с. 283]; *Га́ряч*, *чу*, м. Сбитень … (Екатеринославскій уздъ) [СГ, т. 1, с. 276]; *Баша́*, *ші*, м. Опьяняющий напитокъ изъ молотаго проса (Лебединскій уздъ) [СГ, т. 1, с. 34]; *Сапето́н*, *ну*, м. Родъ киселя изъ бузины (Переяславскій уздъ) [СГ, т. 4, с. 102]; *Сливови́ця*, *ці*, ж. Водка изъ сливъ (Угорщина) [СГ, т. 4, с. 150] та ін.

Висновки. Отже, здійснене дослідження свідчить, що лексико-семантичну групу «Назви напоїв» у *Словнику* за редакцією Б. Д. Грінченка представлено доволі повно. Деякі лексеми протягом останнього століття не втратили значення й функціонують і в літературній мові, і в говірковому

мовленні представників різних діалектів. У подальших студіях плануємо проаналізувати інші ЛСГ побутової лексики, відображені на сторінках зазначеної лексикографічної праці.

Список скорочень

бойк. – бойківське; буков. – буковинське; гуцул. – гуцульське; закарпат. – закарпатське; зх.-волин. – західноволинське; зх.-поліс. – західнополіське; лемк. – лемківське; наддністр. – наддністрянське; н.-наддніпр. – нижньонаддніпрянське; сх.-слоб. – східнослобожанське; сх.-степ. – східностепове.

Список обстежених населених пунктів Луганської області та їхніх скорочень

Березів – с. Березівка, Новопсковський р-н, Білк – смт Білокуракине, Біллуц – смт Білолуцьк, Новопсковський р-н, Білов – смт Біловодськ, Бонд – с. Бондарівка, Марківський р-н, Бут – с. Бутове, Старобільський р-н, Вар – с. Варварівка, Кремінський р-н, Велик – с. Великоцьк, Міловський р-н, Вес – с. Веселе, Марківський р-н, Височ – с. Височинівка, Марківський р-н, Дмитр – с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н, Донц – с. Донцівка Новопсковський р-н, Зак – с. Закотне, Новопсковський р-н, Зорик – с. Зориківка, Міловський р-н, Калм – с. Калмиківка, Міловський р-н, Колом – с. Коломийчиха, Сватівський р-н, Кон – с. Кононівка, Біловодський р-н, Крем – м. Кремінна, Кузем – с. Куземівка, Сватівський р-н, Лим – с. Лиман, Старобільський р-н, Литв – с. Литвинівка, Біловодський р-н, Макіїв – с. Макіївка, Кремінський р-н, МалХ – с. Малохатка, Старобільський р-н, Марк – смт Марківка, Микол – с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н, Міл – с. Мілуватка, Сватівський р-н, Мороз – с. Морозівка, Міловський р-н, НижД – смт Нижня Дуванка, Сватівський р-н, Новайд – смт Новоайдар, Новахт – с. Новоохтирка, Новоайдарський р-н, Новб – с. Новобіла, Новопсковський р-н, НовЛим – с. Новолимарівка, Біловодський р-н, НовЧерв – с. Новочервоне, Троїцький р-н, Обор – с. Оборотнівка, Сватівський р-н, Осин – с. Осинове-1, Новопсковський р-н, Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н, Павлен – с. Павленкове, Новопсковський р-н, Пет – с. Петрівка, Сватівський р-н, Півн – с. Півнівка, Міловський р-н, Підг – с. Підгорівка, Старобільський р-н, Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н, Плуг – с. Плугатар, Біловодський р-н, Попів – с. Попівка, Білокуракинський р-н, Прив – с. Привілля, Троїцький р-н, Прос – с. Просяне, Марківський р-н, Сват – м. Сватове, Семкоз – с. Семикозівка, Біловодський р-н, Смол – с. Смолянинове, Новоайдарський р-н, Солід – с. Солідарне, Білокуракинський р-н, Старб – м. Старобільськ, Стр – с. Стрільцівка, Міловський р-н, Тар – с. Тарасівка, Троїцький р-н, Тр – смт Троїцьке, Черварм – с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н, Червпоп – с. Червонопопівка, Кремінський р-н, Чмир – с. Чмирівка, Старобільський р-н, Шпот – с. Шпотине, Старобільський р-н.

Список використаної літератури

1. Ганудель З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / З. Т. Ганудель. – К., 1980. – 21 с.
2. Ґоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських Карпатських говорах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ґоца Еріка Дюлівна. – Ужгород, 2001. – 466 с.
3. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Загнітко Надія Геннадіївна. – Донецьк, 2011. – 453 с.
4. Матвіяс І. Г. Роль словника Б. Грінченка в процесі взаємодії між літературною мовою і народними говорами / І. Г. Матвіяс, М. Г. Железняк // Борис Грінченко : тези доп. респ. наук.-практ. конф., присв. 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. – Волошиловград, 1988. – С. 96–97.
5. Судаков Г. В. «Водка вину тетка» (названия спиртных напитков в рус. яз.) / Г. В. Судаков // Рус. речь. – 2003. – № 1. – С. 72–81.
6. Турчин Е. Д. Лексика питания в украинских восточнополесских говорах : автореф. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Е. Д. Турчин. – К., 1990. – 22 с.
7. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв у говірці села Степанівка Ємільчинського району Житомирської області / С. А. Яценко // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – № 22 (ІІ). – С. 317–328.

Список використаних джерел

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий слов. / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.

Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СГ – Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1996. – Т. 1 – 4.

СЗГ – Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

СЛГ – Пиртей П. С. Словник лемківської говірки / П. С. Пиртей. – Івано-Франківськ, 1986. – 461 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 916 с.; 1979. – Т. 10 – 658 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.

Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Одержано редакцією 26.01.2015
Прийнято до публікації 19.02.2015

М. О. Волошинова

Репрезентация лексики на обозначение напитков в Словаре украинского языка Бориса Гринченко

В статье проанализирована лексика на обозначение спиртосодержащих и безалкогольных напитков, представленная в исторической работе конца XIX в. – «Словаре украинского языка» Б. Д. Гринченко. Акцентировано внимание на значении и роли лексикографического труда для современных лингвистических и этнографических студий. В процессе исследования выявлен количественный состав зафиксированных в словаре манифестантов обозначенной лексико-семантической группы, установлена мотивационная база выявленных лексем, проанализирована номенклатура названий с точки зрения существующих деривационных процессов, отмечены особенности построения словарных статей, в частности подробное или недостаточное описание качественных характеристик напитков, а также частота ссылок на ареал распространения той или иной реалии. С целью наблюдения за изменениями в лексике, произошедшими на протяжении последнего столетия, осуществлен сравнительный анализ представленных в словаре лексических единиц с номенами, функционирующими в диалектной речи на современном этапе. Отмечено, что в процессе исторического развития лексика, обозначающая напитки, характеризуется стойкостью семантики. Прослежены изменения, произошедшие в фонетическом и словообразовательном оформлении некоторых манифестантов.

Ключевые слова: *напитки, лексика, говор, лексико-семантическая группа, лексикографический труд.*

M. O. Voloshynova

Representation of Borrowings Denoting Names of Drinks in the Dictionary of the Ukrainian Language by Borys Hrynchenko

The article deals with the analysis of the vocabulary denoting alcohol-containing drinks and soft beverages represented in the historical source of the end of the 19th century «The Dictionary of the Ukrainian Language» by B. D. Hrynchenko. The attention has been paid to the significance and role of the lexicographic work for the modern linguistic and ethnographic studios. In the process of the research, the quantitative composition of the representatives of the analyzed lexical and semantic grouping fixed in the dictionary, has been revealed, the motivational basis of the revealed lexemes has been denoted, the nomenclature of the names from the point of view of the existing derivational processes has been analyzed, the peculiarities of the structure of the dictionary entries have been accentuated which lie in a detailed or incomplete description of the qualitative characteristics of drinks as well as the frequency of the references to the area of spreading of this or that realia.

In order to observe the changes in the vocabulary which took place during the previous century, a comparative analysis of the lexical units represented in the dictionary with the nomens which function in the dialectal speech at the present stage of the development of the language, has been made.

Key words: *drinks, vocabulary, patois, lexical and semantic grouping, lexicographic work.*

УДК 811.161.2’373.23:392.91

В. А. Павлюк

ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СФЕРІ НЕОФІЦІЙНОЇ АНТРОПОНІМІЇ ВІННИЧЧИНИ

У статті проаналізовано формально-семантичні трансформації у сфері неофіційної антропонімії Вінниччини, зокрема народну етимологію, десемантизацію та низку часткових формально-семантичних перетворень у середовищі живого народного мовлення. Власне народна етимологія лексеми полягає в трансформації кореня, а некоренева народна етимологізація знаходить вияв у заміні морфем (переважно кінцевих) на більш звичні. Розглянуто такі формальні трансформації, як специфічні усічення, елімітація морфеми або неструктурних частин слова. Окрему проблему формально-семантичних перетворень оказіонального характеру становлять умовно вмотивовані прізвиська. Деетимологізація спричинена низкою процесів формального плану: заміна морфем (переважно кінцевих), морфемне спрощення, трансформація закінчення шляхом його заміни на більш звичне або нульове та ін. Проаналізовано також часткові конкретні семантичні та формальні процеси у сфері переважно умовно невмотивованих неофіційних найменувань людини, якими є втрата службових морфем, послугування малопродуктивними суфіксами та уніфіксами, використання маловідомої апелятивної або онімної лексики, заміна однієї кореневої форми на іншу тощо.

Ключові слова: *прізвисько, формально-семантичні трансформації, народна етимологія, деетимологізація.*

Постановка проблеми. Вивчення неофіційних найменувань людини є складним процесом, який зумовлений різноманіттям і мінливістю цих назв. Особливий науковий інтерес становлять формально-семантичні трансформації, зокрема народна етимологія, десемантизація та часткові формально-семантичні перетворення в середовищі живого народного мовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість дослідників семантичний аналіз неофіційних антропонімів робить з урахуванням причин (мотивів) появи прізвиськ. Так, мотивацію прізвиськ у своїх працях описували П. П. Чучка [11], Р. І. Осташ [3], М. Л. Худаш [10], В. А. Чабаненко [12], І. Д. Сухомлин [7], М. Я. Наливайко [2], Є. М. Черняхівська [13] та ін. У їхніх дослідженнях семантичний аналіз пов’язаний із позамовними пресупозиціями – факторами або умовами об’єктивування ситуативної чи узуальної семантики. Дослідники у сфері неофіційної антропоніміки І. Д. Сухомлин та О. С. Манченко називають таку пресупозитивність мотивами появи прізвиськ [7; 1]. У їхньому дискурсі мотив – це позамовна умова виникнення або вибору оніма для певної особи чи об’єкта.

Мотивацію в зовнішньолінгвальному сенсі утворює ознака або сукупність ознак. Так, О. В. Суперанська, досліджуючи мотиви надання прізвиськ, указує на ключовий момент цього процесу – виокремлення диференційної ознаки, яка індивідуалізує людину. Тільки після цього процесу можливий процес онімізації [6, с. 244–245]. Проте осторонь залишається феномен мовної форми як інтралінгвальна пресупозиція, оскільки насправді поняття мотивації у сфері прізвиськ зі значенням зв’язує тріада форма – мотивація – зміст й у значній частині репрезентантів неофіційна назва утворена тільки внаслідок формальних перетворень. Недостатність вивчення цього питання в мовознавчому дискурсі й зумовлює **актуальність** досліджень саме в цьому аспекті.

Оскільки до набору твірних основ, які слугують виникненню прізвиськ, задіяні якнайширші шари лексики (спеціальна, термінологічна, запозичена тощо), то народний геній застосовує низку формально-семантичних трансформацій з метою переосмислення, пояснення, спрощення незвичних назв. **Метою статті** є аналіз саме таких явищ у сфері прізвиськ ареалу Вінницької області, зокрема деетимологізації, народної етимології, формальної трансформації твірної основи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «народна етимологія» уведений Е. В. Ферстеманом у XIX ст. у контексті теорії аналогії. Науковець уживав синонімічні поняття «морфологічна асиміляція», «народний словотвір», «семасіологічна асиміляція», «лексична асиміляція», «аналогія». Народна етимологія – явище переважно усного діалектного мовлення. Носії просторіччя й говірок пристосовують малознайомі або нові слова до більш зрозумілих чи вже відомих. Як зазначає О. І. Потапенко, лексеми, що піддаються народній етимології, потрапляють переважно з освіченого середовища й представляють іноніми або старокнижну лексику. Реалізоване це явище в мовленні дітей і малоосвічених людей [9, с. 193].

Основою народної етимології є формальна мотивація. Сама по собі вона передбачає перевагу форми над змістом із залученням низки інших функцій мовлення (експресивної, номінативної тощо). Заміна окремих фонем або морфем за аналогією до більш відомих або паронімічних лексем часто призводить до зміни кореня й уведення лексеми до нового спільнокореневого гнізда: *Кистет* (від *кастет,* за аналогією до *кисть*). Часто явища народної етимології захоплюють денотат або обсяг значення лексеми чи кореня, що встановлюється з допомогою логічного, рідше – асоціативного ланцюга, наприклад, *Ковітько* – від *ковінька* – тонка, довга палиця, а оскільки паспортне ім'я носія *Віктор,* відбувається контамінація – *Ковітько*.

Власне народна етимологія лексеми полягає в трансформації кореня, що вводить лексему в новий словотвірний ланцюг (спільнокореневе гніздо): *Конорейка* (від *Канарейка*), *Босейраб* (від *Бесараб*, що пояснюють як «босий раб»). У цій групі виокремлюємо народну етимологію трансонімізованих власних назв. Так, відонімні прізвиська репрезентують таку аналогію: *Вахтан* – від *Вахтанг* за аналогією до «вахта», *Квазімода* – від *Квазімодо* за аналогією до *квазі-* (префіксоїд) і *мода*, *Махумба* – від *Макумба* (африканське ім'я) за аналогією до *махати*, *Пончіта* – від *Кончіта* (латиноамериканське ім'я) за аналогією до *пончик*, *Гулітавер* – від *Гайтавер* (герой фільму «Поліцейська академія») за аналогією до ґуля (діалектне – гуля), *Ликодим* – від *Никодим* за аналогією до *лико*, *Балабок* (від *Балабол* за аналогією до *Колобок*) тощо. В окремих випадках народна назва репрезентує хибну дефініцію твірного слова, наприклад, прізвисько *Шаляпін* носій отримав не за гарний голос (прізвище відомого співака), а завдяки тому, що часто носив капелюха (рос. *шляпа*).

Низка народно-етимологізованих відонімних і відапелятивних прізвиськ зазнають морфемного спрощення або варіативної заміни фонем, більш звичних для українського мовного узусу, наприклад: *Дзьоскін* – від *Зюськінд* (відомий письменник); *Монеко* – від *Монако*; *Радзівон*, *Радійон* – від *Радіон*, у якому незвично для української мови збігаються голосні; *Реньжер* – від рейнджер з нетиповими для української мови звукосполученнями *-ей-* та африкатою [*дж*]; *Бароба* – від прізвища *Бареба* з більш звичним коренем *-роб-*.

Некоренева народна етимологізація виявляється в заміні морфем (переважно кінцевих) на більш звичні: *Грішмак* – від прізвища *Грішман*, *Душмак* – від прізвиська *Душман* (був у Афганістані).

Спорадично народна етимологія зазнає подальшого розвитку в межах одного антропоніма, наприклад, *Балагула* – від прізвища *Балагнюк*, очевидно, вирівнялося за аналогією до *балаган* (гамір, скупчення людей), потім – гіперонімічно підсилилося додатковим коренем *-гул-* (шум, звук). Прізвисько *Гальондра* – від *Альона* (рос. варіант *Олена*) зазнало конотації з допомогою афіксоїда *-др-(-а)*, і виникло, ймовірно, за аналогією до лексем *Касандра, Кальондра* тощо, *Базирина* – від прізвища *Базирюк*, очевидно, первинно утворився андронім *Базириха*, а потім, за аналогією до *балерина,* утворився неофіційний антропонім *Базирина* шляхом заміни нетиповим для онімів суфіксом ***-ин-***.

Спорадично (менше десяти випадків) відбувається трансформація закінчень шляхом заміни на більш звичне фонетично виражене або нульове, що надає прізвиську іншого значення або асоціації: *Басіст* – від прізвища *Басістий*, *Папай* – від попереднього прізвиська *Папайя* (екзотичний фрукт), *Кабун* – від попереднього прізвиська *Кабул* (був в Афганістані) за аналогією до лексем з нульовим закінченням кабан, кавун тощо.

До формальних трансформацій, що викликають семантичні й асоціативні зміни в прізвиську, належать специфічні усічення, елімінації морфем або неструктурних частин слова. Так, унаслідок випущення серединного компонента прізвища, імені або попереднього прізвиська утворилися: *Базяна* (від рос. *обезьяна*, укр. *мавпа*), *Амян* (від *армянин*, діалектного варіанту *армян*), *Амик* (від швидкої або нечіткої вимови *Абрамчик*). Поширеною є трансформація офіційного імені з подальшою трансформацією: *Бодя, Бозя, Биня, Бока* як варіанти паспортного імені *Богдан*, що набуло зазначеної трансформації, конотації й ідентифікувальної здатності.

Найпоширенішим є усічення офіційного або неофіційного антропоніма: *Алба* (від альбінос або албанець), *Бояр* (від прізвища Боярський), Боц (від попереднього варіанту прізвиська *Боцман*), *Балаба* (від прізвища *Балабанов*). Збіг кількох факторів виникнення прізвиська вказують, з одного боку, на його багатомотивованість, з іншого – на неможливість укласти народну мотивацію в окрему класифікацію, наприклад, прізвисько *Амик* утворене за повторюваності ситуацій, коли в компанії всі зібралися, а хтось запитував «А Микола де?», згодом як прізвисько закріпилося *Амикола*, потім відбулося усічення до *Амик*.

Окрему проблему оказіональних формально-семантичних перетворень становлять умовно вмотивовані прізвиська, наприклад: *Бландо, Бумя, Гефер, Гилис, Годь, Дюдік, Епя, Йося, Ічіла, Калатя, Книтя, Колфуля, Кфіль, Ляпур, Мантур, Матевко, Парсень, Періхін, Рібізік, Суліша, Фезу, Цман, Цюдик, Цьоня, Чимерла, Шекль* тощо. За наявності анкетних даних, що прояснюють

етимологію таких одиниць, проблему вирішуємо шляхом вивчення й систематизації історій називання, в іншому разі маємо справу з різними типами етимологічного затемнення. Найбільша проблема – псевдолексемні комплекси, у структурі яких неможливо вичленувати корінь або звуконаслідувальний компонент, що втратилися внаслідок контамінаційних або елімінаційних процесів. Внутрішня форма багатьох слів є прихованою (за О. І. Потапенком – «затемненою») [9, с. 31], унаслідок чого втрачаються етимологічний зв'язок і відношення кореневої спорідненості. У такому разі йдеться про процес деетимологізації, що є об'єднувальною категорією для флуктуаційних словотвірних та семантичних процесів. Як зазначає Є. С. Отін, деетимологізація буває повною й неповною за ступенем завершеності й спричинена семантичним розходженням спільнокореневих слів, втратою складників морфем, фонетичними і, як наслідок, морфемними змінами, «що порушують зв'язок однокореневих слів (чесати – коса, сипати – віспа або призьба)» [5, с. 65]. На думку лінгвіста, «це відбувається в процесі розвитку омонімії на основі розпаду полісемії, переносних значень слів, через значну умовність, непереконливість логічної мотивованості ряду назв, у процесі творення алегоформи (скорочених і стягнених форм слів, що виникають у розмовній мові при швидкому темпі), гаплології (спрощення морфемного чи звукового складу слова внаслідок втрати або злиття одного з двох сусідніх однакових або подібних складів, окремих звуків під дією дисиміляції..., чергування звуків тощо. Деетимологізація супроводжується спрощенням морфемної структури слова» [5, с. 65].

На матеріалі неофіційних антропонімів Вінницької області деетимологізація спричинена низкою процесів формального плану.

Одним із таких процесів є втрата службової морфеми (усічення суфікса або суфіксоїда), звичної для семантичної ідентифікації лексеми: *Абрик, Амик, Нюша, Таха, Бодя, Каро, Марго, Леро, Бонд, Коця, Сьозя, Цман, Цуд, Гефер, Буш, Вея, Джога, Епя, Ічіла, Кезя, Мини, Ніга, Ося, Пепь, Таха, Чосіп, Ахайс, Зьома.* Часто трапляється послуговування малопродуктивними суфіксами та уніфіксами, що утруднює ідентифікацію кореня: *Гарула* (від гарувати + уніфікс -ул-), *Грисок* (від ґрис – продукт млинарства + суфікс -ок-), *Груня* (від Григорій, фрагмент кореня -гр- + уніфікс -ун-), *Шмаляк, Юзером, Бароба, Каркуша.*

Використання маловідомої апелятивної або онімної лексики створює ефект «штучності» назви: оніми – *Зіко* (прізвище футболіста), *Гіта, Зіта* (героїні індійського серіалу), апелятиви – *Кметь* (від давньоукр. кмітливий, мудрий селянин), *Кока* (екзотична культура, з якої добувають наркотичні речовини), *Куйка* (діал. «зозуля»), *Кульчик* (діал. сережка) тощо. Мотивація звуковим символізмом асоціює новоутворену лексему з певним етносом, характером: *Баджос, Чалапіда, Ачала, Гарйон, Кулзбек* – для носіїв східної або смаглявої зовнішності, *Ахайс, Мамба, Гаван* – для носіїв африканської зовнішності, з густим кучерявим волоссям тощо. Подібні одиниці є симуляторами імен відповідного етносу або раси.

Матеріал дослідження засвідчує заміну однієї з кореневих фонем на іншу, що утруднює розпізнавання кореня особливо в коротких одно- або двоскладових словах: *Гася* (насправді *Вася*), *Зіть* (від *Зять*), *Олегого* (*Олег*), *Руля* (*Руслан*), *Казік* (*Казимир*), *Тофілька* (*Теофілія*); використання в ролі кореня звуконаслідувального або вигукового слова: *Балаба, Бібіка, Гикал, Джиха, Жужа, Бульбуль, Мемекало, Бука, Бульбить, Чірік*. Інколи відбувається кількаступенева трансформація: *Зьончик* від земляк – *Зьома* (зменшено-пестливе) – *Зьомчик* (зменшено-пестливе) – *Зьончик* (оказіональне чергування м / н).

Трапляється афіксальне творення родичівського (переважно андроніми) прізвиська від неофіційного антропоніма з утраченою мотивацією: *Керличка, Капітепиха, Капуриска, Карабуська, Гадейчик*; контамінація прізвиська з іменем, прізвиська з іншим прізвиськом: *Архемель Базирина* (Базирюк + Балерина), *Бовт* (Болт + бовтати), *Галатин Гутель* (гут (нім. добре) + Бутель) тощо.

Частина неофіційних антропонімів пов'язані з конкретними лексемами (паспортним онімом або метафоризованими назвами істот чи предметів), але внаслідок трансформацій набули зближення з іншими лексемами, а тому деетимологізувалися. Вивчення анкетних даних респондентів та офіційних імен носіїв дає змогу встановити реальну мотивацію таких одиниць: *Анопка* (асоціація з *я кнопка*, насправді – від прізвища *Онопко*), *Болька* (асоціація з *булька*, насправді – від лексеми дитячого лексикону *боля* – картопля), *Голієва* (асоціація з *гола Єва*, насправді – від присвійного прикметника *олієва*, за прізвиськом батька *Олій*), *Дюдік* (асоціація з лексемою дитячого мовлення *дюдя* – холод, насправді – трансформація *Дятел – Дьодік – Дюдік* – нерозумна людина), *Каракань* (асоціація з рос. *таракан* – укр. *тарган*, насправді від *каракатий* – людина з кривими ногами) тощо.

З огляду на вищесказане видається слушною теза Р. І. Осташа про те, що давня мотивованість неофіційних імен зазнає парономастичного або омонімічного зближення з більш новими реаліями: «У таких прізвиськах можуть бути збережені дуже давні усічені та усічено-суфіксальні деривати, які формально можуть збігатися фонетично з якимось сучасним апелятивом або ж звучати для сучасних мовців незвично (вони їх уже не «відчитують», ні з чим не можуть пов'язати)» [4, с. 300].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз прізвиськ подільського ареалу переконує, що в основі явища народної етимології лежить формальна мотивація. Її сутність полягає в заміні окремих фонем або морфем на більш відомі, використанні паронімічних лексем, що призводить до зміни кореня похідного слова та його уведення до нового спільнокореневого гнізда. Все це спричиняє хибну дефініцію твірного слова. Серед досліджуваних прізвиськ засвідчено такі народно-етимологічні трансформації: морфемне спрощення / варіативність фонем; заміна морфем (переважно кінцевих); трансформація закінчень; усічення, елімінації морфем або неструктурних частин слова, серед яких найчастотніше усічення паспортного або неофіційного антропоніма. Деетимологізація як загальна назва процесів утрати мотивації й реальної внутрішньої форми неофіційного антропоніма пов'язана з низкою часткових конкретних семантичних та формальних процесів у сфері переважно умовно невмотивованих прізвиськ: утратою службової морфеми; послуговування малопродуктивними суфіксами та уніфіксами; використання маловідомої апелятивної або онімної лексики; заміна однієї кореневої фонеми на іншу; використання звуконаслідувального або вигукового слова як кореня; утворення прізвиська від неофіційного антропоніма з уже втраченою мотивацією; кількаступенева трансформація прізвиська з послідовним використанням вищевказаних механізмів. Накладання кількох факторів спричиняє кількарівневу деетимологізацію. Приблизно 1,5 % прізвиськ так і залишаються мотиваційно нез'ясованими.

Перспектива подальших наукових розвідок полягає в поглибленому вивченні номінаційних процесів неофіційного антропонімікону досліджуваного ареалу.

Список використаної літератури

1. Манченко Е. С. Лингвокультурные и структурно-функциональные характеристики английских прозвищ : автореф. дисс. на соискание учён. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. С. Манченко. – Воронеж, 2008. – 15 с.
2. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. … на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / М. Я. Наливайко – Тернопіль, 2011. – 201 с.
3. Осташ Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ / Р. І. Осташ // Українська пропріальна лексика : м-ли наук. семінару (13–14 вересня 2000 р.). – К. : Кий, 2000. – С. 115–121.
4. Осташ Р. І., Шульська Н. М. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 164 с. / Р. І. Осташ // Студії з ономастики та етимології 2009; ред. кол. : В. П. Шульгач (відп. ред.) [та ін.] / НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : Довіра, 2009. – 318 с.
5. Отин Е. С. Из словаря коннотативных онимов и отконнотонимных апеллятивов / Е. С. Отин // Ономастика та етимологія : [зб. наук. праць / редкол. : О. П. Карпенко (відп. ред.) та ін.]. – К., 1997. – С. 171–186.
6. Суперанская А. В. Отчества, прозвища / А. В. Суперанская // Słowiańska onomastyka : Encyklopedia / [Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślikowej przy współudziale Jerzego Dumy]. – Warszawa ; Kraków : Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002. – S. 492–496.
7. Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові : навчальний посібник / Іван Сухомлин. – Д. : [б. в.], 1975. – 241 с.
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
9. Потапенко О. І. Етимологія української мови. Навчальний посібник для студентів вузів / О. І. Потапенко. – К. : Міленіум, 2003 – 204 с.
10. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
11. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : [монографія] / П. П. Чучка.– К. : ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.
12. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наук. думка, 1976. – Вип. 14. – С. 16–20.
13. Черняхівська Є. М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є. М. Черняхівська // Вісник Львів. ун-ту ім. І. Франка. Серія філологічна. – Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. – Вип. 9. – С. 62–65.

Одержано редакцією 29.01.15
Прийнято до публікації 05.02.15

В. А. Павлюк

Формально-семантические трансформации
в сфере неофициальной антропонимии Винницкой области

В статье проанализированы формально-семантические трансформации в сфере неофициальной антропонимии Винницкой области, которые включают народную этимологию, десемантизацию и ряд частных формально-семантических преобразований в среде живой народной речи. Собственно народная этимология лексемы заключается в трансформации корня, а некорневая народная этимологизация проявляется в замене морфем на более привычные. Рассмотрены такие формальные трансформации, как специфические усечения, елимитация морфемы или неструктурных частей слова. Отдельную проблему формально-семантических преобразований оказионального характера составляют условно мотивированные прозвища. Деэтимологизация вызвана рядом процессов формального плана: замена морфем (преимущественно конечных), морфемное упрощение (вариативность фонем, которые обычны для украинского языка), трансформация окончания путем его замены на более привычное или нулевое и др. Проанализированы также частичные конкретные семантические и формальные процессы в сфере преимущественно условно немотивированных прозвищ, в частности потеря служебной морфемы, использование малопродуктивных суффиксов, малоизвестной апелятивной или онимной лексики, замена одной корневой формы на другую и тому подобное.

Ключевые слова: *прозвище, формально-семантические трансформации, народная этимология, деэтимологизация.*

V. A. Pavliuk

Formal and semantic transformation in informal anthroponymy Vinnichiny

The article analyzes the formal semantic transformation in informal anthroponymy Vinnytsia, including folk etymology desemantyzatsiyu number of partial and formal semantic change among the living folk speech. Folk etymology token is the root transformation and foliar folk etymologization finds expression in replacement morpheme (usually finite) to more familiar. We consider the following formal transformation as specific truncation, elimitatsiya morpheme or non-structural parts of speech. Special issue formal semantic transformations occasional nature are conventionally motivated nicknames. On the material studied informal anthroponyms deetymolohizatsiya caused by a number of processes a formal plan: replacement morphemes (mostly end) morphemic simplification (phonemes variability that usual for Ukrainian language) transformation by ending their replacement with a more conventional or zero etc.

Analyzes also partial specific semantic and formal processes in mostly unmotivated conventionally nicknames, including loss of service morphemes posluhuvannya unproductive suffixes and unifiksamy, using little-known of appeal or onimnoyi vocabulary, replacing one root form to another and so on.

Key words: *nicknae formal semantic transformation folk etymology, deetymolohizatsiya.*

ОНОМАСІОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.161.1’373.45

Е. А. Селиванова

ПСЕВДОЗАИМСТВОВАНИЕ КАК СПОСОБ НОМИНАЦИИ КОМПЬЮТЕРНОГО СЛЕНГА

В статье охарактеризован один из продуктивных способов номинации русского компьютерного сленга − псевдозаимствование, отличительной чертой которого является наличие трех операций: 1) заимствования; 2) сближения на базе языковой игры заимствованной номинативной единицы или ее компонента с корнем, аффиксом, словом, словосочетанием языка-реципиента; 3) созданием неосемемы, неолексемы или неофраземы с разнообразной коннотативной маркированностью (эмоциональностью, оценочностью, экспрессивностью, парадоксальностью, юмористическим колоритом). Сленг рассматривается как нелитературная и ненормативная, отличающаяся эмоционально-экспрессивной и стилистической маркированностью дополнительная лексическая подсистема языковых единиц, обозначающих для определенной социальной или профессиональной группы систему понятий их сферы существования и деятельности как субкультуры с целью достижения групповой идентичности. Псевдозаимствования английских слов и аббревиатур послужили базой для создания в русском компьютерном сленге наименований, интегрирующих транскрипцию или транслитерацию с языковой игрой и различными фонетическими и грамматическими процессами: метатезой, эпентезой, протезой, усечением слова, заменой гласных и / или согласных звуков, присоединением звукосочетаний в конце слов с приспособлением к морфологической подсистеме русского языка. Псевдозаимствование придает своеобразную закрытость сленгу, обеспечивает его виртуальность на базе создания иной мистифицированной реальности.

***Ключевые слова**: компьютерный сленг, псевдозаимствование, транскрипция, транслитерация, языковая игра, фонетические процессы.*

Постановка проблемы. Одной из актуальных проблем современной лингвистики является изучение сленга как лексической подсистемы языка в аспектах его структурно-семантической, функциональной, социолингвистической и дискурсивно-прагматической природы.

Исследователи разграничивают общий и специальный сленг: первый декодируется и используется всеми носителями языка, второй представлен различными субкодами за пределами литературного языка, обслуживающими социально или профессионально обособленные группы людей [14, с. 12]. В русистике сленг трактуют обычно на основе его противопоставленности литературному стандарту, в зарубежных, в частности, англоязычных студиях сленг рассматривается исходя из его функционального свойства идентифицировать субкультуру неких социально или профессионально интегрированных групп носителей языка.

Дискуссионной остается и сегодня проблема ключевого слова (родового понятия) в дефинициях сленга, на базе которого он может отождествляться с формой существования языка, или особым языком (E. Raymond), подъязыком, стилем речи [13], частью словаря, особой лексической подсистемой языка или простой, часто случайной и неупорядоченной совокупностью лексем.

Одной из причин такого многообразия ключевых слов является различное понимание соотношения понятий сленга, жаргона, арго и социолекта. Чаще всего сленг отождествляют с жаргоном, считая его разновидностью социолекта. Кроме того, недостаточно обоснован и термин «форма существования языка», к которой нередко относят лексические подсистемы просторечия, жаргонов, социолектов и проч. К тому же стиль речи в современном речеведении обычно не соотносится с традиционным пониманием функционального стиля, а обозначает сферу общения. Такое понимание позволяет рассматривать профессиональный сленг на периферии терминологических полей, ядром которых являются термины и номенклатуры так называемых «языков для специальных целей» [6].

Противоречиво также понимание соотношения жаргона и сленга с нормой и кодификацией: данные подсистемы языка, безусловно, ненормативны, однако многие из них кодифицированы в специальных словарях (ср. мнение Э. Патриджа о том, что сленговые единицы «никак не кодифицированы, а часто и вовсе беспорядочны и случайны» [17, с. 24]). Спорным является вопрос особой маркированности сленга: обычно ему приписывают стилистическую сниженность, эмоционально-экспрессивный и оценочный [14], юмористический и уничижительный характер [12]. Бесспорно, для обычного носителя языка сленг характеризуется такой маркированностью, но является ли ощутимой подобная его природа для социальной или профессиональной группы? Не стирается ли данная коннотация сленгизмов в процессе их множественного функционирования в профессиональной сфере?

Мы определяем сленг как нелитературную и ненормированную, отличающуюся эмоционально-экспрессивной и стилистической маркированностью дополнительную лексическую подсистему языковых единиц, обозначающих для определенной социальной или профессиональной группы систему понятий их сферы существования и деятельности как субкультуры с целью достижения групповой идентичности.

Одним из наиболее интересных для современных исследователей является компьютерный сленг, обслуживающий субкультуру программистов, профессиональных пользователей компьютерных сетей. Нередко к компьютерному сленгу относят олбанский язык (сленг Падонкаф), используемый несколько иной сферой носителей языка, далеко не всегда профессиональной (к ней принадлежат обычные пользователи Интернета). Н. Ильина Соловьева характеризует данный «язык» как своего рода игровое общение: «Именно игровое оформление мира и создает в сетевых социумах своеобразный стиль общения, который можно определить как стиль, характеризующийся отрицанием реальной жизни, реальных статусов, общепринятых норм общения, да и, в определенной мере, просто реальных людей» [3, с. 134]. Язык Падонкаф, на наш взгляд, не может быть включен в компьютерный сленг, он является сленгом определенной группы пользователей Интернета.

Анализ последних исследований и публикаций. Компьютерный сленг различных языков является предметом множества исследований лингвистов. Изучению функционирования данной лексической подсистемы в дискурсе сети Интернет посвящены работы Л. Кальве, Д. Кристалла, З. Гирса, М. Хаазе, С. Левинсон, С. Антоновой, Л. Королевой, А. Кутузова и др. Структурно-семантический и функциональный аспекты компьютерного сленга и его динамика описаны в работах А. Лебедевой, В. Колябина, Т. Тобоевой, О. Кармызовой, И. Беликовой, Н. Русаковой, Н. Виноградовой, О. Ворон, И. Щур и др. Лингвокультурная природа данного сленга в русском языке была предметом изучения Е. Шейгал. Экстра- и интралингвистические факторы формирования компьютерного жаргона обоснованы в диссертации Е. Лушниковой. Украинскому компьютерному сленгу посвящены работы Л. Ставицкой, И. Щур, Л. Ярощук, О. Медвидь и др. Словообразовательные модели русского компьютерного жаргона описаны в диссертации М. Барт [1].

Одним из наиболее продуктивных способов пополнения русского компьютерного «языка» и сленга в том числе является заимствование номинативных единиц из английского языка. Однако для множества компьютерных сленгизмов заимствование нередко служит лишь первым звеном номинативного механизма, ибо простые заимствования обычно не обладают экспрессивностью и стилистической маркированностью и часто формируют ядро терминологического поля компьютерной сферы общения. Для создания же особого стилистического колорита заимствования претерпевают воздействие на них языка-реципиента, отмеченное нами как второе звено данного номинативного процесса, представленное языковой игрой. Игра, базирующаяся на различных способах фонетического или графического ассоциирования заимствованного слова или компонента с русскими словами или их компонентами, обеспечивает парадоксальность созданного сленгизма, шокирующего своей внутренней формой обычных носителей языка, но понятного в профессиональной сфере и соотносимого с определенным значением. Именно такое несоответствие внутренней формы и значения придает сленгизмам эмотивность, экспрессивность, юмористический колорит и парадоксальность. Тем самым процесс заимствования оказывается ложным, но без него невозможно бы было продуцирование сленговых номинативных единиц.

Исследователи компьютерного сленга называют подобную номинацию фонетической мимикрией. С. Полозова отмечает: «Другим видом русификации иноязычных слов и словосочетаний является создание жаргонизмов на основе фонетической ассоциации (фонетическая мимикрия): *e-mail* − *Емеля* (электронная почта); *bad* − *бедный* (плохой, испорченный); *shell* − *шелуха* (оболочка) [8, с. 85]. Однако, на наш взгляд, данный термин не соответствует, к примеру,

способам номинации множества сленгизмов, полученных на основе транслитерирования (графической мимикрии), к примеру*, shareware – шаровары,* или ассоциирования со стилистически маркированными лексемами языка-реципиента.

На этом основании для обозначения способа номинации всего спектра таких сленгизмов мы вводим термин «псевдозаимствование», отличительной чертой которого является наличие трех операций: 1) заимствования, 2) сближения на базе языковой игры (каламбура, парадокса) заимствованной номинативной единицы или ее компонента с корнем, аффиксом, словом, словосочетанием языка-реципиента; 3) созданием неосемемы, неолексемы или неофраземы с разнообразной коннотативной маркированностью (эмоциональностью, оценочностью, экспрессивностью, парадоксальностью, юмористическим колоритом). В когнитивном аспекте сленгизмы-псевдозаимствования представляют собой номинативные единицы, созданные путем псевдомотивации или модусной мотивации, характеризующейся выбором из структуры знаний об обозначаемом лишь ее оценочной составляющей [9, с. 176−180; 11, с. 30−31].

Целью статьи является характеристика различных механизмов псевдозаимствования, используемых в русском компьютерном сленге.

Новизна исследования заключается в отсутствии комплексных разработок данного способа номинации, ограничивающихся, как правило, описанием фонетической мимикрии на примере незначительного количества сленгизмов.

Изложение основного материала. В компьютерном сленге может обыгрываться заимствованный префикс, ассоциирующийся с русской приставкой. Так, глагол *апгрейдить* − «обновить что-либо, перекомплектуя устаревшие детали ПК или заменяя системные блоки» − имеет синоним *апгаживать* с ассоциированным аффиксом (приставка *об-*) и антонимичным заимствованному *grade* − «качество», корнем с пейоративным и стилистически маркированным компонентом.

Псевдозаимствование в сленгизмах может осуществляться лишь в одном из компонентов сложных слов. К примеру, в слове *автогад* − «система автоматизированного проектирования AutoCAD» второй корневой компонент передается сниженным, отрицательно оценочным русским корнем. Иногда такая оценочность в сленгизме может быть мотивирована: слово *брякпойнт* − «место в коде программы, где должно быть прервано его исполнение, используется при отладке» − образовано на базе заимствованного англ. *break point* исходя из каламбурной ассоциации с разговорным русским глагольно-междометным словом *бряк* в переносном значении с негативной оценкой «невпопад совершенный поступок как действие».

Композитные сленгизмы *фотожаба, фотожопа*, образованные обыгрыванием заимствованного *Photoshop* программы Adobe Photoshop, содержат негативно оцениваемый зооним и обсценное слово, ассоциированные со вторым корнем английской лексемы. В данном случае ассоциация не использует ни транскрипцию, ни транслитерацию. Подобное можно наблюдать при образовании сленгизма *жабаскрипт* − «язык программирования JavaScript».

Наиболее частотными являются случаи псевдозаимствования однокорневых слов и аббревиатур. Нередко транслитерация или транскрипция иноязычного слова в сочетании с языковой игрой порождают сленгизмы антропонимического типа: *Аська, Ася* − «Интернет-пейджер ICQ − аббревиатура созвучна английской фразе *I seek you* − Я ищу тебя»; *Васик* − «язык программирования BASIC − сокращение английского Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code» (используется неточная транслитерация); *Емеля* − «электронная почта e-mail»; *Нюра* − «программа для записи дисков Nero Burning ROM» (осуществлена замена гласного); *Оля* − «технология редактирования OLE − Object Linking and Embedding»; *Ирка* − «система онлайнового общения IRC − Internet Relay Chat»; *Димка* − «модуль памяти DIMM − Dual In-line Memory Module», *Симка* − «модуль памяти SIMM − Single In-Line Memory Module». Данные сленгизмы, обычно основанные на англоязычных аббревиатурах, представляют собой антропонимы-гипокористики, выраженные суффиксом *-к-* и неофициальностью имен, что придает наименованиям выразительность и эмотивность.

Особая прагматическая мотивированность присуща сленгизмам антропонимического типа *Лола, Лолита, Лолка, Лолик*; ими называют человека, отличающегося глупым и несуразным поведением и зачастую вызывающего смех окружающих. Данные лексемы мотивированы частым неадекватным применением таким пользователем в сетях реплики *ЛОЛ* (англ. *LOL − laughing out loud* − «громко хохотать»).

Сленгизм антропонимического типа *Ванесса*, обозначающий внутренний программный язык платформы 1С, создан путем интеграции транскрипции обозначения числа 1 в английском языке с транслитерацией буквы С и языковой игры на основе ассоциации с женским именем.

Псевдозаимствования английских слов и аббревиатур послужили базой для создания в русском компьютерном сленге наименований, интегрирующих транскрипцию или транслитерацию с языковой игрой и различными фонетическими и грамматическими процессами:

1) метатезой с заменой гласных и последующей грамматикализацией (*алкоголик* − «программист на языке Algol − смешанной аббревиатуры от англ. *Algorithmic Language*», с присоединением суффикса наименования лица; *укроп* − «модем Acorp», сопровождается заменой гласного);

2) количественной метатезой, передвигающей ударение в сленгизме *ба'тон* − «кнопка» (англ. *button* [‘batn]);

3) эпентезой (*ба**р**сик* − от языка BASIC; *ас**т**ма* − «язык программирования низкого уровня Assembler, от расширения файлов ASM»; *орак**у**л* − «база данных Oracle»; *пасквиль* − «программа на языке Pascal»; *с**т**ервер* − «сервер»; *со**п**лярис* − «операционное название системы Solaris»; *юзверь* − «от англ. *user* − пользователь ПК»; *ме**р**зилка* − «браузер Mozilla» с заменой гласного и присоединением суффикса; *вобла* − «движок форума vBulletin» с усечением конца слова);

4) двойной эпентезой с последующим формированием композитной неолексемы с парадоксальной внутренней формой (*порнослоник* − «фирма Panasonic и/ или любое ее устройство»);

5) протезой (***к**ацапта* − «Microsoft Business Solution − Axapta» с заменой согласного; *тормозилла* − «браузер Mozilla»);

6) заменой гласных звуков и приспособлением к готовому знаку русского языка (*дурень* − «процессор AMD Duron»; *мыло* − «электронная почта e-mail»; *мазила* − «браузер Mozilla»; *мудем* − «модем»);

7) усечением слова, заменой гласных звуков и приспособлением к русскому существительному (*дрова* − «драйверы», от англ. *driver; Лазарь* − «лазерный принтер»; *пень* − «центральный процессор марки Pentium»; *самса* − «название фирмы Samsung»; *сырки* − «исходный код программы от англ. source»; *халва, халява* − «компьютерная игра Half-Life»; *винт* − «жесткий диск» от *винчестер*»);

8) заменой при транслитерации или транскрипции согласных в слове (*нафигатор* − «навигатор»; *сейф* − «сохраненная игра, от англ. *save*»);

9) присоединением при транслитерации или транскрипции конечных звукосочетаний с приспособлением их к русским словам (*перловка* − «язык программирования Perl»; *солярка* − «операционная система Solaris»; *прескотина* − «интелевский процессор на ядре Prescott»; *сервант* − «сервер»; *хомяк* − «пользователь ПК от англ. *home*»; *девица* − «любое устройство от англ. *device*» *дельфин* − «программист, пишущий на языке Delphy»; *норка* − «файловый менеджер Norton Commander»; *шаровары* − «условно-бесплатное программное обеспечение shareware»; *пентюх* − «центральный процессор марки Pentium»; *целка, целлюлит* − «процессор Intel Celeron»; *паскуда* − «программа на языке Паскаль»; *шпрот* − «модем Sportster») и т. п.

Сленгизм *виндовоз* является результатом транслитерации Windows и ассоциации со словами с русским аффиксоидом *-воз- (тепловоз, паровоз),* что придает слову юмористический колорит и пейоративность (на базе отождествления программы сложного устройства компьютера с простыми механическими устройствами). Ряд аббревиатур при псевдозаимствовании в русских сленгизмах передаются буквенным способом (*кеды* − «KDE − K Desktop Environment»; *кутя* − «библиотека QT»; *лыжи, лажа* − «компания LG»; *писюх, писюха* − «IBM-PC-совместимый компьютер»; *жопорез* − «GPRS») или звуковым (*гнусный* − «написанный под эгидой GNU − рекурсивный акроним от англ. GNU's Not Unix»; *бздуны, бздя* − «оскорбительное название пользователей операционных систем линейки BSD»; *еж* − «EDGE»).

Псевдозаимствование опосредует создание на основе английских словосочетаний русских неолексем или неосемем (*пижамкер* − «программа Adobe Page Maker»; *ковырялка* − «программа Corel Draw»; *корка* − «файл с дампом памяти, остающийся на диске после аварийного завершения программы, от англ. en:core dump»). В русских сленгизмах часть заимствованного словосочетания может опускаться, сопровождаясь иными фонетическими процессами (*люстра* − «векторный графический редактор Adobe Illustrator»; *контра* − «Counter-Strike»; *дуб* − «программа для работы с видео Virtual Dub»). Английские словосочетания реже соответствуют сленговым сочетаниям в русском языке: *голый дед* − «редактор почты Gold Edit»; *горелые дрова, карельские дрова, корявые*

дрова − «Corel Draw»; *командир волков* − «Volkov Commander»; *федорино горе* − «свободная ветка Linux от англ. *Fedora Core*»; *трубо паскакаль* − «компилятор языка программирования, от англ. *Turbo Pascal*».

Особо следует рассмотреть способы псевдозаимствования сленгизмов *гнусмас* и *бердан:* первое слово является обратным транскриптом слова *Sumsung*, второе − заменой заимствования его эквонимом на основе языковой игры с омонимами (*бердан* − «жесткий диск, винчестер», берданка и винчестер − эквонимы гиперонима − оружие). Особняком стоит псевдозаимствование английской аббревиатуры *IMHO − In My Humble Opinion* (по моему скромному мнению), которая при транскрипции в русском компьютерном сленге получила статус бэкронима: *ИМХО* − «истинное мнение, хрен оспоришь».

Выводы. Как видим, в большинстве случаев в процессе псевдозаимствования представители профессиональной группы программистов избирают в качестве русских сленговых соответствий, как правило, немотивированные знаниями об обозначенном, а лишь сближаемые по звуковому или буквенному составу компоненты, нередко пейоративные или обсценные, порождающие парадоксальную внутреннюю форму наименований. Это создает своеобразную закрытость сленга, обеспечивает его виртуальность. Тем самым программисты в своей сфере общения устанавливают законы собственной реальности, мистифицируя и играя, шутя и иронизируя. Не случайно исследователи отмечают, что вся компьютерная сленговая лексика пронизана карнавальностью, оформляющую дискурс особым игровым образом: «Именно игровое оформление мира и создает в сетевых социумах своеобразный стиль общения, который можно определить как стиль, характеризующийся отрицанием реальной жизни, реальных статусов, общепринятых норм общения. Карнавальное общение базируется на разнообразнейших мистификациях, театральности, инсценировках реальных и нереальных ситуаций, ироничности и юморе, оно почти предельно насыщено шутками, остротами, каламбурами, игрой слов» [3, с. 134]. Карнавализация, по М. Бахтину, требует установки на «слово, нарушающее законы и нормы речевого поведения», «разрывающее иерархическую условность речи и мысли» [2, с. 44]. Кроме того, сленг основан на фамильяризации виртуальной реальности, используя «прозаические энергии языка, движущиеся от полюса имени к полюсу прозвища (бранного, амбивалентного)» [2, с. 128].

Перспективы дальнейших исследований. Поскольку сленговая лексика характеризуется особыми, нетривиальными способами номинации, перспективным следует считать изучение номинативной природы сленгизмов и дискурсивного пространства их функционирования.

Список использованной литературы

1. Барт М. В. Словообразовательные модели современного русского компьютерного жаргона : автореф. дис. … канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 − русский язык; 10.02.19 − теория языка / Мария Вячеславовна Барт. − Курск, 2010. − 20 с.
2. Бахтин М. М. Собрание сочинений: В 7 т. / М. М. Бахтин; Институт мировой литературы имени М. Горького Российской Академии наук. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. − 731 с.
3. Ильина Соловьева Н. Олбанский язык (компьютерный сленг Падонкаф) / Н. Ильина Соловьева // Eslavistica Complutense. − 2013. − 13. − P. 131−148.
4. Королева Л. Ю. Сленг в профессиональном дискурсе программистов: функционально-семантический аспект : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.19 − теория языка / Людмила Юрьевна Королева. − Тамбов, 2006. − 20 с.
5. Кутузов А. Б. Модель функционирования терминологического сленгизма в дискурсе сетевых форумов : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.21 − прикладная и математическая лингвистика / Андрей Борисович Кутузов. − Тюмень, 2006. − 170 с.
6. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. − М. : КомКнига, 2006. − 256 с.
7. Маковский М. М. Английские социальные диалекты / М. М. Маковский. – М. : Высшая школа, 1982. – 135 с.
8. Полозова С. В. Иноязычные заимствования как источник пополнения лексико-фразеологического состава современных русских жаргонов / С. В. Полозова // Вестник Воронежского государственного ун-та. Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. − 2008. − № 3. − С. 83 – 87.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. − Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. − Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. − 488 с.
12. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка / Ю. М. Скребнев. − М. : АСТ, 2000. – 240 с.
13. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Иностранная литература, 1956. − 260 с.

14. Хомяков В. А. Введение в изучение сленга − основного компонента английского просторечья / В. А. Хомяков. – Вологда, 1971. − 104 с.
15. Щур І. І. Україномовний комп'ютерний сленг: формування й функціонування : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 − українська мова / Ірина Ігорівна Щур. − К., 2006. − 20 с.
16. Eble C. Slang and Sociability / C. Eble. − London and Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1996. − 228 p.
17. Partridge E. Slang today and yesterday / E. Partridge. − L. : William Press, 2007. − 484 p.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 4.02.15

О. О. Селіванова

Псевдозапозичення як спосіб номінації комп'ютерного сленгу

У статті схарактеризовано один із продуктивних способів номінації російського комп'ютерного сленгу − псевдозапозичення, відмінною рисою якого є наявність трьох операцій: 1) запозичення; 2) зближення на основі мовної гри запозиченої номінативної одиниці або її компонента з коренем, афіксом, словом, сполукою мови-реципієнта; 3) створенням неосеземи, неолексеми або неофраземи з різноманітним конотативним маркуванням (емоційністю, експресивністю, оцінкою, парадоксальністю, гумористичним колоритом). Сленг визначено як нелітературну й невнормовану додаткову лексичну підсистему мовних одиниць, що характеризуються емоційно-експресивною та стилістичною маркованістю й позначають для певної соціальної чи професійної групи систему понять їхньої сфери існування та діяльності як субкультури з метою досягнення групової ідентичності. Псевдозапозичення англійських слів й абревіатур є ґрунтом для створення в російському комп'ютерному сленгу найменувань, що інтегрують транскрипцію чи транслітерацію з мовною грою й різноманітними фонетичними та граматичними процесами: метатезою, епентезою, протезою, усіченням слова, заміною голосних та / або приголосних звуків, приєднанням звукосполучень наприкінці слова із пристосуванням до морфологічної підсистеми російської мови тощо. Псевдозапозичення надає своєрідної закритості сленгу, забезпечує його віртуальність на підставі створення іншої містифікованої реальності.

***Ключові слова**: комп'ютерний сленг, псевдозапозичення, транскрипція, транслітерація, мовна гра, фонетичні процеси.*

O. O. Selivanova

Pseudoborrowing as the means of computer slang naming

This article characterizes one of the productive means of the Russian computer slang naming – pseudoborrowing that has such differentiating features as the presence of three operations: 1) borrowings; 2) convergence of the borrowed nominative unit or its component with the suffix, affix, word or word combination of the recipient language on the basis of a language game; 3) creation of neosememe, or neolexeme, or neophraseme with different connotative marking (emotionality, evaluation, expressiveness, paradoxality, humorous colouring). It defines slang as nonliterary and non-standard additional lexical units' subsystem, distinguished by emotional, expressive and stylistic marking. Slang serves for designating for the certain social or professional group the system of phenomena in their subculture's sphere of life and activity, and is used for reaching group identity. Pseudoborrowings of the English words and abbreviations served as the basis for the formation in the Russian computer slang namings that integrate transcription or transliteration with language game and various phonetic and grammatical processes: metathesis, epenthesis, prosthesis, change of vowels and / or consonants, adding of sound combinations at the end of the words with the adjustment to the morphological system of the Russian language. Pseudoborrowing provides slang with peculiar closeness and virtuality on the basis of a new mystified reality creation.

***Key words:** computer slang, pseudoborrowing, transcription, transliteration, language game, phonetic processes.*

УДК 811.161.2’374:001

В. В. Калько

АСОЦІАТИВНО-ТЕРМІНАЛЬНА МОТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ РИБ

У статті мотивацію кваліфіковано як наскрізну лінгвокогнітивну операцію, результатом якої є формування ономасіологічної структури знака в проекції на структуру знань про позначене. На ґрунті методу когнітивно-ономасіологічного аналізу здійснено комплексний опис асоціативно мотивованих іхтіонімів української мови. Загалом метафорично мотивовані назви риб, як номенклатурні, так і народні, виявляють мовні засоби номінації іхтіофауни в етносвідомості українців, у їхній науковій і наївній картинах світу, зокрема, структури неістинних, фігуральних знань, представлені знаками із переносними значеннями. Асоціативно-термінальна мотивація в досліджуваному масиві не є гомогенною і пов’язана з різними типами метафоричного механізму, що уможливлює позначення однієї предметної царини в термінах іншої на підставі аналогізації з суміжним поняттям, дифузним асоціативним комплексом та гештальтом, унаслідок чого відповідним найменуванням притаманна структурно-метафорична, дифузно-метафорична та гештальтна мотивація. Вивчення специфіки метафоричних процесів у колі досліджуваних найменувань дає змогу вважати відкритими для взаємодії з реципієнтною зоною українських назв риб донорські зони ЛЮДИНА, ТВАРИНА, АРТЕФАКТ, використання яких ґрунтується на найзагальніших і найуніверсальніших принципах метафоричної переінтерпретації – антропометричності, зооморфізмі та побутоцентризмі.

Ключові слова: *асоціативно-термінальна мотивація, метафора, аналогізація, структурно-метафорична мотивація, дифузно-метафорична мотивація, гештальтна мотивація, іхтіонім.*

Постановка проблеми. Метафора – результат пізнавальної діяльності індивіда, вона занурена не лише в буденну мову, а й водночас змінює способи сприйняття й розуміння світу, виражаючи і формуючи нові поняття, маркуючи етапи розвитку осягнення довкілля загалом. Як один із ключових елементів категоризації світу, мови, мислення й сприйняття, вона злютовує воєдино мовні й мисленнєві структури, поєднуючи дійсність, свідомість, пізнання. Тому з’ясування особливостей виникнення метафоричних найменувань дає змогу глибше пізнати як номінативні механізми загалом, так і їхні пріоритети в етносвідомості зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як номінативний клас іхтіоніми на матеріалі різних мов досліджували в аспекті засобів словотворення та словотворчих типів, структурно-семантичних розрядів, семантичної мотивованості тощо. У філологічній літературі наявні фрагменти етимологічного аналізу назв риб слов’янських мов (Л. А. Булаховський, В. Т. Коломієць, В. В. Усачова та ін.), діалектного вивчення українських іхтіонімів (А. А. Берлізова, Й. О. Дзендзелівський, П. С. Лисенко та ін.), характеристики їхньої символічної, міфологічної природи (О. М. Афанасьєв, Г. О. Булашев, В. М. Войтович, В. В. Куйбіда, М. І. Толстой та ін.). Досить продуктивно нині в лінгвоукраїністиці досліджують діалектні назви риб у системно-структурному аспекті мотивації, зокрема І. Б. Циганок, Г. В. Галаш здійснили зіставну характеристику рибальських номенів у сучасних говірках Одеської області [17], Т. М. Тищенко проаналізувала склад, структурну організацію та географічне поширення іхтіонімів у говірках Східного Поділля [13], Р. В. Міняйло описав продуктивні суфіксальні словотвірні моделі народних назв риб [6]. Найбільш повно слов’янські іхтіоніми вивчено в працях В. Т. Коломієць, яка вважає, що іхтіологічні назви дають плідні результати для встановлення прабатьківщини слов’ян та напрямків їхнього розселення [3]. На думку дослідниці, значна кількість людей, якщо в населеному пункті немає річки, озера чи іншої водойми, не може пов’язати ніякого конкретного значення, ні з одною із почутих назв риби, за винятком двох-трьох найменувань (сом, судак, щука), тому історичне переміщення населення на нові місця, де були водойми й відповідна іхтіофауна, призводило до появи нових номінатем. Специфіка спільного функціонування назв риб і зумовлена нею своєрідність їхніх зв’язків з історією міжетнічних контактів визначають ці назви як важливий об’єкт лінгвістичного вивчення, розрахованого на використання одержаних результатів для з’ясування складних питань доісторичного розвитку і взаємодії народів [4, с. 4–5]. Першу спробу спроектувати когнітивно-ономасіологічний аналіз мотивації, розроблений О. О. Селівановою, на номенклатурні назв риб здійснила С. А. Стройкова, яка описала закономірності їхнього творення й мотивації на матеріалі німецької мови [12].

Сутність і кінцеву мету когнітивних досліджень номенклатури свого часу узагальнив П. О. Флоренський: «Номенклатура як сукупність найменувань видів надає нам покарбовані та

пройдені різцем слова повсякденної мови, оскільки кожна вдала назва спирається на роки дуже уважного спостереження, на пізнання тісно згуртованих і стійких переплетінь ознак і на розуміння характеру співвідношення цих комплексів у таксономічній ієрархії. Така назва є стиснутою в одне слово, просте чи складне, формулою досліджуваної речі й дійсно слугує зупинкою думки на певній вершині» [15, с. 128]. Аналіз механізму мотивації дає змогу з'ясувати окреслену формулу, спроектовану на структуру знань про позначене, моделлю якої в концепції О. О. Селівановоі є ментально-психонетичний комплекс, що інтегрує пропозиційну інформацію з асоціативно-метафоричною, модусом і концептуальним планом [9, с. 383–385]. Мотивацію розуміємо як наскрізну в процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальну операцію встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості [9, с. 158].

Мета статті – комплексний аналіз асоціативно мотивованих іхтіонімів української мови, утворених на ґрунті найзагальніших і найуніверсальніших принципів переінтерпретації: антропометричності, зооморфізмі й побутоцентризмі. Матеріалом дослідження послугували понад 500 мотивованих назв риб, вилучених методом суцільної вибірки зі словників української мови та монографічного видання Фауна України – Т. 8: Риби. – Вип. 1–5 (1980–1986).

Виклад основного матеріалу. Опис мотиваційних механізмів творення українських народних назв риб ґрунтується на засадничому методі вивчення механізму мотивації – когнітивно-ономасіологічному аналізові, розробленому О. О. Селівановою [9] й апробованому представниками її наукової школи на матеріалі номінативних класів різних мов. На думку дослідниці, цей метод уможливлює встановлення типу мотивації мовних одиниць і передбачає два етапи: інтерпретацію ономасіологічної структури й концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента, на основі чого формують мотиваційну базу, обирають мотиватор і створють номінативну структуру [10, с. 244]. Залежно від статусу мотиватора в структурі знань про позначуване ми, слідом за О. О. Селівановою, виокремлюємо пропозиційний, асоціативно-термінальний, модусний, змішаний і концептуально-інтеграційний типи мотивації [10, с. 246]. Дослідження представників когнітивно-ономасіологічної школи (І. М. Литвин, Г. В. Кочерги, О. В. Коновалової, Н. С. Рибалки, С. А. Стройкової, Г. А. Ярмоленко та ін.) дають змогу зробити висновок про продуктивність асоціативно-термінальної мотивації, яка застосовує знаки-мотиватори з асоціативної частини концепту, утворені на ґрунті його зв'язків з іншими концептуальними царинами за принципом аналогії, подібності, відповідного асоціювання [10, с. 484]. За загальним механізмом такий тип мотивації є метафоричним [9, с. 172] і ґрунтується на взаємодії царини-джерела (донорської зони) і царини-мішені (реципієнтної зони). Асоціативно-термінальні частини ментально-психонетичних комплексів назв риб належать до реципієнтних зон, а донорськими є зони інших концептуальних царин, що постачають для них власні пропозиції, оскільки ці знаки – первісно неістинні щодо позначуваного. Отже, асоціативно-термінальна мотивація пов'язана з вибором позначень не з буквальних, безпосередніх знань про об'єкт, а з неістинних, фігуральних. Варто зауважити, що вибір донорської зони і перехід до реципієнтної зони не випадковий, а мотивований досвідом номінатора. О. О. Селіванова залежно від способу взаємодії донорської та реципієнтної зон у процесі позначення виокремлює три різновиди асоціативно-термінальної мотивації: структурно-метафоричний, метафорично-дифузний та гештальтний, розмежування яких залежить від механізму асоціювання та аналогізації і зумовлене типом метафоричного поєднання та структурою породжувального простору [9, с. 172–175]. Структурно-метафоричний різновид формує найменування шляхом висвітлювання зв'язків слоту диктуму зі слотом іншої когнітивної моделі, що забезпечує появу асоціата-термінала, який стає її мотиватором. При структурно-метафоричній мотивації відбувається поєднання двох концептів на ґрунті однієї слотової позиції, у результаті чого у вихідному концепті формується асоціативний термінал, позначений найменуванням іншого концепту.

Метафорично-дифузний різновид асоціативно-термінальної мотивації, на відміну від попереднього, відображає дифузну природу інтеграції концептів, при цьому складно виявити конекції терміналів із певними диктумними слотами, оскільки вони корелюють з усією диктумною частиною чи її фрагментом (сценарієм) за асоціативною схожістю, схопленою свідомістю номінатора. За умови метафорично-дифузної мотивації зближення концептів спирається на декілька ознак, тому метафора, що лежить в основі перенесення назви з одного предмета на інший, має нечітке підґрунтя.

Гештальтний (образний) різновид ґрунтується на конекціях асоціативно-термінальної частини когнітивної моделі із зоровими, слуховими, тактильними та іншими образами, уявленнями, відчуттями на основі дотичності двох концептів [9, с. 174]. В. М. Телія зазначає, що при цьому співвідносяться різні сутності, створюючи новий гештальт із редукованих прототипів, формуючи на його основі новий гносеологічний образ і синтезуючи в ньому ознаки гетерогенних сутностей [7, с. 4]. О. М. Веселовський довів, що фізіологічний синкретизм і асоціації чуттєвого сприйняття людини виражені в мові. Образність мовних форм пояснюється «…фізіологічним синкретизмом і асоціацією чуттєвого сприйняття, у чому, з нашою звичкою до аналітичного мислення, ми зазвичай не здаємо собі справи, тоді як наше око підтримується слухом, нюхом тощо, тому ми постійно сприймаємо враження сукупного характеру, природа яких нам відкривається випадково чи в процесі наукового спостереження» [1, с. 62].

У першу групу асоціативно мотивованих іхтіонімів зараховуємо мовні знаки, мотиватор яких обрано з концептуальної сфери ЛЮДИНА. Конкретний та антропоцентричний характер цієї зони відкриває широкі можливості для метафоричного перенесення назв, пов'язаних із людиною, частинами її тіла, місцезнаходженням у просторі та рухом. Освоюючи або класифікуючи світ, людина мислить себе діяльною, динамічною істотою, відштовхуючись від власного ego як від початку відліку. Антропоморфній метафорі притаманні надзвичайна поширеність і різноманітність. Головною причиною широкої репрезентації метафор такого типу є те, що нічого в пізнанні природи людина не отримує без первісної антропологізації. В. М. Русанівський зауважує, що приписування живій і неживій природі процесів і дій, пов'язаних із діяльністю людини, з функціонуванням її організму, з подібністю до частин її тіла є важливим процесом у розвитку семантики слів [8, с. 93].

Окремі метафорично мотивовані народні іхтіоніми утворено на підставі подібності партитивів людини й відповідної частини тіла риби, напр.: *пуз, пупчик, пузанок* (пузанок дунайський) – «має велику черевну порожнину» [18, с. 242]; *усач, усаня* (марена звичайна) – «має передні й задні вусики, які трохи перевищують 1/5 довжини голови» [19, с. 371]; *носар* (йорж звичайний) – «похідне від ніс; назва зумовлена тим, що цей вид йоржа має видовжене рило» [2: 4, с. 113]; *плішинка, плішивець* (короп дзеркальний) – похідні від основи *пліш-* – 'лисина'; назва зумовлена тим, що тіло риби нерівномірно вкрите лускою; *губань* (зеленушка-рулена) – «має товсті, із складками губи» [22, с. 218].

Концептуальна сфера ЛЮДИНА є донорською зоною для іхтіонімів, мотивованих за аналогією з назвами осіб. У багатьох випадках відбувається вторинна номінація: наявні в мові назви осіб стають народними назвами риб, пор.: *гусарик* (чоп дунайський), *поляк* (гольян річковий), *жидівка* (лин озерний), *сирітка* (йорж дунайський), *монах, монашка* (ластівка морська). Назви осіб за родом діяльності стають ономасіологічними ознаками іхтіонімів, демонструючи різний механізм метафоричного перенесення. Поширеним є дифузний механізм аналогізації сценаріїв різних концептуальних сфер. Діалектний номен *конюх* (пічкур звичайний) також ілюструє використання назви людини як вторинної на підставі уподібнення способу життя риби й локалізації людини: «риба любить збиратися там, де відпочивають люди, пригнавши на водопій худобу» [14, с. 149]. Мотивація народних назв верховодки звичайної *писар, писарка* та гольяна звичайного *швець, швія, швачка* пов'язана з назвою людини за родом занять дуже складним способом асоціювання: у період нересту забарвлення риб стає яскравішим, вздовж бокової лінії тіла з'являється темна смуга, а на лусці – темні точки [див. 2: 4, с. 374–375; 19, с. 177], що дає змогу уподібнити його за сценарієм з агентивом – писарем чи шевцем.

Найбільш продуктивним типом перенесень найменувань із донорської зони ЛЮДИНА до реципієнтної РИБА є гештальтний (образний) підтип асоціативно-термінальної мотивації. Метафори такого типу здебільшого ґрунтуються на зіставленні ще не пойменованих рослин з уже відомим зоровим гештальтом, сенсорним прототиповим образом. Зоровий образ загального вигляду риби немовби вбирає в себе, синтезує, організовує навколо себе дані інших органів відчуттів. На підставі зв'язків із суміжним поняттям пропозиційного рівня якості донорської зони ЛЮДИНА виникли такі номінації риб, як-от: *голець* (голець звичайний) – «луска надто дрібна, покриває лише боки, спина, бічні лінії, живіт і голова не мають луски» [21: с. 8], *сивак, сивець* (лящ звичайний), *сивуха, сивачиця* (верховодка звичайна) – «основний колір тіла – сірий», лисун, лисець (короп дзеркальний) – «тіло вкрите лусками нерівномірно, із ділянками голої шкіри».

Значна частина народних назв риб утворена на ґрунті зовнішньої подібності людини й риби: яскраве, строкате забарвлення луски нагадує колір одягу людини чи її загальний зовнішній вигляд, пор.: *солдатик* (гольян звичайний) – «забарвлення досить строкате, боки тіла золотисто-зелені або сині, черево й нижня частина голови сріблясто-білі, рожеві, навіть червоні» [19, с. 177]; *циганка*

(лин озерний) – «з віком загальне забарвлення темнішає аж до чорного кольору» [19, с. 267]; *султанка* (барабуля вусата чорноморська) – «верхня частина червона, боки світліші, по них розкидані світлі плями, черево сріблясто-біле з рожевим відтінком, плавці жовті» [22, с. 200]; *москалик, москаль* (йорж звичайний) – «назва зумовлена подібністю забарвлення риби до яскравого солдатського одягу» [2: 3, с. 519].

Окремим діалектним назвам риб притаманна аналогізація з донорською зоною ЛЮДИНА на ґрунті подібності поведінки, способу життя людини й риби, напр.: *лежебока* (минь річковий) – «малорухлива риба, по 3 – 5 годин непорушно стоїть у воді» [21, с. 123], *хват* (білизна звичайна) – «дуже добре клює, глибоко ковтаючи наживку» [19, с. 248], *сирітка, сирітки, бобиль* (йорж дунайський) – «риба живе самотньо, тримається невеликими зграйками» [22, с. 120], *баламут* (скумбрія атлантична) – «зграї періодично вискакують у повітря, але частіше вони інтенсивно б'ють хвостами, тому їх рух супроводжують бризки води» [22, с. 336].

Деякі діалектні назви риб мотивовані онімами – власними іменами людини, представленими зменшено-пестливими формами, пор.: *авдотка, авдошка, авдюшка, євдотка, авдокійка* (голець звичайний), *самсончик* (сом звичайний), *парася, параска, парасина* (гірчак звичайний). За свідченням словників, мотивація таких мовних знаків є неясною, тому їх можна зарахувати до псевдомотиватів, що, на відміну від мотивованих найменувань, не мають когнітивного відповідника в структурі знань про позначене, однак порівняно з немотивованими представляють в ономасіологічній структурі умовний [9, с. 177], у цьому разі антропонімічний мотиватор. Такі псевдомотивати, можливо, є результатом афективності вибору мотиватора й наслідком загального принципу антропометричності процесів метафоризації.

До другої групи належать іхтіоніми, мотиватор яких обрано з донорської зони ТВАРИНА. Значну репрезентацію мотиваторів із концептосфери ТВАРИНА пояснюємо тим, що одним із засадничих принципів творення метафоричних найменувань, поряд з антропоморфізмом, є зооморфізм [5, с. 207], адже людина розглядає довкілля за подібністю з існуванням інших живих істот, які її оточують і є архетипами колективного позасвідомого, стереотипами та символами культури. Для найменування риб, асоціативно пов'язаних із донорською зоною ТВАРИНА, характерний гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації, вибір мотиватора тут зазвичай пов'язаний із особливостями зорового сприйняття риби чи її частини.

Аналогізація ознак донорської зони ТВАРИНА та реципієнтної зони РИБА відбувається внаслідок схожості кольору тварин та забарвлення риби. Колір, можливо, один із найбільш еталонних модусів: важко визначити колір, не використовуючи зразків, оскільки його сприйняття, на думку Р. М. Фрумкіної, є індивідуальним досвідом [16, с. 134]. Існує два способи сприйняття кольору: тлумачення одних назв кольорів через інші та вказівка на типовий об'єкт, що має певний колір [16, с. 14]. У звичайних природних умовах люди бачать кольори тільки в конкретних реаліях. Відсутність кольору самого по собі стала основою виникнення метафоричних найменувань риб, пов'язаних із перенесенням назв із концептосфери ТВАРИНА в концептосферу РИБА: *перепілочка* (зеленушка-перепілка) – «тіло яскраво-коричневе з червонуватим відтінком, з темнішими коричневими поперечними плямами» [22, с. 231]; *дрізд* (губань зелений) – «спина і голова зелені з блакитним відтінком, боки брудно-жовті з оливковим відтінком, черево сріблясто-біле з сітчастим малюнком, по боках плями» [22, с. 220]; *мишак* (піскарка сіра) – «має сіре забарвлення» [22, с. 312]; *півник* (бичок-трав'янник) – «має яскраве строкате забарвлення» [23, с. 148]; *зебра* (окунь кам'яний) – «на боках є п'ять – вісім темних поперечних смуг» [22, с. 14].

Зорові гештальти, опосередковані подібністю частин тіла риб й інших тварин, створюють передумови для метафоричної мотивації діалектних іхтіонімів *коза* (чехонь звичайна) – «на голові риби з обох сторін очей є дві гострі колючки, що нагадують роги кози»; *вуж, ужик* (міногa угорська) – «має видовжене вужеподібне тіло» [18, с. 41]; *змія, змійка* (дракончик морський) – «тіло видовжене, стиснуте з боків, відносно низьке, нагадує змію»; *рогатниця* (спиноріг) – «риба має перед плавником до трьох колючок, з яких перша, найдовша, виділяється на спині як ріг» [2: 5, с. 100] (пор. *спиноріг* – змішано мотивований номенклатурний іхтіонім); *слон* (довгорил звичайний) – «має видовжене і сплющене донизу рило, яке трохи нагадує хобот слона»; *ластівка* (ластівка морська) – «має невеликий глибоко вирізаний хвостовий плавець, що формою нагадує хвіст ластівки»; *свинка, свинька* (підуст звичайний) – «форма рота нагадує рило свині» [2: 5, с. 190–191].

Поодиноко уподібнення риб до інших тварин здійснене на підставі слухових гештальтів – схожості звуків, які видає риба, до голосу іншої тварини. Так, діалектні назви *коза, кізка, кізонька, козка* (щипавка звичайна), *цвіркун, цвіркунчик* (в'юн звичайний) мотивовані відповідними

зоонімами, використання яких як ономасіологічної ознаки можемо пояснити тим, що витягнуті з води риби видають своєрідні звуки.

Підґрунтям метафоричної взаємодії є сценарії поведінки риб й інших тварин; вважаємо, що такі мовні знаки мають дифузно-метафоричний різновид асоціативно-термінальної мотивації, напр.: *кобила, кобилка* (білизна звичайна) – «часто в погоні за здобиччю вистрибує з води» [19, с. 241]; *кінь, коник* (білорибиця звичайна) – «потрапивши в рибальські сіті, з силою розганяється, виплигує з них під дуже гострим кутом до поверхні води й вискакує на кілька метрів». Синонімічний ряд іхтіонімів на позначення підуста звичайного *свиночка, свинька, свиня, свиняк, свинка, свинюк*, пов'язаний із мотиватором *свиня*, не має однозначної мотивації. Так, В. Т. Коломієць [4, с. 16] та автори Етимологічного словника української мови [2: 5, с. 190–191] пояснюють назви подібністю висунутого вперед хрящуватого носа риби, що прикриває рот, до рила свині. У цьому разі аналогізація відбувається на підставі подібності зорових образів, і діалектні номени належать до гештальтного різновиду асоціативно-термінологічної мотивації. Не заперечуючи такого розуміння мотиваційної природи аналізованих номінативних одиниць, спираючись на дані спеціальної наукової літератури, присвяченої описові риб [19, с. 302], припускаємо й можливість іншого мотивування – за особливістю харчування й поведінки: «риба любить заходити в мул, де знаходить собі поживу, зажерлива до наживки, добре клює, всеїдна». Це дає змогу кваліфікувати народні номени як дифузно мотивовані.

Відзначимо, що в більшості іхтіонімів, мотиватор яких обрано з донорської зони ТВАРИНА, водночас із семантичними зсувами відбувається процес деривації: додавання демінутивного суфікса. У таких мовних одиницях ономасіологічній базі теж належить номінативна функція, оскільки вона вказує на малий розмір риби.

У третю групу виокремлюємо найменування риб, мотиватори яких обрані з донорської зони АРТЕФАКТ, що мають гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації. Як зауважує В. В. Усачова, у народній іхтіоніміці часто наявний елемент метафори, художнього образу, суб'єктивної оцінки реалій. У назвах яскраво репрезентовано образність, асоціативність народного мислення, такі номінативні одиниці підкреслюють найсуттєвіше в реалії – зовнішні ознаки, схожість з іншими предметами [14, с. 107]. Передовсім народні назви риб, мотивовані донорською зоною АРТЕФАКТ, утворено на ґрунті цілісної зорової подібності форми тіла риби до відповідного предмета. Так, вузька довга загострена форма тіла окремих риб відображена в номінатемах: *гвоздь* (чоп малий), *гвоздик* (судак малий), *гвіздок, хвізд* (підуст звичайний), *гвоздики* (бабець-головач), *швайка* (щука звичайна). Для номінації видовжено-прогинистої форми тіла чехоні шаблевидної використано метафоричні мотиватори, обрані із військової сфери: *шабля, шабель, сабля, сабель, шаблюка, саблянuця*. Номени *бердиш* (чехоня звичайна), *топірець, сокирка* (гірчак звичайний) відображають клиноподібну форму тіла риб.

Значна кількість іхтіонімів пов'язана з мотиватором *веретено* 'ручне знаряддя для прядіння, що являє собою тонку паличку з видовженими загостреними кінцями і потовщенням посередині' [11: I, с. 329], напр.: *веретенце, веретенниця, веретільниця* (чоп малий), *веретенка, веретенниця* (мінога українська) й умотивована веретеноподібною формою риб [22, с. 91; 18, с. 41–44]. Дискусійним є пояснення народних іхтіонімів *веретено, вертельчик, вертельник, веретенниця, вертенниця, веретельчик, веретільниця* на позначення щиповки звичайної. В. Т. Коломієць умотивовує їх зв'язком з іменником веретено (псл. *verteno) унаслідок схожості форми тіла риби й предмета [4, с. 17–18]. Натомість В. В. Усачова зауважує, що можлива й мотивація за особливостями поведінки: рухи риби нагадують веретено, що крутиться [14, с. 154]. На нашу думку, більш слушним є припущення авторів Етимологічного словника української мови, які зауважують, що назви *веретельчик, веретільниця* «пов'язані з вертіти(ся) за властивістю цієї риби звиватися на одному місці» [2: 1, с. 354]. У цьому разі іхтіоніми мають предикатно-аргументний різновид пропозиційно-диктумної мотивації, оскільки відображають істинні знання мотиватора про позначуване. На користь такого припущення вказують також інші діалектні назви щипавки звичайної, пор.: *веретельник, вертушка, верт*. Найменування *лопатка, лопатень* (синець звичайний) похідні від *лопата* 'знаряддя з довгим держаком і широким плоским кінцем' [11: IV, с. 620] мотивовані формою тіла риби: «сплющене, хвостова частина тонка, нагадує держално лопати» [20, с. 324].

Неоднозначну мотивацію мають діалектні назви пічкура звичайного *стовпчик, столбець, стовпець, стовпчик, столбчик*. Автори Етимологічного словника української мови вважають їх результатом видозміни й контамінації назв типу *скоблик, коблик*, зближених з основою *стовп*, рос. *столб* [2: 5, с. 421]. У такому разі ці іхтіоніми є псевдомотивованими. Не заперечуючи

можливості такого розуміння мотиваційного підґрунтя народних найменувань, припускаємо й інше пояснення, умотивоване способом життя риби, яка «може, не рухаючись, протистояти течії, оскільки спирається на ґрунт черевом і плавцями – грудними й черевними» [20, с. 323].

Висновки. Отже, асоціативно мотивовані назви риб, як номенклатурні, так і народні, виявляють мовні засоби концептуалізації іхтіофауни в етносвідомості українців, у їхній науковій і наївній картинах світу, зокрема, структури неістинних, фігуральних знань, представлені знаками з переносним значеннями. Незначну репрезентованість асоціативно-термінальної мотивації іхтіонімів порівняно з пропозиційно мотивованими пояснюємо передовсім тим, що «найбільш активно виникали ті назви, які найпрозоріше мотивовані біологічними особливостями риб» [4, с. 60] і відповідно є зрозумілими й прозорими для більшості мовців. Вивчення специфіки метафоричних процесів у колі досліджуваних найменувань дає змогу вважати відкритими для взаємодії з реципієнтною зоною українських назв риб донорські зони ЛЮДИНА, ТВАРИНА, АРТЕФАКТ. Найбільш продуктивною є модель метафоричного перенесення ЛЮДИНА → РИБА, що зумовлено дією найуніверсальнішого принципу метафоричної переінтерпретації – антропоморфізму. Функціонування мотиваторів концептуальної сфери ЛЮДИНА на позначення риб зумовлено аналогізацією їхніх властивостей із людськими якостями та рисами, частинами тіла, місцезнаходженням у просторі та рухом тощо. Антропоморфна метафора чисельна й різноманітна. Другий принцип творення найменувань риб – зооморфізм – пов'язаний із застосуванням мотиваторів донорської зони ТВАРИНА на підставі схожості забарвлення, частин тіла, поведінки, звуків, які видає риба, до інших тварин. Третім принципом метафоричного творення іхтіонімів є побутоцентризм, що виявляється у використанні мотиваторів із донорської зони АРТЕФАКТ на позначення передовсім зорової подібності форми тіла риби до відповідного предмета. Загалом здійснений аналіз доводить дієвість методу когнітивно-ономасіологічного аналізу й відкриває широкі перспективи для дослідження змішаної, асоціативно-термінальної, міфологічної мотивації найменувань риб.

Список використаної літератури

1. Веселовский А. Н. Из истории эпитета / А. Н. Веселовский // Историческая поэтика. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 56–76.
2. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / під заг. ред. О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
3. Коломиец В. Т. Происхождение общеславянских названий рыб / В. Т. Коломиец. – К. : Наукова думка, 1983. – 158 с.
4. Коломієць В. Т. Роль іхтіологічних назв у визначенні найдавнішої прабатьківщини слов'ян і напрямків їх розселення / В. Т. Коломієць // Мовознавство. – 1978. – № 4. – С. 22–31.
5. Левченко О. П. Принцип зооцентризму у фразеотворенні / О. П. Левченко // Проблеми зіставної семантики. Зб. наук. статей. – К. : Вид-во Київського лінгв. ун-ту, 2001. – Вип. 5. – С. 206–209.
6. Міняйло Р. В. Семантичний аналіз назв риб центрально- та східнослобожанського ареалу / Р. В. Міняйло // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. – Харків, 2009. – № 854 (вип. 57). – С. 178–181.
7. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 151 с.
8. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология: монография / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Словник української мови: В 11-ти т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
12. Стройкова С. А. Номенклатура іхтіофауни в сучасній німецькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / С. А. Стройкова. – Одеса, 2012. – 19 с.
13. Тищенко Т. Номінація риб у говірках Східного Поділля / Т. Тищенко // Мовознавчий вісник. – 2010. – Вип. 10. – С. 94–101.
14. Усачева В. В. Славянская ихтиологическая терминология: Принципы и способы номинации. Обратный словарь / В. В. Усачева. – М. : Индрик, 2003. – 352 с.
15. Флоренский П. А. Термин / П. А. Флоренский // Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С. 121–133.
16. Фрумкина Р. М. Цвет. Смысл. Сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина. – М. : Наука, 1984. – 175 с.
17. Циганок І. Із спостережень над рибальською лексикою наддунайських говірок / І. Циганок, Г. Галаш // Діалектологічні студії 7. Традиції і модерн. – Львів : Інститут уранознавства ім. І. Крип'якевича

НАНУ, 2008. – С. 93–99.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Фауна України [Текст]: в сорока томах / Академія наук Української РСР Інститут зоології. – К. : Наукова думка, 1956 –

2. Том 8: Риби. – Вип. 1. ЛИЧИНКОХОРДОВІ (асцидії, апендикулярії), БЕЗЧЕРЕПНІ (головохордові), ХРЕБЕТНІ (круглороті, хрящові риби, кісткові риби – осетрові, оселедцеві, анчоусові, лососеві, харіусові, щукові, умброві) / П. Й. Павлов. – К. : Наукова думка, 1980. – 349 с.

3. Том 8: Риби. – Вип. 2. Коропові. – Ч. 1. Плітка, ялець, гольян, краснопірка, амур, білизна, верховка, лин, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К. : Наукова думка, 1981. – 423 с.

4. Том 8: Риби. – Вип. 2. Коропові. – Ч. 2. Шемая, верховодка, бистрянка, плоскирка, абраміс, рибець, чехоня, гірчак, карась, короп, гіпофтальміхтіс, аристихтис / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К. : Наукова думка, 1983. – 360 с.

5. Том 8: Рыбы. – Вып. 3. Вьюновые, сомовые, икталуровые, пресноводные угри, конгеровые, саргановые, тресковые, колюшковые, игловые, гамбузиевые, зеусовые, сфиреновые, кефалевые, атериновые, ошибневые / Ю. В. Мовчан. – К. : Наукова думка, 1988. – 368 с.

6. Том 8: Риби: – Вип. 4. Окунеподібні (окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, ліровидні, скумбрієвидні) / А. Я. Щербуха. – К. : Наукова думка, 1982. – 384 с.

7. Том 8: Рыбы. – Вып. 5. Окунеобразные (бычковидные), скорпенообразные, камбалообразные, присоскоперообразные, удильщикообразные / А. И. Смирнов. – К. : Наукова думка, 1986. – 320 с.

Одержано редакцією 02.02.15
Прийнято до публікації 16.02.15

В. В. Калько

Ассоциативно-терминальная мотивация украинских названий рыб

В статье мотивация квалифицируется как сквозная лингвокогнитивная операция, результатом которой является формирование ономасиологической структуры знака в проекции на структуру знаний об обозначаемом. На основании метода когнитивно-ономасиологического анализа осуществлено комплексное описание ассоциативно мотивированных ихтионимов украинского языка. Метафорически мотивированные названия рыб, как номенклатурные, так и народные, обнаруживают языковые средства номинации ихтиофауны в этносознании украинцев, в их научной и наивной картинах мира, в частности, структуры неистинных, фигуральных знаний, представленные знаками с переносными значениями. Ассоциативно-терминальная мотивация в исследуемом массиве не является гомогенной и основывается на различных типах метафорического механизма, что делает возможным обозначения одной предметной области в терминах другой на основании аналогизации со смежным понятием, диффузным ассоциативным комплексом и гештальтом, вследствие чего соответствующим наименованиям присуща структурно-метафорическая, диффузно-метафорическая и гештальтная мотивация. Изучение специфики метафорических процессов среди исследуемых наименований позволяет считать открытыми для взаимодействия с реципиентной зоной украинских названий рыб донорские зоны ЧЕЛОВЕК, ЖИВОТНОЕ, АРТЕФАКТ, использование которых определяется общими и универсальными принципами метафорической интерпретации – антропометричностью, зооморфизмом и бытоцентризмом.

Ключевые слова: *ассоциативно-терминальная мотивация, метафора, аналогизация, структурно-метафорическая мотивация, диффузно-метафорическая мотивация, гештальтная мотивация, ихтионим.*

V. V. Kalko

Associative-terminal motivation for the Ukrainian fish names

The article deals with motivation as a wholesome cognitive linguistic analysis operation resulting in creating the onomasiological sign structure regarded as the cognition object. Based on the cognitive-onomasiological analysis methodology, the complex description of associatively motivated Ukrainian fish names has been made. The metaphorically motivated fish names, both nomenclature and folklore, expose the linguistic means of naming fishes in the Ukrainian ethnic conscience, in both their scientific and naive world concepts, for instance, the structures of untruthful figurative knowledge being represented by signs of figurative meaning. Associative- terminal motivation in the regarded terrain is not in the least homogenous and is variedly motivated through different types of metaphoric mechanism enabling to nominate some peculiar phenomena in the terms of others, because of the analogy ascribed to adjusted notions, the diffusion associative complex and gestalt: that generally results in structural metaphoric, diffusive metaphoric and gestalt motivation for those peculiar nominations. Investigating the special features of actualizing metaphor in the research framework enables to consider the recipient zone of the Ukrainian fish names quite effective to get associated with the cognitive zones of HUMAN, ANIMAL, ARTEFACT, the employment of which is rooted into the most general and yet most universal principles of metaphoric re-interpretation, those of anthropometric, zoomorphic and trivia-centric motivation.

Key words: *associative-terminal motivation, metaphor, analogy techniques, structural-metaphoric motivation, diffusive metaphoric motivation, gestalt motivation, fish name.*

УДК 811.161.2’371

Г. А. Ярмоленко

ПРЕДИКАТНО-АРГУМЕНТНА МОТИВАЦІЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено когнітивно-ономасіологічний механізм предикатно-аргументної мотивації девербативів-прикметників сучасної української мови. Предметом вивчення є мотиваційний зв’язок ономасіологічної структури й семантики номінатем із фрагментом знань про позначуване. Ономасіологічну структуру розглянуто як таку, що обов’язково містить ономасіологічну ознаку (мотиватор-предикат, його конкретну семантику) й ономасіологічний базис, який категоризує дериват як прикметник і є показником його семантичного розряду, факультативно – зв’язок ознаки й базису з редукованими компонентами мотиваційної бази в пропозиції, конотативні характеристики та можливість вторинного позначення.

Для когнітивно-ономасіолгічного аналізу дериватів використано модель ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є диктум пропозиції, що корелює з асоціативно-термінальною частиною, модусом та психічними функціями.

Аналіз предикатно-аргументної мотивації значного масиву віддієслівних прикметників дає підстави стверджувати, що ці деривати – позначення різних аргументів пропозиції, найчастіше кваліатива й фінітива. Їхніми мотиваторами є предикати фізичної, інтелектуальної, психічної та ін. діяльності.

Ключові слова*: аргумент, когнітивно-ономасіологічний аналіз, мотивація, ономасіологічна структура, ономасіологічна ознака, ономасіологічний базис, предикат.*

Постановка проблеми. Від початку XXI століття у вітчизняній лінгвістиці з’явилося чимало праць, у яких мотивацію номінативних одиниць проаналізовано в когнітивно-ономасіологічному аспекті. Теоретичним підґрунтям досліджень слугувала концепція, розроблена професором О. О. Селівановою в монографії «Когнитивная ономасиология». Згідно з цією концепцією, мотивація – «наскрізна для моделі породження номінатеми психоментальна операція, результатом якої є семантично-ономасіологічна залежність мовних знаків на ґрунті складної системи конекцій концептів людської свідомості» [7, с. 158].

Метою мотивації, на думку дослідниці, є представлення в ономасіологічній структурі вербалізованого елемента фреймової когнітивної моделі, обраного номінатором, що відображає інтеріоризацію позначуваного, його асоціативно-образне, метафоричне сприйняття [7, с. 158]. Таке розуміння поняття «мотивація» близьке до його трактування в психології, оскільки вибір ономасіологічної структури через мотивацію відображає наміри й мету номінаторів. Когнітивно-ономасіологічний аналіз мотиваційного процесу повертає нас до філософського підґрунтя вивчення номінації, тобто до самого психоментального механізму вибору знака для певного денотата.

Однією з проблем аналізу мотивації донедавна було встановлення її різновидів. Численні класифікації відображали семантико-словотвірний аспект проблеми мотивації. Застосування когнітивно-ономасіологічного підходу до вирішення цієї проблеми уможливило твердження: при виділенні типів мотивації доцільно враховувати концептуальне місце мотиватора в ментально-психонетичному комплексі об’єкта, що іменується. Залежно від статусу фрагмента структури знань про позначуване виокремлено пропозиційну, асоціативну, модусну, змішану, концептуально-інтеграційну мотивацію [8, с. 160].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незаперечною заслугою О. О. Селіванової є те, що дослідниця вперше розробила й апробувала методику когнітивно-ономасіологічного аналізу. Науковці Черкаської когнітивно-ономасіологічної школи успішно застосували цю методику під час дослідження мотивації різних номінативних і лексичних класів деяких слов’янських, германських і романських мов.

Зокрема, дисертаційне дослідження О. В. Коновалової присвячене комплексному вивченню англійських номенклатурних назв комах. Дослідниця схарактеризувала різновиди пропозиційно-диктумного й асоціативно-термінального типів мотивації, механізм модусної мотивації

ентомонімів, з'ясувала способи поєднання різних за когнітивним статусом мотиваторів у змішано мотивованих англійських номенклатурних назвах комах [3].

Н. С. Рибалка встановила лінгвокогнітивне підґрунтя механізму творення одиниць однієї з найбільш функціонально навантажених у науковій картині світу терміносистеми – номенклатури ссавців [6].

Раніше реконструкцію мотиваційних процесів через когнітивно-ономасіологічний аналіз здійснили І. М. Литвин (російські відсубстантивні прислівники) [5], В. В. Калько (українські назви лікарських рослин) [2], Г. В. Кочерга (українські відіменникові дієслова) [4] та ін.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. На сьогодні в когнітивно-ономасіологічному аспекті ґрунтовно проаналізовано типи й різновиди мотивації українських фітонімів, відіменникових дієслів, віддієслівних іменників тощо, проте пропозиційно-диктумна мотивація девербативів-прикметників, зокрема предикатно-аргументний її різновид, не була об'єктом спеціального дослідження.

Мета статті – схарактеризувати механізм предикатно-аргументної мотивації віддієслівних прикметників сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення українських девербативів-прикметників потребує двовекторного підходу: від ономасіологічної структури найменування до структури репрезентації знань про позначуване й навпаки. Така інтегративна двовекторність є головним принципом когнітивно-ономасіологічного аналізу, що складається з двох етапів: інтерпретації ономасіологічної структури та моделювання відповідної концептуальної структури знань про позначене, із якої обрано мотиватор. Інтерпретація ономасіологічної структури передбачає встановлення ономасіологічної ознаки (мотиватора), ономасіологічного базису, що репрезентує граматичний статус слова та його словотвірну модель, зв'язку ознаки й базису з імплікованими компонентами мотиваційної бази, конотативних, акцентологічних характеристик і можливостей вторинного позначення.

На другому етапі моделюють структуру знань про денотат – ментально-психонетичний комплекс, який «інтегрує пропозиційну (істинну) інформацію з асоціативно-метафоричною, що формується через переінтеграцію знань у термінах інших предметних сфер на підставі мисленнєвої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта. Компонентами ментально-психонетичного комплексу є також модус як оцінний складник інформаційної структури, концептуальний план, що контролює відповідність умовам використання знань в актах номінації та комунікації» [9, с. 322].

В ономасіологічній структурі найменувань можуть бути відображені як слоти – елементи пропозиції, так і термінали – елементи асоціативної частини комплексу. У масиві віддієслівних прикметників сучасної української літературної мови одним із найбільш поширених типів мотивації є пропозиційно-диктумний, що ґрунтується на достовірній інформації про властивості об'єкта найменування, яка зафіксована в прямих значеннях мотиваторів. Пропозиційно диктумний тип мотивації не є однорідним. Залежно від вибору того чи іншого слотового рівня його поділяють на декілька різновидів, а саме: гіперонімічний, гіпонімічний, категорійний, предикатно-аргументний [7, с. 163]. Останній позначений вибором мотиваторів, що корелюють із різноманітними компонентами предикатно-аргументних структур.

При формуванні девербативів-прикметників найчастіше висвітлюються зв'язки між предикатом і фінітивом або предикатом і квалітативом. Тип конекцій предикатів із іншими слотами диктуму визначений передусім внутрішньою когнітивною диференціацією самих предикатів, відображеною в їхній семантиці [7, с. 135]. З огляду на це, аналіз предикатно-аргументного різновиду мотивації передбачає не лише урахування семантичної класифікації предикатів-мотиваторів, а й розмежування аргументних позицій мотивованих.

Звичайно функцію предикатів виконують дієслова. У сучасній лінгвістиці представлені різні семантичні класифікації вербативів. Найбільш прийнятною для когнітивно-ономасіологічного аналізу мотивації віддієслівних прикметників, на нашу думку, є функціонально-ономасіологічна типологія, запропонована Ф. С. Бацевичем. Вона найбільш «когнітивна», оскільки предикати розглянуто в первісному значенні – у співвідношенні з аргументними місцями [7, с. 135–136].

У сфері агентивних відношень, репрезентованих дієсловами, Ф. С. Бацевич розрізняє предикати фізичної діяльності, зокрема трудової, специфічної фізичної дії, характерних занять, фізіологічних дій і процесів; інтелектуальної діяльності (мисленнєвої, мовленнєвої); психічної; предикати, що означають соціальну діяльність: а) соціальні дії та процеси; б) соціальні / міжособистісні, міждержавні і т. ін. відношення; в) поведінку.

У сфері неагентивних – предикати виявлення (буття, існування, відношення, стану, властивості, причинності, впливу, прояву життя); функціонування; перебігу; перебування [1, с. 118–125]. Окрім того, дослідник зауважує, що між виокремленими типами дієслівних предикатів існують регулярні смислові зв'язки.

Прикметники сучасної української мови, мотивовані предикатами, є позначеннями певних аргументів пропозиції, зокрема фінітива – показника мети, призначення дії. Ономасіологічний базис таких похідних може бути представлений дієсловами зі значенням трудової діяльності: *вибивальний* – «Признач. для вибивання» (1, с. 86), *відвальний* – «Признач. для відвалювання» (1, с. 124), *заклепувальний* – «Признач. для заклепування» (1, с. 301), *пральний* – «Признач. для прання» (1, с. 918). Функцію ономасіологічної ознаки звичайно виконує суфікс *-льн*. Слід зазначити, що мотиватори віддієслівних прикметників часто є похідними словами, створюючи сталі конекції в диктумі. Наприклад, у лексемах *бурильний* – «Признач. для буріння» (1, с. 102), *свердлувальний* – «Признач. для свердлування» (1, с. 1106) висвітлюються конекції між фінітивом, предикатом й інструментивом, у дериватах *клеймувальний* – «Признач. для клеймування» (1, с. 432), *брикетувальний* – «Який використовується, признач. для брикетування» (1, с. 97) – зв'язки між фінітивом, предикатом й об'єктом.

Предикатно-аргументний різновид мотивації низки девербативів-прикметників репрезентований активацією дієслів зі значенням специфічних фізичних дій, характерних занять: *вимірювальний* – «Признач. для вимірювання чого-небудь» (1, с. 101), *випробний* – «Признач. для випробування чого-небудь» (1, с. 106), *кип'ятильний* – «Признач. для кип'ятіння» (1, с. 426) та ін.

Як бачимо, вибір мотиватора ономасіологічної структури найменувань може супроводжувати одночасне погашення інших компонентів мотиваційної бази. У когнітивній ономасіології «явище редукування деяких елементів мотиваційної конструкції в процесі означення референта чи поняття» названо ономасіологічною імплікацією [7, с. 150]. Її, на думку О. О. Селіванової, забезпечують кілька факторів, а саме: валентісний, смислове навантаження ономасіологічного базису чи формантів попередніх ступенів деривації, семантичне стягнення в мотиваційних основах певних слотових конекцій, генералізація одного зі слотів концепту, контекстне забезпечення декодування номінатеми» [7, с. 152].

Імплікація, «зумовлена психолінгвістично й семіотично основною властивістю мови редукувати в знаковій формі значні шари інформації людського досвіду, пам'яті, тобто тенденцією до економії», часто є складником номінативного акту [7, с. 152]. Наприклад, у процесі формування ономасіологічної структури похідного *заготівельний* із мотиваційної бази «Признач. для заготівлі чого-небудь» (1, с. 292) обрано експліцитний мотиватор-предикат *заготовляти*, редукованим компонентом є об'єкт. В ономасіологічній структурі віддієслівного прикметника *відвідний* – «Який служить для відведення чого-небудь» (1, с. 125) імпліцитно представлений не лише об'єкт, а й локатив.

У структурі диктуму предикат, репрезентований дієсловами будь-якої семантичної групи, може корелювати зі слотовою позицією якості:

1) кваліфікатив-предикат, що означає трудову діяльність: *будівний* – «Стос. до будування» (1, с. 65);

2) кваліфікатив-предикат зі значенням специфічних фізичних дій і процесів, характерних занять: *витверезний* – «Який витверезює» (1, с. 115); *викривальний* – «Який викриває кого-, що-небудь, містячи в собі певні докази, факти і т. ін.» (1, с. 98);

3) кваліфікатив-предикат зі значенням фізіологічних дій і процесів: *задріманий* – «Який перебуває у стані дрімоти, заспаний» (1, с. 296), *задиханий* – «Який задихався від швидкого бігу, втоми, хвилювання і т. ін.» (1, с. 295);

4) кваліфікатив-предикат, який означає мисленнєву діяльність: *вигадливий* – «Здатний вигадувати, винаходити; швидкий на вигадку, винахідливий» (1, с. 90), *метикований* – «Який добре метикує; кмітливий, тямущий» (1, с. 522);

5) кваліфікатив-предикат зі значенням мовленнєвої діяльності: *брехливий* – «Який завжди говорить неправду, схильний брехати» (1, с. 62), *галасливий* – «Який галасує» (1, с. 171);

6) кваліфікатив-предикат, що означає психічну діяльність: *журливий* – «Який тужить, сумує, журиться; сумний, зажурений, печальний» (1, с. 278), *полохливий* – «Який легко полохається» (1, с. 852);

7) кваліфікатив-предикат, що означає соціальні відношення: *керівний* – «Який здійснює керівництво» (1, с. 424), *клопітливий* – «Який постійно клопочеться, проявляє турботу, схильний до клопотання» (1, с. 434);

8) кваліфікатив-предикат зі значенням поведінки: *бунтівливий* – «Схильний до бунту, бунтарства» (1, с. 67), *набридливий* – «Який набридає» (1, с. 550);

9) кваліфікатив-предикат зі сфери неагентивних відношень: *кипучий* – «Який піниться, кипить» (1, с. 426), *клекітливий* – «Який клекоче» (1, с. 432).

Слід зазначити, що ономасіологічна структура девербативів-прикметників, крім імплікованих компонентів, може містити конотативні характеристики. Конотація мотиватів зумовлена конотацією мотиваторів-предикатів на позначення мовленнєвої діяльності та поведінки: *заїдливий, бундючний, чванливий, крикливий* тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, механізм утворення значного масиву прикметників сучасної української мови є вербальним і граматикалізованим позначенням кваліфікативної чи фінітивної позиції концепту на підставі вибору предикатного складника пропозиції. Відповідно до цього ономасіологічна структура похідних обов'язково містить ономасіологічний базис (найчастіше суфікси *-лив, -альн, -ильн, -н*), який категоризує дериват як прикметник і є показником його семантичного розряду, ономасіологічну ознаку – мотиватор-предикат, його конкретну семантику (предикати фізичної, інтелектуальної, соціальної та ін. діяльності); факультативно – зв'язок ознаки й базису з імплікованими компонентами мотиваційної бази в пропозиції, конотативні характеристики та можливість вторинного позначення.

Подальше вивчення предикатно-аргументної мотивації різних груп номінативних одиниць перспективне, оскільки уможливлює виявлення універсального механізму формування різних ономасіологічних категорій.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – 392 с.

2. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.

3. Коновалова О. В. Мотивація англійських ентомонімів у когнітивно-ономасіологічному висвітленні : дис. на здобуття вчен. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Коновалова. – Черкаси, 2009. – 194 с.

4. Кочерга Г. В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Кочерга. – Одеса, 2003. – 20 с.

5. Литвин І. М. Мотивація російських відсубстантивних прислівників у когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / І. М. Литвин. – К., 2002. – 20 с.

6. Рибалка Н. С. Мотивація номнклатурних назв ссавців у сучасній англійській мові : дис. на здобуття вчен. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. С. Рибалка. – Черкаси, 2010. – 187 с.

7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

Г. А. Ярмоленко

Предикатно-аргументная мотивация отглагольных прилагательных современного украинского языка

В статье исследован когнитивно-ономасиологический механизм предикатно-аргументной мотивации девербативов-прилагательных современного украинского языка. Предметом изучения послужила мотивационная связь ономасиологической структуры и семантики номинатем с фрагментом знаний об обозначаемом. Ономасиологическая структура обязательно включает ономасиологический признак (мотиватор-предикат, его конкретную семантику) и ономасиологический базис, который категоризирует дериват как прилагательное и служит показателем его семантического разряда, факультативно – связь признака и базиса с редуцированными компонентами мотивационной базы в пропозиции, конотативные характеристики, а также возможность вторичного обозначения.

Для когнитивно-ономасиологического анализа использована модель ментально-психонетического комплекса, ядром которого является диктум пропозиции, котрый коррелирует с ассоциативно-терминальной частью, модусом и психическими функциями.

Анализ предикатно-аргументной мотивации значительного массива отглагольных прилагательных дает возможность утверждать, что эти дериваты – обозначения разных аргументов пропозиции, чаще всего квалитатива и финитива. Их мотиваторами выступают предикаты физической, интелектуальной, психической и др. деятельности.

Ключевые слова: *аргумент, когнитивно-ономасиологический анализ, мотивация, ономасиологическая структура, ономасиологический признак, ономасиологический базис, предикат.*

G. A. Yarmolenko

Predicate-Argument motivation verbal adjectives of modern Ukrainian language

The article studied cognitive onomasiological mechanism of argument predicate-motivation deverbativov-adjectives modern Ukrainian language. The subject of the study was the relationship onomasiological motivational structure and semantics of nominative with a fragment of knowledge about the labeling. Onomasiological structure must include onomasiological sign (motivator-predicate, its specific semantics) and onomasiological basis, which categorizes derivative as an adjective and an indicator of its semantic category, optional-communication feature and a reduction of the basis components of motivational base proposition konotativnye characteristics, as well as the possibility of secondary notation.

For cognitive onomasiological analysis model is used mental-psychonetic complex, the core of which is the dictum of the proposition, buyout correlated with associative-terminal part, and mode of mental functions.

Analysis of argument-predicate motivating a significant array of verbal adjectives allows us to assert that these derivatives-mean different arguments proposition, often kvalitativa and finitiva. Their motivators are the predicates of physical, intellectual, mental, and others. Activities.

Key words: *argument, cognitive onomasiological analysis, motivation, onomasiological structure onomasiological sign onomasiological basis predicate.*

УДК 811.111’373.22

О. В. Коновалова

МОТИВАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ *Adj+N*

*У статті досліджено особливості мотивації англійських складених номенклатурних назв комах синтаксичної моделі **Adj+N**. Предметом аналізу слугували мотиваційні відношення ономасіологічної структури англійських ентомонімів, їхньої семантики із фрагментом знань про позначене.*

Основним методом дослідження є розроблений О.О. Селівановою когнітивно-ономасіологічний аналіз, який передбачає два етапи – інтерпретацію ономасіологічної структури англійських ентомонімів і моделювання фрагмента знань про комаху. Така методика дала змогу встановити закономірності сприймання й номінації особливого мікросвіту комах англійськими ентомологами.

*Найменування комах синтаксичної моделі **Adj+N** поширені в англійській терміносистемі. Ядро такої структури представлене здебільшого простим або похідним іменником на позначення таксону комахи, який визначає належність ентомона до певної категорійної ієрархії. Ад’єктивний компонент структури **Adj+N** визначається валентністю субстантива й переважно виражений простим (похідним) прикметником, що корелює із кваліативом, локативом, корелятивом та квантитативом. Синтаксична модель **Adj+N** англійських ентомонімів на структурному рівні може ускладнюватися за рахунок ад’єктивного або субстантивного елементів, які приєднуються до прикметника.*

***Ключові слова**: ентомонім, номенклатура, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ономасіологічна структура, пропозиція, ядро синтаксичної структури.*

Постановка проблеми. Дослідження когнітивного механізму створення терміносистем становить особливий інтерес для лінгвістів, оскільки саме в термінологічній лексиці відображено наукову картину світу. Будь-яка терміносистема є складним ієрархічним утворенням зі слів та словосполук, які виконують функції термінів – елементів терміносистеми [3, с. 128−129]. У когнітивному аспекті ентомологічна терміносистема для людини становить мікросвіт, практично не актуалізований у наївній картині світу, а для науковців – це репрезентативна мережа диференціацій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пояснити зв'язок ономасіологічної структури ентомонімів (назв комах) синтаксичної моделі ***Adj+N*** зі структурою знань про комахи в науковій картині світу англійського етносу, спроектовану в пріоритетну в сучасному мовознавстві проблему зв'язку мови й етносвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наше дослідження здійснене в аспекті когнітивної ономасіології – пріоритетної галузі сучасного мовознавства, досягнення якої зумовили необхідність нового погляду на номінацію взагалі та на мотиваційні процеси зокрема. Поняття мотивації виникло в словотворі, його розглядали як відповідник формальної та семантичної похідності слів. До 80-х років XX ст. мотивацію встановлювали на підставі генотипів похідних слів – синтаксичних структур згідно з концепцією синтаксичної природи деривації, висунутої в славістиці ще Ф. Буслаєвим [7, с. 401]. Після розробки Г. Винокуром методики словотвірного аналізу й критерію встановлення похідності на семантичній основі мотивацію почали вивчати почало здійснюватися з більшим акцентом на семантику. Використання здобутків когнітології в процесі аналізу явищ мотивації дає змогу глибше простежити ментальні процеси, які започатковують номінативне відображення предметів та їхніх ознак, явищ і подій у мові. У когнітивній ономасіології мотивація – це «наскрізна для моделі породження психоментальна операція, результатом якої є семантико-ономасіологічна залежність мовних знаків (мотивуючого та мотивованого), що виникла на підставі складної системи конекцій компонентів людської свідомості» [5, с. 158]. Отже, когнітивний аспект дослідження мотивації дає змогу більш глибоко прослідкувати мисленнєві процеси, які лежать в основі словотворення.

Мета нашої роботи полягає в здійсненні когнітивно-ономасіологічного аналізу англійських пропозиційно мотивованих ентомонімів структури ***Adj+N***, поширеної в ентомологічній терміносистемі (приблизно 30% від загальної кількості найменувань комах).

Матеріалом дослідження є 908 пропозиційно мотивованих складених найменувань комах синтаксичної моделі ***Adj+N***, вилучених шляхом суцільної вибірки з «П'ятимовного словника назв тварин (комахи)» за редакцією Б. Р. Стриганової.

Новизна дослідження забезпечена тим, що обраний нами лексичний масив не був предметом аналізу в розрізі його мотиваційних особливостей та проекції ономасіологічної структури на когнітивне підгрунтя творення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїй роботі ми спираємося на методику когнітивно-ономасіологічного аналізу, яка ґрунтується на принципі двовекторності дослідження (від слова до думки та від думки до слова) і розроблена О. О. Селівановою в монографії «Когнітивна ономасіологія» [5]. Першим етапом аналізу є інтерпретація ономасіологічної структури ентомонімів, представленої в англійській мові переважно композитами або складеними назвами. Для складених найменувань комах ономасіологічну структуру інтерпретують з «урахуванням смислового і формального зв'язку компонентів, семантичної і граматичної домінант» [6, с. 28].

Другий етап когнітивно-ономасіологічного аналізу передбачає моделювання фрагмента структури знань про позначене. Для дослідження номінативних процесів в англійських ентомонімах синтаксичної моделі ***Adj+N*** використовуємо модель ментально-психонетичного комплексу (МПК). Ядром МПК є пропозиційний компонент, інтерпретація якого надає відносно істинних, несуперечливих знань про об'єкт концептуалізації [5, с. 128]. Термін «пропозиція» був запозичений у лінгвістику з понятійного апарату логіки, де його тлумачили як судження, що виражає істинне знання про ситуацію, подію, факт. Пропозиційну репрезентацію розглядали як опис, який може бути істинним чи фіктивним стосовно реального світу [2, с. 76].

Розвиток когнітології спричинив застосування пропозиції на позначення особливої оперативної структури свідомості чи специфічної одиниці збереження, репрезентації знань у мозку людини, ментальної структури, відображення деякої ситуації, а також типів відношення в ній, узагальнених та організованих у нашій свідомості [4, с. 84]. Пропозиційно-диктумна мотивація відіграє провідну роль, для неї характерна найбільша регулярність в номінативних процесах мови, оскільки значна частина інформації про світ має адекватний, об'єктивний характер; її передають прямі значення мовних одиниць. Ономасіологічні структури приблизно третини ентомонімів із синтаксичною моделлю ***Adj+N*** спираються на мотиваційні бази пропозиційного типу.

Складені найменування – переважно з підрядним і комбінованим зв'язком – становлять чисельну групу пропозиційно мотивованих англійських ентомонімів. Для ономасіологічної структури таких сполук характерна специфіка ономасіологічного базису, який визначений певною структурною синтаксичною моделлю поєднання ономасіологічних ознак і наявністю в цій моделі

певних граматичних домінант. Тобто англійські пропозиційно мотивовані ентомоніми складеного типу організовані за певними синтаксичними моделями.

За класифікацією словосполучень, запропонованою В. В. Бурлаковою [1], такі конструкції є ядерними регресивними словосполуками із субстантивним ядром, у ролі якого фукціонує непохідне слово, простий дериват або композит. Ядро англійських складених ентомонімів структури ***Adj+N*** часто експліковане простим (похідним) іменником на позначення таксону комахи, який визначає належність ентомона до певної категорійної ієрархії. Зазвичай ядром номінативної одиниці є базовий рівень категоризації, тобто найвищий рівень, на якому використовують найбільш природні й загальноприйняті назви членів категорії зі спільними, загальними ознаками, що найшвидше ідентифікуються [13]. У складній і дещо суперечливій ентомологічній номенклатурі базовим рівнем категоризації виявляється таксон на позначення ряду (*beetle*, *bug*, *cockroach*, *louse* (*lice*), *flea*, *wasp*, *moth*, *fly*) та родини (*ant*, *bee*, *aphid*, *weevil*, *mosquito*, *midge*). Серед таких таксонів цікавим є іменник *fly* (пропозиційний відповідник – гіперонім, мотивований предикатом руху), який у процесі розвитку мови утворився шляхом конверсії (іменник → дієслово → похідний іменник): «*fly*^{3} – *n* 1 any dipterous insect, esp. the housefly, characterized by active flight» (CED) (*black* ***fly***, *Spanish* ***fly***). Субстантивне ядро англійських ентомонімів структури ***Adj+N*** може відповідати трансгресиву, який презентує проміжну стадію розвитку комахи (*green* ***caterpillar***, *white* ***grubs***).

Ядро найменувань комах досліджуваної синтаксичної моделі може бути представлене простим дериватом, похідним від дієслова, який на глибинному рівні виражений предикатним компонентом пропозиції, а саме каузативним предикатом (*columbine* ***borer***), предикатом способу руху (*Asiatic* ***hopper***).

Англійські ентомоніми структури ***Adj+N*** можуть мати композитне субстантивне ядро, утворене шляхом поєднання мотиваторів, що корелюють з локативом перебування, який часто є як об'єктом харчування комахи, так і предикатом способу руху (*American* ***grasshopper***, *destructive* ***leafhopper***, *green* ***treehopper***) або гіперонімом (*speckled* ***bush-cricket***, *common* ***housefly***).

В англійській ентомологічній номенклатурі налічують 908 найменувань комах, утворених за синтаксичною моделлю ***Adj+N***, між компонентами якої існують підрядні атрибутивні відношення [1]. Ад'єктивний компонент такої структури визначає валентність субстантива. Так, іменник, що відповідає гіперонімічному складнику структури знань про позначене, у складі сполуки ***Adj+N*** приєднує простий (похідний) прикметник, пропозиційним відповідником якого найчастіше є здебільшого кваліатив. Такі прикметники представляють рівень якості за кольором (***black*** *beetle* – «The adult beetle when newly emerged is a rich chestnut colour, but soon after changes to a characteristic glossy black» (IIW); ***transparent*** *burnet* – «…is a handsome day-flying moth with almost transparent grey-black wings marked with crimson streaks» (IP)) чи особливості конфігурації тіла комахи (***flat*** *bug* – «They have a flat, oval shape and many are wingless» (MGI)). Прикметник у синтаксичній моделі ***Adj+N*** може відповідати кваліативу на позначення форми існування комахи, що є диференційною ознакою цих ентомонів: ***solitary*** *wasps* і ***social*** *wasps* – «*Solitary wasps* differ from the *social wasps* in nesting habits and life cycle» (IIW).

Прикметник може відповідати локативному компоненту пропозиції на позначення ареалу поширення комахи. Еквонімічний локатив презентує країну як одне з місць розповсюдження ентомона (***Italian*** *cricket* – «Range: S and C Europe except British Isles» (CMI); ***Spanish*** *fly*; ***German*** *wasp*) або сторону світу (***southern*** *aeschna*). Мотиватор-локатив в ономасіологічній базі досліджуваних ентомонімів вказує й на місце походження комахи – країну (***Japanese*** *beetle* – «In its native Japan, where the beetle's natural enemies keep its populations in check, this insect is not a serious plant pest» (IP)) чи певний географічний ареал (***oriental*** *beetle* – «Like many species, it has spread beyond its native region by traveling on ships» (MGI)). Пропозиційним відповідником прикметника у структурі ***Adj+N*** може бути опозитив локатива: ***homeless*** *bee* – «parasitize the nests of soil-nesting bees: they lay their eggs in these nests» (MGI).

Прикметник може відповідати слоту корелятива, який презентує прототип роду, а види комах мають від нього певні відхилення. Диференційною ознакою комах можуть бути особливості забарвлення комахи чи будови її тіла: ***common*** *wasp* і ***German*** *wasp* – «*Common wasp*, unlike *German wasp* has no bulge on the thoracic stripe and has an anchor mark on its face» (CMI). Види комах можуть відрізнятися від прототипу способом руху ***common*** *cockroach* – «Neither sex can fly, but they are fast and agile runners» (CMI) і ***German*** *cockroach* – «Both sexes are fully winged and can fly well, although they prefer to scuttle over the ground» (CMI). Ад'єктивний компонент досліджуваної структури англійських ентомонімів іноді представляє опозитив корелятива (***false*** *mantis*).

Особливу роль у творенні синтаксичної моделі ентомонімів ***Adj+N*** відіграють прикметники, що позначають предикати в структурі знань про позначене, проте такі найменування не є частотними, як, наприклад, предикат способу існування (***vagrant*** *sympetrum* – часто перелітають цілими зграями для того, щоб швидше заселити нові водойми). Такий прикметник у мотиваційній базі досліджуваних ентомонімів відповідає й опозитиву предиката способу захисту (***stingless*** *bee* – «Unlike other *eusocial bees*, they do not sting but will defend by biting if their nest is disturbed» (IIW)). До складу ономасіологічної структури англійських ентомонімів типу ***Adj+N*** входить, окрім гіпероніма (***N***), квантитатив – показник розміру тіла комахи (***large*** *syrphid*) чи компаратив такого рівня кількості (***lesser*** *cockroach*), а також кількісний показник поширення комахи (***scarce*** *aeschna*, ***scarce*** *ischnura*, ***scarce*** *libellula*). Поодинокими є назви комах синтаксичної сполуки ***Adj+N***, де ад'єктив представляє холонімічний об'єкт дії еквонімічного статусу: ***human*** *lice* – «Occurrence: Worldwide. On humans, apes, and monkeys» (MGI); ***human*** *flea*.

Зміна ядерного компонента – гіпероніма англійських ентомонімів структури ***Adj+N*** – на віддієслівний іменник принципово не змінює складу корелятів, а лише впливає на їхню деталізацію. Так, ядерний іменник, який у пропозиції відповідає мотиватору – предикату способу руху, зумовлює вибір предиката способу існування, вираженого похідним прикметником: ***migratory*** *hopper* – «During outbreaks, hopper bands cause damage to rice and maize crops in the south-west and, if not controlled, can lead to devastating swarms of adults that may migrate northwards to the large rice-growing areas in the middle-west and the highlands» (IP). Субстантивне ядро – мотиватор-предикат каузації – зумовлює наявність компонента рівня якості за кольором (***Adj***): ***brown*** *chafer*.

Синтаксична модель ***Adj+N*** англійських ентомонімів на структурному рівні може ускладнюватися за рахунок ад'єктивного або субстантивного елементів, які приєднуються до прикметника: Adj_2+Adj_1+N (***western*** *subterranean termite*) та $N_2+Adj+N_1$ (***pasture*** *white chafer*). Існує чимало ентомонімів синтаксичного типу Adj_2+Adj_1+N, де усі складники виражені простим або похідним словом. Так, прикметник Adj_2 на глибинному рівні представлений насамперед корелятивом (***common*** *red ant*, ***common*** *Australian anopheline*, ***common*** *black ant*).

Прикметник Adj_2 у пропозиції виражений і локативом на позначення ареалу поширення комахи, що представляє певний географічний регіон (***northern*** *black beetle* – «…is found throughout the northern part of the North Island» (IIW); країну (***African*** *black beetle*); ландшафтну зону (***coastal*** *brown ant*). Прикметник Adj_2 у пропозиції часто відповідає квантитативу, котрий представляє кількісний показник поширення комахи (***scarce*** *green lestes*) або її розмір: ***large*** *swift moth*, ***large*** *green jassid*, ***little*** *black ant*. Розмір ентомона може бути виражений компаративом рівня кількості: ***larger*** *yellow ant*. Залежний похідний ад'єктивний компонент Adj_2 на глибинному рівні представлений партитивом (***speckled*** *yellow moth* – «The brown markings vary greatly in size, some specimens appearing almost completely yellow and others almost brown» (CMI); ***spotted*** *Mediterranean cockroach*). Прикметником Adj_2 у досліджуваних номенклатурних назвах позначений компонент рівня якості, що представляє особливості забарвлення комахи (***divergent*** *black beetle*, ***variable*** *red borer*) або форму її існування (***social*** *parasitic ant*).

У словосполуці $N_2+Adj+N_1$ субстантив N_2 на пропозиційному рівні відповідає локативу (***pasture*** *white chafer*, ***garden*** *swift moth*) або об'єкту дії (***osier*** *green moth*, ***cherry*** *black aphid*).

Залежні ад'єктивні компоненти всіх вище згаданих структур можуть бути виражені складним словом, частини якого представлені, здебільшого, конекцією ознаки партонімічного рівня (елемента забарвлення комахи) і квалітатива за кольором (*purple* ***white-streaked*** *moth*, ***black-dotted*** *groundling*, ***full-spotted*** *moth*) або показника рівня кількості (***six-spotted*** *leafhopper*, ***eight-spotted*** *moth*, ***octospotted*** *forester*, ***twenty-spotted*** *moth*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Номенклатурні назви комах синтаксичної структури ***Adj+N*** займають особливе місце в ентомологічній терміносистемі, оскільки вони містять назву об'єкта та його диференційну ознаку, а отже, мають оптимальну структуру змісту. Синтаксична модель ***Adj+N*** англійських ентомонімів є гнучкою, що дає їй змогу розширюватися й тим самим диференціювати різновиди ентомонів різного рівня категоризації в науковій картині світу англійського етносу.

Надалі плануємо дослідити особливості мотивації англійських ентомонімів складеного типу, утворених за іншими синтаксичними моделями.

Відомо, що терміни, які містять назви об'єкта й однієї з його диференційних ознак (differentia specifica), мають оптимальну структуру змісту [3, с. 43], а синтаксична модель ***Adj+N*** дає можливість у стислій формі фіксувати відповідність комахи певному прототипу, її ознаку, її розмір, (кількість) частини від цілого тощо.

Список використаної літератури

1. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке / В. В. Бурлакова. – Л. : Наука, 1975. – 215 с.
2. Дейк Т. Ванн. Язык. Познание. Коммуникация / Т. Ванн Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 186 с.
3. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : КомКнига, 2006. – 256 с.
4. Панкрац Ю. Г. Пропозициональная форма представления знаний / Ю. Г. Панкрац // Язык и структуры представления знаний: сб. научно-аналитических обзоров. – М. : ИНИОН, 1992. – С. 78−97.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
6. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К.-Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Chinery, M. Insects / Michael Chinery. – Italy : Amadeus, 2004. – 255, [1] p.
9. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dictionary.reverso.net/english-definitions/.
10. Insecta Inspecta World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.insecta-inspecta.com/.
11. Insect Pests // Pest Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-bug.net/pests.shtml#insects.
12. McGavin, G. C. Insects: Spiders and Other Terrestrial Arthropods / George C. McGavin. – New York : Dorling Kindersley Inc., 2002. – 256 p.
13. Rosch, E. Structural Basis of Typicality Effect / E. Rosch, C. Simpson, R. S. Miller // Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance. – 1976. – № 2. – P. 491−502.

Одержано редакцією 10.02.15
Прийнято до публікації 11.02.15

О. В. Коновалова

Мотивация английских этномонимов синтаксической структуры Adj+N

*В статье исследованы особенности мотивации английских составных номенклатурных названий насекомых синтаксической модели **Adj+N** в когнитивно-ономасиологическом аспекте. Предметом анализа послужили мотивационные отношения ономасиологической структуры английских энтомонимов, их семантики с фрагментом знаний об обозначаемом.*

Основным методом исследования является разработанный Е. А. Селивановой когнитивно-ономасиологический анализ, включающий два этапа – интерпретацию ономасиолоческой структуры английских энтомонимов и моделирование фрагмента знаний о насекомом. Данная методика позволила установить закономерности восприятия и номинации особого микромира насекомых англоязычными энтомологами.

*Названия насекомых синтаксической модели **Adj+N** довольно широко распространены в английской терминосистеме. Ядро такой структуры представлено преимущественно простым или производным существительным, которое обозначает таксон насекомого, определяющий принадлежность энтомона к определенной категориальной иерархии. Адъективный компонент структуры **Adj+N** определяется валентностью субстантива и в основном выражен простым (производным) прилагательным, коррелирующим с квалитативом, локативом, коррелятивом и квантитативом. Синтаксическая модель **Adj+N** английских энтомонимов на структурном уровне может усложняться за счет адъективного или субстантивного элементов, присоединяемых к прилагательному.*

***Ключевые слова**: энтомоним, номенклатура, когнитивно-ономасиологический анализ, ономасиологическая структура, пропозиция, ядро синтаксической структуры.*

O. V. Konovalova

Motivation of english entomonyms of *Adj+N* syntactic pattern

*The article focuses on motivation of English compound nomenclatural insect names of **Adj+N** syntactic pattern in cognitive onomasiological aspect. The subject under investigation is the motivational relations of the onomasiological structure and semantics of English entomonyms and the fragment knowledge about the designated object.*

The major method of our research is O. Selivanova's cognitive onomasiological analysis which includes two stages – the interpretation of English entomonyms' onomasiological structure and simulation of the fragment knowledge about an insect. This method has helped to establish regularity in English entomologists' perception and giving names to the peculiar microworld of insects.

*Insect names of **Adj+N** syntactic pattern are rather widely spread in the English term system. Nucleus of such a pattern is mostly represented by a root or derived noun designating taxon of an insect that determines an entomon's*

*place in a certain categorial hierarchy. An adjectival component of **Adj+N** syntactic pattern is predetermined by the noun valence and is mainly expressed by a root or derived adjective that correlates with Qualitative, Locative, Correlative, and Quantitative. **Adj+N** syntactic pattern of English entomonyms can be complicated on the structural level with the help of an adjectival or substantival component adding to the adjective.*

Key words: *entomonym, nomenclature, cognitive onomasiological analysis, onomasiological structure, proposition, nucleus of syntactic pattern.*

УДК 811.161.2'373

А. А. Таран

НОВІ СКЛАДЕНІ НОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті обґрунтовано науково-теоретичні засади вивчення тенденцій розвитку сучасної української літературної мови. Тенденцію розвитку лексикону слідом за німецьким дослідником динаміки сучасних слов'янських мов К. Гутшмідтом трактуємо як характер спрямування мовних процесів або змін, що відбуваються у формі закріплення інновацій чи усунення застарілих мовних одиниць, конструкцій, норм. З'ясовано, що розвиток мовної системи визначається взаємодією двох тенденцій її функціонування: тенденції деталізації номінації, симетрії між формою і змістом та тенденції економії мовних засобів, синкретизму семантики номінації, асиметрії її форми та змісту. Висвітлено вияви тенденції удокладнення семантики номінації, відображеної у функціонуванні складених найменувань, для яких характерна аналітична форма вираження. Проаналізовано парадигматичні, епідигматичні і синтагматичні відношення груп складених найменувань на позначення різних напрямів моди.

З'ясовано, що активізацію понять моди в когнітивній і мовній свідомості сучасних українців спричинено істотними змінами в житті суспільства, широкими можливостями задоволення різних смаків людей щодо їхньої зовнішності, вбрання. З огляду на активне розроблення в сучасній українській мові понять моди, стилю життя, дизайну, догляду людини за зовнішністю і здоров'ям, пов'язаних із ними сфер виробництва і послуг населенню, формується розгалужена шкала номінацій, що виражають різні аспекти й ознаки цих понять.

Ключові слова: *мовна динаміка, неологія, тенденції розвитку мови, тенденція деталізації, епідигматика, синтагматика, парадигматика, складені номінації.*

Постановка проблеми. Динаміка мовної системи певною мірою спрогнозована взаємодією, а то й протидією двох тенденцій її функціонування та розвитку: прозорості й аналітичності (деталізації) номінації, симетрії між формою і змістом та тенденції економії мовних засобів, синкретизму семантики номінації, асиметрії її форми та змісту [6, с. 6–7]. Дія цих тенденцій є різноспрямованою: перша призводить до розростання вербальної матерії за рахунок постійного надходження нових мовних знаків; друга, використовуючи результати першої, навпаки, утримує вербальну систему в стані рівноваги, охороняючи її від надмірної громіздкості шляхом селекції мовних засобів, «санації» номінаційного корпусу мови, оптимізації використання вже наявних знаків. Основна мета дії тенденції мовної економії, на думку Г. П. Нещименко, полягає у встановленні оптимальної відповідності між номінаційним корпусом і нагальними інформаційно-комунікативними потребами соціуму [8, с. 288].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Е. Косеріу зазначає: «Мова функціонує не тому, що вона система, а, навпаки, вона є системою, щоб виконувати свою функцію і відповідати певній меті... Мова змінюється саме тому, що вона не є чимось готовим, а безперервно створюється під час мовної діяльності. Іншими словами, мова змінюється тому, що нею говорять, тому що вона існує лише як техніка і сукупність закономірностей мовлення» [7, с. 18]. Отже, мова є сутністю водночас динамічною, змінюваною і статичною, стабільною. Постійна динаміка мови зумовлена як необхідністю мовного освоєння дійсності людиною, так і прагненням людини зробити своє повідомлення більш інформативним.

Тенденцію розвитку лексикону слідом за німецьким дослідником динаміки сучасних слов'янських мов К. Гутшмідтом трактуємо як характер «спрямування мовних процесів або змін, що відбуваються у формі закріплення інновацій чи усунення застарілих мовних одиниць, конструкцій, норм» [2, с. 17], інакше кажучи, як перевагу у вияві тих чи тих мовних змін, стійкості певних типів інновацій. Чеський дослідник Й. Корженський стосовно часової осі розвитку мови,

передусім її лексикону, пропонує розрізняти такі зміни: 1) сьогочасні, спостережувані в момент аналізу певного мовного явища; 2) властиві короткому відрізку часу, ознакою яких є збереження варіантності окремих мовних одиниць; 3) характерні для тривалого часового відрізка і позначені заміною певних конструкцій, поширенням інновацій на різні стильові сфери та типи текстів, втратою новизни таких змін, а отже, їхнім усталенням у мові тощо [9, с. 29].

Очевидно, має рацію І. Онхайзер, зазначаючи, що поняття «тенденція» як *tertium comparationis* є зручним не лише за ступенем його відсторонення від конкретних мовних фактів або фактів конкретної мови, а й за своєю процедурною гнучкістю, оскільки його застосування дає змогу уникати накладання схеми опису однієї мови на іншу, нівелювати характерологію і виявляти типологію мовних змін [10, с. 22]. Із цього погляду оригінальним є міркування Є. А. Карпіловської, яка звернула увагу на те, що поняття тенденції виявляється зручним і для опису різноспрямованих процесів розвитку в межах системи однієї мови, зокрема тенденцій змін у її лексиконі: «У межах певних тенденцій можна з'ясувати … співіснування в лексиконі варіантних номінацій, конкурентоздатність їхніх типів та чинники, що забезпечують їхню рівновагу в лексиконі, стійкість у мовній діяльності суспільства» [4, с. 3].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. У словотворенні української мови, як і в усіх слов'янських, продуктивно утворюються складені найменування, для яких характерна аналітична форма вираження. Тому динамічні процеси в сучасному українському лексиконі потребують системного опису виявів тенденції удокладнення номінацій.

Мета статті – проаналізувати тенденцію деталізації семантики номінації, відображену у функціонуванні описових найменувань.

Виклад основного матеріалу. Важливим чинником стабільності й динамічного розвитку словотвірної системи мови є взаємодія однослівних і кількаслівних номінацій, а також простих (однокореневих) і складних (кількакореневих) слів. Сьогодні спостерігаємо протилежну до тенденції економії тенденцію аналітичності семантики номінацій, їхню іншу аспектуалізацію, семантико-функціональну диференціацію номінацій, пор.: *спікер* і *голова парламенту* : *Голова Верховної Ради*, *мерія* і *міська держадміністрація*, *електронні : онлайнові : цифрові ЗМІ : інтернет-ЗМІ* і *медії : медія : медіа / мас-медіа : мас-медії : мас-медія* тощо.

Фіксуємо цікаві групи складених найменувань на позначення різних гілок моди. Ще в 1950-х рр. висока мода диктувала стилі, які потім копіювала масова мода, активно розвивалося й виробництво готового одягу. На сьогодні дедалі активнішим стає поняття *прет-а-порте* (франц. *prêt-à-porter* – «одяг для носіння», «готовий одяг для масового споживача»), що в системі мови та мовній практиці розходиться за різними семантичними нішами, сферами вживання із синонімами *готовий одяг / масове пошиття : «масові» варіанти : масовий одяг / одяг на щодень / друга лінія* (як протиставлення *першій лінії, ексклюзивному одягу*). Активізацію цього поняття в когнітивній і мовній свідомості сучасних українців спричинено істотними змінами в житті суспільства, широкими можливостями задоволення різних смаків людей щодо їхньої зовнішності, вбрання. З огляду на активне розроблення в сучасній українській мові понять моди, стилю життя, дизайну, догляду людини за зовнішністю і здоров'ям, пов'язаних із ними сфер виробництва і послуг населенню, формується розгалужена шкала номінацій, що виражають різні аспекти й ознаки цих понять, напр.: *Він* [фешн-фотограф Теренс Донован] *підкреслив відмінність між модою* ***«прет-а-порте»*** *і високою модою* (ГПУ, 22.11.2013); *Мабуть, вимоги часу таки даються взнаки, і* ***висока мода*** *помалу дрейфує у бік* ***прет-а-порте****, тобто* ***моди на щодень*** (ВЗ, 24.01.2008). Цей галицизм уживається в ЗМІ і в неадаптованій формі, напр.: *«Родзинкою» фешн-вечірок стане візит французького модельєра Кристофа Ле Бо, який представить дві колекції:* ***pret-a-porter*** *(3 квітня) і колекцію весільних суконь (4 квітня)* (ВЗ, 02.04.2009). Фіксуємо номінацію в неадаптованій формі: *Вчора в рамках Тижня моди в Мілані відбувся показ нової колекції* ***ready-to-wear*** *Prada* (ГПУ, 27.02.2015). На базі запозичення з'являються гіпоніми *прет-а-порте де люкс : готовий одяг класу люкс*, що асоціюється з кращою якістю такого одягу для масового споживача (покупця, замовника) та ідеями моделей одягу, напр.: *Сьогодні ввечері... українські модники побачать унікальні сукні в номінаціях* ***«прет-а-порте-де-люкс» (готовий одяг класу люкс)*** *та «фентезі» і зможуть підтримати вбрання, що сподобалося, і його автора в інтерактивному sms-голосуванні* (ГУ, 17.06.2006); *Якщо судити за пропозиціями зірок світової моди, які привезли свої колекції* ***прет-а-порте де люкс*** *на «Київський Подіум», то можна зробити висновок, що мода рухається у напрямку лаконічності та простоти* (ВЗ, 27.10.2005); *...затишний, настроєвий одяг прет-а-порте* : *вечірні сукні «на відмінно»*, напр.: *Особливе враження справив* ***затишний настроєвий одяг прет-а-порте****, який так і просився вийти за межі павільйону – на вулиці міста.* ***Вечірні сукні на***

«відмінно» *виконували надзавдання – підкреслити в жінці найпривабливіше* (ВЗ, 18.10.2005). Проте така лексема характеризує професійне мовлення дизайнерів, кутюр'є, що й стає на заваді її кодифікації в нормативних загальномовних словниках. Ці професіоналізми в загальній мовній практиці цілком успішно замінює низка українських відповідників на зразок: *А що зараз дає можливість вам триматися на плаву і отримувати прибуток –* ***люкс-одяг*** *чи* ***масовий одяг****?* (ВЗ, 12.07.07); *Більше того,* ***речі****, які, за словами Оксани, цілком могли би бути* ***в другій лінії*** (УМ, 25.03.2008); *Кутюр'є не погодився створювати* ***«масові» варіанти*** *подіумних колекцій, які б шили на фабриці у Китаї* (ВЗ, 29.05.2009). Лексема ***лінія*** нині також виявляє активність у творенні інновацій у галузі моди, напр.: *Дуже зворушливо виглядали дитячі моделі з щойно запущеної Караванською* ***лінії дитячого одягу*** *– найменшеньку модель у теплому і стильному костюмчику винесли на руках* (ВЗ, 18.10.2005); *Під цю ж марку створять також* ***фешн-лінію****, комп'ютерну гру та серію коміксів* (ВЗ, 20.07.2006).

Одяг на замовлення створюють *кутюр'є* (франц. *couturier* «кравець» з *couture* «шиття, швацьке ремесло») «модельєр одягу, що відповідає вимогам сучасної моди» [СІСС, с. 398]. Це французьке запозичення, яке нормативні українські словники засвідчили недавно, проте в мовній практиці відоме давно, синонімізується з англіцизмом *дизайнер,* щоправда зі значно ширшим значенням. У СІС лексему *дизайн* зафіксовано зі значенням «Вид діяльності, пов'язаний з проектуванням предметного світу. Фахівці з дизайну (дизайнери) розробляють зразки раціональної побудови предметного середовища, вивчають естетичні властивості промислових виробів тощо» [СІС, с. 209]. Прикметне й таке зауваження укладачів цього словника, що вказує на змістові відношення запозичення у свідомості українських мовців 1970-х років, часу створення словника: «Замість терміна «дизайн» часто вживають: «художнє конструювання», «технічна естетика» [Там само]. Проте сьогодні все більше дизайнерів, які створюють моделі одягу. З'являються вже й гіпоніми на зразок *дизайнер верхнього одягу*, напр.: *Батько Ліки – музикант, а мати –* ***дизайнер верхнього одягу*** (УМ, 17.04.2007); *дизайнер по шкірі*, напр.: *Раніше я себе так і презентувала як* ***дизайнер по шкірі*** (ВЗ, 17.01.2008). Засвідчуємо похідний іменник *дизайнерка*, напр.: *Показ донецької* ***дизайнерки*** *Наташі Глазкової стояв окремо в ряду дефіле прет-а-порте* (УМ, 25.03.2008). У додатку до XI тому СУМу зафіксовано лише *дизайнер* і *дизайнерський.* У СЖ, крім цих лексем, натрапляємо на лексему *дизайнерство* [СЖ, с. 218].

Як абсолютні синоніми в мові ЗМІ співіснують нині лексеми *кутюрний : дизайнерський*. Слів *кутюрний,* як і *кутюр, кутюр'є* не фіксують словники радянської доби, на відміну від *дизайнерський*, яке є в СУМі [СУМ, XI, с. 678]. Лексему *кутюр'є* вперше в українській лексикографії зафіксувала Т. П. Мартиняк у РУСІС, пор.: (фр. *couturier* «кравець») із дефініцією «закрійник, модельєр, майстер шиття високого класу» (дефініцію подаємо у своєму перекладі з російської) [РУСІС, с. 163].

Лексема *кутюрний* уживається на позначення речей від *кутюр'є* – модельєра модного, вишуканого, ексклюзивного одягу, а *дизайнерський* – стосується оформлення чогось, дизайну та пов'язаної з ними діяльності дизайнера. Якщо *кутюр'є* – це модельєр, який розробляє авторські моделі одягу та визначає стильові тенденції на найближчий час, то до вже згаданих синонімів зараховуємо ще й лексему *авторський* (*авторська мода*), напр.: *Ця колекція для шанувальників* ***авторської*** *моди* (ВЗ, 24.04.2008). Засвідчуємо такі сполуки із названими прикметниками: *дизайнерський спецодяг, дизайнерське бюро з пошиття одягу, дизайнерське рішення* (щодо пошиття)*, дизайнерські речі, дизайнерські ескізи, дизайнерські гачки для одягу, дизайнерські бренди, дизайнерське пошиття одягу; кутюрний дім, кутюрні шати, кутюрний стиль, кутюрна колекція, кутюрні бренди, кутюрні тканини.* Фіксуємо гіперо-гіпонімічне об'єднання, лексеми якого виявляють різні аспекти того самого поняття: гіперонім *дизайнерський одяг* і співгіпоніми *фаст-фешн : ексклюзивний : дизайнерський одяг : доступний дизайнерський одяг : дизайнерський дешевий одяг : дизайнерський одяг тематики антиСНІД*, напр.: *От тільки незбагненно, де чарівна Прем'єрка бере кошти на* ***ексклюзивний дизайнерський одяг****, не кажучи вже про взуття, сумочки, манікюрниць* (УМ, 06.08.2005); *Zara є частиною великої трійки виробників одягу разом з іспанським Mango та шведським H&M, так званого* ***фаст-фешн – доступний дизайнерський одяг*** (Н, 12–18.01.2008); *Шведи пропонують* ***дизайнерський дешевий одяг*** (МЧ, 19.06.2008).

Крім того, на позначення одягу від дизайнерів (кутюр'є) вживають лексичні синоніми *от кутюр : кутюрні шати (речі) : висока мода / авторська мода : дизайнерський одяг (речі) : люкс-одяг : люксовий одяг : одяг категорії люкс*, напр.: *Хто має на меті тиражувати свій* ***одяг як люксовий****, з усіма лініями, позиціонуванням, показами, бутиками тощо?* (УС, 01.02.2008); *У нас все так складно, тому що немає традиції виготовлення* ***одягу категорії «люкс»****, – нарікає вона (ми*

*розмовляємо у столичному Домі моди Гресь); А що зараз дає можливість вам триматися на плаву і отримувати прибуток – **люкс-одяг** чи масовий одяг?* (ВЗ, 12.07.07); *Пройтися подіумом у **кутюрних шатах** згодилися знамениті дівчата на виданні...*(УС, 18.04.2008); *Бо я поки що не спостерігаю натовпи людей, готових купувати за купу грошей **кутюрні речі*** (УМ, 30.06.2006).

Словосполука *от кутюр* (калька з франц. *haute couture* «високий крій, високе шиття») означає моделі одягу, створені кутюр'є відомих будинків моди, творцями зразків високої моди, напр.: *Показ колекцій одягу **«от кутюр»**, що відбувається зараз у Парижі, визначить тенденції розвитку високої моди щонайменше на півроку* (ВЗ, 22.01.2003). Широкі синтагматичні відношення демонструє й утворений від основи **кутюр-** прикметник *кутюрний*. Крім того, лексема *от кутюр* досить швидко виходить за межі дизайну одягу. У ЗМІ натрапляємо на *будинок от кутюр, розкіш от кутюр, зброю от кутюр, телефон от кутюр* тощо.

Дизайнери високої моди створюють колекції вбрання, спираючись на здатність предметів одягу передавати певні значення. Наприклад, назва створеної Г. Шанель ***чорної сукні*** свідчить про те, що простота й доцільність були для дизайнера найвищими цінностями як у житті, так і в моді, напр.: *На мені буде маленька **чорна сукня а-ля Коко Шанель**, але зроблена з... тонкої гуми* (ВЗ, 27.10.2004); або назва штанів чоловічого крою, запропонована Марлен Дітріх – *штани а-ля Марлен Дітріх: І донині жіночі брючні костюми **а-ля Марлен** вважаються верхом елегантності й еталоном класики* (ГПУ,15.06.2010).

Лексему *індпошив*, зафіксовану в СУМі, і відповідну українську кальку *індпошиття* зі значенням «індивідуальне пошиття одягу», заблоковано іншими лексичними синонімами як позначення поняття радянського способу життя, пов'язане з процесом пошиття одягу на замовлення в ательє того часу.

Лексема-антонім *от кутюр – секонд-хенд : секонд-генд* – у різних графічних варіантах також активно вживана в мовній практиці, на відміну від синонімів *зношений, зужитий, поношений, приношений одяг, одяг, яким користувалися (який був у вжитку, у користуванні), непотрібний одяг, одяг «майже зі смітника»,* евфемізму *одяг з Європи* (постає також як ергонім – назва магазину).

Наприкінці XX ст. процес семіотизації одягу знайшов вираження у вигляді кодексів убрання *(dress codes)* – зведення загальноприйнятих правил в одязі для визначених ситуацій, найчастіше для роботи у великих компаніях або для публічних заходів. Кодекси вбрання отримують назви, у семантиці яких закладені не лише вимоги до одягу, а й уявлення про ситуацію, у якій цей одяг необхідно вдягати. Найбільш поширеними є: *Wt (white tie) – «біла краватка»; Bt (black tie) – «чорна краватка»; C (cocktail) – «коктейль».* Проте існують уже й складені номінації на позначення заходів із дотриманням дрес-коду: *діловий коктейльний прийом, коктейльна вечірка.*

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, висока продуктивність складених найменувань у галузі моди, що виражають різні аспекти й ознаки, зумовлена, по-перше, істотними змінами в житті суспільства, широкими можливостями задоволення різних смаків людей щодо їхньої зовнішності, вбрання, по-друге, виявом універсальної загальномовної тенденції до усунення суперечностей між обмеженою кількістю номінативних засобів та необмеженою кількістю об'єктів номінації.

Розширення знань про об'єкт пізнання, безумовно, спричинює необхідність їхнього відображення в лексиці, що можливе також приєднанням до певних мовних одиниць компонентів-конкретизаторів. Так створюється аналітичне найменування з експліцитно вираженими елементами значення. Конкретизатори зазвичай є усталеними термінами або принаймні зрозумілими всім загальновживаними словами, тому термінологічне словосполучення постає мотивованим, що дуже важливо для терміна. Експліцитність представлення наукового поняття дає змогу певною мірою простежити взаємозв'язки між його компонентами, які вказують на належність до класифікаційного ряду, організованого переважно за принципом родо-видової ієрархії. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших тематичних груп нових складених номінацій в українській мові.

Список використаної літератури

1. Блинова О. И. Термин и его мотивированность / О. И. Блинова // Терминология и культура речи : сб. научн. трудов. – М., 1981. – С. 28–37.

2. К. Гутшмидт Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках / К. Гутшмидт // Jazykovedný časopis. – 1998. – № 49/1–2. – S. 15–26.

3. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 62–67.

4. Карпіловська Є. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій / Є. А. Карпіловська // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3–15.

5. Клименко Н. Ф. Аглютинативність в українському словотворенні / Н. Ф. Клименко // Українське мовознавство. – 1990. – № 17. – С. 96–104.

6. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения) / Э. Косериу ; [пер. с исп. И. А. Мельчука]. – М. : УРСС, 2001. – 206 с.

8. Нещименко Г. П. Языковая экономия как импульс динамики номинационной системы / Г. П. Нещименко // Słowotwórstwo/Nominacja. [red. nauk. I. Ohnheise]. – Innsbruck : Univ. Innsbruck, Opole : Uniw. Opolski, 2003. – С. 288–306.

9. Kořensky J. Metodologické problémy zkoumání proměn současných slovanských jazyků / J. Kořensky // Jazykovedný časopis. – 1998. – № 49/1–2. – S. 27–33.

10. Ohnheiser I. Цель и концепция тома / I. Ohnheiser // Słowotwórstwo/Nominacja / [red. nauk. I. Ohnheiser]. – Innsbruck : Univ. Innsbruck, Opole : Uniw. Opolski, 2003. – С. 17–26.

Список скорочень джерел

РУСІС – Російсько-український словник іншомовних слів / [уклад. Т. П. Мартиняк; за ред. А. П. Ярещенка]. – Х. : Прапор, 1999. – 392 с. (Серія «Від А до Я»).

СІС – Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974. – 775 с.

СЖ – Російсько-український словник / [за ред. В. В. Жайворонка]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.

ССІС – Сучасний словник іншомовних слів / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 790 с.

Одержано редакцією 05.02.15
Прийнято до публікації 10.02.15

А. А. Таран

Новые сложные номинации в украинском языке

В статье обосновано научно-теоретические основы изучения тенденций развития современного украинского литературного языка. Тенденцию развития лексикона рассматриваем за концепцией немецкого исследователя динамики современных славянских языков К. Гутшмидта как характер направления языковых процессов, происходящих в форме закрепления инноваций или устранения устаревших языковых единиц, конструкций, норм. Установлено, что развитие языковой системы определяется взаимодействием двух тенденций ее функционирования: тенденции детализации номинации, симметрии между формой и содержанием и тенденции экономии языковых средств, синкретизма семантики номинации, асимметрии ее формы и содержания. Определены проявления тенденции детализации семантики номинации, представленной в функционировании составных наименований, которые характеризуются аналитической формой выражения. Проанализированы парадигматические, эпидигматические и синтагматические отношения групп составных наименований для обозначения различных направлений моды. Выяснено, что активизацию понятий моды в когнитивном и языковом сознании обусловлено существенными изменениями в жизни общества, широкими возможностями удовлетворения различных вкусов людей по их внешности, одежде. Учитывая активные разработки в современном украинском языке понятий моды, стиля жизни, дизайна, ухода человека за внешностью и здоровьем, связанных с ними сфер производства и услуг населению, формируется обширная система номинаций, выражающая различные аспекты и признаки этих понятий.

Ключевые слова: *языковая динамика, неология, тенденции развития языка, тенденция детализации, эпидигматика, синтагматика, парадигматика, составленные номинации.*

A. A. Taran

New nominations in ukrainian language

Theoretical principles of study of progress of modern literary Ukrainian trends are reasonable in the article. A progress of lexicon trend right behind the German researcher of dynamics of the modern Slavic languages of K. Gutshmidt we interpret as character of «direction of language processes or changes, which happen in form of fixing of innovations or removal of out-of-date language units, constructions, norms». It is found out, that development of the language system is determined by cooperation of two tendencies of her functioning: detailing of nomination, symmetry between a manner and matter and tendency of tongue cost, syncretism of semantics of nomination, asymmetry of her manner and matter effectiveness. Tendency in detailing of semantics of nomination, reflected in functioning of the compound names, which characterized by the analytical form of expression is explained. A paradigm, epidagmatic and syntagmatic relations of groups of the compound names, which are used to denote different branches of fashion are analysed.

It is found out, that activation of concepts of fashion in language consciousness of modern Ukrainians is caused by substantial changes in life of society, by wide possibilities of satisfaction of different tastes of people in

relation to their appearance, dress. Taking into account the active development in modern Ukrainian language of concepts of fashion, lifestyle, design, personal appearance and health, spheres of production and services related to them and to the population, the ramified scale of nominations, that express different aspects and features of these concepts is formed.

Key words: *language dynamics, neologia, progress of language trends, tendency of working out in detail, epidagmatic,syntagmatic,paradygmatic, made nominations.*

УДК 81’373.612:811.111

О. А. Старченко

СЛОВОТВІРНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ТЕРМІНОГНІЗДА ЯК ВИЯВ СИСТЕМНОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ Й ВИБОРЧИХ ПРОЦЕДУР АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено аналізу синтаксичних та словотвірних терміногнізд в найменуванні виборчого процесу й виборчих процедур англійської мови, які є основним виявом системності досліджуваної термінології. Словотвірне терміногніздо являє собою сукупність усіх спільнокореневих слів, породжених мотивувальною основою базового терміна. Синтаксичне терміногніздо є складним поєднанням синтаксичних синтагм і синтаксичних парадигм. Синтаксична синтагма − це відкрита структура словосполучень, послідовно пов’язаних між собою відношеннями похідності. Синтаксичну парадигму становить сукупність усіх безпосередніх похідних словосполучень того чи того твірного. Синтаксичні гнізда термінів ґрунтуються на гіперо-гіпонімічних відношеннях, які також відбивають системні відношення між фаховими поняттями. Найпотужніший потенціал у творенні дериватів і розгалужених словотвірних та синтаксичних терміногнізд у термінології виборчого процесу й виборчих процедур англійської мови мають базові терміни to elect та a / the vote.

Ключові слова: *термін, термінологія, системність, словотвірне терміногніздо, синтаксичне терміногніздо, синтаксична синтагма, синтаксична парадигма.*

Постановка проблеми. Потреба аналізу синтаксичних і словотвірних терміногнізд у номінаціях виборчого процесу й виборчих процедур зумовлена як загальною спрямованістю сучасних термінологічних досліджень в українському мовознавстві щодо вивчення особливостей термінологій окремих мов, так і недостатнім обґрунтуванням термінології виборчого процесу й виборчих процедур (ТЛВП) в англійській мові (АМ) зокрема. Окремі референції до аналізованої нами лексики мали місце в працях Ю. Зацного [3], Т. Крюкової [8], Ю. Шувалової [14] та інших учених у процесі дослідження політичного номінативного простору вказаної мови взагалі, та у вивченні особливостей її політичної фразеології зокрема, однак номінативний простір, що вербалізує логіко-поняттєвий апарат виборчого права, тобто ТЛВП, ще не перебував у центрі уваги науковців як самостійний об’єкт лінгвістичного аналізу. Наше дослідження є першою спробою системного та всебічного аналізу ТЛВП англійської мови.

Мета нашої розвідки полягає у вивченні системності ТЛВП АМ, свідченням якої є утворення значної кількості словотвірних та синтаксичних терміногнізд.

Під термінологією виборчого процесу й виборчих процедур розуміємо сукупність гетерогенних за генетичними, структурними й комунікативно-прагматичними особливостями термінологічних одиниць (ТО), які співвідносні з реаліями й поняттями виборчого процесу, обов’язковим компонентом чи то інтенсіоналу, чи то сильного імплікаціоналу термінологічного значення яких є семи: ‘вибори або те, що має відношення до виборів’, ‘голосування або те, що має відношення до голосування’, які певною мірою відповідають загальновизнаним вимогам до терміна й термінології.

Аналіз досліджень і публікацій із зазначеної проблеми унаочнює той факт, що, вивчаючи особливості семантичної природи терміна й термінології, науковці наголошують серед іншого на їхній *системності*. Думка про те, що термін слід розглядати не як окремий знак, а як конституент певної системи, була вперше обґрунтована й удокладнена в працях Д. Лотте, який зауважив, що «кожен термін має цілком визначене місце в певній термінологічній системі, яке залежить від місця відповідного поняття в цій системі понять» [10, с. 14].

І нині питання взаємовідношень між системою понять певної галузі знань і системою термінів, що відбивають ці поняття, часто привертають до себе увагу термінознавців [6; 4; 12; 13 та ін.]. Одні науковці в системності терміна вбачають його класифікаційну сутність, або логічну (змістову) системність, детерміновану взаємозв'язком понять у відповідній системі [10; 2; 9]; інші – лінгвістичну системність, тобто морфологічні, деривaційні та лексико-семантичні системні зв'язки між термінами як елементами мовної системи [15]. Прихильники теорії, яку поділяємо й ми, наголошують на подвійній приналежності терміна: системі мови й системі понять певної фахової галузі, кожна з яких накладає обмеження на структуру терміна в аспектах змісту та висловлення [11; 6; 13 та ін.].

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення складу словотвірних терміногнізд, утворених навколо базових термінів у ТЛВП АМ, підтверджує думку Л. Буянової про те, що твірними вершинами словотвірних гнізд у термінології зазвичай є терміни-іменники, що зумовлені специфікою поняттєво-категорійної системи термінодеривації, особливим деривaційним апаратом та ієрархією значень [1, с. 159]. У ТЛВП АМ, наприклад, 10 із 11 терміногнізд утворилися навколо базового терміна-іменника. У ТЛВП УМ – 8 із 10 відповідно. Структурно серед словотвірних терміногнізд ТЛВП АМ та УМ домінують гнізда-пучки (за Л. Буяновою [1, с. 159]), які вказують на багатоярусність таксоніміки та ієрархічність самих наукових понять.

Виявом системності термінології на мовному рівні є утворення словотвірних [1] та синтаксичних [5] гнізд навколо базових термінів. Посилений інтерес до основних термінів є цілком закономірним, адже саме їм належить первинна роль у мовній репрезентації категорійних понять тієї чи тієї поняттєвої сфери. Як носії широкого поняттєвого змісту, що потребує подальшої конкретизації, базові терміни слугують продуктивною основою для формування нових термінів і термінологічних понять. У мові така реалізація деривaційної спроможності базових термінів виявляє себе утворенням розгалужених словотвірних та синтаксичних терміногнізд.

Слід зауважити, що найпотужніший потенціал під час творення значної кількості дериватів та утворенні розгалужених словотвірних терміногнізд у ТЛВП АМ мають такі базові терміни, як *to elect* та *a / the vote*.

Термін-дієслово *to elect* є винятковим прикладом того, що дієслово може бути продуктивною вершиною словотвірного терміногнізда, яке становить сукупність усіх спільнокореневих слів, породжених мотивувальною основою опорного компонента задля вербалізації певного сегмента логіко-поняттєвого апарата термінології виборчого права й виборчих процедур. Це гніздо складається з 22 дериватів із частиномовним статусом іменників, прикметників та дієслів. До нього входять: *elect* «обирати на виборну посаду», *election* «вибори», *re-election* «перевибори», *election-day* «день виборів», *electioneer* «проводити передвиборчу кампанію», *electioneerer* «учасник передвиборчої кампанії», *electioneering* «проведення передвиборчої кампанії», *elector* «виборець», *electoral* «електоральний», *electoralism* «електоралізм», *electoralist* «електораліст», *electoral-college* «колегія виборців», *electorial* «електоральний», *electorship* «статус виборця», *electorate* «електорат», *electress* «виборниця», *pre-elect* «обирати заздалегідь», *unelect* «відкликати кандидатуру», *reelect* «переобирати», *elective* «виборний», *electable* «той, що має право бути обраним», *elect* (A) «новообраний, який ще не вступив на посаду», *elect* (N) «новообрана особа, яка ще не вступила на посаду».

Вершину другого за кількістю словотвірного терміногнізда (16 дериватів) у ТЛВП АМ становить базовий термін-іменник *a / the vote.* Як мотивувальна основа, що забезпечує поняттєву єдність усіх своїх похідних, сам по собі *a / the vote* має обмежену словотвірну активність, оскільки основна потужність − у створеному шляхом конверсії функційному кореляті цього терміна – терміні-дієслові. Словотвірне терміногніздо з вершиною *a / the vote* містить такі ТО: *vote* (N) «голос, голосування», *voteless* «що не має права голосу», *vote-catcher* «слоган, розрахований на приваблення голосів виборців», *vote-getter* «слоган, розрахований на приваблення голосів виборців», *vote* (V) «голосувати», *vote in* «обирати шляхом голосування», *vote through* «провести голосуванням», *vote down* «не обрати на посаду», *revote* «ставити на повторне голосування», *outvote* «мати перевагу в голосах, нанести поразку при голосуванні», *vote out* «не переобрати на новий термін», *unvote* «відміняти повторним голосуванням», *voter* «виборець», *nonvoter* «особа, позбавлена права голосу», *outvoter* «виборець, що не мешкає в цьому виборчому окрузі», *voteress* «виборниця», *voting* «голосування».

Решта словотвірних терміногнізд досліджуваної термінології в ТЛВП АМ поступаються кількісно наведеним вище, проте для всіх гнізд характерний високий термінотворчий потенціал, який сприяє їх подальшому «розростанню». Як зауважує Л. Буянова, межі гнізд є мобільними, їхня постійна фіксація неможлива, адже неможливо визначити межі пізнання й ту кінцеву межу, за якою цей процес закінчується [1, с. 158].

Слід зауважити, що науковці наголошують на доцільності визначення ще одного типу гнізд – синтаксичних гнізд термінів, які можна розглядати як складні єдності синтаксичних синтагм та парадигм. Вони ґрунтуються на принципі ієрархії, послідовного підпорядкування одних одиниць іншим [5, с. 105] та здатності слова бути ключовим при утворенні складених термінів, що іменують різновиди родового поняття.

Синтаксичні гнізда термінів ґрунтуються на родо-видових або гіперо-гіпонімічних відношеннях, які також відбивають системні взаємозв'язки між фаховими поняттями. Термін, який іменує більш узагальнене поняття, називається гіперонімом, а термін, який позначає більш спеціальне поняття стосовно вказаного роду об'єктів та явищ, – гіпонімом. На відміну від гіперонімів, гіпонімам властива менша структура та більш широкий зміст поняття. На рівні значення ширший зміст поняття відбито в більшій кількості семантичних компонентів, а на рівні синтаксичної конструкції – у створенні складеної номінації.

Складені синтаксичні номінації на позначення видових понять групуються навколо гіпероніма в синтаксичні парадигми та синтагми.

Синтаксична синтагма – це відкрита структура словосполучень, послідовно пов'язаних між собою відношеннями похідності [5, с. 105]. Поступове просування від однокомпонентного терміна до двокомпонентного утворення, а від нього − до складного полікомпонентного термінологічного словосполучення в синтаксичній синтагмі відбиває поступове ускладнення фахового поняття та нанизування ряду додаткових ознак. Синтаксична синтагма становить ендоцентричний ряд, у якому кожне наступне слово є гіпонімом стосовно попереднього слова та гіперонімом стосовно наступного.

Наприклад, у ТЛВП АМ: *voting* «голосування» – *district voting* «голосування по округах» – *adjusted district voting* «голосування в пристосованих округах»; *headquarters* «штаб» – *election headquarters* «штаб виборчої кампанії» – *central election headquarters* «центральний штаб виборчої кампанії»; *campaign* «кампанія» – *election campaign* «виборча кампанія» – *candidate-centered election campaign* «виборча кампанія, у центрі якої перебуває кандидат на виборчу посаду, а не партія, від якої його висувають», *election* «вибори» – *presidential election* «президентські вибори» – *direct presidential election* «прямі президентські вибори» тощо.

Синтаксична парадигма – це сукупність усіх безпосередніх похідних словосполучень того чи того твірного [5, с. 105]. Синтаксична парадигма демонструє звернення до родового поняття та його конкретизацію за допомогою видової ознаки. У синтаксичній парадигмі чітко відбито структуру поняття [7, с. 95].

Наприклад, у ТЛВП АМ: *electorate* «електорат» – *active electorate* «активний електорат», *congressional* ~ «електорат на виборах до Конгресу», *eligible* ~ «виборці, що мають право голосувати на виборах», *parliamentary* ~ «електорат парламентських виборів», *passive* ~ «пасивний електорат», *presidential* ~ «президентський електорат»; *nomination* «висування кандидатури» – *caucus nomination* «висування кандидатури на партійно-фракційній закритій нараді», *direct* ~ «пряме висування кандидатури», *independent* ~ «незалежне висування кандидатури», *presidential* ~ «висування кандидатури на президентську посаду», *top* ~ «висування кандидатури на президентську посаду», *majority* ~ «висування кандидатури більшістю голосів», *parliamentary* ~ «висування кандидатури до парламенту» тощо.

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує той факт, що хоча структура терміна може розкриватися як за допомогою синтаксичної синтагми, так і за допомогою синтаксичної парадигми, остання є домінантною. Гіпонімічні синтаксичні номінації, які удокладнюють структуру ключового терміна, представлені здебільшого простими словосполученнями, тобто елементарними синтаксичними конструкціями, що складаються з двох повнозначних слів, одне з яких є головним, а інше – залежним.

Складну єдність синтаксичних синтагм та парадигм Г. Кличова пропонує розглядати як синтаксичне гніздо. Синтаксичне гніздо термінів утворюють непохідне слово або словосполучення (термін або нетермін) та усі його похідні (терміни словосполучення: двокомпонентні, трикомпонентні та полікомпонентні) [5, с. 107].

Найбільш розгалужену структуру в ТЛВП АМ має синтаксичне гніздо із твірним іменником *election*. Воно складається зі 142 термінологічних словосполучень (ТС), що мають неоднорідну синтаксичну структуру. Термін *election,* який виражає родове поняття, є понятєвим центром цих ТС, проте він не завжди є їхнім стрижневим компонентом. Термінологічні словосполучення із терміном *election* у функції головного компонента творяться за субстантивно-субстантивними та ад'єктивно-субстантивними синтаксичними моделями й нараховують 101 термінологічну одиницю (ТО), а ТС, у яких термін *election* виражає родове поняття, яке зазнає уточнення та конкретизації і є

залежним членом, творяться відповідно лише за субстантивно-субстантивними моделями й нараховують 41 одиницю.

Розгалуженість структури синтаксичних гнізд може провокуватися не лише синтаксичною функцією гіпероніма у ТС. Її може індукувати розмаїтість семантичних зв'язків між конституентами синтаксичного гнізда внаслідок утворення синтаксичних дериватів, ґрунтом для яких є різні значення полісемантів. Прикладом цього може бути синтаксичне гніздо із твірним *vote*, яке нараховує 114 похідних.

Поширену структуру мають також синтаксичні гнізда, утворені на основі таких термінів, як *voting* (119 ТО), *voter* (53 ТО), *ballot* (58 ТО), *campaign* (44 ТО), *candidate* (38 ТО), *vote* (142 ТО), *electoral* (45 ТО), *majority* (23 ТО), *minority* (23 ТО), *presidential* (31 ТО) та інші.

Синтаксичні гнізда з гіперо-гіпонімічними відношеннями між елементами демонструють взаємозалежність між родовими та видовими поняттями, що є найвищою формою відбиття сутності явищ у свідомості людини. Відповідно їх можна вважати універсальним способом тематичної ієрархічної організації конкретної терміносистеми [7, с. 99].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення специфіки творення словотвірних та синтаксичних терміногнізд уможливлює прогнозування шляхів та способів збагачення корпусу термінів-дериватів у процесі активного розвитку досліджуваної терміносистеми та сприяє подальшому системному унормуванню цієї термінології.

Перспективу для подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні структури словотвірних та синтаксичних терміногнізд в ТЛВП української мови та її зіставленні з англійською мовою.

Список використаної літератури

1. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса / Л. Ю. Буянова. – Краснодар : КубГУ, 2002. – 184 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-90-ті роки XX століття : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.
4. Зайцева Н. Ю. Семиотика романских терминологических систем в их сопоставлении с английскими и русскими : автореф. дис. … докт. фил. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое. и сопоставительное языкознание» / Н. Ю. Зайцева. – СПб., 2003. – 36 с.
5. Клычева Г. В. Ресурсы терминообразовательного потенциала юриспруденции : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Г. В. Клычева. – Краснодар, 1999. – 124 с.
6. Кобрин Р. Ю. Лингвистическое описание терминологии как база концептуального моделирования в информационных системах : дис. … докт. филол. наук : 10.02.19 / Р. Ю. Кобрин. – Горький, 1989. – 44 с.
7. Кришталь С. М. Структурно-семантический анализ метафорических терминов подъязыка финансов в английском и украинском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.17 / С. М. Кришталь. – Донецк, 2003. – 218 с.
8. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. – М. : Наука, 1989. – 151 с.
9. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – М. : АН СССР, 1986. – № 5. – С. 87–97.
10. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
11. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : АН СССР, 1968. – С. 103–127.
12. Соотношение интернационального и национального в общественно-политической терминологии восточнославянских языков / [отв. ред. Т. И. Панько]. – Львов : Вища школа, 1984. – 202 с.
13. Цаголова Р. С. Системное исследование терминологии политической экономии : автореф. дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. А. Цаголова. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 45 с.
14. Шувалова Ю. В. Политическая фразеология в функционально-стилистическом аспекте / Ю. В. Шувалова // Английская фразеология в функциональном аспекте : сб. научных трудов. Вып. 336. – М. : АН СССР, 1989. – С. 133–138.
15. Юргенс Г. О системном характере измерительной терминологии / Г. О. Юргенс // Системное описание лексики германских языков. Вып. 5. – Л. : ЛГУ им. А. А. Жданова, 1985. – С. 112–113.
16. Arend Lijphart Electoral Systems and Party Systems (A Study of 27 Democracies 1945 – 1990) / Lijphart Arend. – UK : Oxford University Press, 1994. – 209 p.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 10.02.15

А. О. Старченко

Словообразовательные и синтаксические терминогнезда как проявление системности терминологии избирательного процесса и избирательных процедур английского языка

Статья посвящена анализу синтаксических и словообразовательных гнезд в терминологии избирательного процесса и избирательных процедур английского языка, которые являются основным проявлением системности исследуемой терминологии. Словообразовательное терминогнездо представляет собой совокупность всех однокоренных слов, порожденных мотивирующей основой базового термина. Синтаксическое терминогнездо является сложным объединением синтаксических синтагм и синтаксических парадигм. Синтаксическая синтагма является открытой структурой словосочетаний, последовательно связанных между собой отношениями производности. Синтаксическая парадигма является совокупностью всех непосредственных производных словосочетаний того или иного производящего. Синтаксические гнезда терминов базируются на гиперо-гипонимических отношениях, которые также отражают системные отношения между профессиональными понятиями. Мощнейший потенциал при создании дериватов и образовании разветвленных словообразовательных и синтаксических терминогнезд в терминологии избирательного процесса и избирательных процедур английского языка имеют базовые термины to elect и a / the vote.

Ключевые слова: *термин, терминология, системность, словообразовательное терминогнездо, синтаксическое терминогнездо, синтаксическая синтагма, синтаксическая парадигма.*

O. A. Starchenko

Syntactic Families of Terms and Word-Building Families of Terms as a Manifestation of the Fact that the Terminology of Electoral Process and Electoral Procedures is a System

The article is devoted to the analysis of the syntactic families of terms and word-building families of terms in the terminology of electoral process and electoral procedures of the English language. The terminology of electoral process and electoral procedures is constituted by the heterogeneous, in the context of genetic, structural and communicative-pragmatic features, terminological units that correspond to realities and concepts of the electoral process and the lexical meaning of which has semes: 'elections or that is related to elections' or 'vote or that is related to vote'; besides, to a certain extent these units meet the conventional requirements to the term and terminology. The syntactic families of terms and word-building families of terms are the main manifestation of the fact that the terminology in question is a system. Each term is an element of the system twice: an element of the system of the language and an element of the system of concepts of a certain professional area. Each word-building family of terms consists of all the word-terms of the same stem which are derived from the stem of the basic term. Syntactic family of terms is a combination of syntactic syntagms and syntactic paradigms. A syntactic paradigm is a unity of all the word-combinations directly derived from the producing word. A syntactic syntagm is an open chain of word-combinations consistently linked with each other by relations of derivation. The most powerful potential at creation of a significant amount of derivatives and syntactic families of terms and word-building families of terms in the terminology of electoral process and electoral procedures of the English language have the basic terms to elect and a / the vote.

Key words: *term, terminology, system, syntactic families of terms, word-building families of terms, syntactic syntagms and syntactic paradigms.*

УДК 811.161.2’373.7

З. С. Шевчук

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК МЕНТАЛЬНО-КОГНІТИВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ПОРТРЕТА ЖІНКИ

*Стаття присвячена аналізу ФО із соматичним компонентом, які служать засобом зовнішньої та внутрішньої (емоційно-оцінної) характеристики жінки в сучасній жіночій прозі і є одним зі складників формування її мовного портрета, на ґрунті чого визначено відповідні смислові й мовні домінанти. Загалом значення ФО із соматичним компонентом у текстах сучасної жіночої прози виражають як своє пряме значення, так і підсилюються додатковими конотативними (до прикладу, ФО із компонентами **рука, нога**). Подекуди смисл аналізованих номінацій інтенсифікується або деінтенсифікується залежно від контексту, у якому вони вжиті. ФО із соматичним компонентом можуть виражати й різні відтінки значень. Це залежить від додаткового супровідного слова – умовного складника такої ФО, – яке вказує на позитивну чи негативну оцінку. Ці додаткові семантичні конотації розширюють загальномовне значення ФО, а в окремих текстах зумовлює їх використання в антонімічному значенні (явище енантіосемії). З метою підсилення негативної чи позитивної оцінки автори вдаються до семантико-синтаксичної контамінації ФО. Виявлено, що основою творення танатологічних ФО із соматичним компонентом є метонімічне й метафоричне перенесення. Вони є настільки влучними й доречними в аналізованих текстах, що це дає змогу кваліфікувати їх як мовні універсалії.*

Ключові слова: *антропоцентризм, мовна особистість, мовний портрет, соматичні фразеологічні одиниці.*

Постановка проблеми та її зв’язок із науковими і практичними завданнями. Теоретичне осмислення мови як антропоцентричного феномена є однією із провідних тенденцій мовознавчої науки XXI століття. Такий підхід забезпечує орієнтацію сучасного лінгвістичного пізнання на людину як мовну особистість, унаслідок чого вона стала центром уваги мовознавців як носій мови. У зв’язку з цим однією із суттєвих ознак лінгвістичної науки стає актуалізація когнітивного підходу до вивчення мовних явищ, структур і процесів. Одне з центральних місць тут належить фразеологічним одиницям (далі – ФО), оскільки вони містять у концентрованому вигляді образи, якими мислить людина, відбивають національне світобачення, уявлення народу про різноманітні явища, є одним із найважливіших параметрів опису ментальності й індивідуальної чи групової картини світу.

ФО є специфічним знаком, у семантиці якого першочергово закладено емотивно-оцінне відношення суб’єкта комунікативно-прагматичної діяльності до об’єкта реальної дійсності. Зв’язок між таким знаком і особою, яка його використовує, передбачає виникнення складного комплексу відношень, у яких домінантна роль належить людині, що активно та цілеспрямовано створює мовні знаки та послуговується ними в повсякденному спілкуванні.

У статті проаналізовано ФО із різним соматичним компонентним складом, що дало змогу простежити відповідні смислові й мовні домінанти мовного портрета жінки в сучасній жіночій прозі. Загалом запропонований аналіз сприяє формуванню уявлення про поняття мовної особистості, зокрема є основою для аналізу мовного портрета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ФО з компонентами-соматизмами досліджено на матеріалі окремих мов: української (О. Андрейченко, О. Селіванова), німецької (І. Задорожна), іспанської (О. Толстова), англійської (Н. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк) і в плані зіставлення різних мов: німецької й української (І. Грицюк), англійської й російської (О. Семушина), французької й російської (І. Городецька), індонезійської й російської (А. Салім, Л. Івашко), слов’янських (Р. Вайнтрауб) та романських мов (Н. Стрілець) тощо. У них проаналізовано широке коло проблем, що має стосунок до соматичних фразеологізмів: концептуалізація соматичного коду культури у фразеологізмах (О. Селіванова), національно-культурний компонент семантики (Е. Фірайнен), структурні та семантичні (Н. Стрілець), лінгвокогнітивні (О. Толстова) характеристики, функціонування в текстах політичних дискурсів (О. Андрейченко), образний потенціал соматизмів як смисловий центр формування фразеологізмів (Л. Дідковська). Проведений концептуальний аналіз окремих соматизмів (А. Сердюк) і досліджений соматичний код культури в художньому дискурсі (Т. Євтушина).

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. На сьогодні в лінгвістичних розвідках фрагментарно проаналізовано реєстр соматичних ФО прозаїчного доробку (Т. Євтушина, О. Важеніна), однак проблема функціонування ФО із соматичним компонентом як ментально-когнітивного засобу формування мовного портрета жінки в сучасній жіночій прозі залишається недостатньо опрацьованою.

Метою нашої статті є аналіз ФО із соматичним компонентом, які служать засобом зовнішньої та внутрішньої (емоційно-оцінної) характеристики жінки і є одним зі складників формування її мовного портрета.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні ФО інтерпретують як специфічні експресивні й прагматичні експлікатори мовної особистості – центрального об'єкта й суб'єкта мови і головного у створенні мовної картини світу. Оскільки мовний портрет «…передбачає точність у відтворенні мовних особливостей того середовища, до якого належить особа…» [15, с. 361], то можемо стверджувати, що ФО є одним із найважливіших мовних засобів, які формують ***мовний портрет***, оскільки для їхніх компонентів характерна надслівність, завдяки чому утворене стале сполучення слів і запам'ятовування у вигляді «предикативної інформації». Отже, ФО є тими ключовими знаками, у яких закріплений загальний національний склад мислення (беруть участь у формуванні колективного мовного портрета) та індивідуальні особливості мислення, мовлення, свідомості конкретної особи (беруть участь у формуванні індивідуального мовного портрета).

Чи не найбільшою частотою вживання в мові творів сучасної жіночої прози вирізняються ФО із танатологічним значенням, зокрема із компонентами-соматизмами в лексичному наповненні. Фразеологи визначають **соматичні ФО** як «…двовершинні фразеологічні одиниці, ключовим ономасіологічним компонентом яких є соматизм (назва частини чи органу тіла людини» [11, с. 5]. Вони відображають різні сторони буття людини та навколишньої дійсності – від абстрактних понять до соціального устрою суспільства, характеризуючи людину як живу і розумну істоту [11, с. 7].

Популярності соматичних ФО сприяють також актуальність змісту, яскрава образність, народність, нескладність граматичного оформлення й стилістична багатообразність. Найбільш активні у фразеутворенні є лексеми-соматизми, що викликають образні асоціації з інтелектом, фізичною працею, життям, почуттями, а також асоціації, пов'язані зі сприйняттям світу та його пізнанням [5, с. 25].

У творах жіночої прози виокремлюємо кілька соматичних груп ФО.

1. ФО із компонентом ***рука (руки)***, значення яких переважно пов'язане із діяльністю людини. Насамперед вони експлікують сприйняття соматизму ***рука*** як органу сили. Так, у текстах М. Матіос натрапляємо на ФО *складати руки,* яка вжита в прямому значенні (пор.: *складати руки* – переставати щось робити, ставати пасивним [16, с. 328]), однак вона не вказує на пасивність як рису характеру жінки щодо виконання певної дії. Навпаки, підтекст вживаної ФО в реченні виражає налаштування героїні на оптимізм, напр.: *А вона ще й без тата, без мами. То як їй* ***складати руки*** *і покірно чекати?!* (М. Матіос).

У творах письменниць сучасної жіночої прози простежуємо вживання ФО *не доходили руки, руки не звідти ростуть*, значення яких інтенсифіковане в різних ситуаціях. У контексті вони виражають такі риси характеру: зайнятість, лінь, відсутність навичок виконувати певну роботу (пор. *руки не доходять* – за іншими справами ніколи зробити що-небудь [17, с. 772]; *руки не звідти ростуть* – невміліть, безграмотність [17, с. 772]). Напр.: *Я була там давно, на якомусь концерті, а потім довгі роки мріяла потрапити туди, але завжди* ***не доходили руки****, бо Вадим не дуже любив слухати класичну музику, а самій ходити туди не дуже зручно* (І. Роздобудько); *А жінки винні, що їм* ***руки не звідти ростуть*** *і мізки не в той бік крутяться, що нема чим по столу грюкнути та спитати, доки ж це воно буде?!* (Г. Тарасюк).

Натрапляємо і на ФО із компонентом ***рука***, значення якої не пов'язане із фізичною діяльністю людини, а виражає внутрішні моральні відчуття жінки. У наведеному нижче контексті – їх раптове зникнення. Напр.: *І страх перед невідомим білим світом, якого вона не бачила, в селі сидячи,* ***як рукою зняло*** (Г. Тарасюк).

2. ФО із компонентом ***ноги*** мають пряме значення, тобто він позначає «знаряддя» руху людини. У текстах жіночої прози фіксуємо ФО *ноги несуть*, що виражає ще й додатковий відтінок, а саме: пішохідний нецілеспрямований рух усупереч власному бажанню, а загалом – негативне сприйняття очікуваної події, на що вказує вживання авторкою прислівника *несамохіть* (тобто проти волі, інстинктивно) у препозиції: *...Ясочці зовсім не хотілося вертатися в той тераріум. Отож,* ***несамохіть ноги несли*** *її поверхом вище, а руки мимоволі дзвонили у двері Микити Платоновича* (Г. Тарасюк);

3. ФО із компонентом ***ніс.*** Так, в аналізованих текстах натрапляємо на ФО *задирати носа*, який вжитий у прямому значенні (пор. *задирати носа* – гордовито триматися, ставати чванливим, гонористим… [16, с. 175]) та виражає намір жінки позазнаватися, похизуватися перед іншими: *Я вже хотіла **задерти носа**, дати відсіч і якнайшвидше втекти на свою зупинку, до всього звичного, рідного і зрозумілого* (І. Роздобудько);

Також виокремлюємо ФО із компонентом ***ніс***, яка виражає здатність жінки безцеремонно втручатися в те, що не стосується її власного життя; так, словосполучення *пхати свого носа* є складником крилатого вислову, значення якого в контексті виражає особливості українського жіночого менталітету: *А Мирослава або не здогадується, або теж не хоче, аби я **пхала свого носа до їхнього проса*** (Г. Тарасюк);

4. ФО із компонентом ***око*** позначають спектр зорового сприйняття, дають об'єктивну оцінку дійсності, певної ситуації. У текстах жіночої прози значення таких ФО у контексті контаміноване через відображення здатності очей (зрачків) до руху, напр.: *...я в трамваї крадьки **пасу оком** цілу дорогу: от у неї з певністю була інша юність, ніж у мене, вона – явно «з іншого сектору* (О. Забужко). У наведеному прикладі значення ФО *пасти оком* деінтенсифіковане: означає не просто пильно стежити за чим- або ким-небудь, а розглядати.

Іноді очі суб'єкта читач асоціює з гострим предметом чи дієсловом із семантикою «ділити на частини, відокремлювати частину від цілого», що відображено у ФО *край ока* (пор: *край* – від старослов'янського краяти), *різати око*, які використано в аналізованих текстах, напр.: ***Краєм ока** я бачила, що Олексій вже нервується – гроші і телефон були в моїх руках* (І. Роздобудько); *Придивившись пильніше, я розгледіла, що саме, крім незвичної для дитячого гурту мовчанки, так **різонуло мені око** якоюсь гротесковою незугарністю…* (О. Забужко); *Відчула, як в мені починає визрівати злість… Все надто живе. І все **різало око*** (І. Роздобудько);

5. ФО із компонентом ***вухо (вуха).*** У контексті ФО *нашорошити вуха* виражає велику зацікавленість жінки до того, що вона слухає; уміння уважно прислуховуватися: *Раптом Жоржетта **нашорошила вуха*** (Г. Тарасюк); а ФО *по самі вуха* має значення «дуже багато», зокрема в поданому контексті її використано з негативною конотацією: *Відчуваючи, як на її спонтанну приязнь тіло дівчини стиснулося в пружину, знову подумала, що, певно, тій довелося сьорбнути гіркого в житті **по самі вуха*** (Г. Тарасюк).

6. ФО із компонентом ***голова*** в аналізованих творах характеризують розумову діяльність жінки (мислення, пам'ять, інтелектуальні здібності): *Хоча… туди їх всіх до біса, збоченців усіляких! Ще ними **голову не сушила**!* (Г. Тарасюк).

Виявлено також ФО із компонентом ***голова***, значення яких залежить від супровідного дієслова на позначення руху. Так, ФО *перевертати з ніг на голову* репрезентує поведінку жінки (вони є так званими композитами; поєднують у своїй структурі два головних компоненти *голова, ноги*), що різко змінюється залежно від конкретної ситуації: *А на Великдень приїхала в село «столична» шалапутна Алла…і **перевернула з ніг на голову** все життя Ясочки, котра маком сиділа після школи біля тата з мамою* (Г. Тарасюк).

ФО *міряти з ніг до голови* Г. Тарасюк використовує з негативною оцінкою (на це вказує прислівник *презирливо*, що виражає почуття зневаги), напр.: *Вони хоч не красуні… не копилять гембу, **не міряють презирливо з ніг до голови** ватерпасом тільки за те, що тебе ніхто на тачці додому не підвозить* (Г. Тарасюк).

7. ФО із компонентом ***зуби*** в мові творів сучасної жіночої прози виражають значення «…стримувати свої почуття, бажання; напруживши всі сили…» [16, с. 348] і відповідно характеризують жінку як стриману особу, яка пригнічує свої почуття, бажання, навіть біль: *Над ранок, **зціпивши зуби**… – зі злості, спересердя, з відчуття безвиході, з ненависті до власної безпорадності, я… абсолютно вільно перевалююсь на лівий бік!* (І. Роздобудько); *І дівчина міцніше стискала кермо, **зациплювала зуби** і дивилася вперед, щоб лиш бачити дорогу, дорогу, дорогу, і більше нічого, крім дороги, що наближала їх до міста* (Г. Тарасюк).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, ФО із соматичним компонентом у текстах сучасної жіночої прози є важливим засобом мовної концептуалізації. Вони охоплюють зовнішній аспект життєдіяльності жінки, тобто її фізичну, рухову сферу, за допомогою вживання ФО із компонентами ***рука, нога, голова*** та внутрішній – інтелектуальну діяльність, внутрішні відчуття унаслідок використання ФО із компонентами ***голова, зуби, вуха***.

Проаналізовані ФО із соматичним компонентом містять емоційну й оцінну інформацію, володіють додатковим конотативним значенням, відображаючи специфіку авторського художньо-образного світобачення.

У подальших розвідках плануємо розширити компонентний соматичний склад ФО та дослідити процес відображення українського жіночого менталітету в мові творів сучасної жіночої прози.

Список використаної літератури

1. Буянова Л. Ю. Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности : монография / Л. Ю. Буянова, Е. Г. Коваленко. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 184 с.
2. Джаграева М. Л. Антропоцентрические основания фразеологических фрагментов языковой картины мира: фразеологические единицы как средство характеризации языковой личности / М. Л. Джаграева // Актуальные проблемы социогуманитарного знания. – Москва : Век книги. – Вып. XIV, 2005. – С. 77–79.
3. Добрыднева Е. А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии : автореф. дис. … д-ра филол. наук / Е. А. Добрыднева. – Волгоград, 2000. – 38 с.
4. Забужко О. З мапи книг і людей : збірка есеїстки / Оксана Забужко. – Meridian Czernowitz. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. – 376 с.
5. Ленец Е. З. Конвенциональные фразеологизмы с соматизмами в современном французском языке: пособие / Е. З. Ленец. – Гродно : ГрГу, 2007. – 143 с.
6. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64 + 48 с.
7. Матіос М. Нація / Марія Матіос. – Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2011. – 256 с.
8. Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні. Лікарняна повість / Ірен Роздобудько ; передм. Л. Вороніної. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 240 с.
9. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 376 с.
10. Степанов Ю. С. Константы, словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
11. Стрілець Н. Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н. Я. Стрілець. – К., 2003. – 17 с.
12. Сухих С. А. Репрезентативная сущность личности / С. А. Сухих, В. В. Зеленская // Филологические науки. – 1992. – № 1. – С. 86–93.
13. Тарасюк Г. Жіночі романи / Галина Тарасюк. – Бровари : Відродження, 2006. – 288 с.
14. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 142 с.
15. Українська мова. Енциклопедія / [Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 980 с.
17. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 2. – 528 с.

Одержано редакцією 14.01.15
Прийнято до публікації 16.02.15

З. С. Шевчук

Фразеологические единицы с соматическим компонентом как ментально-когнитивные средства формирования языкового портрета женщины

Статья посвящена анализу ФЕ с соматическим компонентом, которые служат средством внешней и внутренней (эмоционально-оценочной) характеристики женщины в современной женской прозе и являются одним из составляющих формирования ее языкового портрета. Их анализ позволяет проследить соответствующие смысловые и языковые доминанты языкового портрета женщины в современной женской прозе. В общем значение ФЕ с соматическим компонентом в текстах современной женской прозы выражают как свое прямое значение, так и усиливаются дополнительными конотативными (к примеру, ФЕ с компонентами ***рука, нога****). Смысл некоторых рассматриваемых номинаций интенсифицируется или деинтенсификуеться (в зависимости от контекста, в котором они употребляются). ФЕ с соматическим компонентом могут выражать и различные оттенки значений. Это зависит от дополнительного сопровождающего слова – условной составляющей такой ФЕ – указывающее на положительную или отрицательную оценку. Эти дополнительные семантические коннотации расширяют общеязыковое значение ФЕ, а в некоторых текстах предопределяет их использование в антонимическом значении (явление энантиосемии). С целью усиления отрицательной или положительной оценки авторы прибегают к семантико-синтаксической контаминации ФЕ. Обнаружено, что основой создания танатологических ФЕ с*

соматическим компонентом является метонимический и метафорический перенос. Они настолько точны и уместны в анализируемых текстах, что это позволяет квалифицировать их как языковые универсалии.

Ключевые слова: *антропоцентризм, языковая личность, языковой портрет, соматические фразеологические единицы.*

Z. S. Shevchuk

The phraseological units with somatic components as mental and cognitive means of formation of woman's linguistic portrait

The article deals with the analysis of the phraseological units with somatic component which are the means of external and internal (emotional and assessed) women's characteristic in modern female prose and are one of the main creation component of her linguistic portrait. The phraseological units are one of the most important objects of modern anthropocentric research. In the 'phraseological sign – personality' hierarchy the main component is a person who determines the perspective and final aims of such unity, which is analysed. Today the phraseological units are interpreted as a specific expressive and pragmatic eksplykators of a linguistic personality – a central object and subject of language and the main one in the creation of the world picture. Analyzed nomination is one of the most important linguistic means which form the linguistic portrait as their components is characterized by exactness and shortness and form a constant words combination are kept in memory as predicate information. The phraseological units is key signs, which is fixed total national mentality (take part in the collective linguistic portrait's forming) and individual characteristics of thinking, speech, consciousness of person (take part in the individual linguistic portrait's forming). In our work we propose to analyze the structural and semantic, functional aspects of the phraseological units with different somatic components, which allow to notice a proper semantic and language dominant of a linguistic portrait of woman in modern women's prose.

Key words: *anthropocentrism, linguistic personality, linguistic portrait, somatic phraseological units.*

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2’366.587

М. І. Калько

СЕМАНТИЧНИЙ СПЕКТР ВИДУ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ СИСТЕМИ І СЕРЕДОВИЩА У СФЕРІ ВИДОВИХ ЗНАЧЕНЬ

Розвідка, представлена в анотованій статті, стосується проблеми співвідношення системи і середовища у сфері видових значень, що належить до актуального поля сучасної аспектології, зокрема в галузі дослідження на конкретномовному матеріалі семантичного спектра категорії виду як слов’янського вияву універсальної категорії аспектуальності. Своєчасність та злободенність таких досліджень підтверджена зокрема символічною назвою («Семантичний спектр слов’янського виду») та проблематикою IV Конференції Комісії з аспектології Міжнародного комітету славістів, що відбулася в червні 2013 року у шведському місті Ґетеборзі.

Із позицій авторської концепції категорії аспектуальності середовище, у якому функціонує граматична система виду, інтегрує різнорівневі складники, основними з яких є: 1) внутрішньолексемні, серед яких особливу вагомість мають категорійні аспектуально релевантні ознаки, що конкретизують семантику «внутрішнього часу»: термінативність, активітивність, стативність, евентивність, релятивність; 2) зовнішньолексемні, серед яких першорядної значущості набуває синтагматичне оточення дієслівного предиката: валентно прогнозовані та сирконстантні позиції, визначальні для специфіки аспектуальної поведінки дієслова.

На погляд автора, лише комплексне дослідження закономірностей категоризації аспектуальної семантики на засадах функціональної граматики, що враховує весь спектр взаємовідношення і взаємодії граматичної системи виду та різнорівневого середовища, у яке вона занурюється в процесі свого функціонування, відкриває широкі перспективи для багатопланового аспектологічного аналізу, що уможливлює виявлення всього семантичного спектру українського виду, усієї палітри аспектуальних характеристик дієслівної лексеми й найтонших нюансів її видової поведінки.

Ключові слова: *вид, аспектуальність, система, середовище, перфектив, імперфектив, аспектуальний клас, термінатив, інтермінатив, активітив, статив, евентив, релятив.*

Постановка проблеми. Словосполука «семантичний спектр (слов’янського) виду» авторства Ю. С. Маслова в нинішньому столітті набула значення лінгвістичного бренду, ставши назвою IV Конференції Комісії з аспектології Міжнародного комітету славістів, що відбулася в червні 2013 року у шведському місті Ґетеборзі. Вона засвідчила, що в останні десятиліття центральне місце в дослідженні слов’янського виду як ідіоетнічного вияву універсальної категорії аспекту (аспектуальності) посідають питання, пов’язані саме з семантичним змістом самої категорії та зі значеннями, що виникають унаслідок взаємодії видових форм і того чи того типу контексту. Це зумовлено тим, що, на думку багатьох аспектологів, складність вивчення категорії виду полягає саме в багаторівневому характері її змісту. Однією з актуальних для дослідників зон «семантичного спектра виду» визнано проблему співвідношення системи і середовища, оприявненого через взаємодію категорійного значення виду і контексту. Це передбачає передовсім пильну увагу до аспектуальних особливостей семантичних класів дієслів, специфіки взаємозв’язку виду і лексичного значення окремих дієслів, взаємовпливу родів дієслівної дії та лексико-граматичних класів граничних vs неграничних дієслів тощо [14, с. 13–14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим питанням анкети аспектологічного семінару філологічного факультету МДУ ім. М. В. Ломоносова, на яку було отримано відповіді від 35 дослідників із 13 країн світу, було: «У чому ви вбачаєте основну трудність опису категорії виду (аспекту) у слов’янських мовах?». Чільною причиною у відповідях більшості провідних аспектологів визнано складність семантичного облаштування категорії виду, пов’язану передусім зі взаємодією різнорівневих чинників, визначальних для видової поведінки дієслова. До таких

чинників за порядком частотності виокремлення в анкетах належать: 1) уплив лексичної семантики дієслова на видове значення (О. В. Бондарко, М. Я. Гловінська, В. В. Гуревич, Р. Гусман-Тирадо, О. С. Кубрякова, О. В. Петрухіна, Ф. Леман, Х. Р. Меліг, А. Мустайокі, Ф. Фічі-Джусті, І. Б. Шатуновський, Л. Ясаї); 2) уплив комунікативного статусу ситуації, описаної дієсловом, на вживання видів (О. В. Бондарко, В. В. Гуревич, Ф. Леман, А. М. Ломов, Х. Р. Меліг, А. Спенсер, А. Тимберлейк, І. Б. Шатуновський); 3) уплив граматичних категорій часу і способу на вживання видів (В. В. Гуревич, А. М. Ломов, Ф. Леманн, Х. Р. Меліг, Я. Паневова, А. Тимберлейк, І. Б. Шатуновський); 4) уплив семантики контекстного оточення дієслова (В. В. Гуревич, І. Б. Шатуновський); 5) уплив статусу аргументів предиката (Х. Р. Меліг); 6) уплив синтаксичних чинників на вживання видів (Ф. Фічі-Джусті) [11, с. 125−126].

Як переконуємося, усі виокремлені чинники перебувають у площині взаємодії «система – середовище», яка й визначає всю повноту та гетерогенність семантичного спектра виду. Якщо граматична система виду українського дієслова має досить високий ступінь репрезентативності, передовсім завдяки роботам В. М. Русанівського [12; 13], О. І. Бондаря [2], К. Г. Городенської [5], А. П. Грищенка [6], А. П. Загнітка [7], С. О. Соколової [15] та ін., то аспектуальна релевантність середовища в процесі функціонування цієї системи належить до недостатньо вивчених та актуальних проблем української аспектології.

З огляду на це, **мета нашої розвідки** – репрезентувати крізь призму двокомпонентної теорії виду варіант динамічної моделі категорії аспектуальності, що враховує взаємодію системи (граматичної категорії виду) та її функціонального середовища: внутрішньолексемного – як полісемічної неоднорідності словозначень дієслівної вокабули щодо належності до того чи того аспектуально релевантного класу та зовнішньолексемного – як аспектуально вагомої гетерогенності конкретнотекстового синтагматичного, а незрідка – й прагматичного та епідигматичного середовища.

Виклад основного матеріалу. Однією з чільних філософсько-методологічних засад функціональної парадигми, визначальною для з'ясування її суті, є розгляд явища як результату взаємодії системи і середовища, адже саме поняття функціонування (поведінки) об'єкта передбачає його зв'язки з функціональним довкіллям [10, с. 14]. Тому будь-яке дослідження, зокрема й лінгвістичне, набуває достатньої переконливості лише за умови доповнення аналізу внутрішньосистемних відношень аналізом зв'язків між системою та середовищем [4, с. 13]. Так, властивості й закономірності функціонування будь-якої граматичної категорії як системи можуть бути розкриті повно тільки в тому разі, якщо буде виявлено весь спектр її взаємозв'язків із функціональним середовищем, ураховуючи різні його виміри: парадигматичний, синтагматичний, прагматичний, епідигматичний.

Лінгвістичною парадигмою, де біном «система – середовище» є одним із наріжних каменів, постає функціональна граматика, оскільки вона ґрунтується на вивченні поняттєвих полів – єдностей, до складу яких належать не тільки граматичні елементи мови, а й елементи середовища, у яке вони «занурені» в процесі актуалізації [4, с. 19]. Функціональна граматика виходить за межі граматичного каркаса, об'єднуючи різнорівневі мовні засоби (лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні) на підставі спільності виконуваної функції [3, с. 7]. Дієслову, значення якого становить своєрідний згорнутий семантико-синтаксичний універсум, більше, ніж іншим частинам мови, притаманна взаємодія морфологічних категорій із їхнім парадигматичним, синтагматичним, прагматичним і епідигматичним довкіллям. Особливе місце в граматичній системі дієслова належить категорії виду: це зумовлено, по-перше, її облігаторністю (немає дієслова поза видом), по-друге, когнітивною природою (видові особливості дієслів детерміновані онтологічною специфікою дієслівних процесів).

У системі координат функціональної граматики категорія виду має чітку локалізацію як граматичне ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності, яке відображає внутрішній час дієслівного процесу [3, с. 41], а в ширшому сенсі – різні способи представлення внутрішньочасового структурування ситуації [9, с. 203]. Мета функціональної аспектології – не тільки вивчення аспектуальності як парадигматичної системи лінгвальних засобів із їхніми функціями, а й дослідження внутрішньопольової та міжпольової взаємодії мовних одиниць. Сучасним аспектологічним студіям притаманна спрямованість на розгляд аспектуальних категорій у повному спектрі взаємозв'язків, що охоплюють мовну систему та мовленнєве функціонування її одиниць.

Із позицій нашої концепції категорії аспектуальності середовище, у якому функціонує граматична система виду, інтегрує різнорівневі складники, основними з яких є:

1) внутрішньолексемні:

а) категорійні аспектуально релевантні ознаки, що конкретизують категорійну семантику «внутрішнього часу»: термінативність, активітивність, стативність, евентивність, релятивність;

б) субкатегорійні ознаки, що наповнюють процесуальність (процес, дія, діяльність, стан, подія, відношення, властивість тощо), які є фоновими щодо аспектуальних;

в) граматичні категорії, які взаємодіють із видом дієслова-предиката (час, спосіб, перехідність *vs* неперехідність, модальність, посесивність, каузальність тощо);

2) зовнішньолексемні:

а) синтагматичне оточення дієслівного предиката (валентно прогнозовані та сирконстантні позиції, що мають аспектуальну вагомість, делегуючи дієслову значення поступальності (прогресивності), підкресленої тривалості, фазовості, кратності, гномічності, узвичаєності, потенційності тощо;

б) дискурсні елементи інших полів, що, взаємодіючи з полем аспектуальності, набувають значущості для вираження відповідної категорійної ситуації (поля темпоральності, таксису, часової локалізованості, часопорядку, модальності, квантитативності тощо);

в) прагматичні елементи, актуалізація яких у дискурсі суттєво впливає на внутрішньочасову структуру ситуації;

г) епідигматичні (асоціативно-метафоричні) чинники, визначальні для особливостей видової поведінки дієслова.

Визначальною рисою взаємозв'язку «система – середовище» в царині виду є фузійність: граматична видова система тісно пов'язана зі своїм лексико-семантичним підґрунтям, а видові особливості дієслова узалежнені його лексичним значенням, синтаксичним оточенням, прагматичною ситуацією, комунікативним регістром, епідигматичними зв'язками. Таке взаємопроникнення, «сплавлення» системи й середовища має цілу низку зовнішніх виявів – наслідків своєрідних реакцій системи на неоднорідність парадигматичного, синтагматичного, прагматичного й епідигматичного фону. Із-поміж них передусім відзначаємо:

1) гетерогенність видових особливостей дієслова: парновидовість, одновидовість: perfektiva tantum чи imperfektiva tantum, двовидовість;

2) орієнтованість категорії виду не на дієслівну лексему загалом, а на кожну її семантему зосібна, унаслідок чого постає системний феномен аспектуальної полікатегорійності – поєднання словозначень, які, належачи до відповідних аспектуальних класів, мають різну аспектуальну поведінку (передусім неоднакові корелятивні та функціональні можливості);

3) видову дистрибуцію як відкритість імперфективного дієслова для видового партнерства водночас із кількома різнопрефіксними корелятами.

Зона найбільшої дифузії аспектуальної системи та її функціонального середовища – лексико-граматична категорія термінативності vs інтермінативності, що являє собою своєрідний фільтр, крізь який до сфери суто видового партнерства (парності) потрапляють лише дієслова, що відповідають певним, чітко визначеним системою парадигматичним, синтагматичним, прагматичним і епідигматичним параметрам. Аспектуальна релевантність різнорівневих елементів периферії та можливість окреслити найсприятливіший для реалізації видової корелятивної семантики фон – одне з переконливих свідчень наявності в межах функціонально-категорійних полів прототипних зон, онтологічно відкритих для якнайповнішої реалізації потенціалу граматичних категорій.

«Крупнозернисті» компоненти семантичного фільтра термінативності vs інтермінативності – значення аспектуальних класів, система яких ґрунтується на діалектичній єдності двох площин виду: кількісній і якісній аспектуальності. «Вид, – як зазначає Ш. Баллі, – хоч і кількісний за природою, є характерною рисою віртуального процесу з погляду його змісту, він вимірює кількість процесу, який розглядається сам у собі» [1, с. 91]. Із погляду кількісно-часової визначеності дієслівний процес може бути представлений як вичерпаний унаслідок досягнення або внутрішньої межі, або зовнішньої, не передбаченої самою його природою: часової, кількісної, нормативної, інтенсивної тощо. Водночас той чи той тип обмеження часоплину дієслівного процесу залежить від типу його якісно-часової визначеності. Так, результат (у широкому сенсі – як з'ява будь-чого нового) – це межа, якої досягає спрямований на неї процес. А отже, дієслова доконаного виду, що відображають досягнутий, реальний результат процесу, корелюють із дієсловами недоконаного виду, значення яких містить потенційний результат, на досягнення якого спрямований процес. Лише в цьому разі семантиці доконаного і недоконаного виду притаманна аспектуальна взаємозумовленість, що дає підстави вважати відповідні дієслова суто видовими партнерами. Увесь спектр субкатегорійних і тематичних виявів термінативності (пантивність, напр.: *мурувати* vs

змурувати; мутативність, напр.: *в'янути* vs *зів'янути*; тотивність, напр.: *брати* vs *взяти*; репродуктивність, напр.: *переробляти* vs *переробити* тощо) є парадигматичним середовищем, найсприятливішим для повної реалізації можливостей граматичного потенціалу категорії виду. Інтермінативна ж семантика, притаманна дієсловам, що належать до активітивного, стативного, евентивного та релятивного аспектуальних класів, суттєво обмежує вияв цього потенціалу, виключаючи, зокрема, можливість суто видового партнерства.

Дієслівний процес невіддільний від ідеї свого «внутрішнього» часу, тому аспектуальні компоненти тісно взаємодіють з іншими значеннєвими складниками, які, безпосередньо не відображаючи особливостей перебігу та розподілу дії в часі, суттєво впливають на внутрішньочасове структурування ситуації. Імперативна сила, визначальна щодо специфіки вияву граматичної семантики виду, зокрема її альтернативності чи неальтернативності, властива як парадигматичним, так і синтагматичним складникам дієслівного значення, що випливає з його синтаксичної природи.

Як зазначено вище, на відміну від зовнішнього (дейктичного) часу, ознаки якого наявні лише в процесі актуалізації, внутрішній час притаманний дієслівній лексемі на віртуальному рівні мовного знака, тому уявлення про нього неодмінно містить асоціативні сліди всіх обов'язкових учасників ситуації – семантичних корелятів синтаксичних компонентів згорнутої моделі майбутнього речення. Отже, досліджуючи взаємозв'язок аспектуальних компонентів із їхнім функціональним фоном, слід ураховувати не лише субкатегорійний статус самого предиката, а й склад і статус (логічний, семантичний, синтаксичний) учасників ситуації, репрезентованих непредикатними знаками.

Визначення найбільш сприятливих синтагматичних умов вияву термінативної семантики у сфері суб'єкта пов'язане передусім із субкатегорійною процесуальною опозицією «дія vs не-дія». Прототипним суб'єктом для повної реалізації граматичного потенціалу виду (йдеться про здатність до суто видового й акціонального партнерства, а також можливість прогресивної функції) є агентив, периферійним – елементив, хоч у художньому (особливо поетичному) дискурсі межа між ними може бути нівельована, напр.: *Вже листопад підкрався з-за дубів І <u>гай</u>* ***знімає*** *золоту <u>перуку</u>* (Л. Костенко); *Іде <u>гроза</u> дзвінка і кучерява Садам замлілі <u>руки</u>* ***цілувать*** (Л. Костенко).

Вагома для видової корелятивності і сфера об'єкта. Поняття внутрішньої межі, яке містять у собі термінативні дієслівні значення, спричиняє вияв результату дії в багатьох випадках за допомогою прямого додатка. Вираження ж процесу інтермінативними дієсловами – більш загальне, самодостатнє і без такої конкретизації, пор.: *Проміж оселею хилявся, <u>тини</u>* ***переступав****, ховався* (І. Котляревський) vs *Коли* ***переступив*** *<u>поріг</u> квартири.., напруження відпустило його* (В. Яворівський) // *Тобто йшов він досить повільно, але серце в ньому задихалось, як від довгого, скаженого бігу. Він почував, що вже ледве може* ***переступати*** (В. Підмогильний).

Семантико-граматичною природою дієслова, його відкритістю для відображення однієї з основних когнітивних царин – часу, визначено здатність описувати як зовнішньочасові, так і внутрішньочасові реляції: відношення дії не тільки до моменту мовлення, а й до дистанційованості просторово-часової позиції мовця, унаслідок чого відповідний дієслівний процес постає то як актуальна дія, що відбувається в чинному хронотопі, то як дія на різних ступенях узагальнення – заняття, властивість, якість [8, с. 143]. Зміна аспектуального і тематичного класів нерідко пов'язана зі зміною не тільки характеристики щодо аспектуальності, а й щодо транзитивності.

Набуваючи адвербіальних характеристик, дієслівний безоб'єктний предикат потрапляє в семантичну зону перетину аспектуальності з модальністю чи кваліативністю. Такі семантичні зсуви, трансформуючи термінативне значення конкретної фізичної дії в інтермінативне і більш загальне значення тимчасового чи постійного заняття, професійної зайнятості, уміння, здатності, звички, властивості, уможливлюють внутрішню самодостатність безоб'єктних дієслів і відсутність потреби дальшої конкретизації прямим додатком, позбавляючи дієслово перехідності, пор.:

а) актуальна дія: ***Випивав*** *склянку молока, заїдав скибкою чорного хліба, цілував її в лоба, як батько дочку, і йшов з дому* (Вал. Шевчук) vs *Андрій поворушився з одяганням і пішов до води –* ***випив*** *півкухля; поникавши по хаті, говорить до сестри* (В. Барка);

б) тимчасове заняття: – *Це правда, що коли ви повернулися з недоброго місця, то сім днів зі своїми друзями* ***випивали*** *і лише одні весільні пісні виводили?* (М. Стельмах);

в) постійна звичка: *Марійка спочатку подумала, що чоловік потайки від неї потроху* ***випиває****, перевірила свої пляшки і задумалася* (М. Стельмах).

Імперативну силу щодо корелятивності vs некорелятивності синтагматичних компонентів адвербіальної сфери фіксуємо, зокрема, серед безпрефіксних означено-моторних дієслів, де

актуалізацію термінативності уможливлює спрямованість на досягнення якоїсь конкретної просторової межі, вираженої директивом: S – P – Adv lok [dir] (до+Ngen, у+Nacc). Це сприяє усвідомленню її як внутрішньої межі процесу. Відсутність директива характеризує ситуацію як інтермінативну, пор.: *Тиміш* ***чвалав*** *додому, і Гайдучок перепиняв його думки, змушував їх танцювати навколо своєї особи* (Б. Харчук) vs *...настане вечір,* ***причвалає*** *наш Кузьма до вагончика, як побитий* (О. Гончар) // *Повагом* ***чвалає*** *Баглай-студент у своєму трикотажному спортивному костюмі, щось намугикує йдучи* (О. Гончар).

Аспектуальної вагомості можуть набувати й прагматичні елементи середовища. Наслідком емоційного підходу до дієслівного процесу є або інтерпретація його як уже готового факту, або акцентування уваги на самій якості його часового перебігу, розчленованості, через що експресивні значеннєві варіанти здебільшого мають лише форму доконаного або недоконаного виду, пор.:

а) *– Е, хлопче, – каже він, зрештою вдержавшись, – про це і приказку складено. Ходім, щось* ***покажу****!* (В. Барка) vs *Він* ***показав*** *нам, із кілочка знявши, Своє національне убрання* (М. Рильський) // *Другий дядько, весь обношений, і жердкувато довгий, і прехудющий, що лежав на середній лаві, схопившись, крикнув: – А-а, личино! Я тобі* ***покажу****, як клепати!* (В. Барка);

б) *Короста з них* [коней] *аж сипалась скрізь, і вже вони* ***чухались*** *об що тільки можна* (О. Довженко) vs *Вівця повернула голову,* ***почухалась*** *об тин і пішла в двір* (О. Копиленко) // *Гороше, бери, друже мій, понятих – і зараз же до нього. Понятих бери, не* ***чухайся*** (І. Микитенко).

Аспектуальна релевантність епідигматичного середовища досить відчутна серед «географічних» дієслів, здебільшого індиферентних щодо формального вираження релятивного значення, напр.: *Серед забутого місця* ***пролягала*** *широка дорога аж на гору. Грабарі зрівняли її, розгладили* (Панас Мирний) vs ***Пролягла*** *дорога від твоїх воріт До моїх воріт, як струна* (В. Івасюк). Кореляції на кшталт *пролягати* vs *пролягти* позбавлені семантичного наповнення і не є суто видовими партнерами, що зумовлено нівеляцією семантичної опозиції термінативного видового партнерства, яка була притаманна первісним динамічним значенням. Отже, у цьому разі перед нами уявно-видова (десемантизована) кореляція імперфектива і перфектива. Але оскільки «географічні» дієслова – результат статалізації динамічних значень, вони відкриті для метафоричної рекатегоризації в термінативи, напр.: *Стежка, мов стьожка, збігала через самий яр і* ***вела*** *на другий бік* (Панас Мирний) vs *Багато пам'ятників славетним воїнам довелось нам бачити в ті дні за рубежем, куди нас* ***привели*** *дороги війни* (С. Журахович).

Висновки. Отже, лише комплексне дослідження закономірностей категоризації аспектуальної семантики на засадах функціональної граматики, що враховує взаємодію граматичної системи виду та різнорівневого середовища, у яке вона занурюється в процесі свого функціонування, відкриває перспективи для багатопланового аспектологічного аналізу, що уможливлює виявлення всього семантичного спектра українського виду, усієї палітри аспектуальних характеристик дієслівної лексеми й найтонших нюансів її видової поведінки.

Список використаної літератури

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; [пер. с 3-го франц. изд. Е. В. и Т. В. Вентцель ; ред., вступит. статья и примеч. Р. А. Будагов]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
3. Бондарко А. В. Инварианты и прототипы в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики : Семантическая инвариативность / вариативность / [отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик]. – СПб. : Наука, 2003. – С. 5–23.
4. Бондарко А. В. Опыт лингвистической интерпретации соотношения системы и среды / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1985. – № 1. – С. 13–23.
5. Городенська К. Г. Дієслово / К. Г. Городенська // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217–298.
6. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Вихованець І. Р. Граматика української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. – К. : Радянська школа, 1982. – С. 98–118.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
8. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Изд-во филол. фак. МГУ имени М. В. Ломоносова, 1998. – 528 с.
9. Комри Б. Общая теория глагольного вида / Б. Комри // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – С. 203–247.

10. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / Ю. Г. Марков. – Новосибирск : Наука, 1982. – 256 с.

11. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова / [Черткова М. Ю., Плунгян В. А., Рябчиков А. А., Кузнецов Д. О.] // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.

12. Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII століття / В. М. Русанівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 100 с.

13. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

14. Семантический спектр славянского вида : материалы IV Конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Гётеборг, 10–14 июня 2013 г.) ; [отв. ред. М. Нильссон]. – Гётеборг : Göteborgs universitet, 2013. – 173 с.

15. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.

Одержано редакцією 12.01.15
Прийнято до публікації 19.01.15

Н. И. Калько

Семантический спектр вида: проблема соотношения системы и среды в сфере видовых значений

В аннотированной статье автор касается проблемы взаимоотношения системы и среды в сфере видовых значений, что принадлежит к актуальному полю современной аспектологии, особенно в области исследований на конкретноязыковом материале семантического спектра категории вида как славянского варианта универсальной категории аспектуальности. Своевременность и необходимость такого типа исследований подтверждена в частности символическим названием («Семантический спектр славянского вида») и проблематикой IV Конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Гётеборг, 10–14 июня 2013 г.).

Исходя из авторской концепции категории аспектуальности, среда, в которой функционирует грамматическая система вида, интегрирует разноуровневые составляющие, главными среди которых являются: 1) внутрилексемные, среди которых особенную значимость имеют категориальные аспектуальные признаки, конкретизирующие семантику «внутреннего времени»: терминативность, активитивность, стативность, эвентивность, релятивность; 2) внешнелексемные, среди которых наиболее заметным является синтагматическое окружение глагольного предиката: актантные и сирконстантные позиции, которые играют определяющую роль для специфики аспектуального поведения глагола.

На взгляд автора, только комплексное исследование закономерностей категоризации аспектуальной семантики в контексте функциональной грамматики, что учитывает весь спектр взаимоотношения и взаимодействия грамматической системы вида и разноуровневой среды, в которую она погружается в процессе свого функционирования, открывает широкие перспективы для многопланового аспектологического анализа, а это предоставляет возможность изучения всего семантического спектра украинского вида, всей палитры аспектуальных характеристик глагольной лексемы и тончайших нюансов ее видового поведения.

Ключевые слова: *вид, аспектуальность, система, среда, аспектуальный класс, перфектив, имперфектив, терминатив, интерминатив, активитив, статив, эвентив, релятив.*

M. I. Kal'ko

Semantic spectrum of the aspect: the problem of relations between the system and its surroundings in aspect meanings

The article presents the investigation considering the connection between the system and the surroundings in aspect meanings that belongs to some actual issues of contemporary aspect studies including the investigation of the precise language samples for the semantic spectrum of the category of aspect as a peculiar Slavonic manifestation of the universal aspectuality. The research is as well timely for it is properly named ("The semantic spectrum of the Slavonic aspect») and was appropriately subject for discussion at the 4th Conference of the Commission in Aspect Studies of the International Slavist Committee held in Geterborg, Sweden, in June of 2013.

From the author's point of view on the category of aspect, the surroundings which are peculiar for the grammatical aspect system imply the constituents of different levels, including inner-lexeme, distinguished by category signs, aspect relevant, characterizing the "inner tense» meaning: the terminative characteristic, those of the active voice, of the stativeness, the eventuality and relativity; outer-lexeme, being strongly defined by the predicate's syntagmatic environment: valence foreseen and sur-constant positions that are important in actualizing the verbal aspect evolvement.

The author proves the complex research for the category distinguishing on the aspect semantics basis of the functional grammar studies, to bring broad perspectives into the varied aspectual analysis, for such a process provides taking into account the complexity of relations between the grammatical system of aspect and the multi-

facet surroundings being the milieu of the system proper. The research of the sort would enable to reveal the whole spectrum of aspect in the Ukrainian language, as well as all aspectual features of a verb lexeme and the subtlest shades of its aspect evolvement.

Key words: *aspect, aspectuality, system, milieu, perfective, imperfective, aspectuality class, terminative, interminative, activitive, stative, eventive, relative.*

УДК 811.161.2’367

Л. В. Шитик

РІЗНОРАНГОВИЙ СИНКРЕТИЗМ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПІДРЯДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Статтю присвячено дослідженню репрезентантів різнорангового синкретизму в площині протиставлення «просте речення // складне речення». З’ясовано специфіку конструкцій із підрядними компонентами як поширювачами простого та предикативними частинами складного речень, проаналізовано їхні різновиди, умотивовано логічність їх кваліфікації як синкретичних утворень, що формально подібні до складних, а за семантикою близькі до простих речень. Виокремлено й описано такі різновиди: речення, присудок яких має структуру підрядної частини; означально-описові конструкції; речення неоднорідного складу; конструкції структурно-семантичної моделі ***щодо… то****; стягнені підрядні частини; конструкції зі «вставним головним реченням»; речення зі вставленими одиницями перехідного типу.*

Ключові слова: *синкретизм, різнорангoвий синкретизм, репрезентанти опозиції «просте речення // складне речення», означально-описові конструкції, стягнені підрядні частини.*

Постановка проблеми. У різнораноговій площині функціюють перехідні конструкції з підрядними сполучниками, що синтезують диференційні ознаки простого і складного речень, зокрема: синкретичні порівняльні конструкції, речення з підрядними компонентами як поширювачами простого й предикативними частинами складного речень, синкретичні спільносуб’єктні цільові одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною сферою вживання підрядних сполучників є складне речення, де вони виконують формально-синтаксичну (виражають підрядний зв’язок між предикативними частинами) і семантико-синтаксичну функцію – вербалізують різні типи семантико-синтаксичних відношень між компонентами складного речення. Про можливість функціювання підрядних сполучників у простому реченні зазначає К. Г. Городенська, виокремлюючи з-поміж них порівняльні сполучники подібності, ірреальності та допустові сполучники [7, с. 45–47]. Г. Пауль вважає, що деякі сполучники (англ. *if, though,* нім. *obschon*) можуть бути поєднані з означеннями, що дає змогу точніше передати семантико-синтаксичні відношення. Латинські сполучники *quasi* (*ніби*) і *sive* (*якщо не*), які первісно поєднували лише частини складного речення, пізніше стали вживатися з окремими членами речення [11, с. 204−205].

У сфері простого речення української мови можуть функціювати порівняльні, допустові, причинові та кількісні сполучні засоби. Крім цього, на базі складних речень сформовані численні синтаксичні конструкції, що структурно схожі на складні, а за семантикою близькі до простих. Їх зараховують або до простих, або до складних речень [3, с. 27–42] чи вважають «результатом природної компресії в мові» [9, с. 163].

Мета статті полягає в комплексному дослідженні репрезентантів різнорангового синкретизму в площині протиставлення «просте речення // складне речення» – конструкцій із підрядними компонентами як поширювачами простого та предикативними частинами складного речень. Досягненню задекларованої мети сприятиме реалізація таких **завдань**: описати специфіку цих конструкцій, проаналізувати їхні різновиди, умотивувати логічність їх кваліфікації як синкретичних утворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Репрезентантами опозиції «просте речення / складне речення» слугують перехідні утворення з підрядними компонентами як поширювачами простого та компонентами складного речень, що охоплюють такі різновиди:

1. Речення, присудок яких має структуру підрядної частини і здебільшого поєднаний із підметом часткою *це.* Такі утворення не є складним реченням, якщо складне речення кваліфікувати

як поєднання щонайменше двох предикативних одиниць, оскільки в цих конструкціях підмет утворює одне синтаксичне ціле з «підрядним реченням», що виконує роль присудка [21, с. 26].

Г. П. Уханов наближає ці конструкції до простих двоскладних речень. Подібно до них вони також виразно розпадаються на дві частини: «перша, виражена словесною формою або словосполученням, відповідає непоширеному або поширеному підметові; друга, оформлена як підрядна, – присудкові» [15, с. 105]. Це особливий тип речень, що склався в розмовному мовленні, щось середнє між простим реченням і складнопідрядним [16, с. 81].

На думку В. В. Лущай, у реченнях, що містять «побутове» визначення поняття, помітна контамінація структури як наслідок функційної еквівалентності в заповненні позиційного складу. Наявність контамінації, наголошує дослідниця, підтверджує різнобій у пунктуаційному оформленні, зокрема наявність (іноді) коми перед підрядним сполучником. Субпозицію іменної частини складеного присудка заповнює підрядна частина з умовно-часовим значенням усупереч закономірностям системних синтаксичних зв'язків унаслідок активізації наочно-образного мислення через труднощі побудови дефініції [10, с. 230].

«Підрядна частина», що функціює в ролі присудка, зазвичай має умовно-часове значення, а засобом зв'язку слугує сполучник *коли* (уможливлює заміну на *якщо*), напр.: *Щастя – це* ***коли час зупиняється*** (Ж. Сесброн); *Вони думали, що Українська держава – це* ***коли всі заговорять українською, Дніпропетровськ перейменують на Січеслав, президента оберуть почесним гетьманом і т. д.*** (Л. Костенко); *А далі універсальна істина на зразок: любов – це* ***коли щось заважає тобі сконцентруватися****; любов – це* ***коли хтось несе твої лижі****…* (Т. Малярчук); *Я знаю, дід та баба – це* ***коли є онуки****, а в них сусідські діти шовковицю їдять* (Л. Костенко); *Мужність –* ***коли у вас є вибір*** (А. Террі).

Зафіксовано речення, де частка *це* стоїть не перед підрядною частиною, що функціює як присудок, а перед іменником у ролі підмета, напр.: *І* ***коли ти когось не любиш*** *– це любов. І* ***коли ти дослухаєшся до запису власного голосу*** *– це любов. І* ***коли йдеш до лікаря*** *– теж. І* ***коли за когось хвилюєшся, комусь щось забороняєш, обманюєш, зраджуєш, ображаєш, знущаєшся, б'єш, принижуєш, калічиш, плекаєш*** *– усе це любов* (С. Андрухович).

Дехто з дослідників [5, с. 10; 6, с. 85; 4, с. 296–297] зараховує до перехідних між простим і складним реченнями інфінітивні цільові конструкції, що є складні за формою, але прості функційно, оскільки заповнюють позицію присудка і впливають на ситуативне призначення денотата. В. М. Бріцин справедливо вважає, що в таких інфінітивних конструкціях послаблене власне-цільове значення й посилена якісно-характеризувальна семантика, з огляду на те що підрядні мети, виражаючи призначення предмета-підмета, функціюють у ролі присудка до цього підмета [4, с. 296–297]. Сполучним засобом у таких конструкціях слугує *щоб,* напр.: *І пояснить нам, що вишиваний рушник – це ж не для будня, не для того, щоб ним утиратися після вмивання, а* ***щоб у день світлий, весільний з милим на рушничок стати****, як співається в пісні...* (О. Гончар).

2. Різноранговими перехідними утвореннями є конструкції, до складу яких уходить поєднання підрядної частини та однорідного члена речення. Це т. зв. речення неоднорідного складу [17, с. 223–224], де підрядний компонент поєднується з однорідним членом речення, напр.: *Мене цікавив* ***не*** *сам* ***факт****, а* ***що про це думають мої друзі*** (З усного мовлення); *Важливо знати* ***не те****, що тебе люблять,* ***а що люблять саме тебе*** (А. Бондар); *Кажи мені ці слова, повторюй їх кожну хвилину, кожну мить, зараз і завжди, у вічності, і* ***коли нас не буде серед живих*** (Ю. Покальчук).

Дослідники акцентують увагу на подвійній природі підрядної частини, що формально тотожна окремому реченню й водночас виконує роль аналітичного імені, функціюючи як особливий еквівалент іменних класів слів. Саме тому можливі сурядні поєднання підрядної частини із субстантивними, ад'єктивними та адвербіальними словоформами [Там само, с. 234].

Речення неоднорідного складу не можна ототожнювати ні з простим, ні зі складним реченнями, у лінгвістичних дослідженнях переважно акцентовано на близькості таких конструкцій до простих речень [20, с. 107; 1, с. 519 та ін.] або їх названо контамінованими структурами [17, с. 223–224]. Такі синтаксичні одиниці належать до синкретичних утворень, оскільки, маючи позиційну модель простого речення, містять не тільки словоформи, словосполучення та їхні аналоги, але й підрядні частини, що втілюють ті чи ті позиційні ланки моделі [Там само].

У реченнях неоднорідного складу будь-яка підрядна частина, співвідносна із членом речення, може бути поєднана сурядним зв'язком з іменними словоформами, що виконують різноманітні синтаксичні функції, тобто можливі поєднання «другорядний член – підрядна частина», «підмет – підрядна частина», «присудок – підрядна частина» [Там само, с. 236].

У граматичних і стилістичних посібниках «поєднання» підрядних з однорідними їм членами речення кваліфіковані як ненормативні. «Дефектність» таких конструкцій убачають у різнотипності компонентів. Однак, як зауважує Ш. Баллі, структурна неоднотипність функційно еквівалентних одиниць не може слугувати підставою для визнання синтаксичної побудови неправильною, такою, що суперечить «духові мови», оскільки функційна еквівалентність не передбачає тотожності будови синтаксичних одиниць [2, с. 149].

3. Особливий різновид синтаксичних конструкцій різнорангової перехідності становлять формально поліпредикативні структури, компонентами яких є означально-описові конструкції, напр.: *На ній* [світлині] – *усміхнена школярка,* ***смішні кіски з пишними білими бантами****, немов величезні сніжні метелики на голові* (Дара Корній); *Тьху ти, певне з дурки втік: босий, вбраний у полотняні штани,* ***полотняна довга сорочка, типу тога, на голові – стрічка, також кольору, як усе решта*** (Дара Корній); *А кішка руда,* ***зелені очі, пухнастий хвіст*** (З усного мовлення).

У таких конструкціях в одному синтаксичному ряду з членами речення вжито предикативні одиниці з однорідною синтаксичною функцією – описовою. Вони однофункційні переважно з означеннями (перше речення), обставинами (друге речення) та з іменними складеними присудками (третє речення), що сприяє виконанню ними якісно-описової функції.

Наявність перелічувальної інтонації, яка поєднує члени речення і предикативні одиниці, що перебувають у тій самій позиції, та семантична співвіднесеність обох конструкцій із підметом першого формально простого речення сприяють функційному зближенню членів речення та предикативних одиниць, функційній асиміляції останніх [18, с. 173–174].

Означально-описові конструкції логічно кваліфікувати як різнорангові синкретичні утворення, що синтезують ознаки простого і складного речень. Їхня однофункційність виявляється не на рівні зв'язку предикативних одиниць, а на рівні членів простого речення. Такі синтаксичні одиниці не можна вважати складними реченнями, оскільки вони побудовані за синтаксичною схемою простого, водночас ці конструкції не є простими реченнями в традиційному розумінні [Там само, с. 175], оскільки виконують описову функцію.

Ступінь вияву диференційних ознак різних типів речень в означально-описових конструкціях залежить від низки чинників, основними з яких є: логічний зв'язок предикативних одиниць та підмета першого речення й наявність перелічувальної інтонації, що поєднує члени речення та предикативні одиниці. Важливу роль відіграють також лексико-семантичне і морфологічне вираження предикативних одиниць, синтаксичний тип простого речення, у формі якого вони представлені, їхня позиція щодо спільнофункційних членів речення, обсяг предикативних одиниць, їх поширеність. Найбільше уподібнилися до члена речення предикативні одиниці, що виражають значення якості, зовнішньої ознаки, а не дії. Такому уподібненню сприяє бездієслівне, іменне оформлення предикативних одиниць, наявність у їхньому складі іменників, прикметників, дієприкметників із якісно-описовим значенням [18, с. 176]. Наприклад, речення *Так, горнятка справді красиві –* ***сліпучо-білосніжна порцеляна, розцяцькована ніжними бузковими незабудками*** (Дара Корній) є периферією простого речення; натомість у конструкціях **Яків дивиться на кота – старого, облізлого, шерсть місцями позлипалася** (В. Лис) та *Переді мною стояв високий міцний молодик, темноволосий, з каро-зеленими очима,* ***щетина на обличчі й на голові була майже однакової довжини*** (Т. Гальянова) виразно помітна перевага диференційних ознак складного речення з огляду на синтаксичне оформлення предикативної одиниці, що являє собою формально просте двоскладне речення.

Як стверджує В. К. Покусаєнко, на перехідність таких конструкцій указує і їхнє значення, і їхня структура, тому означально-описові частини являють собою явища гібридного типу [13, с. 95–97]. Дослідниця вважає, що поєднувані компоненти різнофункційні стосовно їхнього комунікативного завдання. Перша частина – власне інформативна: вона містить повідомлення про певну ситуацію, і ця інформація постає як самоціль. Друга частина також інформативна, однак ця інформація виконує службову функцію, оскільки важлива лише з погляду описової репрезентації ознаки особи, предмета, (рідко) дії, названих експліцитно чи імпліцитно в першій частині [12, с. 42–47].[1]

[1] В. К. Покусаєнко докладно аналізує означально-описові конструкції в російській мові. За її спостереженнями, продуктивними є речення, у яких означувана та означувальна частини поєднані безсполучниково. Дослідниця виокремлює дві групи: базове речення плюс декілька означально-описових конструкцій і базове речення плюс одна означально-описова частина [13, с. 89]. Їхній статус різний: перше речення перебуває на периферії складного, формально витлумачене як безсполучникове, а друге – належить

Інтерпозитивні предикативні одиниці можуть набувати ознак вставних конструкцій, напр.: *Холодний осінній дощ, що робить одежину* […] *мокрою, мов хлющ,* ***викручуй не викручуй****, набряклою, що от-от розлізеться чи вибухне од тої мокрості* (В. Лис).

Означально-описові конструкції зберігають характерні риси розмовного мовлення, основною ознакою якого є синкретизм. Їх зближує суперечливість семантики і побудови, оскільки в них поєднані частини, сформовані відповідно до структурних схем предикативних одиниць, що демонструють подібність до складних речень. Водночас одна з таких частин функціює як розчленована номінація, часто синонімійна до нерозчленованої номінації [13, с. 89]. Означально-описову конструкцію можна трансформувати в складну лексему, напр.: *Він* [батько] *був високий, худий і* ***чоло в нього високе*** (О. Довженко) – пор.: **Т.:** *Він був високий, худий і* ***високочолий***.

4. У науковій літературі немає вичерпної характеристики природи конструкцій структурно-семантичної моделі ***щодо… то****,* особливостей їхніх компонентів, комунікативного навантаження. На стилістичні функції цих речень уперше в українському мовознавстві звернув увагу С. С. Смеречинський [14, с. 181]. Конструкціям моделі *щодо… то* властиві такі ознаки, як її усталеність загалом, відтворюваність за різного лексичного наповнення, стабільність позиції компонентів, семантична цілісність та ін., що дає підстави дослідникам кваліфікувати її як фразеологізовану модель на рівні висловлення [23, с. 70].

Препозитивна частина речень моделі щодо... *то* та варіантів *а щодо… то; що ж до… то; (а) щодо… – …* формально схожа на підрядну частину, однак самостійно не виражає повідомлення, оскільки таку функцію реалізує постпозитивна частина. Перша привертає увагу до певної особи чи до предмета, тобто акцентує на темі висловлення, а також дає змогу повернутися до попередньо висловленого, забутого чи навмисне залишеного предмета думки, щоб зупинитися на його висвітленні докладніше [Там само]. Сполучник ***а***, що може бути вжитий на початку речення, виконує функцію зв'язку з попередньою частиною складного синтаксичного цілого, частка ***ж*** посилює увагу до теми висловлення, а нульовий варіант структурно обов'язкового компонента ***то***, навпаки, увиразнює рему, напр.: ***Що ж до*** *шантажистки,* ***то*** *тут буде все простіше…* (Л. Конончук); *А* ***щодо*** *тодішніх виходів із «НУ»,* ***то*** *багатьох перед тим із фракції виключили…* (Газета по-українськи, 30.03.2007); ***Що ж до*** *воєнних дій,* ***то*** *вони там далеко* (Л. Костенко); *А* ***щодо*** *інтриги,* ***то*** *це вони даремно, інтрига скрізь і у всьому* (Л. Костенко); ***А от щодо*** *курива – погано* (Г. Тютюнник).

Конструкції моделі *щодо… то* та варіантів *а щодо… то; що ж до… то; (а) щодо… – …* своєрідні за своєю структурно-семантичною сутністю: складними вони є лише за формальним показником, а семантично – ближчі до простого речення. З огляду на це їх логічно кваліфікувати як перехідні утворення між простим і складним реченнями.

5. Варті уваги з погляду перехідності структури, у яких наявні стягнені підрядні частини, що функціюють у ролі головних чи другорядних членів речення. У таких «реліктових залишках розмитого підрядного речення» [22, с. 60−61] руйнування його структури є наслідком композиційного стягнення. Стягнена підрядна частина постає не як компонент складного цілого, а як ланка простого речення, репрезентуючи приклад структурно-синтаксичного переродження. Лише деякі зовнішні ознаки збережені як натяк на власне-підрядну частину [там само], зокрема це займенникові прислівники, що формально співвідносні зі сполучними словами складнопідрядних речень, напр.: *Хлопчик багато часу проводить* ***невідомо де, невідомо з ким****, не приходить ночувати, встряє у бійку…* (С. Андрухович); *…піднапружишся, зореш землиці* ***скільки видно оком****, засієш – і лежи горілиць, чекай врожаю, милуйся зоряним небом…* (Л. Романчук); *Любов Прохорівна […] намагалася виправити ту недоречність* ***скільки могла****…* (Іван Ле); *Писала* ***як*** *уміла,* ***як*** *могла…* (http://www.miok.lviv.ua/) – пор.: *Може, я грішила, Може, Бог за те й карає, Що я полюбила, – Полюбила стан високий І карії очі, Полюбила,* ***як*** *уміла, Як серденько хоче* (Т. Шевченко). Наявність коми перед сполучним засобом, як в останньому прикладі, засвідчує, що це складне речення.

Різновидом різноранговосинкретичних конструкцій є речення, у яких наявні поєднання сполучних слів як результат еліпсису двох або кількох підрядних частин, причому абсолютно

до дифузної зони проміжних явищ (структура – як у складного, а семантика – як у простого ускладненого речення). Серед конструкцій, побудованих за типом складносурядних, виокремлено два різновиди: 1) речення, у яких означально-описова частина функціює як означення або обставина; 2) конструкції, де означально-описова частина постає як призв'язкова частина присудка базового речення [Там само, с. 95–97].

однакового характеру й одного плану, напр.: *Саме його хлопці з легкістю перестрибнули, розбилися на маленькі групки та розбіглися* ***хто куди*** (https://tsn.ua/ukrayina/).

Уживання дієслова після другого сполучного засобу та пунктуаційне оформлення як підрядної частини перетворюють конструкцію в складнопідрядне речення, пор. **Т.:** *Саме його хлопці з легкістю перестрибнули, розбилися на маленькі групки та розбіглися,* ***хто куди хотів.***

6. Синтаксичними одиницями, що репрезентують опозицію «просте речення / складне речення», можна вважати конструкції зі «вставним головним реченням», у яких наявний компонент, що має ознаки вставного слова (або словосполучення) і головної частини [21, с. 26−27]. Словоформи, що функціюють у ролі «вставного головного речення», не прогнозують загального значення підрядної частини. Вилучення сполучного засобу як показника підрядного зв'язку перетворює т. зв. головну частину у звичайну вставну одиницю, напр.: ***Можливо, що*** *підемо обхідним варіантом* (Іван Ле) – пор. **Т.:** ***Можливо****, підемо обхідним варіантом;* ***Імовірно, що*** *від завтра у Перемишлянах не буде води на невизначений термін* (http://galinfo.com.ua/news/17720.html) – пор. **Т.:** ***Імовірно****, від завтра у Перемишлянах не буде води на невизначений термін; Втім,* ***здається, що*** *над дідовою хатою завжди були літо або зима, а в хаті тепло і спокій…* (Л. Голота) – пор. **Т.:** *Втім,* ***здається****, над дідовою хатою завжди були літо або зима, а в хаті тепло і спокій…;* ***Звісно, що*** *за цією показною чемністю ховалося таке собі боярське поплескування по плечу і хвилинна «прихоть» покровителя* (С. Процюк); ***Кажуть, що*** *тебе читають більше, ніж інших, що ти модний і сенсаційний письменник* (С. Процюк).

7. Речення зі вставленими одиницями перехідного типу, що формально та пунктуаційно подібні до предикативних частин складнопідрядних речень. Перехідність між складнопідрядними реченнями і простими реченнями зі вставленими конструкціями, на думку Р. О. Христіанінової, постає на функційно-семантичному рівні. Виокремлені за допомогою ком підрядні предикативні частини, зміст яких стосовно змісту головної частини постає як побіжний, такий, що виражає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення, уточнення, тяжіють до вставлених конструкцій [19, с. 289–290].

Констатовано перехідні типи між вставленими конструкціями і складнопідрядними реченнями, у яких вставлена підрядна частина лише частково зберігає функцію предикативної одиниці складного речення, оскільки не має безпосередньої семантико-синтаксичної сполучуваності з формально головною частиною, а виражає додаткову, дотичну до основної інформацію.[2]

У структурно-семантичному та функційному вимірах аналізовані речення співвідносні зі складнопідрядними присубстантивно-означальними (напр.: *Піп Атанасій був полохливий чоловічок,* ***яким я його собі уявляю****, бо спершу чомусь не захотів про те говорити як про річ давноминулу…* (В. Шевчук), атрибутивно-просторовими (напр.: *Покінчити з собою на берегах Середземного моря,* ***де людство живе вічно і вічно мучиться****, – що може бути прекрасніше?* (П. Загребельний) та різними обставинними (умови, порівняння, мети, допусту, наслідку тощо), які часто лише формально подібні до підрядної частини (з огляду на сполучний засіб), а в логіко-значеннєвому аспекті репрезентують випадкове зауваження до єдиного плану повідомлення, напр.: *Усі статеві комплекси покійної Таїсії Шуліки,* ***якщо такі мали місце****, не позначились на стосунках її сина з Ларисою* (Є. Кононенко); *Не гукали сичі, не шаленіла буря, не лискотіли блискавки,* ***як це міг би уявити перестрашений розум,*** *– звуків не було ніяких* (В. Шевчук); *І золотої, й дорогої мені,* ***щоб знали ви****, не жаль моєї долі молодої* (Т. Шевченко); *Обдурюючи пацієнта, залякуючи, вимагаючи,* ***хай не прямо, замасковано, завуально, але так, що не викрутиться, даватиме й носитиме*** (Л. Романчук); *Піймали Щуку молодці Та в шаплиці Гуртом до суду притаскали,* ***Хоча чуби й мокренькі стали*** (Л. Глібов); *Ця збірка,* ***хоч про це ще ніхто не здогадувався****, зробилася вступом до твого літературного безсмертя* (С. Процюк); *Тоді вона раптом стала,* ***аж мало не наскочив на неї****, і подивилася дивними, гейби мертвими очима* (В. Шевчук).

Підрядні частини порівняно більше тяжіють до вставлених конструкцій в інтерпозиції та за умови імплікації однієї з предикативних частин [див.: 19, с. 291]. Аналізуючи вставлені конструкції, А. П. Загнітко виокремлює речення-тексти, що становлять перехідну площину між власне-текстовим утворенням і структурованою за усталеними синтаксичними законами реченнєвою побудовою. Особливістю таких синтаксичних утворень слугує «поліінформативна насиченість і концентрація різноґатункових об'єктивних смислів» [8, с. 261].

[2] В. В. Щеулін до інтеральних речень зараховує конструкції, що містять компоненти, у яких синтезовано ознаки вставного (у широкому розумінні, куди зараховано і вставлені одиниці) та підрядного речень, – т. зв. вставно-підрядні речення (рос. вводно-придаточные предложения) [22, с. 56−57; 643, с. 25−26].

Висновки дослідження та **перспективи подальших наукових розвідок**. Отже, репрезентантами різнорангового синкретизму в площині протиставлення «просте речення // складне речення» є конструкції з підрядними компонентами як поширювачами простого та предикативними частинами складного речень. Кваліфікація їх як синкретичних утворень умотивована тим, що вони формально подібні до складних, а за семантикою близькі до простих речень. Типологія різноранговововосинкретичних утворень охоплює такі різновиди: речення, присудок яких має структуру підрядної частини; означально-описові конструкції; речення неоднорідного складу; конструкції структурно-семантичної моделі ***щодо… то***; стягнені підрядні частини; конструкції зі «вставним головним реченням»; речення зі вставленими одиницями перехідного типу. Пропонована студія вможливлює розширення спектру дослідження інших комбінацій диференційних ознак у межах напівскладних речень. З огляду на це, вивчення синкретичних утворень перспективне для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – М. : Издательский дом «Дроффа», 2000. – 638 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Белошапкова В. А. Сложные предложения в современном русском языке: некоторые вопросы теории / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1967. – 160 с.
4. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / В. М. Брицын. – К. : Наукова думка, 1990. − 319 с.
5. Глазунов М. В. Об инфинитивных придаточных предложениях целевого типа / М. В. Глазунов // Синтаксис предложения : актуальные проблемы. Межвузовский сб. статей. – Орел, 2001. – С. 7–11.
6. Гон Сон Мен. Выражение смысла «цель» в сложноподчинённых и бессоюзных предложениях русского языка / Сон Мен Гон // Русский язык в школе. – 1998. – № 3. – С. 81–86.
7. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : [моногрaфія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Колосова Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
10. Лущай В. В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности: интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики : [монография] / В. В. Лущай. – Донецк : ДонНУ, 2010. – 255 с.
11. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 500 с.
12. Покусаенко В. К. Переходные конструкции в области сложного и простого предложения / В. К. Покусаенко. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1983. – 143 с.
13. Покусаенко В. К. Переходные конструкции в сфере сложного и простого предложения / В. К. Покусаенко // Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка. – М., 1988. – С. 88–97.
14. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (У зв'язку з фразеологією та стилістикою) / С. Смеречинський. – Харків : Рад. школа, 1932. – 283 с.
15. Уханов Г. П. Двусоставные конструкции с придаточным во второй части / Г. П. Уханов // Мысли о современном русском языке : сб. статей / [под ред. В. В. Виноградова]. – М., 1969. – С. 105–117.
16. Уханов Г. П. О грамматической природе «придаточного предложения» / Г. П. Уханов // Вопросы языкознания. – 1961. – № 2. – С. 74–87.
17. Уханов Г. П. Придаточное в сочетании с однородным ему членом предложения / Г. П. Уханов // Синтаксис и стилистика [Отв. ред. Г. А. Золотова]. – М. : Наука, 1976. – С. 217–237.
18. Хамзина Г. К. Синтаксические конструкции, совмещающие черты простого и сложного предложения / Г. К. Хамзина // Переходность в системе сложного предложения современного русского языка. – Казань, 1982. – С. 172−179.
19. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
20. Чередниченко И. Г. Особые случаи придаточности в современном русском языке / И. Г. Чередниченко // Вопросы славянского языкознания. Кн. 1. – Львов, 1948. – 256 с.
21. Щеулин В. В. Сложноподчинённые предложения и область промежуточных отношений и структур / В. В. Щеулин // Вопросы синтаксиса русского языка : сб. статей / [под общей ред. В. М. Никитина]. – Вып. 1. – Рязань : Рязан. гос. пед. ин-т, 1974. – С. 24−31.
22. Щеулин В. В. Структура сложного предложения / В. В. Щеулин. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовского ун-та, 1968. – 99 с.

23. Явір В. В. Своєрідність речень моделі щодо…, то… в сучасній українській мові / В. В. Явір // Питання синтаксису української мови : Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції до 100-річчя від дня народження Сергія Смеречинського; 19–20 березня 1993 р. / [укладач : Т. Г. Шевченко]. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – С. 70–71.

Одержано редакцією 02.02.15
Прийнято до публікації 16.02.15

Л. В. Шитик

Разноранговый синкретизм конструкций с придаточными компонентами

Статья посвящена исследованию репрезентантов разнорангового синкретизма в плоскости противопоставления «простое предложение // сложное предложение». Определена специфика конструкций с придаточными компонентами как распространителями простого и предикативными частями сложного предложений, проанализированы их разновидности, мотивирована целесообразность их квалификации как синкретических образований, формально похожих на сложные предложения, а по семантике близких к простым предложениям. Выделены и описаны следующие их разновидности: предложения, в которых сказуемое имеет структуру придаточной части; определительно-описательные конструкции; предложения неоднородного состава; конструкции структурно-семантической модели ***щодо... то****; стянутые придаточные части; конструкции с «вводным главным предложением»; предложения со вставными единицами переходного типа.*

Ключевые слова: *синкретизм, разноранговый синкретизм, репрезентанты оппозиции «простое предложение // сложное предложение», определительно-описательные конструкции, стянутые придаточные части.*

L. V. Shytyk

Multi-grade syncretism of the structures with subordinate components

The article is devoted to the investigation of the representants of the multi-grade syncretism in the orbit of the opposition «simple sentence // complex sentence». The specificity of the subordinate structures as distributors of the simple and the components of the predicative parts of the complex sentence are defined and their types are analyzed, the practicability of their qualification as the syncretic formations is formally similar to the complex sentences, but the semantics is similar to the simple sentences is motivated. The author has distinguished and described the following types of the sentences: the sentences with the predicate which has the structure of the subordinate part; the attributive-descriptive constructions; sentences of the inhomogeneous structure; the constructions of the structural and semantic model ***щодо... то*** *(like regards ... then); the collecting subordinate parts; the constructions with "introductory main sentence»; the sentences with the plug-in units in transition.*

Key words: *syncretism, multi-grade syncretism, the representants of the opposition «simple sentence // complex sentence, the attributive-descriptive constructions, the collecting subordinate parts.*

УДК 811.161.2'367

М. П. Баган

СПОЛУЧНИКОВА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню функційного навантаження сполучників ***ні… ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** *в українській мові. Установлено їхню безпосередню участь у вираженні єднальних відношень та формуванні заперечного модусу речення, на основі чого їм надано статусу єднальних заперечних сполучників. Обґрунтовано здатність цих сполучників слугувати самостійними виразниками заперечного значення в деяких синтаксичних конструкціях. Проаналізовано комунікативні передумови та сфери вживання таких синтаксичних конструкцій, визначено їхні стилістичні можливості.*

Розширено уявлення про функційне навантаження єднальних заперечних сполучників. Простежено вживання їх для вираження широкого кола суб'єктивних оцінних значень: надзвичайного вияву ознаки, невідповідності, незрозумілості, нечіткості, патовості ситуації, неналежного стану чого-небудь, на підставі чого зроблено висновок про інтерпретативний характер категорії заперечення, її функційний перетин із категоріями оцінки, інтенсивності та модальності.

Порівняно особливості вживання єднальних заперечних сполучників у сучасній українській мові та мові українського фольклору, доведено узвичаєність і стилістичну виразність синтаксичних структур з аналізованими сполучниками.

Ключові слова: *єднальні заперечні сполучники, заперечення, негатор, однорідні члени речення, буттєве речення, еліпсис, еліптичне речення, оцінне значення, модальність, експресивність.*

Постановка проблеми. У сучасному українському мовознавстві немає загальноприйнятої думки про статус сполучників ***ні… ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні.*** Дискусійним є й питання про те, чи можна вважати їх самостійними виразниками заперечення. Важливо з'ясувати функціональне навантаження цих сполучників, що вможливить визначення їхнього статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Типовими граматичними засобами експлікації заперечення в українській мові вважають частки ***не*** та ***ні***, заперечні предикативні слова ***немає, катма, чортма*** та ін., заперечні займенники (***ніхто***, ***ніщо***, ***ніякий*** та ін.), прислівники (***ніде***, ***ніколи***, ***ніяк*** та ін.) [13, с. 42, 46, 48, 53; 8, с. 21; 12, с. 8; 4, с. 69]. Щодо негаційної функції сполучників ***ні ... ні, ані ... ані, ні ... ані, ані ... ні*** в мовознавців немає єдиної думки. Л. А. Булаховський свого часу виділяв їх в окрему групу заперечних сполучників [6, с. 507]. Проте сучасні дослідники кваліфікують такі сполучники як єднальні [5, с. 100; 14, с. 87] або як заперечні єднальні [9, с. 57]. Цілком очевидно, що одні з них наділяють їх заперечувальною та єднальною функціями, інші вважають суто єднальними засобами, позбавленими заперечної семантики. Прибічники другого підходу виводять аналізовані сполучники за межі граматичних засобів вираження заперечення, називаючи їх полярними негативними компонентами, які безпосередньо заперечної семантики не мають і набувають її лише на тлі приприсудкового заперечення [14, с. 90]. На нашу думку, таке твердження є дискусійним і потребує окремого аналізу на конкретному українському матеріалі.

Мета статті – на широкому джерельному матеріалі дослідити функційне навантаження сполучників ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** в сучасній українській мові, з'ясувати особливості реалізації ними негаційної функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сполучники ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** виконують у реченні передусім єднальну функцію, оскільки пов'язують між собою або однорідні члени заперечного речення (пор.: ***Не*** *було вже* ***ні*** *спалахів,* ***ні*** *липкої горіхової рідини вперемішу із кров'ю,* ***ні*** *уламків скла,* ***ні*** *протяглого крику когось із двох* (Ю. Андрухович), або заперечні предикативні частини складносурядного речення (пор.: ***Ні*** *вітер* ***не*** *віє,* ***ні*** *крук* ***не*** *паде* (І. Багряний). Установлено, що їх частіше використовують для поєднання однорідних членів речення, ніж предикативних частин складного речення. Проте навіть пов'язуючи однорідні члени простого речення, ці сполучники сигналізують про його семантичне ускладнення, зокрема про наявність у власне-семантичній структурі такого речення кількох елементарних заперечних речень, пор.: ***Ні*** *я,* ***ні*** *Едик … не спали* (Ю. Мушкетик) ← *Я* ***не*** *спав + Едик* ***не*** *спав*; *У Сідалковського поки що* ***не*** *було* ***ні*** *валіз,* ***ні*** *… мети* (О. Чорногуз) ← *Сідалковський* ***не*** *мав валіз + Сідалковський* ***не*** *мав мети.*

Неоднозначним є питання про реалізацію аналізованими сполучниками заперечувальної функції. Вони, справді, функціонують переважно в заперечних контекстах, тобто разом з іншими граматичними негаторами – часткою ***не***, ужитою в препозиції до головного предикативного члена двоскладного або односкладного речення, чи заперечним предикативом ***немає (нема)***, пор.: ***Ні*** *Штокала,* ***ні*** *баби* ***не*** *видно у садку* (Г. Тютюнник); *І ніяк-ніяк* ***ні*** *в гніві,* ***ні*** *в страху,* ***ні*** *в горі* ***не*** *скидаймо перед окупантом нашого камуфляжу* (В. Винниченко); *Проте* ***ні*** *ЄС,* ***ні*** *США* ***не*** *були готові або здатні (до цього часу) сформувати ефективну відповідь* (День, 02.01.2014); *Але* ***ні*** *суму,* ***ні*** *жалю,* ***ні*** *докорів сумління* ***немає*** *в мене* (В. Винниченко). Безперечно, що невиконання певної дії або відсутність певної ознаки в реченні передають негатори, що стоять у предикативній чи припредикативній позиції, їх можна назвати основними негаторами речення. А сполучники ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** лише підсилюють основне заперечення, указуючи на те, що невиконання дії чи відсутність ознаки стосується кількох суб'єктів, об'єктів чи якихось явищ. Нанизування однорідних членів речення додає категоричності, експресивності повідомленню, що виявляється в наголошенні на повній відсутності чого-небудь або неможливості реалізації дії чи стану, пор.: ***Ані*** *винахідливість,* ***ні*** *зв'язки,* ***ані*** *блат,* ***ні*** *могоричі,* ***ані*** *мій новесенький «Форд»* ***не*** *допомогли мені зустріти її бодай ще раз* (М. Матіос). Підсиленню заперечного значення сприяє також те, що деякі сполучники утворені на основі частки ***ані***, яку вважають питомим засобом експресивізації мовлення [18, с. 279].

Проте це не означає, що сполучники ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** зовсім позбавлені заперечувальної функції. У деяких синтаксичних конструкціях вони слугують єдиним, а отже основним, засобом вираження заперечення. Самостійне функціонування їх у ролі єднального заперечувального засобу характерне для складносурядних речень з інфінітивними сурядними

частинами, що виражають модальне значення неможливості, відсутності (пор.: ***Ні*** *пройти,* ***ані*** *проїхать – сіра віхола, як віхоть* (Л. Костенко); *Це майно сьогодні* ***ні*** *купити,* ***ні*** *продати,* ***ні*** *поміняти* (Високий Замок, 19.03.2014), та для складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю, що об'єднує рівноправні підрядні інфінітивні частини, які передають бажану, ірреальну дію (пор.: *Так хотіла б я слово творити, Щоб* ***ні*** *вкрасти його,* ***ні*** *купити,* ***Ні*** *продати,* ***ні*** *кинуть на сміття* (Н. Кордибан). Такі конструкції широко представлені в українській фразеології та народній творчості, пор.: ***ні (ані́)*** *в ка́зці сказа́ти (розказа́ти),* ***ні (ані́)*** *перо́м описа́ти (не) списа́ти)* (ФСУМ, с. 812); *(ні) перо́м не списа́ти (описа́ти) (ні сло́вом не сказа́ти)* (ФСУМ, с. 812); ***Ні*** *пришити,* ***ні*** *приліпити* (НСЯЗ, с. 86); ***Ні*** *врізать,* ***ні*** *доточить* (НСЯЗ, с. 87). Специфічна структура конструкції, що виявляється в нанизуванні кількох заперечних інфінітивів, та її особливе лексичне наповнення сприяють формуванню суб'єктивно-оцінного значення надзвичайного вияву певної ознаки.

Аналізовані сполучники самостійно виконують заперечувальну функцію і тоді, коли поєднують частини складносурядного речення, співвідносні з односкладними номінативними реченнями, пор.: *– Щось трапилося?! Прилетів шейх із Багдада? Клінтон надіслав вітальну телеграму? Чи Вас призначено прем'єр-міністром?! –* ***Ні те, ні друге, ні третє****, моя бджоло...* (М. Матіос); *Тут, в небі, тихо.* ***Ані шум*** *потічка,* ***ні*** *вітру* ***шум****,* ***ні пташка*** *лісова* (Л. Костенко). Такий тип синтаксичної конструкції широко представлений в українській пареміології. Зокрема, його використано для характеристики людей, які нічим особливим не виділяються, ні до чого не здатні (пор.: ***Ні*** *пава, ні ґава* (НСЯЗ, с. 57); ***Ні*** *грач,* ***ні*** *помагач* (НСЯЗ, с. 86); ***Ні*** *пес,* ***ні*** *баран* (Номис, с. 345); ***Ні*** *риба, ні м'ясо* (НСЯЗ, с. 86); ***Ні*** *швець,* ***ні*** *жнець,* ***ні*** *на дуду грець* (НСЯЗ, с. 88); ***Ні*** *тарантас,* ***ні*** *дишло* (НСЯЗ, с. 86); ***Ни*** *с'іно* ***ни*** *полова* (Арк., с. 122), або не перебувають у близьких стосунках з ким-небудь (пор.: ***Ні*** *брат,* ***ні*** *сват* (Номис, с. 345). Очевидно, що конструкція з повторюваним сполучником ***ні ... ні*** дуже зручна для вираження суб'єктивно-оцінних значень невизначеності, незрозумілості, неточності. Прийом нанизування спільноструктурних частин речення сприяє підсиленню, експресивізації цих модальних значень. Деякі дослідники вважають, що наведені паремії спеціалізуються на вираженні семантики байдужості й загалом передають критично-висміювальне ставлення народу до вказаної риси характеру. Такі паремії констатують і в російській мові, і навіть у неспоріднених мовах, зокрема іспанській [7, с. 118].

Сполучники ***ні... ні, ані... ані, н ... ані, ані... ні*** використовують і в двоскладних реченнях без приприсудкового негатора. Безперечно, такі речення є нетиповими, рідковживаними. До них удаються зі стилістичною метою наголосити саме на виконанні певної дії чи реалізації стану, відкинувши деякі важливі ознаки, пор.: *Це вже було* ***ні*** *зайчиком,* ***ні*** *вовком, кривавий світ, обвуглена зоря!* (Л. Костенко); *Тоді пан загадав, щоб Маруся прибула до нього в гості –* ***ні*** *пішки,* ***ні*** *верхи,* ***ні*** *боса,* ***ні*** *взута,* ***ні*** *з гостинцем,* ***ні*** *з порожніми руками* (Укр. нар. казка). Використання типової моделі двоскладного речення із приприсудковим запереченням означало б невиконання дії чи нереалізацію стану (пор.: *Це вже* ***не*** *було* ***ні*** *зайчиком,* ***ні*** *вовком*), тоді як авторові важливо наголосити, що дія чи стан все ж таки реалізувалися, пор.: *Це вже було* ***ні*** *зайчиком,* ***ні*** *вовком.* Особливо очевидна неприйнятність типової моделі двоскладного речення з приприсудковим запереченням у другому прикладі. У ньому йдеться про вимогу суб'єкта виконати майбутню дію з певними особливостями, і введення приприсудкового негатора цілком би спотворило зміст речення, пор.: *– Тоді пан загадав, щоб Маруся* ***не*** *прибула до нього в гості – ні пішки, ні верхи, ні боса, ні взута, ні з гостинцем, ні з порожніми руками.* Авторові важливо наголосити, що Маруся має все-таки виконати дію, тому приприсудкове заперечення не доречне, пор.: *Тоді пан загадав, щоб Маруся прибула до нього в гості – ні пішки, ні верхи, ні боса, ні взута, ні з гостинцем, ні з порожніми руками.* Функціонування сполучників ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** без приприсудкового заперечення в наведених реченнях можна пояснити семантичною складністю таких речень, які на глибинному рівні поєднують декілька елементарних речень (одне стверджувальне й одне заперечне, пор.: *Тоді пан загадав, щоб* ***Маруся прибула до нього в гості*** *і щоб* ***при цьому вона не була ні пішки, ні верхи, ні боса, ні взута, ні з гостинцем, ні з порожніми руками***), компресія яких спричинила контамінацію стверджувального речення з частиною заперечного, пор.: *Тоді пан загадав, щоб Маруся прибула до нього в гості – ні пішки, ні верхи, ні боса, ні взута, ні з гостинцем, ні з порожніми руками.* Отже, сполучники ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** стають самостійними виразниками заперечного значення внаслідок компресії семантичної структури речення, опущення в ній семантично надлишкового основного негатора. Поза тим, якщо аналізувати формально-граматичну структуру, то названі сполучники маємо підстави визнати єдиними носіями заперечення в таких реченнях.

Дуже поширені в сучасній українській мові синтаксичні конструкції, у яких сполучники ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** поєднують іменникові компоненти у формі родового відмінка, пор.: ***Ні*** *зображення,* ***ні*** *звуку* (Є. Кононенко); ***Ні*** *стіночки довкіл,* ***ні*** *навіть ширм* (І. Жиленко); ***Ні*** *даху ж,* ***ні*** *притулку, – буквар їм на умі!* (Л. Костенко); ***Ні*** *остраху,* ***ні*** *тіні компромісу* (Л. Костенко). Одні мовознавці вважають, що компонент у формі родового відмінка є самодостатнім головним членом речення, на основі чого кваліфікують синтаксичну конструкцію із ним як заперечне ґенітивне речення [15, с. 11]. Викликає сумнів те, чи можна вважати компонент у формі родового відмінка єдиним самодостатнім головним членом, адже наведені речення чітко корелюють із буттєвими заперечними реченнями, породженими заперечним предикативом ***немає***, пор.: ***Ні*** *зображення,* ***ні*** *звуку* (Є. Кононенко) – ***Немає ні*** *зображення,* ***ні*** *звуку*; ***Ні*** *стіночки довкіл,* ***ні*** *навіть ширм* (І. Жиленко) – ***Немає ні*** *стіночки довкіл,* ***ні*** *навіть ширм*; ***Ні*** *даху ж,* ***ні*** *притулку* (Л. Костенко) – ***Немає ні*** *даху ж,* ***ні*** *притулку*; ***Ні*** *остраху,* ***ні*** *тіні компромісу* (Л. Костенко) – ***Немає ні*** *остраху,* ***ні*** *тіні компромісу*. Український паремійний фонд також засвідчує похідність конструкцій зразка ***ні + іменник у род. в., ні + іменник у род. в***. від буттєвих заперечних речень із предикативом ***немає***. Зокрема, у деяких збірниках паремій подають і приказки (напр.: *Ні кола, ні двора)*, і їхні розгорнені варіанти у формі буттєвого заперечного речення, пор.: *Нема в мене ні кола, ні двора* (УПП, с. 40). Чітка співвіднесеність конструкцій ***ні + іменник у род. в., ні + іменник у род. в***. із буттєвими заперечними реченнями дає підстави вважати їх еліптичними буттєвими реченнями. Їх називають ще «***ні***-ґенітивним варіантом ***нема***-ґенітивних модифікацій речень буття» [16, с. 277]. Про еліпсис буттєвого заперечного предикатива в аналізованих реченнях свідчить також те, що в них нерідко зберігаються локативні поширювачі, що, як відомо, є конструктивно необхідними компонентами буттєвих речень [3, с. 47; 2, с. 94; 17, с. 232]. Напр.: ***Ні*** *зернини* <u>*на стеблі*</u>*,* ***ні*** *колоса* <u>*на стерні*</u> (УПП, с. 30); *Заробітчанин повернувся до дому, а* <u>*там*</u> ***ні*** *грошей,* ***ні*** *машини,* ***ні*** *жінки* (7 днів, 03.10.2013); <u>*Там*</u> [<u>в петеу</u>] *тобі* ***ні*** *конкурсу,* ***ні*** *вступних екзаменів* (Г. Гордасевич).

У сучасному українському мовознавстві еліптичними називають речення, у яких пропущено один чи декілька членів, які можна встановити на основі змісту та граматичної будови речення, насамперед наявних у ньому залежних слів [10, с. 192; 11, с. 629]. Цілком очевидно, що форми родового відмінка, поєднані сполучниками ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні***, слугують маркерами пропущеного буттєвого заперечного предикатива ***немає (нема)***. Дослідники наголошують, що еліпсис є «симбіозом процесу і результату», він уможливлює гармонізацію форми і змісту мовленнєвих повідомлень (когнітивний консонанс) за рахунок розвантаження реченнєвої матерії та звільнення її від змістовно надлишкових чи конструктивно зайвих компонентів, які містять інформацію, що дублюється або повторюється [1, с. 5]. Отже, еліпсування заперечного предикатива ***немає (нема)*** зумовлене його семантичною й конструктивною надлишковістю в аналізованому типі буттєвих речень. Конструкція ***ні + іменник у род.в., ні + іменник у род. в***. слугує досить компактним і містким засобом вираження заперечного буттєвого значення відсутності, яке іноді увиразнюють ще й локативні поширювачі.

Характерно, що в українських пареміях унаслідок специфічного лексичного наповнення таких конструкцій їхнє буттєве значення нерідко трансформується. Зокрема, заперечення декількох семантично близьких понять сприяє вираженню крайнього вияву або повної відсутності якоїсь ознаки, пор.: ***Ні*** *дяки,* ***ні*** *ласки* (Номис, с. 227); ***Ні*** *слави,* ***ні*** *памъяти* (Номис, с. 345); ***Ні*** *цури,* ***ні*** *пилинки* (Номис, с. 122); ***Ні*** *юшки,* ***ні*** *петрушки* (Номис, с. 345); ***Ні*** *слуху,* ***ні*** *духу* (Номис, с. 122). Заперечення декількох понять інтенсифікує значення безвихідності ситуації, неможливості щось змінити, пор.: ***Ні*** *гріха,* ***ні*** *спасіння* (Номис, с. 345); ***Ні*** *ножа,* ***ні*** *образа* (Номис, с. 106). У сучасному українському мовленні еліптичні буттєві заперечні речення також використовують не просто для вираження відсутності, а для увиразнення певних стилістичних відтінків, наприклад увиразнення повної непотрібності, нікчемності чого-небудь (*Пільги для ІТ:* ***ні користі, ні шкоди*** (Українська правда, 27.02.2013); безвиході, патовості ситуації (пор.: ***Ні грошей, ні людей.*** *Чи не опиняться позачергові парламентські вибори під питанням?* (Україна молода, 30.09.2014), незрозумілості чого-небудь, неочікуваності його вияву (пор.: *2014-ий раунд Кличка:* ***ні перемоги, ні поразки*** (Українська правда, 30.12.2014). Такі синтаксичні конструкції мають широкий потенціал для вираження різних модальних значень, заснованих на логіко-психологічній операції заперечення: невідповідності, незрозумілості, нечіткості, неналежності, абсурдності когось або чогось. Крім того, повторюваність сполучних компонентів, певна симетричність структури сприяє підсиленню, експресивізації модальних значень.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, повторювані сполучники ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** в типовому вжитку сучасної української мови є

спеціалізованими виразниками одночасно єднальної та заперечної функцій, що дає підстави кваліфікувати їх як єднальні заперечні сполучники. Вони функціонують або паралельно з припредикативним негатором, або як єдині експлікатори заперечення в разі еліпсису частини речення з основним негатором. Збереження заперечного модусу речення після еліпсування заперечного предикатива свідчить про самодостатність єднальних заперечних сполучників як заперечних засобів.

Поєднання єднальної та заперечної функцій сполучників спричинює контамінацію кількісної та заперечної семантики, що сприяє формуванню різних модальних відтінків речення. Єднальні заперечні сполучники слугують також для увиразнення різних змістових нюансів: нечіткості або надзвичайності вияву певної ознаки, незрозумілості когось або чогось, невідповідності чого-небудь певним очікуванням тощо.

Участь єднальних заперечних сполучників у вираженні низки оцінних значень свідчить про інтерпретативний характер категорії заперечення, її тісний взаємозв'язок з категоріями оцінки, інтенсивності та модальності.

Дослідження функцій єднальних заперечних сполучників відкриває перспективи для поглибленого вивчення функційних можливостей інших граматичних засобів негації у вираженні модальних значень.

Список використаної літератури

1. Александрова В. Г. Когнітивно-комунікативний потенціал еліптичного речення в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. Г. Александрова. – Одеса, 2008. – 21 с.
2. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н. Н. Арват. – К. : Вища школа, 1984. – 159 с.
3. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
4. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
5. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
6. Булаховський Л. А. Сполучники і сполучні групи (речення) / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : У 5 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. ІІ. Українська мова. – С. 498–543.
7. Воркачев С. Г. Безразличие как этносемантическая характеристика личности: опыт сопоставительной паремиологии / С. Г. Воркачев // Вопр. языкознания. – 1997. – № 4. – С. 115–124.
8. Галкіна-Федорук Є. М. Заперечні речення в російській і українській мовах / Є. М. Галкіна-Федорук // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 5. – С. 21–31.
9. Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Городенська. – К. ; Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
10. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ, 1999. – 299 с.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
12. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Кардаш. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
13. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
14. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування / А. Й. Паславська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 289 с.
15. Рабанюк Л. С. Ґенітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. С. Рабанюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
16. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
17. Степанов Ю. С. Безличность и неопределенная референция / Ю. С. Степанов // Язык: система и функционирование. – М. : Наука, 1988. – С. 226–235.
18. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / О. В. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 323 с.

Список скорочень джерел ілюстративного матеріалу

Арк. – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2003. – 180 с.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше / [упоряд. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

НСЯЗ – Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / [упоряд. Н. С. Шумада]. – К. : Веселка, 1985. – 173 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / [ред. Л. С. Паламарчук, уклад. В. М. Білоноженко]. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – С. 529–980.

УПП – Українські прислів'я та приказки. – К. : Знання, 1992. – 96 с.

Одержано редакцією 20.01.15
Прийнято до публікації 03.02.15

М. П. Баган

Союзная экспликация отрицания в украинском языке

Статья посвящена исследованию функциональной нагрузки союзов ***ні… ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** *в украинском языке. Установлено их непосредственное участие в выражении соединительных отношений и формировании отрицательного модуса предложения, на основе чего им присвоен статус соединительных отрицательных союзов. Обоснована способность этих союзов служить самостоятельными выразителями отрицательного значения в некоторых синтаксических конструкциях. Проанализированы коммуникативные предпосылки и сферы применения таких синтаксических конструкций, определены их стилистические возможности.*

Расширено представление о функциональной нагрузке соединительных отрицательных союзов. Установлено употребление их для выражения широкого круга субъективных оценочных значений: чрезвычайного проявления признака, несоответствия, неясности, нечеткости, патовости ситуации, ненадлежащего состояния чего-либо, на основании чего сделан вывод о интерпретативном характере категории отрицания, ее функциональном пересечении с категориями оценки, интенсивности и модальности.

Проведен сравнительный анализ особенностей употребления соединительных отрицательных союзов в современном украинском языке и языке украинского фольклора, доказана конвенциональность и стилистическая выразительность синтаксических структур с анализируемыми союзами.

Ключевые слова: *соединительные отрицательные союзы, отрицание, негатор, однородные члены предложения, бытийное предложение, эллипсис, эллиптические предложения, оценочное значение, модальность, экспрессивность.*

M. P. Bahan

The conjunctional explication of negation in Ukrainian language

The article studies the functional load of conjunctions ***ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*** *in Ukrainian language. Their direct participation in connection of parts of sentences and in formation of mode of negative sentence is admitted, based on this they are granted status connective negative conjunctions. Proved the ability of these conjunctions serve as independent exponents of a negative meaning in some syntactic structures. The communicative background and scope of use of such syntax structures are analyzed, their stylistic features are defined.*

Enhanced understanding of the functional possibilities of the connective negative conjunctions. Noticed their using to express a wide range of subjective estimative meaning: extraordinary determining of the symptoms, discrepancies, inconsistencies, vagueness, improper state of anything, on the basis of which made the conclusion about the interpretive nature of the category of negation, its functional intersection with a categories of estimation, intensity and modality.

The features of the using of connective negative conjunctions in modern Ukrainian language and in language of Ukrainian folklore are compared, the conventional character and expressiveness of syntactic structures with analyzed conjunctions are proved.

Study on connective negative conjunctions give the opportunities for in-depth examination of functional possibilities of other grammatical means of negation in expressing of modal meanings.

Key words: *connective negative conjunctions, negation, negator, existential sentences, ellipsis, elliptical sentences, estimated meaning, modality, expressiveness.*

УДК: 811.161.2:81’367.335.2

Р. О. Христіанінова

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті зосереджено увагу на проблемі типології складнопідрядних речень. Метою розвідки є створення формально-граматичної типології задекларованих речень на засадничих принципах функційно-категорійної граматики. Теоретичні узагальнення зроблено на матеріалі сучасної української мови. У статті подано докладний аналіз формально-граматичної організації складнопідрядних речень і виокремлено їхні типи, види та різновиди з опертям на особливості організації інформації в цих реченнях, способи оформлення залежної предикації та формально-синтаксичний зв’язок між предикативними частинами. Основна ідея запропонованого дослідження полягає в тому, що складнопідрядні речення являють собою ієрархічну систему формально-граматичних типів, видів та різновидів. За особливостями організації інформації в означених реченнях та способами оформлення залежної предикації всі складнопідрядні речення згруповано на типові і специфічні. За різновидами формально-синтаксичного зв’язку між предикативними частинами типові складнопідрядні речення розподілено на приреченнєві (з підпорядкуванням підрядної частини всій головній і сегментові головної частини), прислівні (валентно зумовлені і валентно не зумовлені) та опосередковані (опосередковано-приреченнєві та опосередковано-прислівні), специфічні – на займенниково-співвідносні, що репрезентовані симетричними та асиметричними конструкціями, і приєднувальні.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, формально-граматична типологія, типові складнопідрядні речення, специфічні складнопідрядні речення, прислівний підрядний зв’язок, приреченнєвий підрядний зв’язок, валентно зумовлений зв’язок, валентно не зумовлений зв’язок, прислівно-корелятивний підрядний зв’язок, приреченнєво-корелятивний підрядний зв’язок, займенниково-співвідносні складнопідрядні речення, приєднувальні складнопідрядні речення.*

Постановка проблеми. Незважаючи на понад двохсотрічну історію вивчення складнопідрядних речень, проблема їхньої типології й подосі остаточно не розв’язана, що зумовлено складністю й розгалуженістю цих синтаксичних одиниць, а також постійним розвитком теорії граматики, яка відкриває щораз ширші горизонти для дослідження мовних одиниць. Зокрема, новий поштовх для розвитку теорії складнопідрядних речень дало вчення про багатовимірність речення, тобто складну взаємодію в реченні кількох відносно автономних, але водночас взаємопов’язаних аспектів, що перебувають в органічній єдності. Питання багатоаспектної організації речення відбите в працях Ф. Данеша, В. В. Богданова, А. М. Мухіна, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, А. П. Загнітка, М. В. Мірченка та інших зарубіжних і українських дослідників. У сучасному українському мовознавстві панівним став функційний підхід, який передбачає виокремлення та дослідження в тісному взаємозв’язку трьох аспектів речення – формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із-поміж трьох названих аспектів складнопідрядних речень на сьогодні чи не найбільше досліджений формально-граматичний, бо, власне кажучи, первісний поділ складних речень на сурядні та підрядні робили саме на підставі особливостей їхньої формальної структури. Формальна організація складнопідрядних речень була предметом аналізу в працях українських синтаксистів Л. А. Булаховського, І. Г. Чередниченка, Б. М. Кулика, А. П. Грищенка, М. У. Каранської, І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської та ін., російських мовознавців О. М. Пєшковського, М. С. Поспєлова, В. А. Бєлошапкової, Н. С. Валгіної, С. Є. Крючкова, Л. Ю. Максимова та ін., які викристалізували посутні риси формальної структури складнопідрядних речень. Безперечними є такі основні положення. Формально-граматичну структуру складнопідрядних речень утворюють підрядні синтаксичні зв’язки й виокремлювані на їхній основі головні й підрядні частини. Формальними репрезентантами підрядного зв’язку зазвичай слугують сполучники та сполучні слова, які й становлять центр формально-граматичної організації сполучникових або сполучнослівних складнопідрядних речень. Базовими компонентами складнопідрядних речень постають предикативні частини, які за своєю природою є простими реченнями, що в процесі входження до складнішої синтаксичної конструкції втратили інтонаційно-змістову завершеність та здатність до самостійного вживання, а також, пристосовуючись одне до одного, зазнали певних граматичних трансформацій, але водночас зберегли основну ознаку речення – предикативність, у зв’язку з чим складнопідрядні речення здебільшого поліпредикативні.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Очевидно, першою спробою формально-граматичної типології можна вважати запропонований П. Ф. Фортунатовим поділ усіх складнопідрядних речень на сполучникові і сполучнослівні [12, с. 188–189]. Звичайно ж, формально-граматична структура означених конструкцій не може бути вичерпно проаналізована за врахування лише формальних засобів сполучуваності частин, тому ця типологія не знайшла широкої підтримки в наукових колах. Пізніше зі становленням структурно-семантичної класифікації

складнопідрядних речень дослідники звертають увагу на такі їхні формальні ознаки, як підпорядкування підрядної частини окремому слову чи головній частині загалом, на підставі чого виокремлюють конструкції одночленної / двочленної [9; 6; 2], розчленованої / нерозчленованої структури [11; 1; 4; 16 та ін.]. Інше витлумачення формально-граматичних типів розгляданих речень пропонує Є. В. Кротевич. Він вирізняє складнопідрядні речення чотирьох структурних типів: 1) зі співвідносним займенниковим словом у головній частині; 2) з обов'язковими підрядними частинами; 3) із необов'язковими (факультативними) підрядними частинами; 4) взаємопідрядні, що є проміжними між складносурядними і складнопідрядними [5, с. 20–26]. І. Г. Чередниченко виокремлює три основні типи складнопідрядних речень, а саме: 1) із підрядністю до окремих членів речення (причленною підрядністю); 2) із підрядністю до цілого складу речення; 3) зі взаємопідрядністю [15, с. 92].

Функційно-категорійний синтаксис, теоретичні засади якого викладено в працях І. Р. Вихованця, уможливив створення формально-граматичної типології складнопідрядних речень, що ґрунтується на різновидах підрядного зв'язку між предикативними частинами. Учений виокремив чотири типи складнопідрядних речень: 1) із детермінантними підрядними частинами; 2) із прислівними підрядними частинами; 3) займенниково-співвідносного типу; 4) із підрядними супровідними частинами [3, с. 313–340]. Авторка цієї статті в монографії, присвяченій складнопідрядним реченням [14], запропонувала враховувати ще й способи оформлення залежної предикації та подала три основні формально-граматичні типи складнопідрядних речень: типової формальної структури, катафоричні та приєднувальні. Від часу виходу монографії минуло кілька років, деякі положення, викладені в ній, за цей час конкретизовано та систематизовано, зокрема це стосується й формально-граматичної типології складнопідрядних речень. Отже, актуальність розвідки зумовлена потребою удокладнення, систематизації формально-граматичних типів складнопідрядних речень.

Метою цієї статті є створення досконалішої, чітко ієрархізованої формально-граматичної типології складнопідрядних речень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Засадничими принципами запропонованої типології постають такі положення: 1) формально-граматичним значенням складнопідрядних речень є відношення граматичної нерівноправності, підпорядкованості, які виникають між предикативними частинами; 2) граматичну нерівноправність предикативних частин оформлює підрядний зв'язок; 3) формально-граматичні типи складнопідрядних речень визначені різновидами підрядного зв'язку між предикативними частинами; 4) різні види підрядного зв'язку між предикативними частинами складнопідрядних речень прогнозують різні способи оформлення залежної предикації; 5) різновиди підрядного зв'язку між предикативними частинами залежать від властивостей головної частини (її інформативної достатності / недостатності, наявності / відсутності опорного слова, наявності / відсутності співвідносного компонента) та сполучних засобів у підрядній частині. Формально-граматичну структуру конкретних речень у сучасній теорії синтаксису співвідносять із тим або тим формальним реченнєвим зразком, реченнєвою моделлю – структурною схемою. Структурну схему складнопідрядного речення визначають такі чинники: кількість об'єднуваних у його складі предикативних частин, граматичні особливості цих частин, характер синтаксичного зв'язку між ними, засоби вираження цього зв'язку, можливий порядок розташування частин.

У синтаксичних дослідженнях початку XXI сторіччя, присвячених складнопідрядним реченням, звертають увагу не тільки на формально-синтаксичний зв'язок та семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, але й на особливості організації інформації в цих реченнях, способи оформлення залежної предикації тощо [8, с. 106–108; 7; 13]. За підрядності інформація головної і підрядної частин може бути впорядкована по-різному, що визначає різні способи оформлення залежної предикації. Ураховуючи це, виокремлюємо насамперед дві групи складнопідрядних речень – типової структури і специфічні. За засобами вираження підрядного зв'язку складнопідрядні речення поділяємо на сполучникові, оформлені за допомогою сполучників і сполучних слів, та безсполучникові. Перші становлять переважну частину задекларованих речень.

Типові складнопідрядні речення сформовані на основі підрядного зв'язку трьох різновидів – власне-прирченнєвого, власне-прислівного й опосередкованого, які можливі й у простому реченні. Інформаційні блоки, передавані головною і підрядною частинами, у таких реченнях можуть бути інтерпретовані як явища одного рангу, хоч і нерівноправні. Залежна предикація оформлена через типові головну і підрядну частини.

За різновидами підрядного зв'язку між предикативними частинами типові складнопідрядні речення поділяємо на три види: із приреченнєвими (за іншою термінологією – детермінантними), прислівними та опосередкованими підрядними частинами.

У складнопідрядних реченнях із **приреченнєвими** підрядними залежні предикативні частини підпорядковані головним частинам загалом. Головні частини зазвичай семантично й формально завершені, унаслідок чого підрядні частини при них є необов'язковими й нерегулярними, а їхня форма – непередбачуваною. Поява підрядних частин у таких реченнях зумовлена не стільки семантико-синтаксичною чи формально-граматичною природою головних частин, як комунікативними потребами висловлення. Залежно від комунікативних потреб при тій самій головній частині можуть бути підрядні різної семантики: *Ми повернулися додому, **коли** вже стемніло*; *Ми повернулися додому, **бо** вже стемніло*. Складнопідрядні речення з приреченнєвими підрядними частинами охоплюють два різновиди: 1) із підрядними,

підпорядкованими всій головній частині: ***Коли*** *повітря загоготало громом, всі в залі потягнулися до вікон* (О. Гончар); *Ніякий князь,* ***якщо*** *бояри, купці, духовенство та й увесь люд сидітимуть склавши руки, нічого не зробить* (В. Малик); 2) із підрядними, підпорядкованими сегментові головної частини, що виражає згорнуту пропозицію: *Всього передумав Тесля на тих червоних доріжках,* ***вимощених Шварцом для хворих, щоб*** *не наносили болота в лікарню* (В. Земляк) ← *Всього передумав Тесля на тих червоних доріжках, які* ***вимостив Шварц для хворих, щоб*** *не наносили болота в лікарню*; *Ніна вийшла на кухню,* ***сіла чистити картоплю, хоч*** *і не збиралася сьогодні варити* (А. Дімаров) ← *Ніна вийшла на кухню + Ніна сіла чистити картоплю,* ***хоч*** *і не збиралася сьогодні варити*; ***Притулившися на лавці край вікна під рушниками, щоб*** *не помітили дівки, я весь обертаюся в слух* (О. Довженко) ← ***Я притулився на лавці край вікна під рушниками, щоб*** *не помітили дівки + Я весь обертаюся в слух*. Предикативні частини в складнопідрядних реченнях із приреченнєвими підрядними поєднані переважно семантичними сполучниками, рідше асемантичними сполучниками та сполучними словами. Такі речення утворені за моделями: **ГЧ + сполучник + ПЧ, СГЧ + сполучник + ПЧ, ГЧ + сполучне слово + ПЧ** та **СГЧ + сполучне слово + ПЧ**, де ГЧ – головна частина, ПЧ – підрядна частина, СГЧ – сегмент головної частини.

Конструкції з **прислівними** підрядними частинами репрезентовані двома різновидами: із підрядними частинами валентного характеру, мотивованими семантикою опорного слова, і невалентного характеру, мотивованими частиномовними (морфологічними) ознаками опорного слова. Складнопідрядні речення з прислівними **валентно зумовленими** підрядними частинами утворені на основі прислівного підрядного зв'язку, характерного для простих речень. На відміну від складнопідрядних речень із приреченнєвими підрядними, у яких центральним компонентом структури є сполучник, у цих реченнях центральним елементом структури постає опорне слово (зазвичай предикат), що своєю правобічною валентністю прогнозує об'єктне або просторове семантико-синтаксичне відношення й відкриває позицію, яку заповнює підрядна частина. У зв'язку з цим у таких складнопідрядних реченнях підрядні частини передбачувані й обов'язкові. Функцію опорного слова в них можуть виконувати морфологічні або синтаксичні (тобто слова інших частин мови, що потрапили в дієслівну реченнєву позицію) дієслова та компаративи. Відповідно складнопідрядні речення з підрядними валентного характеру так само охоплюють два формально-граматичні різновиди – із придієслівними і прикомпаративними підрядними частинами.

Речення з **валентно зумовленими придієслівними** підрядними частинами формує обмежене коло дієслів. Це насамперед дієслова (морфологічні й синтаксичні) із семантикою мовлення, мислення, волевиявлення, сприймання, сподівання, позитивного чи негативного ставлення до когось, внутрішнього стану, піклування тощо, які відкривають правобічну об'єктну позицію, а також похідні від них дієприслівники й дієприкметники, що зберігають валентність вихідних дієслів: *Горлиця* ***каже, що*** *це його рідне село* (О. Довженко); *Одного ранку люди* ***бачать, що*** *баня церковна горить золотом* (У. Самчук); ***Бачачи, що*** *два старих півні вже зчепилися, ректор постукав олівцем об графин, закликаючи їх до порядку, і задумався* (Г. Тютюнник); *Гаврило Лісовський* ***був переконаний, що*** *Рогатина не мине його доля* (П. Загребельний); ***Видно було, що*** *ніхто не докладав тут ні енергії, ні рук* (Ю. Збанацький); *Ганна Адамівна, щиро лякаючись, просто* ***віри не йме, що*** *господарі можуть вдатись до такої підступності щодо гостей* (О. Гончар). Значно рідше в ролі опорних слів означених речень уживають дієслова із семантикою власне-локативного стану, руху, переміщення, протяжності, які відкривають правобічну позицію просторового поширювача, та похідні від них дієприслівники: *Поліщуки вони в мене,* ***росли, де*** *болота материні та ліси, хоч батько й степовик* (О. Гончар); ***Понеси*** *мене на крилах, радосте моя,* ***Де*** *на пагорбах і схилах сонця течія* (В. Симоненко); ***Простягни*** *рамена,* ***куди*** *тобі підказує любов…* (В. Стус). Предикативні частини в реченнях **об'єктної семантики** поєднані асемантичними сполучниками або сполучними словами, відповідно утворені вони за двома моделями: **ОД + сполучник + ПЧ** і **ОД + сполучне слово + ПЧ**, де ОД – опорне дієслово. Придієслівні складнопідрядні речення з валентно зумовленими підрядними частинами **просторової семантики** побудовані за однією моделлю **ОД + сполучне слово + ПЧ**, у ролі сполучного засобу в цих реченнях функціюють лише відносні займенникові прислівники *де, куди, звідки*.

Конструкції з валентно зумовленими **прикомпаративними** підрядними частинами репрезентовані моделлю **КК + сполучник + ПЧ**, де КК – компаративний компонент. Глибоке теоретичне обґрунтування формально-граматичної структури розгляданих речень на матеріалі української мови знаходимо в працях І. Р. Вихованця та його послідовників [3, с. 333–334; 14, с. 125–128]. Розглядані конструкції побудовані за моделлю простих речень із двовалентними предикатами-компаративами (прислівниковими або прикметниковими), позицію субстанційної об'єктної синтаксеми в яких заступає підрядна частина: ***Вигідніш*** *продавати редиску,* ***Ніж*** *поетом на світі бути* (В. Симоненко); *Може, те, що єднало вас під час експедиції, ті подолані труднощі й усе інше було куди* ***значнішим, ніж*** *досі тобі здавалось?* (О. Гончар); *Катерина насправді проявила себе* ***гіршою, ніж*** *уявляв собі її їхній «класовий»… ворог* (Ірина Вільде). За певних умов компаратив може функціювати і як другорядний прислівний член головної частин, зберігаючи свої валентні властивості: ***Кращого*** *не знаю, далі мої сині,* ***як*** *весну стрічати на моїй Вкраїні* (В. Сосюра); *І той потиск говорив їй* ***більше, ніж*** *сказали б слова* (А. Дімаров); *Темінь, ще* ***густіша****, ще* ***непрогляднішa, ніж*** *була до блискавки, озвалася шурхотом листя й двома чи трьома погупами важких кроків…* (І. Маценко).

Складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами **невалентного характеру** формують переважно опорні морфологічні іменники або слова інших частин мови, ужиті в ролі іменників (синтаксичні

іменники), та почасти дієслова, прикметники і прислівники, здатні мати при собі залежні компоненти з означальною семантикою. На цій підставі виокремлюємо конструкції з присубстантивними, придієслівними, приад'єктивними та приадвербіальними підрядними частинами. Вони утворені за моделями **(І м, с) + сполучне слово + ПЧ, (І м, с) + сполучник + ПЧ**, де (І м, с) – іменник морфологічний або синтаксичний, **Д + сполучник + ПЧ, Д + сполучне слово + ПЧ, Пр + сполучник + ПЧ, Пр + сполучне слово + ПЧ, Пс + сполучник + ПЧ**, де Д – дієслово, Пр – прикметник, Пс – прислівник. Опорні слова в таких реченнях лише передбачають можливість підрядної частини, але не вимагають її, тому підрядні частини є передбачуваними, але необов'язковими й нерегулярними, їхня поява зумовлена здебільшого комунікативною настановою конкретизувати, увиразнити поняття, позначене опорним словом, або розширити інформацію про нього за допомогою додаткових характеристик: ***Будинок, що*** *навпроти, обтікають високі* ***тіні*** *дня,* ***котрі*** *годину знакують в'язневі* (В. Стус); *Поспішайте* ***писати, щоб*** *і влад, і впопад* (Л. Костенко); *Тільки одну мить витримувала* ***безмовний, що*** *аж кричав, запит в материних очах, тоді відвернулась* (І. Маценко); *З молодої, з красивої душі ллється спів.* ***Повноголосо, розлого, аж*** *луна покотилася берегами…* (О. Гончар).

Складнопідрядні речення з **опосередкованими** підрядними представлені двома формально-граматичними різновидами – з опосередковано-прирченнєвими та опосередковано-прислівними підрядними. Речення першого різновиду вирізняються тим, що підрядна частина, підпорядковуючись посередниковіприреченнєвикові, водночас координує свою семантику з предикативним центром головної частини, тобто з усією головною частиною. Ці речення утворено за двома моделями: **[ПЦ + П] + сполучник + ПЧ; [ПЦ + П] + сполучне слово + ПЧ,** де ПЦ – предикативний центр, П – посередник. У ролі посередників найчастіше бувають приреченнєвики просторової, темпоральної, цільової, умовної семантики, виражені прислівниками, іменниками у формі непрямих відмінків із прийменниками, синтаксично нерозкладними словосполученнями: *Горпина взяла лопату з рук Семена й почала копати* ***осторонь, де*** *земля ще не була розворушена* (Ю. Яновський); ***Перед вечором, коли*** *спала спека, майдан-хан завирував, зашумів* (В. Малик); *Адже я приїхав* ***нарочито, щоб*** *попрощатися з тобою…* (Г. Тютюнник); ***За ослаблення росту, коли*** *однорічні прирости не перевищують 5–10 см, роблять легке омолоджування на дво-, трирічну деревину* (С. Власюк). У реченнях другого різновиду підрядна частина через посередництво слова, яке функціює в головній частині як прислівний поширювач валентного або невалентного характеру, може пов'язуватися з дієсловом або похідним від нього дієприслівником головної частини й увіходити в його валентні рамки чи з опорним іменником: ***Став поміж колонами, де*** *була тінь* (О. Гончар); *Щоправда, вже щось зводилося, напиналося з дощок та з саману, та зі* ***старої, що*** *вціліла від давніх будівель,* ***цегли…*** (І. Маценко). Такі речення побудовані за двома основними моделями: **[Д + П] + сполучне слово + ПЧ; [І (м, с) + П] + сполучне слово + ПЧ**. Значно рідше вони утворені за моделлю **[Д + П] + сполучник + ПЧ**.

Специфічні складнопідрядні речення витворені особливими різновидами підрядного зв'язку – прислівно-кореляційним та прирченнєво-кореляційним, які притаманні тільки цьому типу синтаксичних конструкцій. Інформаційні блоки, передавані предикативними частинами, в означених реченнях постають як різнорангові: спостерігаємо залучення інформації, передаваної підрядною частиною, у головну або, навпаки, інформації головної частини в підрядну. Залежна предикація оформлена через конструкцію займенниково-співвідносного типу або з використанням способу підрядного приєднання.

Конститутивною ознакою складнопідрядних **займенниково-співвідносних** речень, предикативні частини яких поєднані прислівно-кореляційним зв'язком, постає наявність анафоричних елементів у головній і підрядній або тільки в головній частині (підрядна частина в такому разі приєднана сполучником). Підрядна частина, підпорядковуючись займенниковому слову в головній, не просто поширює це слово, а заповнює його своєрідну лексичну неповнозначність, тобто прямо чи опосередковано (через порівняння або можливий наслідок) розкриває його зміст. Фактично така підрядна частина семантично і функційно ототожнена зі співвідносним займенниковим словом головної частини, а отже, вона ніби уміщена в це займенникове слово і фактично включена в головну частину, що дало змогу мовознавцям називати розглядані речення займенниково-ототожненими [10, с. 470–486; 11, с. 761–762], уміщувальними [11, с. 761–762]. За специфікою поєднання співвідносних слів зі сполучними засобами в підрядній частині ці речення розподілено на два різновиди: 1) симетричної структури, для яких характерна семантична однорідність співвідносних і сполучних слів, а також повне уподібнення семантики підрядної частини значенню опорного співвідносного слова, між опорним словом і підрядною частиною наявна безпосередня кореляція, оскільки зміст займенниково-співвідносного слова підрядна частина розкриває прямо, безпосередньо; 2) асиметричної (несиметричної) структури, у яких такої семантичної однорідності немає, між співвідносним словом і підрядною частиною можлива як безпосередня, так і опосередкована кореляція, оскільки зміст займенниково-співвідносного слова підрядна частина може розкривати через порівняння, уподібнення поєднуваних фактів або через прогнозований наслідок. Перші утворені за однією моделлю **СЗС + сполучне слово + ПЧ**, де СЗС – співвідносне займенникове слово: ***Хто*** *росяного ранку знайде незаплакану квітку,* ***той*** *буде дуже щасливий* (В. Симоненко); *Я житиму* ***доти, Допоки*** *горіти буде Долоні твоєї дотик* (Д. Павличко). Другі в головній частині можуть мати співвідносні слова, а в підрядній – асемантичні сполучники, або ж у головній частині наявне семантично нівельоване, формалізоване співвідносне слово *те*, а в підрядній можливі всі сполучні слова, крім *що*, та асемантичні сполучники: *А Володимир з вербовою палицею в руках уже заходить у нашумовану воду й* ***так*** *придивляється до крижин,* ***мов*** *щось вичитує з них* (М. Стельмах); *Думав уже не про*

втіху, а ***про те, як*** *знайти почесний для себе відступ і* ***як*** *поводитися з цим дивним дівчам надалі* (П. Загребельний); *Неправда* ***те, що*** *правда не горить, не потопає* (О. Шарварок). Такі речення побудовані за двома моделями – **СЗС + сполучник + ПЧ, СЗС + сполучне слово + ПЧ**.

Предикативні частини **приєднувальних** складнопідрядних речень поєднує приреченнєво-кореляційний зв'язок. До основних чинників, що вможливили потрактування складнопідрядних приєднувальних речень як окремого формально-граматичного типу, належать: 1) нетипове розташування сполучних засобів: вони містяться в предикативних частинах, які за змістом мали б бути головними, але сполучний засіб явно маркує їх як підрядні; 2) головні частини не мають жодних ознак, які б засвідчували необхідність підрядних частин, натомість підрядні частини обов'язково потребують головних, оскільки їхній зміст зрозумілий тільки на тлі головних частин; 3) сполучні слова втягують головні частини в структуру відношень, формованих у підрядних частинах: вони узагальнюють інформацію головних частин і переносять її в підрядні; 4) обсяг змісту, відтворюваного сполучними словами, тотожний усьому обсягові змісту головної частини; 5) підрядна частина не має синтаксичної позиції всередині головної, вона формується поза її межами та не подібна до жодного члена простого речення, від головної частини до неї запитання неможливе; 6) підрядна частина містить додаткову інформацію, певні зауваження щодо висловленого в головній, оцінку повідомленого в ній, наслідок, що випливає зі змісту головної частини.

Потрактування приєднувальних складнопідрядних речень як окремого формально-граматичного типу дало підстави зарахувати до них не тільки конструкції, що їх традиційна граматика називає супровідними (приєднувальними) складнопідрядними реченнями, а й конструкції з іншою семантикою, особливу структуру яких раніше не помічали й у зв'язку з цим розглядали їх серед складнопідрядних речень типової формальної структури. Зокрема це стосується деяких речень атрибутивної, темпоральної, просторової семантики, які вирізняє особливий спосіб оформлення залежної предикації – підрядне приєднання: *Спинивши таращанців, він зліз з коня і підійшов до Щорса,* ***який*** *тут же почав його обнімати* (О. Довженко); *Звернуло з полудня,* ***коли*** *розпочалася весільна учта* (В. Малик); *З такими думками зайшов він одного вечора на кухоль вина до дядька Фрола,* ***де*** *й побачив Аннет за прилавком* (Ірина Вільде). До цього формально-граматичного типу належать і складнопідрядні наслідкові речення. Приєднувальні складнопідрядні речення здебільшого утворені за моделлю **ГЧ + сполучне слово + ПЧ**, зрідка – за моделлю **ГЧ + сполучник + ПЧ.**

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, формально-граматична типологія складнопідрядних речень, здійснювана на засадничих принципах функційно-категорійної граматики, ураховує кілька критеріїв і постає як ієрархізована система типів, видів та різновидів. За особливостями організації інформації в означених реченнях та способами оформлення залежної предикації всі складнопідрядні речення розподілено на типові і специфічні. За різновидами формально-синтаксичного зв'язку між предикативними частинами типові складнопідрядні речення розпадаються на приреченнєві (із підпорядкуванням підрядної частини всій головній і сегментові головної частини), прислівні (валентно зумовлені і валентно не зумовлені) та опосередковані (опосередковано-приреченнєві й опосередковано-прислівні), специфічні – на займенниково-співвідносні, що репрезентовані симетричними та асиметричними конструкціями, і приєднувальні. Проведене дослідження відкриває перспективу вивчення ієрархії формально-граматичних типів інших складних речень.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові : [навч. посіб.] / С. П. Бевзенко. – К. : КДПІ, 1987. – 80 с.
2. Валгина Н. С. Сложноподчиненное предложение в современном русском языке : [учеб. пособие] / Н. С. Валгина. – М. : Московский полиграфический институт, 1971. – 83 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вузів] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Кротевич Є. В. Будова складнопідрядного речення : [стенограма лекції] / Є. В. Кротевич. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1951. – 31 с.
6. Крючков С. Е. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1977. – 192 с.
7. Латышева А. Н. Три стратегии построения сложноподчиненных предложений как реализация разных коммуникативных структур / А. Н. Латышева // Русский язык : исторические судьбы и современность : труды и материалы междунар. конгресса исследователей русского языка, 13–16 марта 2001 г., Москва / общ. ред. М. Л. Ремнёвой и А. А. Поликарпова. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 211–212.
8. Ломов А. М. К интерпретации русского сложноподчиненного предложения / А. М. Ломов, Р. Гусман Тирадо // Вестник Воронеж. гос. ун-та. – 2001. – № 1. – С. 101–118.
9. Поспєлов М. С. Складнопідрядне речення і основні особливості його будови / М. С. Поспєлов // Українська мова в школі. – 1953. – № 1. – С. 23–28.
10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

11. Современный русский язык : [учеб. для филол. спец. ун-тов] / [В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.] ; под ред. В. А. Белошапковой. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. школа, 1989. – 800 с.
12. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / Ф. Ф. Фортунатов. – Т. 1. – М. : Учпедгиз, 1956. – 450 с.
13. Христіанінова Р. Техніка оформлення залежної предикації в складнопідрядних реченнях / Раїса Христіанінова // Мовознавчий вісник : [зб. наук. пр. / МОН України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; Відп. ред. Г. І. Мартинова та ін.]. – Черкаси, 2008. – Вип. 7. – С. 248–256.
14. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
15. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові : [спецкурс для студентів філол. ф-тів] / І. Г. Чередниченко. – Чернівці : ЧДУ, 1959. – 134 с.
16. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підруч.] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Одержано редакцією 20.01.15
Прийнято до публікації 23.01.15

Р. А. Христианинова

Формально-грамматическая типология сложноподчиненных предложений

В статье сконцентрировано внимание на проблеме типологии сложноподчиненных предложений. Целью исследования является создание формально-грамматической типологии задекларированных предложений на базисных принципах функционально-категориальной грамматики. Теоретические обобщения сделаны на материале современного украинского языка. В статье предложен детальный анализ формально-грамматической организации сложноподчиненных предложений, выделены их типы, виды и разновидности с опорой на особенности организации информации в этих предложениях, способы оформления зависимой предикации и формально-синтаксическую связь между предикативными частями. Основная идея предложенного исследования состоит в том, что сложноподчиненные предложения представляют собой иерархическую систему формально-грамматических типов, видов и разновидностей. С точки зрения особенностей организации информации в рассматриваемых предложениях и способов оформления зависимой предикации все сложноподчиненные предложения разделены на типичные и специфические. По разновидностям формально-синтаксической связи между предикативными частями типичные сложноподчиненные предложения разделены на припредложенческие (с подчинением придаточной части всей главной и сегменту главной части), присловные (валентно обусловленные и валентно не обусловленные) и опосредствованные (опосредствованно-припредложенческие и опосредствованно-присловные), специфические – на местоименно-соотносительные, которые представлены симметричными и асимметричными конструкциями, и присоединительные.

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение, формально-грамматическая типология, типовые сложноподчиненные предложения, специфические сложноподчиненные предложения, присловная подчинительная связь, припредложенческая подчинительная связь, валентно обусловленная связь, валентно не обусловленная связь, присловно-кореллятивная подчинительная связь, припредложенчески-кореллятивная подчинительная связь, местоименно-соотносительные сложноподчиненные предложения, присоединительные сложноподчиненные предложения.*

R. O. Khrystianinova

The Formal-Grammatical Typology of Complex Sentences

The article focuses on the problem of typology of complex sentences. The aim of the research is to create the formal-grammatical typology of declared sentences on fundamental principles of the functionality-categorical grammar. The theoretical generalizations are made on the material of the modern Ukrainian language. The article presents a detailed analysis of the formal-grammar organization of complex sentences and singles out their types, kinds and varieties on the base of peculiarities of the information in these sentences, ways of formation of independent predication and formal-syntactic connection between predicative parts. The main idea of the proposed research is that complex sentences are the clearly hierarchic system of formal-grammatical types, kinds and varieties. All complex sentences are divided into typical and specific ones according to the features of the organization of information and ways of formation of independent predication in these sentences. According to the varieties of the formal-syntactic connection between predicative parts, typical complex sentences are divided into complex sentences with the subordinate by-sentence clause (with the subordination of subordinate clause to the whole principal part and to the segment of the principal part), by-word subordinated complex sentences (valency-related and not valency-related) and indirect (indirect-by-sentence and indirect-by-word), specific – into pronoun-correlative sentences, which are represented by symmetric and asymmetric structures, and conjoint sentences.

Key words: *complex sentence, formal-grammatical typology, typical complex sentences, specific complex sentences, by-word subordinate connection, valency-related subordinate connection, not valency-related subordinate connection, by-word- correlative subordinate connection, by-sentence-correlative subordinate connection, pronoun-correlative sentences, conjoint sentences.*

УДК 811.161’367

Л. І. Лонська

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ ХІАЗМУ (на матеріалі українських паремій)

У статті запропоновано розширену інтерпретацію поняття «хіазм». Розглядаючи його як трансформаційну синтаксичну одиницю, пов’язану зі змінами в порядку розташування членів синтаксичних конструкцій, автор окреслює його структурно-семантичні різновиди в межах складного речення, зокрема: 1) хіазм – складносурядне речення; 2) хіазм – складнопідрядне речення; 3) хіазм – безсполучникове речення; 4) хіазм – складне речення з різними видами зв’язку; аналізує семантико-синтаксичні відношення в межах кожного різновиду та описує морфологічні засоби вираження тих членів речення, у яких відбувається обмін синтаксичними функціями.

Ключові слова: *хіазм, синтаксична трансформація, трансформ, вихідна форма, синтаксична будова, структурні різновиди, семантико-синтаксичні відношення, синтаксична функція, член речення, синтаксична позиція.*

Постановка проблеми. Хіазм як лінгвістичний термін існує з XIX ст., проте як мовознавче явище, відоме під назвами *антиметабола, антиметалепсія, антиметатеза, комутація,* він існує ще з часів античності, коли був предметом такої науки, як риторика, складником якої є теорія фігур. У стилістиці художньої мови та суміжній їй риториці хіазм кваліфікують як фігуру мови (стилістичну риторичну фігуру). У зв’язку з цим Ю. М. Скребньов виводить хіазм із поняття паралелізму: «Паралелізм – фігура мови, що побудована завдяки тотожній синтаксичній будові двох або більше суміжних відрізків тексту», звідси «хіазм утворюється перехрещуванням зі зміною позицій повторних компонентів у двох суміжних текстах» [18, с. 591]. Таке саме поняття наявне в «Поетичному словнику» А. Квятковського: «Хіазм – стилістична фігура, що полягає в тому, що із двох речень (або словосполучень), побудованих на синтаксичному паралелізмі, друге речення побудоване на зворотній послідовності членів» [11, с. 325].

Один із дослідників систематизації й актуального членування стилістичних фігур В. І. Корольков зараховує хіазм до фігур зв’язності, зокрема до групи фігур об’єднання, які мовознавець називає «фігурами, що ґрунтуються на підсиленні подібності» [12, с. 228]. Класифікація фігур іншого філолога Ж. Дюбуа, представника льєзької групи, побудована на інших засадах, які спираються на конституїтивні дії, унаслідок чого вони утворюються: suppression (вилучення); adjonction (приєднання); suppression-adjonction (вилучення-приєднання) і permutation (перестановка). Хіазм учений зараховує до групи фігур, утворених унаслідок подвійної дії suppression-adjonction [10, с. 83]. Е. М. Береговська, досліджуючи семантико-функціональну суть хіазму, заперечує таке тлумачення й уважає доцільним зарахувати його до класу фігур, утворених способом перестановки [2, с. 229].

О. Грабовецька зазначає, що як «наслідок одночасного використання двох синтаксичних прийомів – інверсії та паралелізму» [8, с. 76] утворюється хіазм – унікальна фігура експресивного синтаксису, що, на думку Е. Береговської, «є одночасно й інтонаційно-ритмічною фігурою» [2, с. 237] і «якоюсь мірою категорією загальноестетичною, яка втілює вічне прагнення людини до гармонії, до симетрії» [там само, с. 236]. Здатність хіазму до посилення емфатичності поетичного тексту, різних семантичних та емоційних чинників, які відкриває ця структура, роблять хіазм вагомим об’єктом наукового зацікавлення.

І. Гальперін уважає хіазм, або зворотний паралелізм, різновидом анафази [6, с. 234], тобто однієї зі стадій непрямого поділу структур, під час якої близькі лексеми роз’єднуються до протилежних частин структури. Сам собою хіазм – найбільш іконічна фігура з усіх паралельних мовних структур [6, с. 109].

У літературознавчих виданнях хіазм витлумачено як фігуру, в основі назви якої лежить «перехрещування» мовних засобів, зовнішньо подібних до грецької літери χ (хі). Так, наприклад, у літературній енциклопедії подано таке визначення цього терміна: «*Хіазм* – [із грецької χίαδμός – хрестоподібні розміщення у вигляді грецької літери χ (хі)] – стилістична фігура антитетичного паралелізму: частини двох паралельних членів розташовуються в них у послідовності АВ=В’А’» [7, с. 275]. Подібне трактування подають і лінгвісти: «Хіазм – це розміщення у формі хреста, при якому елементи, що складають дві групи, розташовані у зворотному порядку, завдяки чому виникає думка про симетрію» [13, с. 722]. О. Селіванова визначає хіазм як «стилістичну структурно-

синтаксичну фігуру мовлення, що ґрунтується на перехрещенні, семантичній трансформації синтаксичних структур двох суміжних відрізків тексту» [17, с. 654]. Більшість учених трактують хіазм як стилістичну фігуру, проте його синтаксичну природу досліджено в сучасній українській лінгвістиці не достатньо, хоч особливості синтаксичної будови хіазму проаналізовано російським ученим Е. М. Береговською, яка вбачає в ньому «трансформаційну синтаксичну фігуру, що охоплює перестановку елементів за принципом дзеркальної симетрії; подвійний лексичний повтор з обміном синтаксичними функціями; зміну значення полісемантичного слова чи заміну одного зі слів вихідної форми його омонімом» [2, с. 229].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останнє десятиліття з'явилася низка праць, присвячена проблемам хіазму. Так, Н. В. Гуйванюк дослідила цю фігуру на рівні складного речення й тексту [9]; Н. Т. Бушеньов, проаналізувавши основи лінгвістичного аналізу хіазму, установив, що хіазм може виявлятися на рівні семантичних структур, а також існувати в тексті імпліцитно («прихований» хіазм): «Хіазм не може бути зведений лише до фігури мовлення» [4, с. 56]. Дж. Брек розглядає хіазматичні конструкції як чинники композиційного членування тексту та засоби «концентричного розгортання» сюжету [3]. Концепція Дж. Брека відображена в сучасних дослідженнях, автори яких висвітлюють хіазм як «центральний значеннєвий фокус», що «підкреслює головну ідею й тему, яку автор прагне передати читачам» [3, с. 43]. А. Б. Агапов звертає увагу на один із найважливіших принципів хіазму – інклюзію («ефект обрамлення»), що забезпечує смислову повноту та цілісність тексту, а також наголошує на фонічній функції хіазму як «факторі ритму» [1, с. 11]. Хіазм як принцип організації звукових структур досліджує Г. В. Векшин [5]. Предметом аналізу Г. О. Мухаметкалнієвої є структурна характеристика хіазматичних конструкцій у різноструктурних мовах [15]. Структурні різновиди хіазму в художньо-публіцистичному тексті дослідила й автор статті (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») [14, с. 304–305]. Тому проблема вивчення хіазму як синтаксичної одиниці є **актуальною** й потребує глибокого вивчення.

На матеріалі українських паремій таке дослідження здійснено вперше. Хіазм у прислів'ях завжди відображає індивідуальну свідомість на відміну від самих паремій, що є формою відображення колективної свідомості. Тому, незважаючи на виокремлені структурні межі, кількість логіко-тематичних груп та моделей хіазматичних структур досить велика.

Мета роботи полягає в окресленні основних типів реченнєвих структур, які утворюють трансформаційні моделі хіазмів, та в простеженні синтаксичних механізмів перетворення звичайного речення на фігуру експресивного синтаксису з відчутною естетичною модальністю.

Виклад основного матеріалу. Наша інтерпретація структурно-семантичних особливостей хіазматичних конструкцій передбачає такі її конкретно-текстові різновиди: 1) хіазм – складносурядне речення; 2) хіазм – складнопідрядне речення; 3) хіазм – безсполучникове речення; 4) хіазм – складні речення з різними видами зв'язку.

1. Хіазм – складносурядне речення. На рівні цього різновиду речення хіазм представлений структурами з такими семантико-синтаксичними відношеннями:

1) відношення зіставлення, напр.: *Не* ***місце чоловіка*** *прикрашує, а* ***чоловік місце*** (7, с. 26); ***Корита*** *не ходять* ***до свиней****, а* ***свині*** [ходять] ***до корит*** (6, с. 223); *Не* ***сіно*** *йде* ***до кози****, а* ***коза*** *[йде]* ***до сіна*** (9, с. 170);

2) відношення послідовності, напр.: ***Вовк л****овить, ловить, а потім і* ***вовка*** *вловлять* (3, с. 199), коли підмет трансформується в додаток при еліпсисі одного з членів речення в кожній предикативній частині;

3) відношення протиставлення, напр.: ***Із свині чоловік*** *нігди не буде, але з* ***чоловіка свиня*** *ся може стати* (3, с. 172); *З* ***білого легко чорне*** *зробити, але* ***з чорного біле*** *–* ***тяжко*** (5, с. 239); *Не ходять* ***ясла до коней****, але* ***коні*** [ходять] ***до ясел*** (3, с. 164);

4) відношення умови, напр.: *Не йдуть* ***ясла до корови,*** *а* ***корова до ясел*** *мусить іти* (8, с. 50); *Давай* ***нивці****, то й* ***нивка*** *дасть* (5, с. 19);

5) розділові відношення: *Чи* ***ніс*** *[є]* ***для табаки****, чи* ***табака*** *[є]* ***для носа****?* (9, с. 237).

Хіазм у складносурядному реченні виникає внаслідок трансформації таких членів речення:

1) додатка у формі безприйменникового та прийменникового родового відмінка й підмета у формі називного відмінка, виражених займенниками, напр.: *Гуляй Семене,* ***я до тебе, а ти до мене*** (2, с. 46); *Давай дружити: то* ***я до тебе****, то* ***ти мене до себе*** (5, с. 305; 2, с. 24) та іменниками: *Не* ***дім господаря*** *красить, а* ***господар*** [красить] ***дім*** (3, с. 128) чи іншими субстантивами: ***Багатий*** *ходить* ***до бідного*** *літом, а* ***бідний*** [ходить] ***до багатого*** *взимі* (1, с. 40). Підмет у формі називного відмінка трансформувався в додаток у формі прийменникового чи безприйменникового родового відмінка, а

додаток, виражений прийменниково-відмінковою чи відмінковою формою родового відмінка, заповнив позицію підмета. В останніх двох реченнях еліпсований присудок у другій предикативній частині;

2) додатка у формі знахідного відмінка та підмета, напр.: *Не* ***ім'я*** *украшає* ***чоловіка****, а* ***чоловік*** [украшає] ***ім'я*** (9, с. 204); *Не* ***місце*** *красить* ***чоловіка****, а* ***чоловік*** [красить] ***місце*** (5, с. 43); *Пошануй* [ти] ***худобу*** *раз, а* ***вона тебе*** *десять раз* (5, с. 15);

3) додатка у формі давального відмінка з еліпсованим присудком та підмета: у таких структурах присудок еліпсований в обох частинах складносурядного речення: *Не* ***копиту*** [потрібна] ***кобила****, а* ***копито*** [потрібне] ***кобилі*** (3, с. 167);

4) додатка у формі давального відмінка з еліпсованим підметом, який есплікується в другій предикативній частині у функції додатка: *Дай* [ти] ***землі****, то і* ***земля тобі*** *дасть* (8, с. 5); ***Роботі*** [ти] *як не сядеш на шию, то* ***вона тобі*** *сяде* (5, с. 47);

5) підмета й обставинного поширювача, вираженого прийменниково-відмінковою формою родового відмінка, напр.: *Не прийшла* ***гора до Магомета****, а прийшов* ***Магомет до гори*** (3, с. 48); ***Кінь*** *іде* ***до жолоба****, а не* ***жолоб*** [йде] ***до коня*** (3, с. 164);

6) підмета й присудка: *Не* ***звання дає знання****, а* ***знання дають звання*** (5, с. 55); *Не* ***кобила*** [є] ***для сіна****, а* ***сіно*** [є] ***для кобили*** (3, с. 167); ***Скарб не друг, а друг – скарб*** (3, с. 234). У двох останніх прикладах відбувається обмін функціями між підметом і компонентами еліпсованого присудка;

7) додатків у різних відмінкових формах: у формі орудного відмінка й прийменникового знахідного відмінка, у таких реченнях еліпсований головний член виражений інфінітивом, напр.: *Чи* ***головою*** [ударити] ***об камінь****, чи* ***каменем*** [ударити] ***у голову****, то все одно* (3, с. 148; 9, с. 227); *Чи* ***совою*** [вдарити] ***об пень****, чи* ***пнем*** [ударити] ***об сову*** (3, с. 222).

2. Хіазм – складнопідрядне речення.

Хіазм виникає в таких типах складнопідрядних речень:

1) у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури займенниково-співвідносних: а) із предметним значенням, де трансформації зазнає підмет: ***Хто землі*** *дає,* ***тому*** *і* ***земля*** *дає* (5, с. 28); б) зі значенням способу дії: *Як* ***дід до баби****, так і* ***баба до діда*** (9, с. 151); *Як* ***ми до людей****, так і* ***люди до нас*** (3, с. 121), цим структурам властиві кореляти *«так – як»*;

2) у підрядних обставинних реченнях: а) порівняльних: *Охотніше* ***один батько*** *вигодує* ***десять дітей****, ніж* ***десятеро дітей*** [вигодують] ***одного батька*** (5, с. 220); б) причинових: *Про то* ***пес*** *махає* ***хвостом****, що* ***хвіст*** *не може махати* ***псом*** (3, с. 190), де трансформації зазнає підмет; у реченні *Не кпи собі,* ***пане, з Івана****, бо* ***Іван*** *буде кпити* ***з пана*** (2, с. 231) обмінюються функціями звертання та іменник у ролі додатка, а також типово – додаток із підметом. Така конструкція, за визначенням Е. М. Береговської, є ускладненою; в) умови: ***Роботі*** *як не сядеш на шию, то* ***вона тобі*** *сяде* (3, с. 231).

Хіазм у структурі складнопідрядного речення може досягатися внаслідок обміну синтаксичних функцій:

1) додатка й обставинного поширювача, напр.: *Не пхай* ***носа до крилоса****, бо* ***в крилосі*** *б'ють* ***по носі*** (9, с. 236);

2) підмета й додатка, напр.: ***Хто*** [є] *проти* ***Бога****, то і* ***Бог*** [є] *проти* ***нього*** (7, с. 7; 6, с. 42); ***Хто*** [є] ***з Богом****,* ***Бог*** [є] ***з ним*** (7, с. 7).

3. Хіазм – безсполучникове речення. Хіазматичні безсполучникові структури є: 1) реченнями з однотипними частинами; 2) реченнями з різнотипними частинами; 3) реченнями з однотипними й різнотипними частинами.

До речень із однотипними частинами належать: а) конструкції зі значенням послідовності: *Ловив* ***вовк****, зловлять і* ***вовка*** (3, с. 199); *Носив* ***вовк барана****, понесли і* ***барани вовка*** (3, с. 199); б) конструкції із зіставними відношеннями: *Весною* ***відро води – ложка болота****, восени* ***ложка води*** *–* ***відро болота*** (3, с. 165).

До речень із різнотипними частинами належать: а) речення умови, напр.: *Пошануй* [ти] ***одежину*** *раз,* ***вона тебе*** *десять раз* (4, с. 76); ***Піп*** *людей хова – сховають і* ***попа*** (7, с. 103).

Серед речень із однотипними і різнотипними частинами виокремлено конструкції: а) зі з'ясувальними та розділовими семантико-синтаксичними відношеннями: *Давай дружити: то* ***я до тебе****, то* ***ти мене*** *до себе* (4, с. 86); б) з умовно-зіставними відношеннями: *Є* ***хліб – солі*** *нема, є* ***сіль*** *–* ***хліба*** *нема* (4, с. 78), де хіазм виникає через обмін синтаксичних функцій між підметом та об'єктним поширювачем. У реченні ***Хвіст*** *витягне –* ***ніс*** *угрузне,* ***ніс*** *витягне –* ***хвіст*** *угруз* (5, с. 156; 9, с. 278) хіазму досягнуто через інверсійний порядок підметів у першій і другій предикативній частині. Варто звернути увагу на те, що в таких конструкціях використовують заперечні компоненти для підсилення антитези: *Іди* ***хутко*** *– біду доженеш, іди* ***помалу*** *– біда дожене* (1, с. 46).

Народним прислів'ям та приказкам, як і іншим пареміографічним творам, властиві усномовні скорочення, ясність, гострота несподіваності, тому для значної кількості хіазмів властивою є саме безсполучникова реченнєва структура.

У безсполучникових реченнях хіазм виникає найчастіше внаслідок синтаксичної трансформації:

1) додатка й підмета: *Навесні* ***корець дощу ложку болота*** *дає, восени* ***ложка дощу*** *–* ***корець болота*** (7, с. 103);

2) підмета й присудка: ***Один*** *за всіх – всі* ***за одного*** (5, с. 6).

У побудові хіазму в безсполучниковому реченні спостережено тенденцію до трансформації синтаксичних функцій еліптичного присудка, рідше – підмета з обставиною та безпосередньо між головними членами.

4. Хіазм – складні речення з різними видами зв'язку. Найбільш представлено явище хіазму в складних реченнях із різними видами синтаксичного зв'язку: підрядним, сурядним та безсполучниковим.

Досліджуваний матеріал виявив такі хіазматичні структури:

1) зі сполучниковим сурядним із зіставними семантико-синтаксичними відношеннями та підрядним зв'язком: а) із підрядним присубстантивно-означальним, напр.: *Не той робак, що* ***ми їмо****, а то робак, що* ***нас їсть*** (3, с. 226); б) підрядним умови, напр.: *Як* ***є пліт****, то* ***нема воріт****, а як* ***є ворота****, то* ***немає плота*** (8, с. 46; 3, с. 146); в) підрядним мети, напр.: *Чоловік* ***живе*** *не для того, щоб* ***їсти****, а* ***їсть*** *для того, щоб* ***жити*** (4, с. 164); г) підрядним допустовим з еліпсованим головним членом: *Хоть* [кинь] ***каменем у сову****, а хоть* ***совою*** [кинь] ***у камінь****, то все-таки* ***сові*** *біда* (3, с. 222).

2) із безсполучниковим зв'язком з однотипними частинами з єднальними відношеннями та сполучниковим підрядним зв'язком з підрядним компаративним, напр.: *Краще* ***просити****, ніж красти; краще зробити, ніж* ***просити*** (5, с. 40), де хіазм виникає внаслідок переміщення головного члена речення з головної частини до підрядної, та підрядним займенниково-співвідносним зі значенням способу дії, напр.: ***Ти*** *не вмієш так,* ***як я*** *– так,* ***як ти****, не вмію* ***я*** (4, с. 47);

3) із безсполучниковим зв'язком з різнотипними частинами з умовними семантико-синтаксичними відношеннями та сполучниковим сурядним зв'язком із зіставними семантико-синтаксичними відношеннями, де хіазм виникає внаслідок зміни порядку головного члена предикативної частини, напр.: ***Лаятимуть*** *– то* ***не битимуть****, а як* ***битимуть****, то* ***не лаятимуть*** (8, с. 57).

У складних реченнях із різними видами сполучникового (сурядного й підрядного) зв'язку хіазматичних перетворень зазнають головні члени речення – дієслова, форми яких трансформуються в головній і підрядній з'ясувальній частині, напр.: ***Не говори****, що* ***знаєш,*** *але* ***знай****, що* ***говориш*** (5, с. 73); *Не завжди говори, що* ***знаєш****, а завжди* ***знай****, що говориш* (9, с. 288), де спостережено перехід однієї лексеми в різних граматичних формах дієслова (наказовий спосіб – у головній частині та дійсний спосіб теперішнього часу – у підрядній); *Мудрий не все* ***каже****, що* ***знає****, а дурень не все* ***знає****, що* ***каже*** (5, с. 60), де хіазм досягається через лексичний обмін головних членів головної та підрядної предикативних частин в одній граматичній формі.

Зафіксовано хіазми зі структурою складних речень із різними видами зв'язку прихованого типу, як-от: ***Молодець*** [є тоді, якщо йде] *проти* ***овець****, а* [якщо йде] *проти* ***молодця*** [то] *і сам, як* ***вівця*** (4, с. 105; 5, с. 131), де підрядна частина умови є еліпсованою.

Хіазм у складному реченні з різними видами зв'язку можна досягнути не лише через трансформацію членів речення, а й завдяки зміні розташування головної та підрядної частин: *Або ви, кумо,* ***їжте борщ, а я буду м'ясо****, а ні, то* ***я буду м'ясо, а ви борщ*** (8, с. 78); *Хоч* ***ти іди в ліс по дрова, а я буду вдома, хоч я буду вдома, а ти йди в ліс по дрова*** (4, с. 79).

Обмін між частинами складного речення часто відбувається на протиставленні присудків: *Як був парубком, то* ***я говорив****, а* ***вона слухала****, а тепер* ***вона говорить****, а* ***я слухаю*** (4, с. 131).

Висновки. Отже, хіазм як трансформаційна синтаксична одиниця становить структурну основу українських паремій, живить мовлення й надає йому додаткової естетичної цінності, має широкий спектр вираження в межах складного речення. В основі хіазму лежить обмін синтаксичних позицій між окремими членами речення та компонентами кількох предикативних частин. Явище хіазму не можна обмежити лише синтаксично, це складна взаємозалежність елементів різних мовних рівнів. Тому вважати хіазм лише стилістичною фігурою не зовсім логічно: доречно вважати його конвергенцією, трансформацією, що поєднує в собі синтаксичний паралелізм, перестановку за принципом дзеркальної симетрії, лексичний повтор і антитезу.

Перспективу подальших досліджень може становити лінгвістична суть хіазму в різних видах книжних стилів: наукових текстах, офіційних документах, газетних заголовках, культових текстах тощо.

Список використаної літератури

1. Агапов А. Б. В поисках существенных дефиниций молитвословного стиха / Свящ. Алексий Агапов // Вестник ПСТГУШ : Филология. – 2010. – Вып. 2 (20). – С. 7–24.
2. Береговская Э. М. К теории фигур : Семантико-функциональная характеристика хиазма / Э. М. Береговская // Известия Академии наук СССР. – Серия литературы и языка. – Т. 43. – № 3. – 1984. – С. 227–237.
3. Брек Дж. Хиазм в Священном Писании / Протоиерей Джон Брек [пер. с анг. Елена Майданович]. – М. : Общедоступный Православный Ун-т, основанный протоиереем Александром Менем, 2006. – 350 с.
4. Бушенев Н. Т. К разработке основ лингвистического анализа хиазма / Н. Т. Бушенев // Вестн. Череповец. гос. ун-та. – Череповец, 2008. – № 2 . – С. 54–58.
5. Векшин Г. В. Метафония в звуковом повторе (к поэтической морфологии слова) / Г. В. Векшин // Новое литературное обозрение : теория и история литературы. – СПБ. : Европейский университет, 2008. – № 2 (90). – С. 229–250.
6. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского язика / И. Р. Гальперин. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 460 с.
7. Гаспаров М. Л. Хиазм / М. Л. Гаспаров // Краткая лит. энциклопедия. – М., 1975. – Т. 8. – С. 275.
8. Грабовецька О. С. Епітетна конструкція у художньому перекладі (на матеріалі української та англійської мов) : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / О. С. Грабовецька. – Львів, 2003. – 200 с.
9. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
10. Дюбуа Ж. Общая риторика / Ж. Добюа, Ф. Эделин, Ж.-М. Клинкенберг [перевод с фр.]. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
11. Квятковский А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 376 с.
12. Корольков В. И. К теории фигур / В. И. Корольков // Научные труды Московского пединститута иностранных языков им. М. Тореза. – М., 1974. – Вып. 83. – С. 76–84.
13. Літературознавчий словник-довідник. – К, 1997. – С. 722.
14. Лонська Л. І. Хіазм як одиниця експресивного синтаксису (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») / Л. І. Лонська // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : матеріали Міжнар. наук. читань … / відп. за вип. : О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 304–305.
15. Мухаметкалниева Г. О. Структурная характеристика хиазматических конструкций в разноструктурных языках / Г. О. Мухаметкалиева // Вестник Новосибирского государственного педадогического университета. – 2013. – № 4. – С. 124–129.
16. Норман Б. Ю. Хиазм в структуре славянской фразы : Предпосылки, функции и следствия / Б. Ю. Норман // Stavisticnarev. – Ljubljana, 2001. – L 49, st. 4. – С. 247–261.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
18. Скребнев Ю. М. Фигуры речи / Ю. М. Скребнев // Русский язык: Энциклопедия. – М. : Большая российская энцеклопедия; Дрофа, 1997. – С. 591.

Список використаних джерел

1. Народ скаже – так зав'яже. – К. : Веселка, 1971. – 230 с.
2. Прислів'я та приказки : Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.
3. Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського [упоряд. М. М. Позяк; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
4. Прислів'я та приказки / [упоряд., передмова М. Дмитренка]. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 312 с.
5. Українські народні прислів'я та приказки – Х. : МОСТ – Торнадо, 2002. – 320 с.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклав М. Номис / [упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
7. Українські прислів'я і приказки / [упорядник Т. М. Панасенко]. – Х. : ТОВ «Бібколектор», 2012. – 351 с.
8. Українські прислів'я та приказки – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 96 с.
9. Українські прислів'я та приказки : Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упор. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.

Одержано редакцією 26.01.15
Прийнято до публікації 02.02.15

Л. И. Лонская

Структурно-семантические разновидности хиазма
(на материале украинских паремий)

В статье предложена расширенная интерпретация понятия «хиазм». Рассматривая его как трансформационную синтаксическую единицу, связанную с изменениями в порядке размещения членов синтаксических конструкций, автор выделяет его структурно-семантические разновидности в пределах сложного предложения, в частности: 1) хиазм – сложносочиненное предложение; 2) хиазм – сложноподчиненное предложение; 3) хиазм – бессоюзное предложение; 4) хиазм – сложное предложение с различными видами связи, анализирует семантико-синтаксические отношения в пределах каждого вида и описывает морфологические средства выражения тех членов предложения, в которых происходит обмен синтаксическими функциями.

Ключевые слова: *хиазм, синтаксическая трансформация, трансформ, исходная форма, синтаксическая структура, структурные типы, семантико-синтаксические отношения, синтаксическая функция, член предложения, синтаксическая позиция.*

L. I. Lonska

Ctructural and semantic types of chiasmus
(based on Ukrainian proverbs)

The article gives a broad interpretation of the notion «Chiasmus». The author of the article considers chiasmus to be a transformational syntactic unit connected with the changes of syntactic constructions arrangement. The author also examines structural and semantic types of chiasmus expressed by a complex sentence. The types are the following:

1) chiasmus as a compound sentence; 2) chiasmus as a complex sentence; 3) chiasmus as an asyndetic sentence; 4) chiasmus as a complex sentence with different kinds of coordination and subordination. The article analyzes semantic and syntactic peculiarities of every type; it also describes morphological means of expression of those sentence members in which the change of syntactic functions takes place.

The author of the article reveals the tendency to transformation of syntactic functions of elliptical predicate, sometimes transformation of subject and adverbial modifier.

Chiasmus of a complex sentence with different kinds of subordination/ coordination can be created not only due to transformation of sentence members, but also due to the change in the arrangement of the principal subordinate clauses.

Key words: *chiasmus, syntactic transformation, a transform, initial form, syntactic structure, structural types, semantic and syntactic relations, syntactic function, a sentence member, syntactic position.*

УДК 811.161.2’366.5

Н. В. Лахно

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИХ ПРИДІЄСЛІВНИХ АКТАНТІВ

У статті окреслено сутність поняття ‘актантний розподіл семантики’, проаналізовано функції придієслівних іменних актантів, зумовлені характерними особливостями дієслівної семантики. Визначено, що актантні характеристики адресують експліцитні та імпліцитні семи дієслова. Зокрема, розглянуто генеративну, акумулятивну і гібридну функції, що належать до групи підмета й додатка. З’ясовано зміст цих термінів, установлено основні критерії визначення актантних характеристик та компоненти дієслівної семантики, якими вони зумовлені. Акцентовано на здатності дієслівних афіксів спрямовувати функціональну характеристику актантів у бік суб’єкта або об’єкта та визначати її. Підкреслено, що функціональний статус актантів зумовлений лексичною, акціональною та словотвірною семантикою. Проілюстровано перерозподіл актантних функцій унаслідок семантичних процесів. Звернено увагу на те, що між синтаксичним і функціональним статусом придієслівних актантів немає взаємної однозначної відповідності.

Ключові слова: *актантний розподіл семантики, генеративна функція, акумулятивна функція, гібридна функція, актанти-поширювачі, сема.*

Постановка проблеми. Незважаючи на значні досягнення у вивченні семантики дієслова у функціональному аспекті, донині українське мовознавство стояло осторонь досліджень, побудованих на семасіологічній основі, з урахуванням семної і семемної комбінаторики в межах

імпліцитної морфології. Найбільше зацікавлення в цій сфері становить категорія актантного розподілу семантики дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти аналізованої проблеми досліджені переважно на матеріалі російської мови. О. М. Соколов, запропонувавши термін ‘актантний розподіл семантики дієслова’, окреслив можливі напрями розгляду цього питання [7; 8]. Його ідеї розвинуті в роботах О. В. Петрова (зворотна семантика віддієслівних імен) [5], М. В. Кузнєцової (функціональні особливості придієслівних актантів, актантний розподіл семантики в лексикографічному аспекті) [2; 3], С. В. Лазарєва (особливості актантного розподілу семантики префіксальних дієслів) [4], Л. О. Іванової, Т. Д. Сергєєвої (семантичний аналіз парадигм придієслівних актантів) [6] та ін. В україністиці цьому питанню присвячено деякі праці С. О. Соколової [9; 10].

У контексті сказаного констатуємо, що на сучасному етапі розвитку мовознавства постала необхідність комплексного аналізу функціонально-семантичної категорії актантного розподілу семантики.

Мета статті – зробити теоретичний огляд питань, пов’язаних із вивченням цієї категорії: з’ясувати сутність поняття ‘функція актанта’, схарактеризувати основні актантні функції, установити зв’язки між категорійними семами дієслова і функціями придієслівних актантів, оскільки ці функції залежать від змісту та комбінаторики сем і спрогнозовані ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актантний розподіл семантики кваліфікують як вибіркове спрямування дієслівних сем у бік характеристики актантів, що посідають у складі висловлювання певні синтаксичні позиції, насамперед підмета та присудка, і набувають деяких функціональних характеристик.

Функції придієслівних актантів залежать від семантики дієслова, яка формує уявлення мовця про імена, що в конкретних синтаксичних позиціях можуть називати джерело дії або ознаки (генеративний актант), об’єкт, який відчуває на собі дію суб’єкта і набуває внаслідок зовнішніх або внутрішніх перетворень нових ознак або властивостей (акумулятивний актант), поєднувати ці ознаки (генеративно-акумулятивний актант), уточнювати сутність акумулятивної ознаки / дії в часовому або в локативному вимірі (актанти-поширювачі). На цій підставі виокремлюють чотири функції придієслівних актантів: генеративну, акумулятивну, гібридну та пояснювальну [7, с. 154].

Генеративну й акумулятивну функції вважають основними, оскільки вони відображають уявлення про «носія дієслівної ознаки або дії» [8, с. 3]. Функції придієслівних актантів прогнозує переважно лексична, акціональна та словотвірна семантика.

Генеративну функцію виконують актанти, що здатні бути джерелом зовнішньої процесної ознаки або дії.

Актантну адресованість дієслівної семантики в бік генеративних актантів (актант $А_1$) можна передати системою описових формулювань:

1) актант $А_1$ виконує (виконав) дію: ***корабель*** *пливе,* ***дівчинка*** *біжить;*

2) актант $А_1$ впливає на актант $А_2$: ***хлопчик*** *розбив склянку;*

3) актант $А_1$ виявляє (генерує) ознаку, що слугує його характерною, постійною потенційною ознакою (таку функцію зумовлюють зворотні дієслова з активно-безоб’єктним значенням): ***кінь*** *брикається,* ***кури*** *гребуться,* ***хлопчик*** *б’ється;*

4) актант $А_1$ виявляє (генерує) ознаку, яка є результатом виконаної над ним дії (адресують зворотні дієслова на позначення внутрішнього стану людини, переживань): ***мама*** *сердиться, батько* ***дивується*** *його поведінці;*

5) актант $А_1$ виявляє (генерує) ознаку, що є особливістю нашого сприйняття: ***парус*** *біліє,* ***земля*** *чорніє,* ***сонце*** *яскравіє;*

6) внутрішня активність суб’єкта зумовлює те, що актант$_1$ постає джерелом ознаки, властивості: *Мені подобається це* ***місто***.

Отже, генеративний актант може діяти, впливати на інший предмет, виявляти ознаку або наділяти ознакою предмет.

Функції актантів зумовлені компонентами дієслівної семантики. У неперехідних дієсловах генеративна функція актантів корелює із семами неграничності, нерезультативності та семами, що описують характер виконання дії, тобто передають обставинні характеристики процесу: часові (початок дії, часові обмеження дії), просторові, інтенсивність дії та активність, послабленість, переривчастість, фазовість, миттєвість. Генеративність пов’язана передусім з особливостями перебігу та здійснення дії, відображає зовнішній бік події й орієнтована на обставинну характеристику.

Семантика перехідних дієслів багатоаспектна: лексеми описують як перебіг дії, так і її спрямованість на досягнення результату. Конструктивні або деструктивні зміни об’єкта спричинені

саме фізичною активністю суб'єкта. Отже, семантика таких дієслів орієнтована на характеристику як суб'єкта, так й об'єкта, напр.: ***Хлопець*** *зрубав* ***дерево***.

Унаслідок семантичних процесів можлива поляризація нерезультативних і результативних лексико-семантичних варіантів дієслів, що зумовлює перерозподіл актантних функцій. Наприклад, у семантичній структурі дієслів на *-нути* спостерігаємо нерезультативні та результативні значення, напр.: ***Хлопець*** (генеративна функція актанта) *рвонув* (нерезультативна дія) *з місця* – ***партизани*** (генеративна функція актанта) *рвонули* (результативна дія) *будівлю* (акумулятивна функція актанта) ***штабу***.

Дієслівні афікси також здатні визначати функціональну характеристику актантів, адресуючи її в бік суб'єктної або об'єктної групи. Мова йде насамперед про дієслова доконаного виду, у яких функції актантів залежать від фазової характеристики (описують роди дієслівної дії). Із генеративною функцією корелюють нерезультативні дієслівні афікси (префікси і суфікси), орієнтовані на характеристику суб'єкта – виконавця дії. Це префікси зі значенням початку дії: ***по-, за-*** (*закричати, попливти, захазяйнувати*) та обмеження дії в часі: ***про-, по-, пере-, з-*** (*побігати, поговорити, просидіти, перечекати, злетів (час*), однократного вияву дії: ***з-, про-*** (*злавірувати, проговорити (щось*) та суфікси ***-ірува- (-ирува-)*** (*солірувати, маршірувати*), ***-ствува-*** (*акторствувати*), ***-ича-*** (*делікатничати, ліберальничати),* ***-ка-*** (*ойкати*) та ін. Афікси акцентують увагу на розподілі дії в часі (називають момент активності, початок / закінчення дії) або на особливостях її перебігу (інтенсивність, послаблення і т. ін.).

Семантична інформація таких дієслів переважно відповідає актантові-підмету, тобто афікси є аргументами, що зумовлюють генеративну функцію підметів, на відміну від російської мови, у якій суб'єктно-об'єктна структура розчленованого типу має два різновиди: з генеративним підметом і акумулятивним об'єктом та акумулятивним підметом із генеративним об'єктом-додатком (*Рабочие строят дом – дом строится робочими*), оскільки в російській мові постфіксація є одним з основних засобів вираження граматичного значення пасивного стану. В українській мові основним пасивним корелятом активних перехідних дієслів постає «предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують як аналітичне синтаксичне дієслово зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії» [1, с. 185], та предикативні форми на *-но, -то*, що передають значення результативного стану об'єкта внаслідок виконаної над ним дії, не пов'язаної з імпліцитним носієм.

Акумулятивна функція відображає властивість актанта набувати в процесі дії нових якісних ознак під впливом власної активності або зовнішніх та внутрішніх чинників, які не залежать від нього.

Названу функцію зумовлює така сукупність синтагматичних умов:

1) актант A_1 виконує (виконав) дію – актант A_2 набув ознаки (нової якості, властивості), актант A_2 відчуває перетворювальну дію з боку актанта A_1 – акумулятивна функція A_2: *Сонце висушило* ***ґрунт****, цвях пробив* ***дошку****;*

2) актант A_1 виконує дію – актант A_2 акумулює дію, тобто відчуває її на собі (акумулятивна функція актанта A_2): *Поїзд потягнув* ***вагони****, батько покарав* ***сина****;*

3) актант A_1 набуває нової ознаки або властивості під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників: *З роками* ***він*** *зістарився;* ***губи*** *посиніли від холоду* – акумулятивна функція актанта $A_{1;}$.

4) актант A_1 є суб'єктом, який вбирає інформацію ззовні: ***дитина*** *вбирає з раннього дитинства інформацію* – акумулятивна функція актанта A_1.

Акумулятивну функцію можуть виконувати актанти в різних синтаксичних позиціях (як підмета – 1, 2 описові формули, так і додатка – 3, 4).

Акумулятивна характеристика актанта, подібно до генеративної, переважно зумовлена акціонально-видовою та фазовою семантикою дієслова, наявністю сем 'граничність' і 'спрямованість на результат'. Акумулятивний актант пасивний, він зазнає впливу (*проколоти* ***тканину***) або мимоволі набуває ознаки (***дівчина*** *червоніє від сорому*). Якщо активність суб'єкта підвищена, акумулятивна функція взаємодіє з генеративною (***ганчірка*** *добре вбирає вологу*) – гібридна функція актанта 'суб'єкт'. У разі варіативних змін граничних значень дієслів недоконаного виду на негранічні акумулятивна функція актантів змінюється на генеративну. Цю властивість виявляють дієслова на *-іти* та зворотні дієслова. Порівняйте: ***Небо*** *поступово чорніло – Над головою чорніли* ***хмари****; ламаються* ***гілки*** *– Не ламайся* (**дівчино**)*, я не люблю проханих* (І. Цюпа).

З акумулятивною функцією переважно пов'язані похідні з результативними префіксами ***до-, пере-, на-, з-, в-, о-, по-, при-, роз-, ви-*** (*добудувати* ***будинок***, *перебоятися, розбудити* ***сина****, написати* ***твір****, злагідніти, врятувати* ***бійця****, ожиріти, побороніти* ***поле****, примирити* ***супротивників****, вишикувати* ***солдат***) та суфіксами ***-фікува-*** (*газифікувати, звукофікувати*), ***-изува-*** (*вітамінізувати, госпіталізувати*), ***-а-*** (*слабшати, добрішати*), ***-і-*** (у похідних, утворених від

іменникових основ: *жаліти, дубіти*), ***-и-*** (у похідних, утворених від прикметникових основ: *білити, веселити*). Саме ці афіксальні значення «аргументують» пасивну функцію підмета або додатка. Деякі результативні префікси можуть точно вказувати на характер змін предмета [8, с. 8]. Наприклад, префікс ***про-*** має значення «отримати отвір унаслідок дії» (*пробити* ***дошку***), а префікс ***роз-*** характеризує розчленованість предмета (*розбити* ***глечик***).

Отже, можна стверджувати, що акумулятивну та генеративну функції визначає насамперед акціонально-видова та фазова семантика. У реченнях *Біліє* ***хмарка*** та ***Обличчя*** *біліє від холоду* актан-підмет виконує різну функцію: генеративну в першому реченні й акумулятивну в другому. Генеративна функція актанта зумовлена негранічною семантикою дієслова, актант мислиться як певна субстанція, що може активно виявляти ознаку, і це є її властивістю. Акумулятивна функція підмета в другому реченні прямо залежить від граничної семантики дієслова недоконаного виду, спрямованості дії на досягнення результату.

Гібридну (генеративно-акумулятивну) функцію виявляє актант, зазвичай підмет, у якому зосереджені одночасно генеративні та акумулятивні ознаки, хоч подекуди генеративно-акумулятивна функція може бути орієнтована й на об'єкт, напр.: ***Йому*** *пригадалися ті жахливі події.* Якщо ознака акумулятивності зникає, дієслово адресує придієслівному актантові генеративну функцію, пор.: *Дівчина* ***заспокоїлася*** *– дівчина* ***гнівається***. У першому реченні значення дієслова результативне, воно зумовлює нову якісну ознаку актанта (новий психологічний стан), тому актант виконує гібридну функцію. Дієслово *гніватися* в другому реченні негранічне, тому актант не набуває нової якості, має генеративну характеристику.

Таку функцію виконують не лише зворотні дієслова (***дівчинка*** *розчісується*), а й незворотні перехідні, якщо активність виконавця дії постає джерелом якісного результату (***він*** *висидів посаду*). Регулярні гібридні відношення створюють зворотні неперехідні дієслова.

Адресність семантики дієслова в бік гібридного актанта можна передати такими описовими формулюваннями:

1) актант A_1 виконує й акумулює дію – актант A_2 розкриває зміст дії: ***діти*** *читають книгу;*

2) актант A_1 виконує (виконав) дію і сам отримав ознаку: ***Дитина*** *дочиталася до головного болю;* ***хлопчик*** *миється;* ***діти*** *зустрічаються.*

Гібридну функцію цього актанта-підмета зумовлюють рефлексивні дієслова з простим і складним формантом:

а) власне-зворотні: *одягатися, розчісуватися, взуватися;*

б) взаємно-зворотні: *зустрічатися, обніматися;*

б) непрямо-зворотні: *будуватися, збиратися в дорогу;*

в) пасивно-якісні: *дріт згинається, чашка б'ється;*

г) зі значенням відцентрового та доцентрового руху багатьох суб'єктів: *сходитися, розходитися, з'їжджатися, роз'їжджатися;*

ґ) зі значенням надмірної інтенсивності: *нагулятися, насидітися, належатися.*

3) актант A_1 виконав дію і набув ознаку – актант A_2 конкретизує зміст ознаки: ***Хлопчик*** *визубрив вірш*.

Компоненти дієслівної семантики також співвіднесені з актантами-поширювачами. Пояснювальна функція прислівникових та дієслівних детермінантів полягає в розкритті змісту генеративної або акумулятивної функцій у просторовому, локативному, кількісному та інших аспектах: *проговорити* ***весь день****, обійти* ***все місто****, використати* ***всі деталі****.*

З обставинними словами корелюють префікси зі значенням обмеження дії в часі (*посидіти* ***тиждень*** *з вудочкою, просидіти* ***цілий день*** *над підручниками*) та охоплення рухом певної території (*обнишпорити* ***все село***).

У синтаксичному плані генеративну, акумулятивну та гібридну функції можуть мати різні члени речення, як об'єктної, так і суб'єктної груп.

Синтаксична структура висловлювання і функціональний статус актантів не перебувають у взаємній однозначній відповідності. Наприклад, в однакових синтаксичних структурах *Олександр голиться перукарем* і *Олександр голиться бритвою* функції актантів різні: акумулятивна функція актанта-підмета в першому реченні й гібридна – у другому.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, основними актантними функціями придієслівних актантів є генеративна, акумулятивна та гібридна. Установлення актантних функцій дає можливість пов'язати їх з експліцитними та імпліцитними семами дієслова. Акціонально-фазова організація дієслова і генеративно-акумулятивні функції придієслівних актантів пов'язані між собою системними відношеннями: негранічність і

нерезультативність корелюють із генеративною функцією актантів, а граничність і результативність – з акумулятивною. На характер функцій придієслівних актантів також впливає морфемно розчленована семантика дієслова.

Надалі варто проаналізувати особливості та зміни актантних характеристик у парах ‘мотиватор – мотиват’ на рівні лексико-семантичних варіантів дієслова, що дасть змогу звернути увагу на характер перебігу дії, відстежити зв’язок між дієсловом й актантами, дослідити зсув семантики дієслова у бік придієслівних актантів, проаналізувати внутрішній стан предмета, його активність або пасивність, що зі свого боку вможливить перегляд теоретичних засад майже всіх дієслівних категорій у світлі функціонально-категорійної граматики, поглибити традиційні погляди, трактувати мовні явища крізь призму міжкатегорійних зв’язків у проекції на національно-культурні виміри.

Список використаної літератури

1. Городенська К. Г. Зворотні дієслова / К. Г. Городенська // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 185.
2. Кузнецова М. В. Актантная распределенность глагольной семантики (лексикографический аспект) / М. В. Кузнецова // Проблемы функционально-семантической граматики : Мат-лы Всесоюзной науч.-методич. конф. 16–17 апреля 1991 г. – М. : Изд-во РУДН, 1994. – С. 51–57.
3. Кузнецова М. В. Функциональная характеристика приглагольных актантов в позиции подлежащего : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Кузнецова. – М., 1989. – 16 с.
4. Лазарев С. В. Субъектно-аккумулятивная адресованность семантики глагольных префиксов в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Лазарев Сергей Владиславович. – М., 1995. – 276 с.
5. Петров А. В. Залоговая семантика в отглагольных именах русского языка : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Петров. – М., 1985. – 16 с.
6. Сергеева Т. Д. Семантический анализ парадигм приглагольных актантов / Т. Д. Сергеева, Л. А. Иванова // Производное слово и способы его формирования. – М., 1990. – С. 146–153.
7. Соколов О. М. Имплицитная морфология русского языка : монография / О. М. Соколов; відп. ред. С. О. Соколова. – 2-е изд., испр. и доп. – Нежин : ООО «Гідромакс», 2010. – 184 с.
8. Соколов О. М. Некоторые функции именных актантов в связи с семантикой русских глаголов / О. М. Соколов // Исследования лексической и грамматической семантики современного русского языка : Сб. научн. тр. – Симферополь : СГУ, 1983. – С. 3–17.
9. Соколова С. О. Дієслова з постфіксом *-ся* як граматична проблема / С. О. Соколова // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя. – Вип. 8. – Черкаси, 2000. – С. 93–100.
10. Соколова С. О. Дієслово як носій фреймової семантики / С. О. Соколова // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. – Вип. 2. – К. : Міленіум, 2007. – С. 246–257.

Одержано редакцією 27.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

Н. В. Лахно

Функциональная характеристика именных приглагольных актантов

В статье очерчена сущность понятия ‘актантная распределенность семантики’, проанализированы некоторые функции приглагольных именных актантов, обусловленные характерными особенностями глагольной семантики. Определено, что актантные характеристики адресуют эксплицитные и имплицитные семы глагола. В частности рассмотрены генеративная, аккумулятивная и гибридная функции актантов, относящихся к группе подлежащего и дополнения. Выяснено содержание этих терминов, установлены основные критерии определения актантных характеристик и компоненты глагольной семантики, которыми они обусловлены. Акцентировано внимание на способности глагольных аффиксов направлять функциональную характеристику актантов на объект или субъект и определять её. Подчёркнуто, что функциональный статус актантов определяет лексическая, акциональная и словообразовательная семантика. Проиллюстрировано перераспределение актантных функций в результате семантических процессов. Обращено внимание на то, что между синтаксическим и функциональным статусом приглагольных актантов нет взаимного однозначного соответствия.

Ключевые слова: *актантная распределенность семантики, генеративная функция, аккумулятивная функция, гибридная функция, актанты-распространители, сема.*

N. V. Lahno

Functional characteristics of nominal adverbial actants

This article delineates the essence of concept ‘actant division of semantics’. We analysed some functions of adverbial nominal actants stipulated by special feature of verbal semantics. It defined that actant characteristics

determined explicit and implicit semes of the verbs. First of all, generative, accumulative and hybrid functions of actants to the group of subject and group of predicate were considered. Meaning these terms were described, identification criteria for determination of actant descriptions and components of verbal semantics were established. The capability of verbal affixes for definition functional description of actants in the line of subject or object was stressed. Lexical, actional and word-formative semantics determines functional status of actants. Redistribution of actant function in consequence of semantic processes are illustrated. Particular attention is paid to the lack of mutual univocal correspondence between syntactical and functional status of the adverbial nominal actants.

Key words: *actant division of semantics, generative function, accumulative function, hybrid function, actant-dilator, sema.*

УДК 811.112.2’373.612.2

М. В. Заполовський

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ БІБЛІЙНИХ ПРИТЧ

Статтю присвячено дослідженню архітектоніки притчі (параболи) та її модифікацій у біблійному тексті, представленому чотирма німецькомовними перекладами.

Предметом аналізу стали структурні характеристики 333 параболічних фрагментів: висвітлено їхні композиційні особливості, інтертекстуальні та лексико-стилістичні властивості.

Біблійні параболи можуть позначати як образні тексти в цілому, так і їхні підвиди – притчі у їхніх різновидах, реалізовані за допомогою порівняльних конструкцій та розширених метафор. Вони передбачають звернення уваги, а тоді зміну поведінки чи ставлення реципієнтів, а за допомогою когнітивної та емотивної функцій вони мають на меті пояснення та практичне застосування несподіваного, часто про вокативного, погляду на реальність. Їх уживання мотивоване бажанням мовця відвернути увагу від аспектів реальності, про які він не хоче повідомляти прямо. Важливу роль у структурі німецькомовних біблійних притч відіграють монологи, діалоги, риторичні запитання, які спрямовані на те, щоб викликати реакцію рецепієнта, спонукають замислитися над порушеною в притчі проблемою. Поряд із риторичними запитаннями використано такий засіб, як умовчання, що активізує думку та внутрішню реакцію слухача. Крім метафори та порівняння, вагому роль у їхньому лексичному складі відіграють такі стилістичні фігури, як метонімія, синекдоха, епітети, іронія, персоніфікація, гіпербола та літота.

Ключові слова: *притча, структура, текст, контекст, троп, образ, метафора, порівняння, функція.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми притчі (або параболи) у тексті досліджували як українські, так і німецькі вчені в теологічному й літературознавчому аспектах (А. С. Близнюк, В. Бреттшнайдер, Р. Бультман, Д. О. Віа, Т. В. Данилова, Т. Ельм, Й. Єреміас, Л. С. Піхтовнікова, А. Юліхер та ін.). Дослідники аналізували природу й сутність притчі, історію та тенденції розвитку притчі як жанру чи типу тексту; проводили історико-літературні дослідження притчі різних національних літератур, притчевості поезії ХХ століття. Розроблено також дефініцію параболи, у якій ураховано соціальні, комунікативні, художньо-естетичні цілі та мовні засоби виразності, а також враховані певні відношення між адресатом і адресантом (Ф. Вішер, Л. С. Піхтовнікова).

Метою статті є дескриптивний аналіз композиційної специфіки німецькомовних біблійних притч. Під композицією тексту розуміють побудову тексту, зумовлену його змістом, характером та призначенням [5, с. 600]. Актуальність розвідки полягає в потребі системного опису їхніх структурно-композиційних особливостей з огляду на лексико-стилістичні засоби вираження. Така необхідність зумовлена недостатньою вивченістю архітектоніки явища параболізації в сучасному науковому просторі.

Виклад основного матеріалу. Притча є розповідним текстом, у якому повідомляється принаймні про одну послідовність або зміну дії і який сконцентрований на значенні (кожне слово та деталь ретельно продумані). Можна навести такі відомі євангельські притчі: 1) «Про насіння, яке росте» з тексту Markus 4:26−29; 2) «Про гірчичне зерно» з тексту Markus 4:30−32; 3) «Про дітей, що граються» з тексту Lukas 7:31−35; 4) «Про загублену вівцю» з тексту Lukas 15:4−7; 5) «Про загублену драхму» з тексту Lukas 15:8−10; 6) «Про скарб у полі; купця та перлину» з тексту Matthäus 13:44−46; 7) «Про закинений невід» з тексту Matthäus 13:47−50.

Хоч притчі вигадані, але багато з них мають тісний зв’язок із реальністю, охоплюють сфери як особистого, так і громадського життя людини (народження, смерть, задоволення основних

потреб, соціальні зв'язки, стосунки з іншими). Цим біблійні параболи відрізняються від роману, фантастичної розповіді, байки чи міфу. Епізод у параболі, узятий із буденності, здається правдоподібним; у ньому зображено типовий показовий приклад і передбачено наслідування або уникнення певної поведінки, продемонстрованої в розповіді. Спільним із цими текстовими формами є те, що об'єктом унаочнення чи персонажами можуть бути не лише люди, але й рослини (фігове дерево (Markus 13:28; Lukas 13:6−9), лілії, гірчичне та пшеничне зерно) і тварини, але найчастіше без антропоморфізації (наприклад, у параболах згадано свиней (Matthäus 7:6), собак (Markus 7:27), вовків (Johannes 10:12) та птахів) [18, с. 411−413]. Використано зрозумілі метафори (наприклад, *«Бог» – Vater, König, Richter, Hausherr; «люди» – Kinder, Sklaven, Gäste, Schuldner* тощо).

Важливу роль у структурі параболи відіграють монологи, діалоги, риторичні запитання, умовчання, які спрямовані на те, щоб викликати внутрішню реакцію реципієнта, спонукають його замислитися над порушеною в притчі проблемою. Тому персонажі притч часто не мають визначеного характеру та позбавлені психологічного характеру (*ein König*, *ein Mann* і т. п.) [7, с. 25−30]. Використано перебільшення, оскільки воно допомагає розгледіти за образом моральну чи релігійну істину. Важливу роль відіграють аналогія, псевдореалістичність та поетична градація – поступове підвищення, підсилення якості або риси. Це пояснює активне використання в параболі елементів умовності зображення, парадоксу, що призводить до деформації реальності, тих чи тих рис поведінки чи якостей людини в притчі [12, с. 1000−1009]. Зв'язок із реальністю є дуже різноманітним. Часто одне ключове слово (приміром *«Dieb»*) передає всю сферу уявлень, частково подробиці актуалізовані через внутрішні монологи (Lukas 15:17−19), багатоступеневе розгортання подій (Matthäus 20:1−16) чи довші часові проміжки. Іноді акцентовано на окремих, начебто другорядних деталях, таких як світильники на весіллі (Matthäus 25:1−13), розливання молодого вина (Markus 2:22), порядок розташування гостей за столом (Lukas 14:7−11), а також ставлення найманого пастуха до овець (Johannes 10:12). В інших випадках йдеться про головне в певних діях (наприклад, установлення світильника, будування дому, сіяння зерна чи запрошення на свято).

Д. О. Віа виділяє два типи викладу епізодів у біблійних параболах: 1) дія – критична ситуація – розв'язка; 2) критична ситуація – дія – розв'язка. Розвиток подій, на думку дослідника, відбувається висхідним або низхідним способом (комічно або трагічно) [16].

Отже, розповідну форму німецькомовної біблійної параболи характеризує низка чинників.

1. Початок параболи з давального відмінка: *Womit sollen wir die Gottesherrschaft vergleichen, in welche Parabel sollen wir sie stecken, wie einem Senfkorn...* (9, Markus 4:30−31) або в розгорнутій формі: *Wem soll ich die Gottesherrschaft vergleichen? Sie sei gleich einem Sauerteig...*(9, Lukas 13:20−21).

2. Початок параболи з називного відмінка: *Ein Sämann ging aus, zu säen...* (9, Markus 4:3). Іншими прикладами слугують такі тексти: Markus 12:1; Lukas 7; Lukas 10:30; Lukas 15:11.

3. Початок параболи із запитання: *Welcher König...* (Lukas 14:31;15:8;14:28;11:5;15:4;17:7). Такий вступ залучає реципієнта до події та спонукає сформувати певне ставлення до ситуації.

4. У біблійних параболах часто має місце особливе розташування персонажів: а) головної дійової особи, яка зазвичай згадана першою; б) фігури, яка їй протиставлена; в) другорядного персонажа. На цьому «трикутнику» ґрунтується оповідна структура параболи (наприклад, Matthäus 20:1−16; Matthäus 21:28−31; Lukas 15:11−32). Інколи протиставну чи другорядну дійову особу згадано першою (наприклад, Lukas 16:1−8; 16:19−31).

5. Стислість оповіді: Markus 4:3.

6. Сценічний дуалізм, тобто одночасна діяльність двох персонажів параболи: Matthäus 21 (два сини).

7. Прямолінійність оповіді без зайвих подробиць та опису персонажів: Matthäus 25:1−13 (розсудливі та нерозсудливі дівчата).

8. Повторення тих самих фраз для виразності. Наприклад: *Hab Mitleid mit mir!* (9, Matthäus 18:21−35) або *Vater, ich habe gesündigt* (9, Lukas 15:11−32). Число «три» часто вживане в параболах: Matthäus 25:14−30 (3 раби).

9. Гіперболізація: Matthäus 13:1−23 (тридцяти-, шістдесяти- та стократний урожай)

10. Монологи та діалоги: Lukas 12:16−21.

11. Кінцеве загострення сюжету параболи: Markus 4:3.

12. Відсутнє завершення параболи через очевидність: Lukas 4:10; 13:9.

Беручи до уваги контекст, у якому використано біблійну параболу, ми розрізняємо такі три площини її реалізації на текстовому матеріалі сучасної німецької мови: перехідну, розповідну та образну. Функціональне призначення «перехідної площини» має на меті показати причину проблеми, зацікавити реципієнта подальшими подіями, які розгортаються в «розповідній площині». В

«образній площині» реалізовано повчальність та мораль за допомогою метафоричних елементів та інших стилістичних фігур (тропів), лексичних образотворчих засобів експресії, які посилюють типову структурну або семантичну рису мовної одиниці. Крім метафори та порівняння, які є фундаментом біблійних парабол, ми встановили, що вагому роль у їхньому лексичному складі відіграють такі стилістичні фігури: метонімія, синекдоха, епітети, іронія, персоніфікація, гіпербола та літота.

Порівняння ґрунтується на аналогії між двома феноменами або сферами дійсності завдяки зіставленню з предметом, явищем, особою; основна ознака або одна з ознак слугує водночас і ознакою порівнюваного [1, с. 144−145]. Наприклад: *Das Königreich der Himmel ist einem im Feld verborgenen Schatz gleich, den ein Mensch fand und verbarg; und vor Freude darüber geht er hin und verkauft alles, was er hat, und kauft jenes Feld* (15, Matthäus 13:44). В основі порівняння може бути уподібнення чи протиставлення або уподібнення-протиставлення водночас. У цьому випадку воно розширюється до рівня паралелізму, побудованому на аналогії між двома явищами, і виконує в параболі композиційну функцію, пов'язуючи мотиви та частини твору [4, с. 474−478]. Зокрема, у притчі «*Про сіяча*» / «*Von dem Sämann*» (Matthäus 13:3−8, 18−23) наявна така аналогія: як через різну якість ґрунту зерно приносить неоднаковий врожай, так і люди по-різному сприймають Боже Слово. Усього в складі біблійних притч було зафіксовано 197 випадків уживання порівняння.

На відміну від порівняння, яке ґрунтується на прямому значенні з чітким відмежуванням сполучувальною часткою предмета й образу, метафора становить основний елемент переносного значення в мові, замінюючи предмет образом [14, с. 6−7]. Її приховане значення з'ясоване через тлумачення експліцитних чи імпліцитних вказівок [13, с. 52−58]. Метафора, на думку Г. Ведера, містить щонайменше три складники: суб'єктну (S), предикативну (P) частини та зв'язку (K) [17, с. 60], що визначає композицію параболи. Так, у більшості з них суб'єктом постає «Königreich der Himmel» («Небесне Царство»), предикативною частиною є розповідь-приклад, а зв'язкою слугує сполучник або займенник (його може й не бути). Наприклад, *Denn das Königreich* (S) *der Himmel ist gleich* (K) *einem Menschen, einem Hausherrn, der frühmorgens ausging, um Arbeiter für seinen Weingarten einzustellen…* (P). Завдяки метафоризації предикативної частини простежуємо цілком несподівану зміну подій, що має вплив на слухача. Зокрема, у «Притчі про робітників у винограднику» / «*Die Arbeiter im Weinberg*» (Matthäus 20:1−16) виплата зарплатні відбувається не так, як очікувалося. Усього в складі біблійних притч засвідчено 76 випадків уживання метафор.

Різновидом метафори, на думку мовознавців, є алегорія – стилістична фігура, під якою розуміють злиття кількох метафор [3, с. 142; 11, с. 163; 6, с. 238]. Вона виражає певне абстрактне поняття чи явище через конкретніше за допомогою умовного передавання, відтворення, зображення абстрактного поняття, уявлення, зв'язків моральних, соціальних та інших явищ через наочний конкретний образ. У біблійних параболах відбувається перехід із початкового рівня основної розповіді в площину образу, а в кінці – повернення до цього рівня. Тому правомірно вести мову про алегоричність біблійної параболи. Загалом у німецькомовному біблійному тексті виявлено 30 випадків уживання алегорії.

Ще одним різновидом метафори вважають персоніфікацію, або уособлення, – троп, у якому властивості людини переносять на абстрактні поняття й неживі предмети. Зокрема, *Mühe dich nicht, Reichtum zu gewinnen. Laß ab von deinem eigenen Verständnis. Hast du deine Augen darauf hinfliegen lassen, da er doch nichts ist? Denn ganz bestimmt macht er sich Flügel gleich denen eines Adlers und entfliegt den Himmeln zu* (15, Sprüche 23:4−5). У цьому прикладі багатство прирівнюють до орла, що відлітає. Усього в німецькомовному тексті біблійних притч проаналізовано 22 приклади вживання персоніфікації.

Метонімія ґрунтується на асоціації за суміжністю. Наприклад: *Die Erde wird laut krachen, die Erde wird reißen und bersten, die Erde wird bedenklich wanken. Die Erde wird schwanken wie ein Betrunkener und schaukeln wie eine Hängematte; ihre Missetat liegt schwer auf ihr; sie fällt und steht nicht wieder auf!* (8, Jesaja 24:19−20). Тут під «землею» слід розуміти людей (її мешканців). У німецькомовному тексті біблійних притч засвідчено 56 прикладів метонімії.

В основу синекдохи покладено заміну однієї назви іншою за ознакою кількісного відношення. Наприклад: *Tiefes Wasser ist der Ratschluß im Herzen des Mannes, aber ein verständiger Mann schöpft ihn heraus* (10, Sprüche 20:5). У наведеному уривку «серце» асоціюють із внутрішньою сутністю людини. Усього в німецькомовному тексті біблійних притч зафіксовано 25 прикладів використання синекдохи.

У лінгвістиці під метонімією розуміють перенесення «від виду до виду», а в основі синекдохи – перенесення «від роду до виду» та «від виду до роду» [6, с. 301]. Ці прийоми ґрунтуються на семантичному відношенні між більшими та меншими категоріями та на відношенні просторово-часової суміжності.

Епітет як лексико-синтаксичний троп допомагає слову набути нового значення або значеннєвого відтінку, підкреслює характерну рису, визначальну якість якогось предмета або явища, збагачує мову новим емоційним забарвленням, привносить у текст певну мальовничість, насиченість). Напр.: *Leg mich wie ein Siegel auf dein Herz, wie ein Siegel auf deinen Arm; denn die Liebe ist so stark wie der Tod, das Beharren auf ausschließlicher Ergebenheit ist so unnachgiebig wie der Scheọl. Ihre Gluten sind die Gluten eines Feuers, die Flamme Jahs. Selbst viele Wasser vermögen die Liebe nicht auszulöschen, noch können selbst Ströme sie hinwegschwemmen. Wenn ein Mann für Liebe alle wertvollen Dinge seines Hauses gäbe, würde man sie ganz bestimmt verachten* (15, Hohes Lied 8:6−7). Загалом у німецькомовному тексті біблійних притч проаналізовано 88 прикладів, у яких використано епітети.

Іронія – троп, у якому справжнє значення суперечить явному або воно приховане, завдяки чому виникає відчуття, що предмет обговорення не такий, як здається. Напр.: *Wem soll ich nun die Menschen dieses Geschlechts vergleichen? Und wem sind sie gleich? Sie sind Kindern gleich, die am Markte sitzen und einander zurufen und sprechen: Wir haben euch aufgespielt, und ihr habt nicht getanzt; wir haben euch Klagelieder gesungen, und ihr habt nicht geweint!* (8, Lukas 7:31−32). У німецькомовному тексті біблійних притч знайдено 24 приклади вживання іронії.

Гіпербола – стилістична фігура, яка створює явне перебільшення, завдяки чому посилено експресивність висловлювання й підкреслено висловлену думку. Напр.: *Denn wer für sein eigenes Fleisch sät, wird von dem Fleische Verderben ernten; wer aber für den Geist sät, wird von dem Geiste ewiges Leben ernten* (10, Galater 6:8). Усього в німецькомовному тексті біблійних притч зареєстровано 24 приклади вживання гіперболи.

Літота – стилістична фігура, що створює применшення, як-от: *Zu jener Stunde traten die Jünger zu Jesus und sprachen: Wer ist wohl der Größte im Himmelreich? Und Jesus rief ein Kind herbei, stellte es mitten unter sie und sprach: Wahrlich, ich sage euch, wenn ihr nicht umkehret und werdet wie die Kinder, so werdet ihr nicht in das Himmelreich kommen!* (8, Matthäus 18:1−3). Усього в німецькомовному тексті біблійних притч ми виявили 9 прикладів уживання літоти.

На відміну від тропів, які є наслідком аналогового й асоціативного поетичного мислення, що допомагає встановити схожості й відмінності між гетерогенними сутностями, парабола поєднує різні тропи в межах одного словесного образу [2, с. 205, 210]. Це створено з метою кодування в семантиці його компонентів іншого значення, яке встановлюють шляхом залучення різних знань читача (енциклопедичних і лінгвістичних).

Висновки дослідження. Отже, німецькомовній біблійній притчі загалом властива структурно-логічна схема побудови «виклад – тлумачення». Зображувані події та образи у викладі представлені узагальнено, а в другій частині притчі вони набувають одиничного, конкретного вираження. Тлумачення викладу слугує узагальненим образом пізнаваної людиною діяльності у формі релігійних, моральних і суспільних понять. За допомогою біблійної параболи позначено реалії та поняття переважно духовного життя, залучено мовні одиниці, які вже існують у мовній системі й призначені для маркування фактів довколишньої матеріальної дійсності. Завдяки метафоричності біблійного інакомовлення читач вдається до інтерпретації його складників (розповідних елементів, риторичних запитань, відкритої кінцівки тощо) за допомогою інформації з контексту, із чого випливає глибше розуміння значення, особисте ставлення до повідомлення та навіть відповідна поведінка. Порушення загальнолюдських проблем біблійного інакомовлення формує моралізаторський, філософський характер притчі та постає в ролі її релевантної специфічної властивості.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в пошуку інтертекстуальних зв'язків окремого параболічного образу з іншими образами, що значною мірою впливає як на значеннєву, так і на композиційну структуру тексту біблійної притчі.

Список використаної літератури

1. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.

2. Бєлєхова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : [монографія] / Л. І. Бєлєхова – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.

3. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка : для институтов и факультетов иностранных языков : [учебник] / М. П. Брандес. – М. : Высшая школа, 1983. – 271 с.

4. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : навч. посіб. / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання, 2006. – 591 с.

5. Мусієнко Ю. Функціональні та структурно-семантичні характеристики англійських притч / Ю. Мусієнко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка /

О. Семенюк (відп. ред.). – Випуск 96 (1). – (Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – 610 с. – С. 598−603.

6. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высш. школа, 1990. – 344 с.

7. Сержантова М. А. Проблема современной интерпретации библейской притчи / М. А. Сержантова // Вестник Моск. гос. обл. ун-та. – 2009. – № 4. – С. 25−30. – (Серия «Лингвистика»).

8. Bibel, Schlachter Übersetzung, Version 2000 (neue revidierte Fassung). – CLV Verlag, 2004. – 1358 S.

9. Die Bibel nach der Übersetzung Martin Luthers (in der revidierten Fassung von 1984). – Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1985. – 1232 S.

10. Elberfelder Bibel. – Mannheim : Brockhaus R. Verlag GmbH, 2007. – 1536 S.

11. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, G. Michel. – Leipzig, 1977. – 394 S.

12. Historisches Wörterbuch der Rhetorik / Hgg. Gert Ueding u. a. – Bd. 3. – Tübingen : M. Niemeyer, 1996. – 1610 col.

13. Jülicher A. Die Gleichnisreden Jesu : in 2 Bd. / A. Jülicher. – Aufl. 2. – Tübingen : Mohr Verlag, 1910. – 971 S.

14. Klauck H. J. Allegorie und Allegorese in synoptischen Gleichnistexten / H. J. Klauck // Neutestamentliche Abhandlungen. – Münster, 1978. – 410 S.

15. Neue-Welt-Übersetzung der Heiligen Schrift / Wachtturm Bibel- und Traktat-Gesellschaft, Deutscher Zweig, e. V. – Selters / Taunus, 2006. – 1661 S. Riesel E. Deutsche Stilistik / E. Riesel, E. Schendels. – M., 1975. – 316 S.

16. Via D. O. Die Gleichnisse Jesu. Ihre literarische und existentiale Dimension / D. O. Via // Beiträge zur evangelischen Theologie. – München, 1970. – Bd. 57. – 217 S.

17. Weder H. Die Gleichnisse Jesu als Metaphern. Traditions- und redaktionsgeschichliche Analysen und Interpretationen / H. Weder. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht Verlag, 1978. – 312 S.

18. Zimmermann R. Hermeneutik der Gleichnisse Jesu. Methodische Neuansätze zum Verstehen urchristlicher Parabeltexte / R. Zimmermann. – Tübingen : Mohr Siebeck Verlag, 2008. – S. 383−419.

Одержано редакцією 22.01.15
Прийнято до публікації 05.02.15

Н. В. Заполовский

Структурно-композиционные особенности немецкоязычных библейских притч

Статья посвящена исследованию архитектоники притчи (параболы) и ее модификаций в библейском тексте, который представлен 4-мя немецкоязычными переводами.

Предметом анализа стали структурные характеристики 333 параболических фрагментов: освещены их композиционные особенности, интертекстуальные и лексико-стилистические свойства.

Библейские параболы могут обозначать как образные тексты в целом, так и их подвиды – притчи в их разновидностях, которые реализуются через развернутые метафоры и сравнения. Они предусматривают привлечение внимания, а потом изменение поведения или отношение реципиентов, а с помощью когнитивной и эмотивной функций они объясняют практическое применение неожиданного, часто провокационного взгляда на реальность. Их применение мотивируется желанием говорящего отвлечь внимание от аспектов реальности, о которых он не хочет сообщать прямо. Важную роль в структуре немецкоязычных библейских притч играют монологи, диалоги, риторические вопросы, которые направлены на то, чтобы вызвать реакцию реципиента, побуждают задуматься над поставленной в притче проблемой. Наряду с риторическими вопросами встречается такое средство, как умолчание, что активизирует мышление и внутреннюю реакцию слушателя. Кроме метафоры и сравнения важную роль в их лексическом составе играют такие стилистические фигуры, как метонимия, синекдоха, эпитеты, ирония, персонификация, гипербола и литота.

Ключевые слова: *притча, структура, текст, контекст, троп, образ, метафора, сравнение, функция.*

M. V. Zapolovskyi

Structural and compositional peculiarities of German speaking biblical parables

The article investigates the architectonics of the parable and its modifications in the biblical text, which is represented by 4 German-speaking translations. The subject of analysis is structural characteristics of 333 parabolic fragments: their compositional characteristics, intertextual and stylistic properties. Biblical parable includes imaginative texts as a whole, and their varieties: extended metaphors and similes. Parables attract attention, and then change the attitude of the recipient (cognitive and emotive functions), they explain the practical application of a sudden, often provocative view of reality. Their use is motivated by the speaker's desire to divert attention from the aspects of reality, which he doesn't want to tell directly. Monologues, dialogues, rhetorical questions play an important role in the structure of the German-speaking biblical parables, these means are intended to cause a reaction of the recipient, they encourage to think about a problem set in the parable. Aposiopesis along with rhetorical questions activates thinking and internal reaction of the listener. Metaphors, similes as well as other tropes (metonymy, synecdoche, epithets, irony, personification, hyperbole and litotes) are very useful in the lexical and stylistic composition of biblical parables.

Key words: *parable, structure, text, context, trope, image, metaphor, simile function.*

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2’367

С. Т. Шабат-Савка

КОМУНІКАТИВНА ІНТЕНЦІЯ ЯК МІЖРІВНЕВА ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті обґрунтовано категорійний статус комунікативної інтенції, визначено її міжрівневий характер, репрезентований одиницями різних мовних рівнів; систематизовано лінгвістичні маркери (синтаксичні, дискурсивні, морфологічні, лексичні), що увиразнюють ту чи ту інтенцію; проаналізовано граматичні засоби як найрелевантніші для вербалізації комунікативно-модальних і суб’єктивно-модальних інтенцій; окреслено дискурсивно-жанрові вияви категорії інтенції у двох комунікативних регістрах – діалогічному та монологічному; схарактеризовано лексеми як найоптимальніші засоби для передавання емоційно-оцінних інтенцій; постульовано твердження про те, що комунікативна інтенція – це поняттєва лінгвістична категорія, у якій виразно експліковані план змісту (різноманітні інтенційні потреби мовця: розказати, запитати, спонукати до виконання якоїсь дії, застерегти, порадити, подякувати, похвалити тощо) і план мовної репрезентації.

Ключові слова: *комунікативна інтенція, категорія, міжрівневий статус, мовець, лінгвістичні маркери, синтаксичні одиниці, висловлення, реченнєві еквіваленти, дискурсивні конструкції, морфологічні одиниці, лексеми.*

Постановка проблеми. Релевантною ознакою вітчизняного мовознавства є комплексне дослідження граматичних явищ і категорійних величин, що слугують не тільки статичними компонентами мовної системи, а й мають стосунок до глибинно-ментальних структур свідомості, інтенційності, до матеріальних маніфестацій, які віддзеркалюють індивідуально-авторську картину світу, вербалізують інтенційні обшири людської комунікації. Вивчення мови в динамічному розгортанні передбачає появу лінгвістичних студій, що містять концептуальний аналіз мовних одиниць у контексті їхніх валентнісних можливостей втілювати інтенції мовця й реалізувати авторські задуми. Актуальність нашого дослідження, власне, і зумовлена побільшеною увагою до комунікативної граматики української мови, зокрема до тих категорій, що впливають на розгортання спілкувального процесу і детермінують мовленнєву діяльність.

Комунікативно-прагматичний вектор у граматичній практиці дослідники пов’язують із настановою та метою висловлення, актуальним членуванням, функціональною перспективою, комунікативними типами й регістрами мовлення (О. Бондарко, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Г. Золотова, М. Мірченко, О. Почепцов, Н. Формановська та ін.). На нашу думку, у низці названих термінопонять треба розглядати й **комунікативну інтенцію** як антропозорієнтовану лінгвістичну категорію, що репрезентує інтенційні потреби мовця за допомогою мовних засобів різних рівнів – лексичного, морфологічного, синтаксичного, дискурсивного. Не викликає жодного сумніву, що це поняття виражає мовленнєвий намір, має філософське підґрунтя, передає цільові настанови спілкувальників. В адресантно-адресатному континуумі, де перетинаються різні інтенційні горизонти комунікантів, інтенцію співвідносять з ілокуцією, суб’єктивно-модальним значенням, мотиваційною сферою мовної особистості. Попри це комунікативна інтенція має чітку систему різнорівневих лінгвістичних маркерів, що увиразнюють і її категорійний статус.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов’язані з категорією інтенції, належать до переліку тих суперечливих проблем мовознавства, які на кожному етапі розвитку лінгвістичної думки не лише не втрачають своєї актуальності, а навпаки – набувають нових ракурсів студіювання. Складність вивчення цієї категорії зумовлена тим, що в ній гармонійно поєднано такі вузлові поняття комунікативного процесу, як *світ* (об’єктивна дійсність, довкілля), *висловлення* (найрелевантніший засіб реалізації мовленнєвого наміру) і *мовець* (автор, носій різноманітних інтенційних станів). Н. Формановська зауважує: інтенція – це певний психічний стан людини, що перебуває поряд із такими явищами, як емоція, бажання, оцінка, ставлення до дійсності, до змісту повідомлення, до

адресата [16, с. 29]. Безперечно, інтенція – важливий складник психічного стану людини, але тільки за допомогою граматичних ресурсів мови вона експлікується, стає доступною для інших суб'єктів процесу комунікації.

За спостереженнями Й. Андерша, інтенція – це здатність дієслова чи іншого слова зі значенням дії або стану (віддієслівного іменника або прикметника) відкривати функціонально-семантичні позиції для заповнення їх назвами дії чи стану [1, с. 207]. Український дослідник виокремлює ліву і праву інтенцію: першу пов'язує з активними учасниками дії (агенс), другу – з пасивними (пацієнс, адресат та ін.) [Там само]. У такому контексті цілком очевидно, що інтенційна структура висловлення відображає континуум взаємодії антропоцентрів комунікації (адресанта й адресата) і валентнісні можливості мовної одиниці.

У практиці мовознавчих студій інтенцію кваліфікують як мовленнєвий задум або волю мовця [2, с. 409]; осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, що визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [3, с. 116]; як різновид бажання: бажання мовця щось розказати, попросити, запитати [14, с. 74]; намір адресанта і зміст висловлення [16, с. 29–30]; комунікативну настанову та мету висловлення [6, с. 29]; фундамент типології мовленнєвих жанрів [3, с. 54]; текстотвірний чинник [15, с. 8]. Зазначені наукові праці не дають повного й цілісного уявлення про категорійний статус комунікативної інтенції, систему засобів її реалізації в українській мові.

Визначення раніше не визначених частин загальної проблеми. Сучасна лінгвістична наука потребує нової дефініції поняття інтенції та обґрунтування його категорійного статусу, що дотепер не був об'єктом спеціальних мовознавчих досліджень. Наша кваліфікація цього поняття, по-перше, розширює межі сприйняття інтенції, зокрема її розуміння не тільки як осмисленого чи інтуїтивного наміру мовця, бажання суб'єкта комунікації, а передусім як властивості мовних одиниць; по-друге, дає змогу витлумачувати комунікативну інтенцію як універсальну лінгвістичну категорію, що має міжрівневий характер, репрезентований висловленнями, реченнєвими еквівалентами, дискурсивними конструкціями. Саме комплексний аналіз цієї категорії відкриває перспективи для щонайповнішої інвентаризації засобів її вербалізації.

Мета статті – обґрунтувати статус комунікативної інтенції як міжрівневої лінгвістичної категорії, систематизувати різнорівневі лінгвістичні маркери вираження комунікативних інтенцій в українській мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Комунікативна інтенція генетично має тісний зв'язок із логічними категоріями, філософськими універсаліями, що дає підстави розглядати її як поняттєву категорію в змістовому плані і як мовну за способом експлікації. Концепція двобічності граматичної категорії випливає, на переконання І. Вихованця та К. Городенської, із білатерального розуміння мовного знака і двобічної сутності мови як явища, що містить у собі план мовного змісту і план вираження [7, с. 29].

Цілком слушною є думка І. Мєщанінова про те, що поняттєві категорії формують тільки ті поняття, які набувають у мові відповідної побудови, отримують формальне вираження в певній лексичній, морфологічній або синтаксичній системі [10, с. 15]. Комунікативна інтенція належить до поняттєвих категорій, оскільки тісно пов'язана з мовним матеріалом, слугує підґрунтям, потрібним для породження конкретного висловлення, і відбиває інтенційні горизонти людської комунікації. У такому разі мовні одиниці – репрезентанти мисленнєвого змісту та інтенцій.

Сучасна теоретична граматика витлумачує поняттєву категорію як «замкнену систему значень певної універсальної семантичної ознаки або окреме значення цієї ознаки безвідносно до ступеня їх граматикалізації та способу вираження» [12, с. 80]. Однак когнітивно-дискурсивний напрям у сучасному синтаксисі дає змогу оприявлювати складні взаємозв'язки між поняттєвими категоріями і конкретними мовними засобами їх вираження, тобто треба думати, що граматика – це не тільки чітко визначена система граматичних категорій і грамем, вона базується на знаннях про світ, відображає наміри мовця, а тому граматичні категорії мають когнітивний статус, їм властива динамічність та гнучкість.

Поняття категорії, а до того ж синтаксичної, ще не має єдиного загальноприйнятого потрактування. Деякі лінгвісти поділяють граматичні категорії на категорії слів (частини мови), категорії словесних форм (час, рід, відмінок, число), категорії словесних позицій (члени речення), категорії словесних конструкцій (речення) [5, с. 180]. Щодо морфологічних категорій жодних зауважень, проте класифікація синтаксичних категорій викликає серйозні дискусії, зокрема стосовно того, чи є синтаксичними категорії часу, способу, особи, чи тільки предикативність, модальність, настанова належать до реченнєвих категорій, які всебічно можуть передати специфіку синтаксису української мови.

Вітчизняні дослідники зауважують, що граматична категорія – це інтегральна одиниця, яка обіймає єдиним граматичним значенням декілька взаємопротиставлених і формально виражених родових значень [4, с. 8]. Саме тому протиставлення грамем, приміром, «питальність – непитальність», «ствердження – заперечення», «наказ – прохання», репрезентоване певним інвентарем матеріально виражених синтаксичних одиниць, утворює категорію.

У мовознавчих працях здебільшого виокремлюють категорії комунікативного спрямування, категорії когнітивного (семантичного) спрямування та категорії формального спрямування. До категорій комунікативного спрямування М. Мірченко вналежнює комунікативну категорію настанови, що об'єднує грамеми розповідності, питальності, спонукальності та бажальності [11, с. 29]. До граматичних категорій синтаксису, на переконання М. Кочергана, можна зарахувати, крім категорії комунікативної спрямованості, категорію активності й пасивності, категорію стверджувальності – заперечувальності, категорії синтаксичного часу і синтаксичного способу, які формують парадигму речення [9, с. 96]. Таке витлумачення синтаксичної категорії можна сприйняти за умови диференціації різних напрямів у синтаксичній теорії, зокрема формально-граматичного, семантичного і комунікативного.

До граматичних категорій належать, як наголошує І. Попова, не тільки узагальнені граматичні значення (рід, число, відмінок, час, вид, особа), не тільки парадигматичні та синтагматичні класи слів (іменник, дієслово, дієприкметник, підмет, присудок тощо), не тільки відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, але й певні властивості граматичних одиниць, їхні диференційні ознаки. Дослідниця до основних категорій синтаксису вналежнює синтаксичну одиницю, синтаксичний зв'язок, синтаксичну модель [13, с. 20–21], які, на нашу думку, є, вірогідніше, синтаксичними поняттями, а не категоріями.

Як відомо, для виокремлення певної категорії потрібно, аби була низка форм, об'єднаних якимось спільним значенням, щоб усередині цього об'єднання було протиставлення і щоб ті протиставлені значення мали формальне вираження. Щодо комунікативної інтенції, то синтаксичні конструкції, від синтаксеми до складного синтаксичного цілого, одиниці лексичного і морфологічного рівнів можуть виражати інтенційне значення, передавати зміст, релевантний для певної мовленнєвої ситуації. Так, розповідні, питальні, спонукальні, оптативні висловлення протиставлені за тими завданнями, із якими основний суб'єкт комунікації вступає в процес спілкування, проте об'єднує їх інтенція – універсальна мовна субстанція, що має формальне вираження, відображає дуже розлогі інтенційні горизонти комунікантів, наповнена значеннєвою інформативністю.

Зрозуміло, будь-яка категорія – це поєднання конструктів (мовних одиниць) на основі певного концепту (ознаки). Власне, таким об'єднавчим параметром і слугує комунікативна інтенція. Цей параметр – *обов'язковий,* адже він формує інтенційну структуру будь-якої конструкції, бо, як наголошує М. Бахтін, у кожному висловленні, від однослівної побутової репліки до великих, складних творів науки чи літератури, ми охоплюємо, розуміємо, відчуваємо мовленнєвий задум або мовленнєву волю мовця [2, с. 409]; *суб'єктний,* позаяк інтенція завжди співвідноситься з мовцем, автором конкретного висловлення, суб'єктом інтенції; *динамічний,* оскільки відображає безпосередню мовленнєву діяльність або текстову комунікацію; *стабільний,* зважаючи на систему засобів вербалізації (мовна одиниця або реалізує цю категорію, або ні). Отже, зміст висловлення, крім пропозитивних характеристик, містить також інтенційний компонент, який зосереджує в собі інформацію про психоментальний простір мовної особистості, детермінує глибинні значення певної синтаксичної конструкції, увиразнює позицію мовця, його потреби та цільові настанови.

Функціонально-категорійне спрямування сучасних наукових студій дало змогу переглянути традиційні класифікації мовних категорій та одиниць, з'ясувати їхній статус та функціонування в умовах безпосереднього плину інтеракції, у контексті різноманітних мовленнєвих ситуацій, у ракурсі жанрово-дискурсивної організації мовлення. На цьому тлі оприявлюється низка категорій, що мають міжрівневий статус. Н. Костусяк до міжрівневих категорій сучасної української літературної мови зараховує категорію відмінка, валентності та модальності, зазначаючи, що міжрівневі категорії – узагальнені поняття, які поєднують властивості двох чи більше мовних рівнів із домінуванням одного з них, становлять комплексну єдність протиставлюваних одна одній грамем і мають певний набір спеціалізованих граматичних форм вираження [8, с. 44].

Утім, міжрівневий статус полягає не тільки в поєднанні чи домінуванні певних мовних рівнів (лексичного, морфологічного, синтаксичного), не в кількості спеціалізованих граматичних форм вираження. Цей статус повинен репрезентувати ще й поліпарадигмальність наукової думки, багатовекторність руху сучасної синтаксичної теорії (антропоцентричний, когнітивний,

комунікативно-прагматичний та дискурсивний), потенційну здатність певного мовного рівня вербалізувати інтенційний стан мовця. За нашими спостереженнями, категорію інтенції реалізують мовні одиниці різного рівня: *лексичного,* оскільки лексеми, що виформовують висловлення, виражають певну інтенцію (емоційну, оцінну), *морфологічного,* адже частиномовна належність того чи того слова впливає на його валентність, потенційну можливість вербалізувати інтенцію, *синтаксичного* як домінантного, вершинного рівня, бо експлікація певної інтенції, її інтерпретація та розпізнання відбувається все ж таки на рівні висловлення / дискурсу. Лінгвістичні маркери – це чітка система мовних одиниць різних рівнів, що увиразнює міжрівневий статус категорії комунікативної інтенції та вможливлює вибір найоптимальніших з-поміж них для вираження інтенційних потреб мовної особистості.

Комунікативна інтенція – лінгвістична категорія з глибоким антропоцентричним підґрунтям, результат граматикалізації процесів мислення, інтелектуально-духовного світу мовної особистості, людських емоцій та почуттів. Широкий спектр інтенційних потреб мовця представлено комунікативно-модальними інтенціями, що їх в уснорозмовній або текстовій комунікації вербалізують висловлення; суб'єктивно-модальними інтенціями, що реалізуються за допомогою синтаксем і реченнєвих еквівалентів; дискурсивно-жанровими інтенціями, репрезентованими функціонально-змістовими конструктами й мовленнєвими жанрами.

До системи синтаксичних репрезентантів комунікативно-модальних інтенцій належить модально-інтенційне висловлення – результат і «дзеркало» інтенції, найвища одиниця синтаксису, що виражає інтенцію: розповідності, змістовий діапазон якої зосереджений на репрезентації певного інтелектуального досвіду мовця, його знань та вмінь, на передаванні чи переповіданні якоїсь інформації (*Я живу у країні щедрівок, веснянок, де вечірня зоря приходить на ґанок і слухає пісню дитинства* (М. Сингаївський); питальності, що передає багатовекторний когнітивний процес-пошук, спрямований на з'ясування певної інформації або на її уточнення (*– Мамо! Чия то дівчина приходила до нас вчора позичати вогню?* (І. Нечуй-Левицький); *– Ти мене шукав?* (В. Підмогильний); спонукання, що відображає різне за інтенсивністю та синтаксичною організацією волевиявлення мовця (*– Негайно сідай ось у мене за стіл і пиши заяву* (І. Цюпа); *– Мерщій до Дунаю!* (С. Скляренко); оптативності, що репрезентує прагнення суб'єкта комунікації виконати потенційно бажану дію (*Хоча б малесенький розмай для нерозважних дум* (П. Грабовський); *Тільки б рідного поля зворушлива стрічка! Тільки б сіра солома прабатьківських стріх!* (Є. Маланюк).

Важливими засобами вербалізації інтенцій мовця слугують також:

– преференційні висловлення, комунікативно-інтенційний зміст яких полягає в прагненні мовця показати перевагу виконання якоїсь дії або ознаки, напр.: *Краще сім раз горіти, аніж один раз овдовіти*; *Ліпше пташині голодом у лісі, як при цукрі у багатій стрісі* (Прислів'я);

– екзистенційні висловлення, що повідомляють про ситуацію або якусь подію (*Околиця святого Юліана. Піввечір. Церква. Кам'яна межа* (Б. Бунчук); *Зима… Зазим'є… Болеро… Спокуса білої пустелі* (Т. Севернюк), передають динаміку вражень, думок, лаконічно характеризують побачене, фіксують контури навколишніх об'єктів (*Бляшане небо, олив'яний місяць і ночі попелястий дим* (Б. -І. Антонич); *Довженків світ… Краса. Людина. Творчість. Снага Дніпра і думи Кобзаря* (М. Сингаївський);

– непрямі висловлення, що увиразнюють лінгвокреативність мовної особистості, прагнення мовця по-особливому представити авторську інтенцію, продемонструвати ввічливість та культуру поведінки, напр.: *– Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук); *– А мені, мамо, не одріжете тонкого полотна, хоч на одну сорочку на празники?* (І. Нечуй-Левицький).

Реченнєві еквіваленти маркують суб'єктивно-модальні та когнітивно-ментальні інтенції, створюють необхідну тональність спілкування, активізують та зосереджують увагу співрозмовника, установлюють мовленнєвий контакт між комунікантами, слугують складниками толерантної / атолерантної комунікації (*– **Овва**! Не вихоплюйся, синку, з нерозумним словом, бо назад ніяково вертатися* (М. Коцюбинський); *– **Пхі!** Кому мала сподобатись, то і в ластовинні сподобається!* (Ірина Вільде). Парцельовані конструкції увиразнюють емоційну наснагу висловлення, актуалізують певну інформацію, засвідчують індивідуально-авторське світосприйняття дійсності (*Мені хочеться якихось особливих подій. **Небезпечних. Романтичних. Загадкових*** (М. Матіос); *Я сита. **Незалежна. Можу мати кого хочу і коли хочу. А його – не можу*** (М. Матіос). Реалізація інтенцій незакінченими конструкціями детермінована авторським задумом, спланованим використанням їх у текстовій комунікації чи спонтанністю в уснорозмовному дискурсі (*Аби тільки дав Бог здоров'я та щастя, а то…* (Іван Багряний); *– Ну, нічого… Може, пройде… От біда… Ну, та на війні не без убитих… Може, й заживе…* (Іван Багряний).

Дискурсивно-жанрові вияви категорії інтенції пов'язані передусім із функціонально-стильовою та жанровою диференціацією мовлення, із домінантними інтенціями того чи того дискурсу. Їх вербалізують текстові структури, зреалізовані у двох комунікативних регістрах – діалогічному, що відображає подію, створену внаслідок взаємодії двох комунікантів, пор.: – *Ти вже йдеш, синку? – Йду, мамо* (В. Стефаник); – *Ви когось шукаєте? – А вам що?* (О. Гончар); та монологічному, що передає однобічну, індивідуальну комунікативну лінію адресанта й репрезентує широкий змістовий діапазон: розмірковування про окремі життєві реалії, оцінне ставлення до дійсності, напр.: *Відшумів, відболів, відспівав, Догорів, як із воску свіча. Голос свій Україні віддав, Як останню свитину з плеча…*(О. Білаш); *Невблаганні літа, напевне, найбільш немилосердні до наших сільських жінок: їхню красу швидко висушують сонце і вітер, змивають дощі і сніг, темнять поле й город, лопата і сапа. Ці роздуми і сум непомітно перенесли його до тих вечорів, коли й він стрічав своє перше кохання. Було ж воно чи не було?* (М. Стельмах).

Дискурс як один із найрелевантніших засобів втілення інтенційних потреб людини не завжди обмежується тільки одним висловленням, здебільшого це сукупність тематично об'єднаних конструкцій, які в тісній взаємодії з позалінгвальними чинниками відтворюють комунікативну подію, реалізують різноманітні інтенції, увиразнюють національно-культурні особливості комунікантів. У цьому ракурсі домінантні лексико-граматичні засоби увиразнюють текстотвірний характер комунікативної інтенції, формують унікальність дискурсивно-стильової організації тексту, його ідейно-естетичну, образну, науково осмислену та термінологічно виважену систему. Пор.: дискурс конфесійний: *Допоки ми ще живемо на землі, поки ще душа перебуває в тілі і виноградник наш не забраний від нас, використовуймо те, що дароване нам Богом для праведних цілей* (Епіфаній); науковий: *Лінгвістичні гештальти – гіпотетичні універсальні структури, що вписують мову в загальний контекст свідомості людини, відтворюють її взаємодію з іншими когнітивними процесами свідомості* (Г. Вишневська); офіційно-діловий: *Згідно із Законом про мови і ст. 10 Конституції України навчання в академії має здійснюватися українською мовою* (А. Корж). Мовна форма, як бачимо, слугує репрезентантом особистісних інтенційних горизонтів мовця, відмінності в яких залежать від особливостей вербалізації інтенцій у різноманітних мовленнєвих ситуаціях чи сферах життєдіяльності. Водночас кожен індивід спирається на сукупність ціннісних орієнтирів певної епохи, його виховує національна лінгвокультура та суспільна мораль, детермінує ментальність і стереотипи мислення.

Морфологічні засоби маркують категорію мовця і певну інтенцію. До найоптимальніших мовних одиниць належать: особові займенники, що виражають егоцентричність комунікації, самість окремого мовця, пор.: ***Я*** *тут у світ прийшла і стріла сонечко, купала ноги в ранішній росі* (Н. Царук); *Весно! Облудна омано! Твоє чародійне вино, заправлене соком дурману,* ***Ми*** *щороку, щороку п'ємо* (Д. Загул); *Не обмини* ***мене****, не обмини, а пригорни* ***мене****, а обніми* (Б. Мельничук); присвійні займенники, що співвідносяться з 1-ою особою однини та множини *(мій, моя, моє, мої)* і підсилюють егоцентричність «я», напр.: *І що найтяжче: мука ж* ***моя*** *марна, бо зрада – діло темне і брудне* (Л. Костенко); *О* ***мій*** *невільний звільнений народ, Йдеш на розп'яття… І я з тобою Крізь різку ясу і* ***твій****, і* ***свій*** *– Оба хрести несу* (Т. Севернюк); дієслова, що однозначно репрезентують ту чи ту інтенцію, мають стосунок до перформативності й вербалізують інтенцію обіцянки, прохання, дякування та ін.: – *Клянусь небом, прикрашеним сузір'ям зодіаку* (П. Загребельний); – *Я благаю тебе: з'їж. Ти мусиш з'їсти. Ти повинен* (В. Винниченко); – *О, дякую за ласку, ваша світлосте, дякую дуже!* (В. Винниченко); інфінітиви, що увиразнюють інтенцію наказу: – *Нікому без нашого дозволу не стріляти!* (М. Вінграновський); – *Досить мітингувати!* (В. Кожелянко); питальні займенники і прислівники, що виражають інтенцію запиту: – ***Хто*** *там вештається?* (В. Підмогильний); – ***Кому*** *ж се вона таку писанку хорошу та гарну придбала?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – ***Де*** *ти його бачив?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *А* ***звідки*** *ви? З якої місцевості?* (Іван Багряний); – ***Навіщо*** *тобі ці лекції?* (В. Підмогильний); модальні прислівники, що вербалізують суб'єктивно-модальні інтенції достовірності, гіпотетичності: ***Звичайно****, інформація має бути чесною і правдивою, як зерно для посіву* (Є. Сверстюк); ***Можливо****, піснею осінні журавлі підняти голову й заслухатись заставлять* (О. Білаш); частки, зокрема питальні (– ***А чи не*** *високо ти, Андрію, літаєш?* (М. Стельмах); – ***Невже*** *оце моя жінка вже встала й поралася в пекарні?* (І. Нечуй-Левицький), спонукальні (– *Стріляйте… Он вже випливають… Хіба не бачите…* ***Ну****, дядьку!...* (О. Довженко); – ***Ану****, киш мені звідси, гайдуряки, варакути!* (О. Гончар); – ***А-ну****, будь тихо…*(М. Матіос), бажальні (– ***Хай*** *тебе криє Мати Божа від усього лихого* (Панас Мирний); – ***Бодай*** *вам Господь гріхів не простив!* (С. Воробкевич); заперечні (*Я* ***не*** *тебе люблю, о ні, моя хистка лілеє,* ***не*** *оченька твої ясні,* ***не*** *личенько блідеє* (І. Франко); та ***вигуки***,

що реалізують здебільшого інтенцію наказу (– ***Годі!*** *Признавайся. Хто ти?* (В. Винниченко); – *Тут маєш сидіти, де твоє нове ім'я написане! Ану,* ***марш!*** (І. Франко).

Лексеми вербалізують когнітивно-ментальні інтенції, передусім ті, що пов'язані з емоційно-почуттєвим станом мовця, його позитивним або негативним реагуванням на побачене, почуте, висловлене (радість, любов, захоплення, сум і докір, ненависть, зневага), напр.: – *Господи мій милосердний, який я* ***щасливий****!* (М. Вінграновський); – *Я* ***зворушений*** *тим, що ви читали книги мого батька* (І. Цюпа); – ***І-ді-о-тка!*** *Ти вже дістала мене своєю маячнею* (Г. Тарасюк). Водночас іменникові та прикметникові лексеми передають аксіологічні інтенції, змістовий діапазон яких репрезентований двома типами амбівалентних інтенцій: оцінними інтенціями, маркованими концептами «гарний», «добрий» (– ***Розумниця****!* (Г. Тарасюк); – *Ти в мене* ***розумний*** *хлопчик, ти – моя дитина!* (Панас Мирний); – *Яка* ***красива****. Ну – лялечка!* (О. Довженко); – *Ти* ***славний****, ти дуже* ***славний*** (Є. Гуцало); та оцінними інтенціями, що виражають семантику «поганий», «злий» (– *Ну, ти й* ***дурний*** (В. Шевчук); – *Іди,* ***потворо****. Не доводь до гріха* (М. Стельмах).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Комунікативна інтенція – це міжрівнева категорія, особливий лінгвістичний феномен із притаманним йому планом змісту, який виформовують інтенційні потреби мовця, та планом форми, вербалізованої різноранговими мовними одиницями синтаксичного, морфологічного та лексичного рівнів. На наше переконання, синтаксичні одиниці слугують домінантними складниками вербалізації інтенції. Морфологічні та лексичні одиниці свій інтенційний потенціал і функціональну довершеність реалізують у висловленні, дискурсі – у реальних мовленнєвих репрезентантах, важливих для процесу комунікації. Використання лексико-граматичних засобів (модально-інтенційних висловлень, реченнєвих еквівалентів, дискурсивних конструкцій) детерміноване інтенційним станом суб'єкта мовлення й відображає певний рівень лінгвокреативних можливостей та комунікативної компетентності мовця.

Перспективу дослідження формує глибше вивчення лексичних і просодичних засобів вербалізації категорії комунікативної інтенції. Це посилить наше витлумачення цієї категорії як такої, що має міжрівневий статус і є білатеральною лінгвістичною субстанцією, у якій виразно експлікований план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) і план мовної репрезентації.

Список використаної літератури

1. Андерш Й. Ф. Інтенція / Й. Ф. Андерш // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 207.
2. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 406–415.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
4. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
5. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
6. Бондарко А. В. К проблеме интенциональности в грамматике / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 29–42.
7. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматика української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська / [за ред. І. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
8. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
10. Мещанинов И. И. Понятийные категории в языке / И. И. Мещанинов // Труды Военного института иностранных языков. – М., 1945. – № 1. – 120 с.
11. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – Луцьк : Вежа, 2001. – 340 с.
12. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] / М. Я. Плющ. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 328 с.
13. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
14. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 116 с.

15. Сусов И. П. Уровни языковой системы и лингвистическая семантика / И. П. Сусов // Синтаксическая семантика и прагматика. – Калинин : КГУ, 1982. – С. 3–11.
16. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

С. Т. Шабат-Савка

Коммуникативная интенция
как межуровневая лингвистческая категория

В статье обоснован категориальный статус коммуникативной интенции, определен ее межуровневый характер, представленный единицами разных языковых уровней; систематизированы лингвистические маркеры (синтаксические, дискурсивные, морфологические, лексические), подчеркивающие ту или другую интенцию; проанализированы грамматические средства как наиболее релевантные для вербализации коммуникативно-модальных и субъективно-модальных интенций; рассмотрены дискурсивно-жанровые типы категории интенции в двух коммуникативных регистрах – диалогическом и монологическом; охарактеризованы лексемы как самые оптимальные средства для передачи эмоционально-оценочных интенций; постулировано утверждение о том, что коммуникативная интенция – это понятийная лингвистическая категория, в которой выразительно эксплицируется план содержания (разнообразные интенциональные потребности говорящего: рассказать, спросить, побудить к выполнению какого-то действия, предостеречь, посоветовать, поблагодарить, похвалить и тому подобное) и план языковой репрезентации.

Ключевые слова: *коммуникативная интенция, категория, межуровневый статус, говорящий, лингвистические маркеры, синтаксические единицы, высказывание, эквиваленты предложения, дискурсивные конструкции, морфологические единицы, лексемы.*

S. T. Shabat-Savka

Communicative intention as a cross-level linguistic category

In the present article the categorical status of communicative intention and its cross-layer nature represented by the units of different language levels are defined; linguistic markers (syntactic, discursive, morphological and lexical) that emphasize a particular intention are systematized; the grammatical means as the most relevant option to verbalize communicative-modal and modal-subjective intentions are analyzed; discursive-genre manifestations of intention category in dialogic and monologic communicative registers are outlined, lexemes as the optimal means of emotional and evaluative intentions conveying are characterized; communicative intention is postulated as a conceptual linguistic category which vividly explicates both the perspective of content (the speaker's intentional needs, namely to communicate, to interrogate, to request, to warn, to give advice, to express gratitude, to commend, etc) and the perspective of speech representation.

Key words: *communicative intention, category, cross-layer status, speaker, linguistic markers, syntactic units, utterances, sentence equivalents, discursive construction, morphological units, lexemes.*

UDC 801.6:[811.111+ 811.161.3] '42:316.774:004.738.5

I. M. Derik

SPEECH INTERACTION IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

There has been recently witnessed a great interest of native and foreign scholars to the applied research in the field of mass communication. This research is mostly focused on the speech interaction. The up-to-datedness of the given article lies in the fact that the issue under analysis deals with the mass media means and the target audience interaction optimization under the conditions of the politically and socially active civil community formation.

The complexity of the communicative process under analysis is mainly preconditioned by the specifics of its organization and technical provision. The important prerequisite of the successful mass communication is the account of such relevant factors as the target audience heterogeneous nature predetermined by its mass character, information recipients' preferences independence from the communicators' likings and expectations. In the situation of the Internet communication the communicators and mediators are guided not only by their own intuition and professional experience – the possibility of the feedback (Scype, e-mail, ICQ technologies) allows not only to save time for broadcasting, and also to aptly react to the recipient's changes in the mood and use the appropriate communicative strategy.

In the course of the research it has been concluded and experimentally and statistically proved that there exists a general tendency of the mass media language colloquialization. It has also been postulated that the expressive potential of the linguistic means on different levels is being widely used for the communicative strategies realization.

Key words: *lexical, grammatical, stylistic and prosodic means of interaction, Internet communication, mass media language colloquialization, expressive potential, communicative strategies.*

Introduction. Overview for the recent researches. There has been recently witnessed a great interest of native and foreign scholars to the applied research in the field of mass communication. The cross-cultural communication has been thoroughly investigated throughout the last decades by European and American linguists in the aspects of the multicultural co-existence and controversy in the modern world. The most fundamental works in this field include the researches by M. H. Prosser, W. B Gudykunst, Y. Y. Kim, J. Burgoon, S. Ting-Toomey. The late 1980's and 1990's witnessed the appearance of such essential theories of the cross-cultural distinctions as the face negotiation theory, the conversational constraints theory, the expectancy violations theory, the anxiety / uncertainty management, the communication accomodation theory.

The purpose of the paper is to describe the interaction mechanism of the linguistic units of different levels functioning as the expected reactions stimulants or specific mass conscience manipulation means. The up-to-datedness of the given article lies in the fact that the issue under analysis deals with the mass media means and the target audience interaction optimization under the conditions of the politically and socially active civil community formation.

The basic presentation. The complexity of the communicative process under analysis is mainly preconditioned by the specifics of its organization and technical provision. The important prerequisite of the successful mass communication is the account of such relevant factors as the target audience heterogeneous nature predetermined by its mass character, information recipients' preferences independence from the communicators' likings and expectations. In the situation of the Internet communication the communicators and mediators are guided not only by their own intuition and professional experience – the possibility of the feedback (Scype, e-mail, ICQ technologies) allows not only to save time for broadcasting, and also to aptly react to the recipient's changes in the mood and use the appropriate communicative strategy. The important constituents of the Internet communication process are the following:

- the information content, form and volume understood as the complex of knowledge, ideas, superstitions and expectations of the Internet messages authors;
- the broadcasting channels (worldwide network);
- the specifics of the qualitative and quantitative characteristics conditioned by technical means of broadcasting as well as by the orientation upon the recipient;
- the audience as a unique unit of the communicative process, distinguished by the social and cultural differentiation, gender and psycho-physiological peculiarities of the information perception and recycling;
- the factors of the message efficiency determined by the social behavior, the presence or absence of the society's activity as the reaction on the information received.

The mass media speech characteristics proper play a very important role in the communicative process optimization. The information presentation expressive potential consists of such relevant features as:

- the abundance and transparency of information which improve its perception;
- the distinctness and clearness of the message which contribute to its recognition, integration and the comprehension of its constituent parts (words, phrases, images etc.);
- the language and speech availability, determined by the correlation of the simple and compound elements and conditioning their cognition and understanding.

The mass media language is the factor which greatly affects the spiritual development of the society. The late 1990s and the early 2000s witnessed the modification of the above mentioned tendency due to the principal shift in the influence vector. Since then the mass media speech has lost its mandatory character and has stopped being the closed information system.

The complete publicist style democratization has resulted in its vulnerability for the earlier forbidden language means. This situation has only proved that the moral, ethic and educational levels of the active social layers have reasonably worsened – the elite stands up for the provoking conduct, clothes style and self-expression. The aspiration for the open self-expression has recently transformed into the direct pressure upon the addresser, the imposing of the subjective viewpoint in the coverage of certain events.

As it was fundamentally postulated in the earlier published researches in this field some lexical and phraseological units have a certain effect upon the existing linguistic world pictures and contribute to their

further modeling in the given direction. The mass media discourse has experienced the so-called emotional register shift – the high pathos intonation of the Soviet time has given way to the polemic, self-ironic and stylistically colored informal friendly intonation. This has resulted in the penetration into the mass media speech of the colloquial, dialectal, taboo words and in the predominance of the emotionally colored words with the connotations of 'great interest', 'sympathy', 'support'.

The utterance tonality is interpreted in the article as the objective phenomenon, which can be identified and structurally analyzed both on the intuitive and instrumental levels [1, p. 8]. The presenter's speech prosodic means analysis was done with reference to such important communicative process parameters as the communicative situation, the communicative purpose, the mediator's personality, the addressee's position according to the recipient, the spatial and temporal addressee's proximity to the described events, the mediator's competence, their personal interest in the success of the communication, the addressee's expectancy of certain reactions from the target audience.

One of the main conclusions was the experimental proof of the mediator's colloquial tonality realization due to the cumulative effect of the simultaneous employment of the linguistic units of different levels peculiar for the non-formal situation of communication. Thus, the lexical and grammatical means analysis has resulted in the distinction of the following groups: 1) colloquial doublets − synonyms stylistically and emotionally neutral lexemes; 2) emotionally and modally colored lexemes; 3) the language neologisms; 4) words wide semantics; 5) auxiliary periphrastic words with the meaning of uncertainty (e.g.: *sort of; kind; maybe*); 6) auxiliary periphrastic detached words (e.g.: *I hope; I think; as far as I know; I believe; they say; supposed to be*); 7) auxiliary periphrastic words with the meaning of hesitation (e.g.: *well*).

In the boundaries of the words wide semantics there have been differentiated the following subgroups: 1) *of* lexical units, semantically defined by the communicative situation context (e.g.: *thing; the like; something; stuff*); 2) words and word-combinations, denoting the sequence (e.g.: *and so on; and things like this*); 3) lexemes, denoting multitude, the quantitative features (e.g.: *heaps of; a touch of; lots of*); 4) form words (prepositions) with the meaning of approximate number (e.g.: *about; around*); 5) adverbs and particles with the meaning of the feature intensification, extraordinariness (e.g.: *absolutely; awfully*); 6) words which are used to soften the general utterance tonality (e.g.: *quite; actually; just; right; rather*); 7) lexical units which are semantically classified as denoting the decrease in the feature or neutralizing the meaning of the preceding utterance (e.g.: *at least; at any rate; actually*); 8) fixed cliche words (e.g.: *as a matter of fact; to be more precise; in other words; that is; as I say*); 9) deictic words (personal and demonstrative pronouns, adverbs *'there', 'here'*).

The next stage of the reserch was aimed at distinguishing the combination of the relations arising among the lexical, grammatical, stylistic and prosodic means in the process of their interaction in the Internet messages *of* mediator's speech.

On the basis of the predecessors' researches in the field of the interaction of linguistic modality expressive means on different levels (works by V. V. Vynogradov, A. M. Peshkovskyi, T. M. Korolova, T. O. Brovchenko, V. Yu. Paraschuk) it has been postulated that there exists a general tendency of the utterance modal qualification due to the autonomous use of a language means or the complex use of different language units [2; 3].

The autonomous realization of any linguistic means is less typical *of* the speech. It should be noted that grammatical means (particles, conditional and imperative mood forms, negative and interrogative forms, modal particles and verbs etc.) are used apart from other components mainly to express objective and modal meanings and communicative and modal settings; the lexical means are more universal modality modifiers which are more widely used to express the subjective estimation.

In case of the lexical, grammatical and paralinguistic means, *the* neutral intonation peculiarities character function autonomously as the compensation means in regards to the actualization means of different levels and are absent in the speech segment under analysis and functioning as the active meaning carriers also providing for the phrase modal qualification.

It goes without saying that more common are the communicative situations in which the modal information is actualized through the active interaction of the lexical, grammatical and intonation subsystems components in the speech. At the same time it provides for the content plane adequacy and is conditioned by the compensational and diffusive components structure transformation.

The above mentioned interaction principles vary reasonably depending on the semantic aspects coordination in the content plane degree. The following three situations of the. opposite semantics and of the expressive means semantic autonomy are differentiated in the speech acts of the similar semantics.

In the first situation all the linguistic and extralinguistic means perform the same function on the semantic level. This is the most common situation of the deliberate simultaneous use of the different

linguistic means aimed at expressing semantic relations. Principally different from the first is the situation of the lexical, grammatical and intonation means contraction in the modal meaning expression which is the least common. As it has been experimentally proved in this case the prosodic means play the dominant role and highlight the real meaning.

And, finally the third situation of the different semantics links of linguistic markers autonomous usage in the same speech segment, must be viewed rather as a specific means of the phrase functional and semantic structure arrangement than as the type of the different expressive means interaction. In this case the links tenseness and the expressive means interaction degree are minimal due to their correlation with the other content plane aspects.

As it has been mentioned the most common is the coordination of the different means of expressing modality. All the linguistic and non-linguistic means interact in one of the following ways: interrelate, dominate or specify.

The purpose of the research can be formulated as the analysis of the lexical, grammatical and prosodic means correlation mechanism used for emphasizing the logical and emotional Internet discourse semantics constituents and thus contributing to the higher text expressiveness.

The tasks of the research are as follows:

- to determine the role of the modally colored lexeme position in the sense-group in the definition of the prosodic, lexical and grammatical means interaction type;
- to differentiate classification types of the prosodic, lexical and grammatical means interaction in the various genre subtypes of the English and Ukrainian Internet messages;
- to classify the different linguistic means interaction types according to the frequency of the modality expression.

Conclusions and perspectives. The results of the linguistic experiment have provided the following conclusions.

If the emphatically colored lexemes are located in the initial position of the sense-group the degree of the prosodic features manifestation relevant for the emotional and modal diversity is the lowest (the main pitch range and intensity parameter figures are minimal for each presenter). The final position of the emphatically colored lexemes is associated with the more evident prosodic features manifestation. The medial position of the emphatically colored lexeme is characterized by the most vivid prosodic features manifestation. It has been concluded that the maximum main pitch range parameter figures are registered together with the break in the monotonous flow of speech melody presented by the descending and ascending scales abrupt which also greatly contributes to its expressiveness.

The lower acoustic features manifestation in the initial and final lexemes position can be explained by the fact that the position of the lexeme makes it more prominent and thus the quantitative acoustic features parameters become less relevant. Besides, in this case the lexeme foregrounding is also realized by means of an additional pause immediately after the terminal tone.

The outlined correlation of the prosodic means of interaction character with the position in the sense-group proved the necessity of the interaction types classification. The first type is characterized by the medial position of the modally colored lexeme, the second – by its final position or detachment, the third type is determined by the initial position.(See Table 1).

Table 1

The linguistic means interaction types distribution in the Internet-messages, % (English and Ukrainian)

Interaction type	**Position in the sense-group**	**Modally colored lexemes types**		
		estimators	**intensifiers**	**modal parentheses**
English				
Type 1	Medial	30%	38%	–
Type 2	Final	43%	12%	70%
Type 3	Initial	27%	50%	30%
Ukrainian				
Type 1	Medial	28%	36%	–
Type 2	Final	42%	14%	65%
Type 3	Initial	30%	50%	35%

The linguistic analysis has resulted in the following conclusions:

1) modally colored lexemes the so-called parentheses (e.g.:*'probably', 'presumably', 'for sure', 'perhaps'; "можливо», «припустимо», «напевно», «ймовірно»* etc) occur mainly in the initial position. Therefore, in about 70% *of* English and 65% *of* Ukrainian Internet-messages the modal lexemes constitute a sense-group. In the utterances of this type *of* the pitch maximum is registered on the nuclear syllable. E.g.: ***Re****ally,| it's great to meet you.* ***Ba****sically,| twenty eight percent in the UK. («Business View Midday Update», T. Murphy); Українська компанія «Гештальт Консалтинг Груп»,|* ***дійс****но,| належить до кращих вітчизняних консалтингових підприємств, | забезпечує якісний конференц-сервіс, | може, |як переконливо свідчить її понад десятирічна практична діяльність, | на рівні світових стандартів організовувати й проводити важливі міжнародні заходи, | із наданням широкого спектру корисних послуг («Gestalt Consulting Group», Ukrinform).* In the 30% of the English and 35% of the Ukrainian Internet-messages these words do not make a separate sense-group but are located in the initial position in the scale while the most acoustically prominent remains the first stressed syllable. E. g.: ***Pro****bably for longer for those who knows his calls («Real Money», D. Cramer); Можл****ив****о, варто замислитись над майбутнім вітчизняної промисловості («Internet-digest», Ukrinform);*

2) lexical intensifiers (the adverbs of measure and degree) are mostly located at the beginning (50%) or in the middle of the scale (38% of the English and 36% of the Ukrainian Internet-messages) and only in the 12% of the English and the 14% of the Ukrainian Internet-messages these words are located in the nucleus. E.g.: *We get some* ***ve****ry strong earnings after the bell last night. («Business View Midday Update», T. Murphy).* ***Much*** *more interesting proved to be profit margins today («Business Headlines» from MSNBC.com, D. Brown). Інтерес до новітніх технологій знач****ною*** *мірою обумовлений прагненням підприємств забезпечити зростання виробництва [«Internet-digest», Ukrinform]; Набаг****а****то цікавішою є діяльність концерн-сервісу «Гештальт Консалтинг Груп» («Gestalt Consulting GroupКонсалтинг», Ukrinform)*;

3) lexical units with the meaning of estimation and emotional and modal coloring are not typically located in any specific position in a sense-group. E.g.: *Communication like this* ***al****ways raised the question of security.; Well, the enterprise market is* ***boo****ming for these types of services; Sur****pri****singly big costs are spent on the revival of the oil and coal mining industry in the US («Building America: Eye on Business», K. Ryan). Неспо****ді****вано швидке зростання прибутків забезпечується головним чином максимальним зменшенням витрат. Економічні зміни майже* ***зав****жди є важливим чинником розвитку країни. Сьогодні вітчизняний ринок виробництва розвивається вра****жа****юче швидко («Internet-digest», Ukrinform).*

The linguistic analysis aimed at defining the peculiarities of the stylistic and prosodic means correlation in the English and Ukrainian Internet-messages of presenters' speech has revealed the following:

- the lexical stylistic means based on the transfer of meaning (metaphors, epithets) mostly correlate with the melodic and temporal prosodic features;
- the relevant features in the lexical repetition prosodic arrangement are:

а) the specific syntagmatic segmentation;

б) the presence of the logical and emphatic stress in the utterance;

- the most prominent is the prosodic foregrounding of the lexical, syntactic and stylistic device of antithesis (the presence of the logical and emphatic stress, the rise in the main tone frequency level both in the scale and in the nucleus, the wide main tone frequency range in the utterance, change of tempo).

The most prominent evidence of the Internet-messages presenters' speech expressiveness is the convergence of several stylistic devices. The most common convergence types are the following:

1) modally colored lexemes usage (e.g.: *probably; actually; obviously; evidently; переконливо; безумовно; ефективно*) in combination with the syntactic means of parallel constructions and parceling, which is made prominent due to their intonation detachment into a separate sense-group where they perform the semantic centre function (e.g.: *`Basica"lly,| twenty eight percent in the UK,| twenty percent in France,| and the rest all sort of drift off to Ireland («Business Central», CNN, R. Quest). Безумовно, Гештальт Консалтинг Груп є перспективною бізнесовою установою, економічно стабільним підприємством, самостійною вітчизняною компанією («Gestalt Consulting Group», Ukrinform);*

2) combined lexical and syntactic stylistic devices, emotionally and modally colored lexemes which are characterized by such prosodic peculiarities as the abrupt melody rise and break in the monotonous descending in the scale (the so-called *Accidental Rise*), the marked terminal tones usage *(The Rise-Fall* та *The High Fall)* (e.g.: *But though Oxford Micro Devices is a small company that builds a small' pro`duct,| its impact on all of our ``lives| could be `huge («Building America: Eye on Business»,D. Browdy). Хоч*

впровадження нових технологій потребує чималих матеріальних затрат на початковому етапі, воно забезпечує чималий прибуток наприкінці виробничого циклу («Gestalt Cosulting Group», Ukrinform).

The research results have revealed the similarity of the speech linguistic means interaction on different levels in the typologically different languages (English and Ukrainian), which proves the general tendency of the Internet-communication optimization.

The perspectives of the research are seen in the extension of the experimental material by adding other Germanic and Romanic languages (German, French and Italian).

Literature

1. Laver J. Principles of Phonetics / J. Laver – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 707 p.

2. Brovchenko T. O. English Phonetics (contrastive analysis of English and Ukrainian pronunciation) / T. O. Brovchenko, T. M. Korolova. – Mykolaiv, 2006. – 300 s.

3. Paraschuk V. Yu. Teoretychna Phonetyka Angliiskoi Movy/ V. Yu. Paraschuk – Vinnytsya, Nova Knyga, 2009. – 232 s.

4. Internet-resource: http//www.cnn.com/Business Central

5. Internet-resource: http// www.ukrinform.com/GestaltConsultingGroup

Одержано редакцією 20.01.15

Прийнято до публікації 02.02.15

І. М. Дерік

Мовленнєва взаємодія у міжкультурній комунікації

Проблематикою статті є аналіз механізмів комплексної взаємодії лексико-граматичних, стилістичних і просодичних лінгвістичних засобів для досягнення максимального ефекту впливу на аудиторію в процесі міжкультурної інтернет-комунікації. Актуальність наукової розвідки полягає в тому, що об'єкт дослідження вивчається в тісному зв'язку з механізмом оптимізації впливу на цільову аудиторію в умовах формування політично та соціально активного громадянського суспільства.

Складність досліджуваного комунікативного процесу зумовлена спеціальними умовами його організації та технічної підтримки. Важливим чинником успішної масової комунікації є врахування таких релевантних факторів, як гетерогенність цільової аудиторії, що випливає з її масовості, незалежність уподобань реципієнтів від побажань та очікувань комунікантів. У ситуації інтернет-комунікації комунікатори й медіатори керуються не тільки власною інтуїцією, але й професійним досвідом – можливістю зворотного контакту (Scype, електронна пошта, технології ICQ), що дає змогу не тільки заощадити час для трансляції, але й вчасно відреагувати на настрої реципієнтів та обрати правильну комунікативну стратегію.

За результатами експериментально-фонетичного дослідження зроблено висновки про загальну тенденцію до колоквіалізації мовлення ЗМІ, а також про використання виражального потенціалу мовних засобів для реалізації певних комунікативних стратегій.

Ключові слова: *механізми комплексної взаємодії лексико-граматичних, стилістичних і просодичних лінгвістичних засобів, міжкультурна інтернет-комунікація, експериментально-фонетичне дослідження, колоквіалізація мовлення ЗМІ, виражальний потенціал, комунікативні стратегії.*

И. М. Дерик

Речевое взаимодействие в межкультурной коммуникации

Проблематика статьи определяется как анализ механизмов комплексного взаимодействия лексико-грамматических, стилистических и просодических лингвистических средств для достижения максимального эффекта воздействия на аудиторию в процессе межкультурной интернет-коммуникации. Актуальность научной работы заключается в том, что объект исследования изучается в тесной взаимосвязи с механизмом оптимизации воздействия на целевую аудиторию в условиях формирования политически и социально активного гражданского общества.

Сложность изучаемого коммуникативного процесса обусловлена специальными условиями его организации и технической поддержки. Важной предпосылкой успешности массовой коммуникации является учет таких релевантных факторов, как гетерогенность целевой аудитории, являющаяся следствием ее массовости, независимость симпатий реципиентов от желаний и ожиданий коммуникантов. В ситуации интернет-коммуникации коммуникаторы и медиаторы руководствуются не только собственной интуицией, но и профессиональным опытом – возможностью обратной связи (Scype, электронная почта, технологии ICQ), что позволяет не только сэкономить время для трансляции, но и своевременно отреагировать на настроения реципиентов и выбрать правильную коммуникативную стратегию.

На основании результатов экспериментально-фонетического исследования были сделаны выводы об общей тенденции к коллоквиализации языка СМИ, а также об использовании выразительного потенциала языковых средств для реализации определенных коммуникативных стратегий.

Ключевые слова: *механизмы комплексного взаимодействия лексико-грамматических, стилистических и просодических лингвистических средств, межкультурная интернет-коммуникация, экспериментально-*

фонетическое исследование, коллоквиализация языка СМИ, выразительный потенциал, коммуникативные стратегии.

УДК 821.111.09 ’’11/14’’

І. Я. Гродський

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОРАДИ В АНГЛІЙСЬКИХ ЛИЦАРСЬКИХ РОМАНАХ XII–XV СТ.

Статтю присвячено дослідженню прагматичних характеристик поради в середньоанглійських лицарських романах. У ході роботи визначено комунікативно-прагматичний зміст поради, виявлено позамовні чинники, які впливають на його функціонування, встановлено умови успішності та причини виникнення додаткових семантико-стилістичних і прагматичних ознак, які накладаються в процесі спілкування на основне значення висловлення. Висловлення поради кваліфіковано як директивний мовленнєвий акт з додатковим прагмасемантичним відтінком. З’ясовано специфіку висловлення-поради як некатегоричного мовленнєвого акту, що спрямований спонукати адресата до виконання конкретної корисної для нього дії в майбутньому. Виконано аналіз одиниць та розглянуто інвентар мовних засобів (спеціалізованих і неспеціалізованих) висловлень, що вживаються комунікантами для вираження поради, виявлено закономірності їхнього вибору відповідно до комунікативної мети, визначено іллокутивний потенціал висловлень-порад середньоанглійської мови. Встановлено, що облігаторними ознаками поради є її бенефактивна спрямованість, незалежність комунікантів, зацікавленість адресата у виконанні спонукуваної дії, необов’язковість її реалізації. Комунікативна ситуація поради передбачає наявність суб’єкта й об’єкта поради, власне поради, оцінки й реакції на неї, прохання адресата про надання поради й суб’єкта – про дозвіл надати пораду, аргументації.

Ключові слова: *лицарський роман, порада, мовленнєвий акт, комунікативна ситуація, директив, іллокутивна сила, перлокутивний ефект.*

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні студії демонструють зацікавлення вивченням системно-функціональної природи мовлення та прагмалінгвістичного аспекту висловлення. Докладне висвітлення сутності висловлень з іллокутивною силою поради, їхніх структурних, семантичних і прагматичних характеристик дає змогу розв’язати широке коло сучасних мовознавчих проблем: з’ясування місця аналізованого мовленнєвого акту (далі МА) у наявних таксономіях, засобів модифікації (інтенсифікації чи релаксації) іллокутивної сили висловлення, типології комунікативних ситуацій, у яких функціонують досліджувані акти, культурологічних та соціальних чинників впливу на відбір мовцем конкретного мовного матеріалу [1, с. 4]. Серед МА, що виражають волевиявлення мовця, особливе місце посідає МА директив із прагмасемантичним відтінком поради. Він вирізняється тим, що передає суб’єктивне оцінне ставлення мовця (автора поради) до дійсності у формі спонукання співрозмовника до виконання дії, яка буде корисною для нього. Нині спостерігаємо брак докладних діахронічних досліджень МА директив із прагмасемантичним відтінком поради, що зумовлює **актуальність** та **новизну** такої розвідки.

Метою нашого дослідження є виявлення прагматичних іллокутивних характеристик МА директив із прагмасемантичним відтінком поради в середньоанглійських лицарських романах. Об’єктом дослідження є МА директив із прагмасемантичним відтінком поради в середньоанглійських лицарських романах, його предметом – комунікативно-прагматична спрямованість поради в середньоанглійських лицарських романах. Матеріалом для аналізу слугують приклади, дібрані з лицарських романів XII–XV ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці спостерігаємо розмаїття поглядів учених щодо місця МА поради у класифікаціях МА (Дж. Остін, J. Auwera, K. Bach, T. Ballmer, B. Fraser, J. Searl). Близьким є наш погляд до думки тих мовознавців, які кваліфікують пораду як директив (А. Вежбицька, П. В. Зернецький, G. Leech, A. B. M. Tsui, P. Wunderlich). Традиційно директивний МА трактують як волевиявлення мовця, спрямоване на виконання дії слухачем або третьою особою. Докладний аналіз прагматичних характеристик директивного МА в сучасній

лінгвістиці проводять Н. Ф. Гладуш, В. І. Карабан, Л. В. Михайлова, С. В. Мясоєдова, О. В. Нарушевич-Васильєва, І. С. Шевченко та ін., завдяки яким директив можна тлумачити як МА, що виражає адресоване слухачеві волевиявлення мовця стосовно виконання дії, спрямованої на перетворення ірреальної ситуації в ситуацію, яка за наміром мовця внаслідок волевиявлення повинна стати реальною. Намір мовця полягає в тому, щоб спонукати адресата реалізувати конкретну дію в певних часових і локальних умовах, причому інтендується фізична дія, а не повідомлення інформації [6, с. 29]. Пораду вважаємо директивним МА, за допомогою якого мовець спонукає співрозмовника до виконання корисної для нього дії.

Виклад основного матеріалу. Достовірність того, що МА з прагмасемантичним відтінком поради належить до типу директивів, підтверджують, по-перше, ознаки, притаманні всім директивам, по-друге, структура, що тотожна загальній структурі директива. Причетність прагмасемантичного відтінку поради до директивних підтверджена низкою притаманних таким МА ознакам:

1) ступінь категоричності поради з боку мовця, тобто ступінь психологічного тиску радника на адресата;

2) організаційна визначеність бажаної дії;

3) статусне співвідношення учасників спілкування;

4) пропозиціональне значення дії як (не) бажаної;

5) первинність / вторинність директива, тобто вираження базового недиференційованого спонукання (безпосередній директив) чи ускладненої директивної дії (опосередкований директив);

6) експліцитність / імпліцитність вираження директивної іллокуції;

7) внутрішній оцінний знак спонукання, що (не) містить спрямованості на благо адресанта [5, с. 100].

Конвенційно закріплена структурна модель для передавання іллокутивної сили поради представлена в лицарських романах у такому вигляді: ***Rede*** «Порадити» (SG, I. XVI. 363, IV. V. 2111, HD, 116, 1660, 2874, BH, 398, 3487, Athelston, 178, 210, 539, GW, 2752, 3174, Gamelyn, V. 599, VI. 793); ***Wolde ȝe worch bi my wytte*** «Краще послухайте моєї поради» (SG, IV. V. 2096); ***Kepe þe*** «Бережи себе» (SG, I. XVII. 372, BH, 2332, 2372, GW, 2021, 2311, Gamelyn, IV. 513); ***Beo me wel trewe*** «Будь справедливим до моєї поради» (KH, 397, 1254); ***Ihc þe warne*** «Я попереджаю тебе» (KH, 733, AA, 378, 2222, Gamelyn, 448); ***And þider þu go al riȝt*** «Якщо ти поїдеш негайно» (KH, 743, BH, 1842, 2756); ***Do as I schal rede þe*** «Зроби так, як я тобі пораджу» (KH, 964, BH, 2296, 2340, 2922, AA, 355, 610, GW, 3190, Gamelyn, VI. 813); ***Conseyl Y can give thee gode*** «Я можу дати вам мудру пораду» (GW, 1724); ***That is a good counseill*** «Це добра порада» (Gamelyn, IV. 451); ***Dred þe nouht*** «Не бійся нічого» (HD, 661, GW, 1915); ***Betere us*** «Буде краще для нас» (HD, 696, 843, 850, 2096).

У прикладі (1) господар замку радить Гавейну залишитися ще на декілька днів, весело провести час та не турбуватися. Воля барона під час надання поради є тією владою, що дає змогу не тільки керувати собою, але й спрямувати свою діяльність на сера Гавейна. У прикладі (2) Фікенхільд попереджає короля Алмера та радить йому бути обережним. Щоб досягнути бажаного перлокутивного ефекту, Фікенхільд ставить перед собою завдання викликати в короля Алмера відповідні емоції, почуття, бажання виконати рекомендовану дію. Напр.:

(1) *Þegrene chapayle vpon grounde, greue yow no more; / Bot ȝe schal be in yowre bed, burne, at þyn ese, / Quyle forth dayeȝ, & ferk on þe first of þe ȝere, / & cum to þat merk at mydmorn, to make quat in spenne;* (SG, II. XXII. 1070–1074) – «Тепер Ви залишитеся неодмінно, / нехай Вас не турбують пошуки, спіть спокійно, / Можете залишатися аж до Нового року, / До полудня Ви будете там».

(2) *«Aylmar, ihc þe warne, / Horn þe wule berne. / Ihc herde whar he sede, / And his swerd forþ leide, / To bringe þe of lyue <…>*» (KH, 733–737) – «Алмер, я повинен попередити вас, / Хорн знищить вас. / Я чув, що він сказав, / І його меч готовий / Замахнутися на Ваше життя <…>».

Висловлення поради можна кваліфікувати як особливий прагматичний тип МА. Услід за О. В. Наумук вважаємо МА, з огляду на визначення його як базової одиниці вербальної комунікації, інтенційно й ситуативно зумовленим, граматично й семантично організованим висловленням, супроводжуваним відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію. У пораді вербалізовано намір мовця висловити адресатові рекомендацію щодо (не) виконання певної дії, яка буде корисною для останнього. У прикладі (3) Грим отримує пораду тікати з країни, щоб урятувати дітей та дружину. Якщо Годард дізнається, що хлопчик живий, їм не уникнути покарання. Спонукальний характер поради виявляється корисним для Грима.

Надання поради та керування нею діють у межах певної комунікативної ситуації. Структура комунікативної ситуації поради передбачає обов'язкові компоненти (суб'єкт поради (мовець), об'єкт поради (адресат), власне порада, оцінка, реакція слухача (адресата) на отриману пораду) і

факультативні (прохання про надання поради, прохання про дозвіл надати пораду, пояснення причини надання поради) [6, с. 177]. Приклад (4) містить компоненти поради: суб'єкт поради (*вартовий*), об'єкт поради (*Бевіс*), власне пораду та оцінку дії як результат. Вартовий радить Бевісові йти геть від воріт, оскільки в нього немає дозволу пройти в замок. Мовець, висловлюючи пораду, долучає аргументативний компонент, який вказує, що Бевіс буде покараний у разі невиконання рекомендованої дії. Напр.:

(3) *Betere us of londe to fle, / And berwen boþen ure liues, / And mine children, and mine wiues.* (Havelock, 696−698) – «Буде краще для нас утекти з країни, / І врятувати життя, / моїх дітей та моєї дружини».

(4) *I thee rede, fro the gate: / Boute thow go hennes also swithe, / Hit schel thee rewe fele sithe, / Thow come ther-ate!* (BH, 398−401). – «Я раджу тобі йти геть від воріт: / Якщо ти не підеш звідси швидко, / Ти пожалкуєш про це, / Як тільки ступив сюди!

Висловлюючи певну пораду, мовець переконаний, що виконання дії буде на користь та в інтересах адресата. Крім того, мовець значною мірою впевнений у своїй правоті, у корисності запропонованої дії й припускає, що на місці виконавця він би сам виконав ту дію, про яку йдеться. Даючи пораду, мовець думає або певен, що адресат перебуває в ситуації вибору рішення стосовно своєї майбутньої дії, має сумнів у її доцільності або не знає способів розв'язання проблеми, яке, навпаки, знає мовець. Проте остаточне рішення про (не) виконання поради адресат має ухвалити сам. У прикладі (5) простежуємо асиметричні статусні стосунки. Хоч соціальний статус слухача (*Бевіса*) вищий, ніж у радника (*Боніфатія*), неспроможність упоратися з проблемами змушує адресата звернутися за порадою. Боніфатій упевнений у своїх діях, дає пораду Бевісові не розпочинати нерівний бій проти короля Гарсія. Бевіс перебуває в стані вибору стосовно свого майбутнього та нареченої. Даючи пораду, Боніфатій припускає, що на місці Бевіса він би прислухався до цієї інформації, але остаточне рішення має ухвалити головний герой. Напр.:

(5) *«Sir, yow is better do by my reed: / Ye shal be in the lasse dout, / For I know the contré al about; / I can bring yow in to a cave, / There a sheparde with a stave, / Theyghe men hadden his deth sworn, / He myght him kepe wel therforn!»* (BH, 2340−2346). – «Сер, було б краще для вас зробити так, як я раджу: / Ви перебуватимете в меншій небезпеці, / Оскільки я знаю все навколо; / Я можу привести вас у печеру, / Щоб бути пастухом для отари, / Навіть якщо люди поклялися у Вашій смерті, / Ви можете заховатися там назавжди».

Припущення мовця про корисність (позитивність) пропонованої дії для адресата слугує диференційною ознакою поради – МА директивного типу, комунікативна мета якого – спонукати адресата до виконання конкретної дії в майбутньому. Для МА з прагмасемантичним відтінком поради пропозиційною умовою є майбутня дія чи стан, рекомендовані слухачеві чи третій особі; попередні умови – спроможність адресата реалізувати дію чи змінити наявний стан речей, умовою щирості постає бажання мовця, щоб адресат виконав дію; суттєвою умовою – намагання адресанта спонукати адресата виконати майбутню корисну для останнього дію чи змінити наявний стан. Радять переважно тоді, коли відчувають, що в адресата виникла в цьому потреба, навіть якщо він і не звертався з проханням про пораду [3, с. 24]. У прикладі (6) єпископ, відчуваючи небезпеку, дає рекомендацію Бевісові, як боротися проти імператора. Радячи, мовець вважає, що Бевіс прислухається до його поради. Пропонуючи, єпископ не переконує головного героя, він лише намагається вказати йому на один із можливих способів його поведінки. Специфіка аргументування полягає в тому, що спонукального ефекту досягають апеляцією до раціональної сфери адресата (Бевіса). Напр.:

(6) *Tharfore, kosin, be me red, / An hondred men ich yeve thee wighte, / Aghen th'emperur to fighte, / Stalworde men and fer, / And thow schelt wende te Saber: / Sai, ich grette him wel ilome! / Yif ye han nede, sendeth to me, / Ich wile yow helpe with al me might, / Aghen th'emperur to fight* (BH, 2922–2930). – «Отже, племіннику, роби, як я раджу, / Я дам тобі сто сильних воїнів / Для боротьби проти імператора / це віддані та люті чоловіки, / І ти поїдеш до Сейбера і скажеш, / Що я щиро його вітаю! / Якщо у тебе виникне необхідність, дай мені знати, / Я допоможу тобі з усіх сил / Для боротьби проти імператора» .

Як зазначає Н. Ф. Гладуш, «поради характеризуються високим ступенем мотиваційно-вольової насиченості…» [4, с. 117], оскільки мовець удається до пояснень, мотивації і тим самим прагне переконати, умовити співрозмовника виконати дію. Рішення адресатом (не) скористатися порадою значною мірою залежить від компетентності й авторитетності особи, яка дає пораду, пріоритетність якої повинна бути статусно або ситуативно зумовлена. Іноді мовцю треба додати певних зусиль, аби переконати адресата в корисності поради. Приклад (7) демонструє прагнення

мовця (дружини імператора) застерегти слухача (імператора) від неминучих поганих подій. Основне прагматичне навантаження ситуації поради трансформується в мотиваційний аспект. Дружина вдається до раціонального та перцептивного підходу у вираженні своїх аргументів щодо виконання поради. Спонукальний характер поради виявляється в дихотомії волевиявлення і власне спонукання співрозмовника до дії. Напр.:

(7) *Ye scholle sende, for sertaine, / After your ost in to Almaine, / And whan your ost is come togadre, / Send to the King of Scotlonde, me fadre; / He wile come to thee an highe / With wondergret chevalrie, / That thow derst have no sore* (BH, 3315–3321). – «Напевно, тобі слід викликати / свою армію з Німеччини, / І коли твоє військо збереться разом, / Дай вісточку королеві Шотландії, моєму батькові; / Він прийде до тебе у поспіху / Із вельможною та грізною кіннотою, / Так що тобі не потрібно бентежитися» .

Експлікуючи пораду, мовець оцінює діяльність свого співрозмовника як щось погане й тому спонукає адресата до дій, які будуть для нього бенефективними. МА директив із прагмасемантичним відтінком поради зазвичай має спонукальний характер. Під спонукальним розуміємо «адресоване слухачеві волевиявлення мовця стосовно виконання дії або цілеспрямована мовленнєва дія в конкретній ситуації» [7, с. 33]. Відповідно до цього МА директив із прагмасемантичним відтінком поради можна описати як «хтось спонукає / радить комусь зробити дещо». Мовець є суб'єктом мовлення, суб'єктом каузації дії, тобто джерелом мовленнєвого впливу, а слухач постає об'єктом каузації, тобто особою, що зазнає мовленнєвого впливу і, отже, спонукається до дії [8, с. 65].

Ураховуючи загальну пресупозицію комунікантів щодо можливості дотримання поради, мовець спонукає співрозмовника до дії, виконання якої, на думку першого, є корисним та доцільним для адресата. На переконання А. Вежбицької, порада «нагадує повідомлення тобі того, що буде для тебе кращим за все» [2, с. 268]. Висловлюючи певну пораду, мовець переконаний, що виконання дії буде на користь та в інтересах адресата. У прикладі (8) сер Емілоун, успадкувавши маєток своїх батьків, вирішив повернутися до рідної землі. Герцог удячний йому за хорошу службу та радить звертатися за допомогою в разі небезпеки. Радячи, герцог упевнений у зацікавленості Емілоуна щодо виконання дії та вважає себе авторитетним, спроможним оцінювати, робити висновки, дорікати, указувати на несприятливі наслідки. У прикладі (9) посланець передає листи від короля та наполегливо переконує графа поквапитися з поїздкою до Лондона. Король запрошує сім'ю графа та готовий посвятити його синів у лицарі. У цьому разі порада має форму «роби – буде добре» (наявний стан справ у цей момент оцінений як негативний для адресата), хоч посланець дає зрозуміти графові, що результат рекомендованих дій буде для нього сприятливим. Напр.:

(8) *Ac yif ever it befalle so / That thou art in wer and wo / And of min help hast nede, / Saveliche com or send thi sond, / And with al mi powere of mi lond / Y schal wreke the of that dede.* (Amis and Amiloun, 235–240). – «Але якщо так колись станеться, / Що ти будеш на війні або в горі / І потрібна тобі буде моя допомога, / Просто прийди або дай мені знати, / І з усіма силами в моєму королівстві / Я помщуся за всі твої образи».

(9) *To London I rede thee spede. / The kyng wole for the cuntas sake / Bothe thy sones knyghtes make, / The blythere thou may be. / Thy fayre wyff with thee thou bryng, / And ther be ryght no letting, / That syghte that sche may see* (Athelston, 210–216). – «Я раджу вам поквапитися в Лондон. / Заради графині король / посвятить ваших синів у лицарі, / Щоб зробити вас усіх щасливими. / Візьміть із собою красиву дружину / І не зволікайте, / Щоб вона могла побачила це видовище».

Висновки. У статті проаналізовано МА директив із прагмасемантичним відтінком поради, який, ґрунтуючись на логічній аргументації, апелює до душевного стану людини, її почуттів. МА такого типу зумовлений наміром мовця порадити співрозмовникові виконати конкретну дію (поінформувати його про бажаність цієї дії), поводитися відповідно, стимулювати адресата до здійснення названої дії, пояснити йому її доречність і доцільність. Основна прагматична ознака МА директив із прагмасемантичним відтінком поради – право адресата (не) виконувати дію. Це зумовлює певні зусилля мовця, яких йому потрібно додати, щоб його волевиявлення було реалізоване. З метою максимального досягнення перлокутивного ефекту та реалізації конкретного комунікативного завдання мовець усвідомлено відбирає різноманітні мовні засоби та формує висловлювання, найбільш доречне, на його думку, у конкретній ситуації. Структура комунікативної ситуації поради передбачає обов'язкові компоненти (суб'єкт поради (мовець), об'єкт поради (адресат), власне пораду, оцінку, реакцію слухача (адресата) на отриману пораду) і факультативні (прохання про надання поради, прохання про дозвіл надати пораду, пояснення причини надання поради). Виконаний у статті аналіз прагматичних характеристик

порад відкриває перспективи подальших досліджень МА директив із прагмасемантичним відтінком поради як стратегії управління етикетним дискурсом.

Список використаної літератури

1. Бондарєва Н. О. Структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості висловлювань із концептом «порада»: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Бондарєва. – К., 2005. – 203 с.
2. Вежбицкая А. Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
3. Гавриш М. Мовленнєвий акт *порада*: соціолінгвістичний аспект / М. Гавриш // Поділля. Філологічні студії : зб. наук. пр. – Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2013. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 24–27.
4. Гладуш Н. Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке : дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Н. Ф. Гладуш. – К., 1985. – 205 с.
5. Карасик В. И. Языковый круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Наумук О. В. Мовні засоби вербалізації поради: когнітивний та прагматичний аспекти : монографія. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 211 с.
7. Хричиков Б. В. Категорія модальності, її обсяг і засоби вираження в сучасній російській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Б. В. Хричиков. – К., 1994. – 33 с.
8. Searl J. A. Classification of illocutionary acts / J. Searl // Language in Society. – Vol. 5. – 1976. – P. 1–23.

Список використаних джерел

1. Eckert K. Chaucer's reading list: Sir Thopas, Auchinleck, and Middle English romances in translation / Eckert K. – Las Vegas : University of Nevada, 2011. – 622 p.
2. Morris R. Sir Gawayn and the green knight: an alliterative romance-poem / Richard Morris. – London : Paternoste House, Charity-Cross Road, 1864. – 147 p.
3. Rawson J. King Horn, Floris and Blauncheflur, the Assumption of Our Lady / J. Rawson– London : Paternoste House, Charity-Cross Road, 1866. – 171 p.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

И. Я. Гродский

Языковые средства выражения совета в английских рыцарских романах XII–XV вв.

Статья посвящена исследованию прагматических характеристик речевого акта совета в среднеанглийских рыцарских романах. В ходе работы определено коммуникативно-прагматическое содержание совета, выявлены внеязыковые факторы, влияющие на его функционирование, описаны условия успешности и причины возникновения дополнительных семантико-стилистических и прагматических особенностей, которые накладываются в процессе общения на основное значение высказывания. Ведущей иллокутивной целью совета выступает побуждение совершить действие или изменить состояние относительно временных или локальных координат. Высказывание совета рассматривается как особый прагматический тип МА директив с прагмасемантическим оттенком. Языковые средства, которые выбирает адресант в процессе общения, отображают существующие между коммуникантами социальные, межличностные, индивидуально-психологические взаимоотношения и обусловлены степенью необходимости исполнения действия, учетом возможностей адресата и вероятного его сопротивления, намерением говорящего придать дополнительное коммуникативно-прагматическое содержание своему высказыванию. Коммуникативная ситуация совета предполагает наличие субъекта и объекта совета, собственно совета, оценки и реакции на совет, просьбы адресата о совете, запроса о разрешении дать его, объяснения причины совета (аргументативного компонента).

Ключевые слова: *рыцарский роман, совет, речевой акт, коммуникативная ситуация, директив, иллокутивная сила, перлокутивный эффект.*

I. J. Grodskyi

Linguistic means of expression of advice in the middle english romances of the 12th–15th centuries

The article seeks to highlight the characteristics of the speech act of advice in the Middle English romances. The research performed results in the identification of advice's communicative and pragmatic content, in the definition of non-verbal factors which influence the functioning of speech act, in the definition of the successful conditions and the reasons for additional semantic, stylistic and pragmatic characteristics that are imposed on the primary meaning of acts. It was ascertained that the advice in the Middle English romances is specified as noncategorical speech act, which is directed at inducing the listener to perform some concrete and useful act in

future. The analysis of language data reveals that the linguistic means (specialized and unspecialized) that are used by speakers to express their declaration of advice; regularity of the choice according to the communicative aim was established and the illocutionary potential of advice was defined. It has been shown that within the bounds of pragmatic paradigm advice can be regarded as a directive speech act characterized by benefactive orientation, equal relations between interlocutors, non-obligatory realization of advice. It has been also established that the communicative situation of advice includes both compulsory components (the subject and object of advice, advice itself, the assessment of advice, the reaction to advice) and the facultative ones (a request for advice, an inquiry about the permission to give advice, argumentation).

Key words: *Middle English romance, request, speech act, a communicative situation, a directive, illocutionary force, perlocutionary effect.*

УДК 811. 111

I. I. Mogiley

VISUAL NARRATIVE IN TRANSLATING THE LITERARY TEXT OF ROMANTIC PROSE

The article deals with latest linguistic notions of narrative and narration, the ones of ekphrastic representation, a subjective description of visual experience of something seen, which can also be defined as explication through both verbal and visual means of imagery devices. The article focuses on studying the artistic images in the Romantic literature produced through interaction between the visual and verbal codes implied for translating. The forms of Romantic literary vision are regarded in the textual perspective as well as through dialogue and metafiction theory providing for intertexuality analysis and postmodernist poetic interpretation of the mystery text. Textual ekphrasis, or the pictorial depiction, involved into the text of E. Poe's "The Oval Portrait»is analyzed in the way of the syntactic whole characteristics. The ekphrastic entity proper is seen as a clear, intense, self-contained argument or pictorial description of an object, especially of an artwork. Ekphrastic descriptions proved to be quite numerous in the literary works and had been so far given various interpretations. The actual textual phenomena are regarded in E. A. Poe's prose translated and estimated in the vein of literary text analysis that proves to be highly instrumental for intertextual and intersemiotic evaluation of the literary texts in general. The author's ideostylistic preferences are regarded through textemes or topics as well as through syntactic entities or paragraphs taken for the actual division text units. The analysis in general concentrates upon the suprasyntactic unit represented as a syntactic whole and regarded through the texteme vision. The text is as well analyzed through appropriate text samples illustrating the texteme sense represented in the pictorial depiction.

Key words: *narrative, verbalization, visualization, ekphrasis, metafiction, pragmatics, imagery, intertextuality, texteme, paragraph.*

Introduction. Ekphrasis or ekphrastic narration is generally defined as a literary description of or a commentary on a visual work of art. In recent decades, the use of the term has been limited, first, to visual description and then even more specifically to the description of a real or imagined work of visual art. In terms of modern concept the two different ekphrases are to be distinguished: the incomplete ekphrasis, meaning the same as the visual imagination or visualization through imagery, and animating objects of material culture through visualizing, which definitely involves inscribed material culture, that is the verbal representation of visual representation. Ekphrasis has been considered generally to be a rhetorical device or a technique used to convey a meaning with a goal of persuading a reader (listener) from a different perspective, to provoke a rational argument from an emotional display of a given perspective or action.

A dramatic means of textual rhetoric, ekphrasis appears to really be the one in which one medium of art tries to relate to another medium by defining and describing its essence and form, and in doing so, relate more directly to the audience, through its illuminative liveliness. For centuries, since ancient authors, it had been a constant tendency of many descriptive genres to promote the withdrawal of visual barriers and to convey by word the beauty of the fine architectural, pictorial and sculptural objects to those who were supposed to clearly imagine them. Describing objects of art had thus become an element of poetic integrity, and hereto its nature needs to be properly revealed and interpreted. The descriptive discourse proved much to be structurally important and to cater for the demands of contemporary critics.

A descriptive work of prose (or poetry) may thus highlight through its rhetorical vividness what is shown in any of the visual arts, and in doing so, may enhance the original art and so take on a life of its own through its brilliant description. Virtually any type of artistic medium may be the actor of (or a subject

of) ekphrasis. If it is the spirit of the description that we are concerned about, it certainly can be conveyed by virtually any medium and thereby enhance the artistic impact of the original work through synergy as all that provides the creation of a whole that is greater than the mere sum of its parts.

Overview for the recent researches. General theoretical background for the ekphrastic studies comprises discourse analysis, intertextuality survey, literary interpretation and other issues regarding the problem of descriptive techniques in building the narrative. The subject being widely discussed, ekphrasis has become a centerpiece in numerous papers by A. Losev, G. Kosykov, A. Goldenberg, Yu. Lotman, N. Braginskaya, B. Uspensky, V. Khalyzev, J.- K. Lann, R. Barth, U. Eco, R. Welsh, W. Mitchell, J. Heffernan, P. Wagner, L. Sager, M. Krieger and others. Since the scope of the ekphrastic phenomena touches verbal means of literary visualizing, poetics of ekphrasis, the nature of visual images, filmic and scenic ekphrases etc., ekphrasis appears to act as a structural semantic text unit, it is a way of its organization and a means of creation of a single imagery space. It can also be defined as an art form influence by another art form through description, inclusion of inspiration. This concept acts as a strong philosophical notion that drives how the project can and should work to achieve a personal ekphrasis to the artwork from those who engage with it.

The **purpose** of the paper is to expose the main ideas of the ekphrastic theory through analyzing the texts of Romantic prose, especially those by E. A. Poe, «The Oval Portrait» being most prominent of them as well as quite instrumental in the sense of visual description perspective.

The basic presentation. Contemporary textual analysis appears to be most appropriate in considering text-formative phenomena like verbal representation of visual objects since it regards linguistic entities beyond the level of the sentence and, rather, on the text level. Quite essential also proves to be the notion of text analysis once proposed by M. Foucault (1972) who conceived texts as special formative structures and textual analytic practices as social phenomena. Translation studies have not been less indeterminate in this respect, and translation-oriented models of text and intertextuality have been taking shape along varied and diverse lines since the early 1980s. A text-analytic approach to discourse analysis covers the way texts are «put together» in terms of product, form, relationships, intersentential structure, organization and mapping [7, p. 88].

Being vividly promoted by U. Eco's «ironic play» (Eco, 1998) and L. Hutcheon's «metafiction texts» (Hutcheon, 1988), the problems of ekphrastic imagery lie within the frame of modern linguistic studies for intertextual interpretation facilities.

The scholars dealing with the subject matter concern various aspects of the visual art representations. One of them is regarded by Ryan Welsh, admitting «the modern problem of the word and the image is still at issue and ekphrasis is still central to making a way between the sides. The modern problem of ekphrasis is how best to limit and expand the term's meaning in order to continue to make inroads into the productive work that results from investigation into the word or image dialectic» [10].

Another perspective brings us to view ekphrasis as a special type of intertextuality, or a «conversation» between books, since «intertextual books reference other pieces of writing, and use those references to make meaning» [11]. Intertextuality is mostly regarded as a special feature of imaginative literature (Bassnett, 1996). The term implies that the reader as well as a translator translates or decodes the text in a process of personal semiosis: the text is nothing but a set of graphic symbols until it is filled in with sense and imagery by its reader-author since while translating we interprete only what we reconstruct about the text, or its potential semiotic function in the target culture [2, p. 12]. However, the translator's semiosis is bound by the necessity of reconstructing the source system of imagery as a whole which means that the resulting intersemiotic complex must be a piece of literary art according to the criteria of the target language, literature and reader [2, p. 13].

Providing current analysis through notions and terms of intertextuality enables us to perceive the problem in the light of J. Krysteva's original theory (Krysteva, 1967), followed by U. Eco's «intertextual dialogue», and therefore, by Y. Lotman's intersemiotic provisions, concerning the semiotic universum of culture. Since a text contains not only the impressions of the texts belonging to the same semiotic sphere, but of other texts as well, and of other products of culture including painting, sculpture, architecture and artistic representations in general, intertextuality ought to be assumed as an aspect of intersemiotics in the meaning of a text category (Selivanova, 2002) [9, p. 516]. U. Eco wrote: «Regarding the way verbal text is capable of visualizing, the problem of ekphrasis can't be avoided: the latter being interpreted as a decription of a work of art whatever a sculpture or a canvas. The point is, we are rather concerned about the opposite type of the intersemiotic translation, when the written text is transformed into the visual one (as in «a book – a film», or «a book – a comic strip»). On the contrary, as the case of ekphrasis may be, the visual text is transformed into the verbal» [1, p. 249].

The term «texteme», or textual prototype, introduced to distinguish between text as an invariant, and text as a speech unit, does not appear to be the most complete as another definition has been so far provided by W. Koch regarding it as a text division unit defined by a common theme and therefore considered as a topic or super-phrasal entity [9, p. 494].

Modern intertextual studies seem to be involved into subtle play of visual and verbal contexts, those of writing and filming the painting, touched by L. Sager: «Descriptions of ekphrasis have been anchored traditionally in a particular modality: verbal discourses that directly verbalize one or more visual images, often discussed in terms of a power struggle between author and painter» [8, p. 9]. She also brings sharp emphasis to the media of discourse, or rather, intermediary discourse through which the ekphrastic (pictorial) imagery is to be viewed and perceived: «Just like literary ekphrasis, its filmic counterpart also relates to the formal, stylistic aspects of the re-representation of the art work through cinematographic devices. In other words, filmic ekphrasis reenacts in the cinematographic medium itself the antagonism between word and image that is central to the tradition of ekphrasis» [8, p. 23].

Some other viewpoints bring poetical meanings of ekphrasis together, speaking of the special iconic sense of verbalized descriptions (Heffernan, 1993; Wagner, 1996). The semiotic essence of ekphrasis is as well pointed at in the works by M. Krieger and J. Krieger (1992, 1998) containing «Krieger's ekphrastic principle» pertaining 3 limits meaning there are 3 things permanently limited: imitation of plastic arts by words; language as a substitute natural sign; words as verbal equivalent of a plastic art object [4]. Contrastive analysis is predominately applied to another ekphrastic issue: comparing the use of pictorial techniques in E. Poe's and O. Wilde's imagery, by N. Reinhardt (2007) [6]. Most recent studies being devoted to poetic ekphrasis, the tradition of ekphrastic discourse is definitely maintained by J. Kolosov (2012) [3].

W. J. T. Mitchell's theory (Mitchell, 1994) provides the grounds for interpreting ekphrastic poetic "code» in terms of representational devices: «We speak of notional ekphrasis which describes an entirely imaginary and non-existing work of art, as though it were factual and existed in reality» [5], the latter being a result of 3 special «stages» for perceiving and conveying the ekphrastic entity: first, ekphrastic indifference (the impossibility of ekphrasis); second, ekphrastic hope (creating picture in mind); third, ekphrastic fear (the verbal and the visual representation might collapse and the described image suddenly becomes a natural fact which can be referred to, the picture would be aesthetically reduced in this moment).

Discursive analysis applied for peculiar genre modifications tackles upon distinction between discourse, genre and text, in which discourse is accorded supremacy and is seen as the institutional-attitudinal framework within which both, genre and text, become fully operational vehicles of ideological meaning (Hatim and Mason, 1997) [7, p. 89]. To deal with a special genre, the one of a mystery story, creative means of discourse analysis are applied to conceive pragmatic influence of the suspense imagery revealing principal «points» of the plot structure and bringing the visual «effects» of the specific Romantic narrative into view. The latter is purely distinguished in Poe's artistic manner of the narrative lay-out, revealing the prominent Romanticism traits: inner monologues, personal ambiguities, unexplained mysteries, struggling outlooks and protesting characters; yet, Poe's suspense inclination is also quite vivid, since his best writings are tales of suspense and mystery. The strange world depicted in many of Poe's writings was the product of his fertile mind and was never intended to reflect the real world.

Looking into the artistic imagery of E. A. Poe's «The Oval Portrait» (1842) and analyzing the usage of poetic ekphrastic means bring the emphasis on verbal depiction of the work of art and on the effect it had altogether produced. The story's pragmatics being evaluated through interpreting it for translation, the intricate sense of picturing the settings and describing the main subject of artistic interpretation, the portrait itself, can be seen as chief devices for actual text-formation. The «topical» textual theory being involved for the actual analysis, the story's narrative literary background seems to be fully subject to pragmatic reasoning in connection with special narration (or textual) topics, or textemes, created in the process of reading and evaluating.

Since super-phrasal entity is concerned as a mere paragraph, that is, an inclusive part of the text, it may as well exceed its formal boundaries and expand as far as the meaning of the text proper, or, as it has been represented in the plot. Discovering the texteme as a text formative unit it rather should be regarded as a complex syntactic whole thoroughly imbedded into the narrative. Such entity is characterized by the combination of semantically and grammatically connected utterances united in one common topic and assumed to be syntactically related. These connections are generally seen as repetitions, or recurrent elements of the narration, anaphoric units, specially stated tense and aspect verbal forms, repetitive word and sentence order, co-referential lines, various parallel structures.

Keeping analyzing it in the vein of the ekphrastic study, we assume the integrity of both verbal and visual means in working out the creative sample of the ekphrastic texteme. Having been long provided with translation by M. Engelhardt, E. Poe's story of the «The Oval Portrait» as well as its translation contains the elements mentioned which are to be fully displayed in the given analysis.

Repetitive elements are to be found in the exposing segment of the narrative, together with the instances of **inversion**, or specially broken word order, in both sentences presumed, and repeated **conjunctions** *(and)* in sentences with **similar** subject-predicate **structures** *(I read, I gazed; the hours flew by, the deep night came)*, suggesting the **parallelism** of syntactic formation, though to some extent broken in the translated passage: ***Long, long** I read, **and devoutly, devotedly** I gazed. **Rapidly and gloriously** the hours flew by, **and** the deep midnight came // **Долго, долго** читал я, **и пристально, благоговейно** рассматривал картины. Часы летели **быстрой и чудной чредой**. Наступила полночь.* The instances are as well regular in further samples, aspired by the **dynamics** of the scene described *(the action produced an effect, the rays fell, I saw)* and provided with the descriptive means of **the same topic** *(rays, candles, vivid light, deep shade)*, mostly **contrasted** in creating the lively image of the vision *(I saw in vivid light a picture unnoticed before; had hitherto been thrown into deep shade)*: *But the action **produced an effect** altogether **unanticipated**. The **rays** of the numerous **candles**…now **fell** within a niche of the room which had hitherto been thrown into **deep shade**… I thus **saw** in **vivid light** a picture all **unnoticed** before. It was the portrait of a young girl just ripening into womanhood//Но эта перестановка **произвела** совершенно **неожиданное действие**. **Лучи** многочисленных **свечей** упали в нишу, которая до тех пор была окутана **густою тенью**. Я **увидел ярко освещенную** картину, **которой не заметил** раньше. То был портрет молодой девушки в первом расцвете пробудившейся женственности.*

The ekphrastic texteme proper, taken as a whole, actually expands as far as several paragraphs, still being singled out in one, describing the plot's central subject assumed, on the one hand, as **a topic in common**, and, on the other, as **a real occurrence**, chronologically valid: *The portrait…was that of a young girl. It was a mere head and shoulders, **done in** what is technically termed **a vignette manner**; **much in the style of** the favorite heads of **Sully**. […] The **frame** was **oval,** richly **gilded** and **filigreed in Moresque**. As **a thing of art** nothing could be more admirable than the **painting** itself // …то был портрет молодой девушки; голова и плечи были **выполнены**, если употребить технический термин, **в стиле виньетки**, **напоминавшем** головки **Салли** (*Томас Салли, американский художник-портретист – прим. авт.*). **Овальная вызолоченная** рама была **филигранной** работы, в **мавританском** стиле. **Живопись** представляла верх совершенства.*

The passage introducing the portrait's appearance is definitely connecting the elements of the textual entity provided to enhance the evolving yet comprise narration involved into the description of the work of art still very much resembling a person alive and containing the appropriate evidence of this resemblance: *The arms, the bosom and even the ends of the **radiant** hair, melted **imperceptibly** into the **vague** yet **deep** shadow which formed the background of the whole. […] Least of all, could it have been that my fancy, shaken from its half slumber, had mistaken the head for that **of a living person** // Руки, грудь и даже концы **золотистых** прядей **незаметно** сливались с **неопределенной**, но **глубокой** тенью, составлявшею фон картины. Менее всего мог я допустить, чтобы моя фантазия, пробудившаяся от полудремоты, приняла это лицо за **живое**.* The paradox effect of watching the picture (at first rapture and then alarm) appears to go as far as next paragraph suggesting the entity of the whole description: *I had found the **spell** of the picture in an absolute **life-likeliness** of expression, which at first **startling,** finally **confounded**, **subdued** and **appalled** me // Я убедился, что **очарование** картины заключалось в совершенной **жизненности** выражения, которая в первую минуту **поразила** меня, а потом **смутила, подавила** и **ужаснула**.*

Yet, it is duly followed by the fabulous story found just now, to explain the origin of the portrait and its author's true tale which could be merely taken for some fictional narrative and still is regarded as a textual passage obviously parallel to the previous one, mostly due to the effect of the **co-referential** elements, to assume, through the narrative at length, the features of the person represented in the portrait and, meanwhile, the personality of the skillful yet miserable master, thus providing both **male** and **female** references: ***She** was a **maiden** of rarest beauty // **Она** была **девушка** редкой красоты; It was thus a terrible thing for this **lady** to hear the **painter** speak of his desire to portray even his young **bride** // Ужасным ударом было для **новобрачной** услышать, что **художник** желает запечатлеть на холсте свою молодую **жену**; yet **she** smiled on and still on // но **она** улыбалась и не хотела жаловаться; to depict **her who so loved him**, yet **who** grew daily more dispirited and weak // трудился над портретом **той**, **которая так любила его** – и все-таки теряла силы и чахла со дня на день; to regard the countenance of **his wife** // не глядел даже на лицо **жены**; the tints which **he** spread upon the canvas were drawn from the cheeks of **her who sate beside***

him *// краски, которые* ***он*** *набрасывал на полотно, сбегали с лица* ***той, которая сидела подле него****; turned suddenly to regard* ***his beloved: she*** *was dead! // быстро обернулся, чтобы взглянуть на* ***свою возлюбленную: она*** *была мертва!* The final lines prove to be as dynamic and as well concise in the light of textual analysis providing the special vision concerning the complex syntactic whole and its related bounds both within and beyond the narrative.

Conclusions and perspectives. Being a clear, intense, self-contained argument or pictorial description of an object, especially of an artwork, ekphtrasis, in many ways, proved to be as well instrumental in revealing itself as an iconic sign.Tackling ekphrasis as a literary descriptive means of text-formative techniques and regarding such syntactic units as textemes expanding the limits of the paragraph, we also have provided these theories with appropriate examples of textual entities, with their specially arranged related elements and systematic relations, estimated through interpreting E. Poe's works of prose. The perspective of investigating the ekphrastic representations in literary texts lies within intertextual and intersemiotic surveys that involve the textual interpretations in the terms of textemes (topics or topical units) expanding the paragraph boundaries and evolving as far as the syntactic entity.

Список використаної літератури

1. Eco U. Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione / U. Eco. – Milano: Bompiani, 2003. – 574 p.
2. Kazakova T. Imagery in Translation / T. A. Казакова. – СПб: Феникс, 2003. – 320 с.
3. Kolosov J. The Ekphrastic Poem: A Grounded Instance of Seeing / J. Kolosov. – 2012.
4. Krieger M. The Problem of Ekphrasis: Image and Words, Space and Time, and the Literary Work, in: Pictures into Words: Theoretical and Descriptive Approaches to Ekphrasis / M. Krieger. – Amsterdam, 1998.
5. Mitchell W. J. T. Picture Theory / W. Mitchell. – Chicago: University of Chicago Press, 1994.
6. Reinhardt N. The Use of Ekphrasis in Comparison of E. A. Poe's «The Oval Portrait» and O. Wilde's «The Picture of Dorian Gray» / N. Reinhardt. – Munich: Grin Publ., GMbH, 2007. – 21 p.
7. Routledge Encyclopedia of Translation Studies/Ed. by M. Baker and G. Saldanha. – Abingdon : Routledge, 2009. – 662 p.
8. Sager L. M. Writing and Filming the Painting : Ekphrasis in Literature and the Film / L. M. Sager. – Rodopi, 2008. – 243 p.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
10. Internet-resource: http://www.cmst.uchicago.edu
11. Internet-resource: http://www.shmoop.com

Одержано редакцією 16.02.15
Прийнято до публікації 18.02.15

И. И. Могилей

Особенности перевода визуальных нарративов в литературных текстах эпохи романтизма.

В статье рассмотрена текстовая парадигма экфрасиса – сложного портретного описания, объединяющего структурно-семантические характеристики вербальных и визуальных описаний, выступающего как единица текста (текстема), как способ его организации и создания единого образного пространства. Повышенный интерес к экфрасису обусловлен возросшим значением визуальности в культуре нашего времени: жизнь современного человека сопровождается визуальными образами и знаками в составе разнообразных текстов. Изобразительная функция экфрасиса реализуется в контексте художественного целого произведения, в соотнесенности с общей концепцией автора. Экфрасис имеет в произведении сюжетообразующее значение, способность «оживлять» словесные формы и поэтому является элементом нарратологической сферы литературного произведения. В экфрасисе автором представлен описываемый и изображаемый им артефакт утерявшим свою художественную условность и ставшим фактом действительности, тем самым автор расширяет рамки художественного мира создаваемого им произведения, делая границы между искусством и реальностью менее контрастными. Экфрасис реализуется как переход от описания к нарративу, как акцентированное столкновение непосредственно явленного в художественной форме с тем, что является трансцендентным по отношению к ней. Экфрасис как репрезентация в литературном произведении произведений других видов искусства, значительно расширяет нарративное пространство: происходит соединение и удвоение художественных миров, каждый их который обладает собственными средствами воздействия на реципиента. Статья рассматривает специфику переводческой интерпретации экфрастической текстемы портрета, представленной в рамках анализа сложного синтаксического целого и его элементов, на материале романтической прозы (рассказа Э. По «Овальный портрет»).

Ключевые слова: *нарратив, вербализация, визуализация, экфрасис, художественные средства изображения, интертектсуальность, сложное синтаксическое целое, текстема, абзац.*

І. І. Могілей

Особливості перекладу візуальних наративів у літературних текстах доби романтизму

У статті розглянуто текстову парадигму екфрасиса – складного портретного опису, що об'єднує структурно-семантичні характеристики вербальних і візуальних описів, є одиницею тексту (текстемою), способом його організації і створення єдиного образного простору. Як іконічний знак, витвір живопису імпліцитно містить у собі здатність перетворюватися на символічний знак і долучатися через інтерсеміотичні процеси до логічних стосунків зі своїм антиподом, художнім текстом. Екфрасиси дедалі частіше знаходять витлумачення в термінах метамовної рефлексії, яку здійснюють щодо змісту візуально репрезентованих творів мистецтва (портретного живопису), адже екфрасис є не зображувальним засобом, а референційним, оскільки скорочує дистанцію між відмінними семіотичними сутностями та долучає до зображуваного світу картини експліковану точку зору того, хто споглядає. У цьому сенсі екфрасис може вважатися об'єктом, що утверджує цілісність усієї сукупності різноманітних видів мистецтва. У статті досліджено специфіку перекладацької інтерпретації екфрасичної системи портрета, представленої в межах аналізу складного синтаксичного цілого та його складників, на матеріалі романтичної прози (оповідання Е. По «Овальний портрет»).

Ключові слова: *наратив, вербалізація, візуалізація, екфрасис, художні засоби зображення, інтертекстуальність, складне синтаксичне ціле, текстема, абзац.*

УДК 811.112.2'37

Л. О. Овсієнко

ЕКСПЛІЦИТНО ВИРАЖЕНА ОЦІНКА В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто експліцитно виражену оцінку в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу, особливу увагу приділено оцінно маркованій лексиці та оцінній частині висловлення. Інформація, яка закодована в структурі оцінного висловлення або в значенні окремої лексеми, не однорідна стосовно ступеня легкості її декодування. Основою експліцитного змісту висловлення в контексті постає його пропозиційний зміст. Певна частина оцінних повідомлень у мовленні представлена експліцитно, за допомогою лексичних засобів (часто оцінні або ті, які містять оцінну семантику), спеціально призначених для безпосереднього передавання оцінки. Експліцитні оцінні номінації у фрагментах німецькомовних діалогічних дискурсів представлені емотивною лексикою, до складу якої входять не лише іменники, власні імена, а й форми їхніх уживаних предикатів. Представлені оцінні номінації мають особливий потенціал і виконують предикативну функцію, можуть бути виражені низкою оцінних іменників, прикметників, предикатами думки, прислівниками, вигуками тощо. Відповідно до ситуації міжособистісного спілкування експліцитно виражена оцінка в контексті може мати не тільки позитивне, негативне, а й нейтральне значення.

Ключові слова: *експліцитно виражена оцінка, німецькомовний діалогічний дискурс, комунікант, комунікативна ситуація, номінація.*

Постановка проблеми. Сучасна комунікативна лінгвістика вирізняється пріоритетними дослідженнями тих наукових феноменів, що постають із міждисциплінарних знань комунікантів. Постійне вивчення мови як засобу міжособистісної взаємодії спонукає до пошуку нових можливостей для з'ясування ключових принципів і механізмів уведення лінгвістичних засобів у інтерактивний контекст. Розкриття прагматичного потенціалу оцінної мовленнєвої діяльності, вивчення експліцитних смислів у контексті ситуації пов'язано, фактично, з усіма модусами мови, перш за все складниками комунікативної діяльності людей: адресантом, адресатом, їхніми стосунками, контекстом і ситуацією спілкування, каналами комунікації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експліцитність неодноразово привертала до себе увагу науковців, стаючи об'єктом їхніх численних розвідок [1; 2; 8; 9; 10]. Особливе місце в сучасному мовознавстві посідає проблема дослідження природи оцінки, її характеру й типів (О. М. Вольф, С. Г. Воркачьов, Г. Г. Кошель), а також мовних засобів її вираження (М. О. Арська, С. М. Іваненко, С. Ю. Ільїна, О. В. Петрочук, В. М. Телія, О. В. Яшенкова, S. Hunston). Об'єктом

наукових пошуків сучасних лінгвістів були логіка оцінок (Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, О. А. Івін), оцінна модальність (І. Ю. Капічнікова), оцінка в різних типах висловлень (І. А. Бєляєва, Н. В. Вишивана, Т. А. Крисанова), що свідчить про безперечну актуальність вивчення дискурсивних особливостей процесу оцінювання (О. М. Вольф, Т. В. Писанова). На основі досліджень встановлено, що експлікація завжди повинна мати вид точної дефініції та бути відображенням логічної еквівалентності [5, с. 218]. У контексті часто трапляються висловлення, самі значення яких нам зрозумілі, а їхній прагматично маркований аналіз – ні. Інакше кажучи, експліцитний смисл має місце, якщо денотат і сигніфікат збігаються, імпліцитний – якщо не збігаються [2, с. 21–22]. Отже, експліцитними можуть бути тільки значення, а не смисли.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Проблема експліцитно вираженої оцінки в контексті саме німецькомовного діалогічного дискурсу залишається і до сьогодні актуальною, оскільки не достатньо вивчена сучасними лінгвістами. Поодинокі дослідження визначення експліцитності опираються на праці Б. Мюллера, де експліцитність – це ознака сигніфіката, пов'язаного з денотатом, коли з жодної іншої ознаки не може бути логічно виведений той самий сигніфікат [9, с. 21].

Мета статті – дослідити та проаналізувати експліцитно виражену оцінку в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: виявити основу експліцитного змісту в структурі висловлення; виокремити експліцитно марковані лексеми, на основі яких і базується увесь процес оцінювання.

Інформація, закодована у висловленнях діалогічного дискурсу мовними засобами, не однорідна за ступенем легкості її декодування. Певна частина оцінних повідомлень у мовленні представлена експліцитно, за допомогою лексичних засобів (часто оцінні або ті, які містять оцінну семантику), спеціально призначених для безпосереднього передавання оцінки. Саме на оцінній частині висловлення, на думку адресанта, і має бути зосереджена увага його співрозмовника. Експліцитно подана оцінна інформація в діалогічному дискурсі сприймається адресатом як думка, заради вираження якої й було вжито певний вислів [7]. Залежно від ситуації спілкування та емоційного стану комунікантів експліцитні висловлення в контексті діалогічного дискурсу можуть використовуватися як свідомо, так і несвідомо. Усе залежить від того, у якому розумінні вони вживаються, що є підґрунтям для цього та які особливості мовленнєвого акту демонструються в усій своїй повноті й конкретності.

Основою експліцитного змісту висловлення в контексті постає його пропозиційний зміст – пропозиція, під якою розуміють структуру репрезентації знань про певну ситуацію (подію), що характеризується істинністю й несуперечливістю [11, с. 501]. Поняття пропозиції перейшло в лінгвістику з логіко-філософських досліджень, зокрема з логіки предикатів, та є конфігурацією лексичних найменувань, взаємопов'язаних семантико-синтаксичними відношеннями в єдине смислове ціле, і є номінацію певної комунікативної ситуації, абстрагованою щодо конкретних граматичних форм. Мовні одиниці з експліцитним оцінним значенням, функція яких полягає в передаванні результатів процесу оцінювання в системі мови, представлені зазвичай лексемами з оцінним компоненом, це так звані оцінні слова: *gut, mittelmäßig, schlecht* та ін. [6, с. 73]. Експліцитні оцінні номінації у фрагментах німецькомовних діалогічних дискурсів представлені експресивами, до яких входять не лише імена, а і форми їхніх уживаних предикатів. Представлені оцінні номінації мають особливий референційний потенціал і виконують предикативну функцію. Напр.: «***Er ist verrückt**», sagte ich.* «*Das macht er oft», erwiderte Pat.* «***Er ist grenzenlos leichtsinnig**. Damit hält er hier durch. Sonst wäre er nicht immer guter Laune*» (Remarque, DK, 426).

Негативна експліцитна оцінка стосується власне адресата, знайомого обох комунікантів (Патриції та Роберта). Вираження емоційної оцінки представлено не тільки окремими лексемами з негативним значенням, а й інтенсифікатором *grenzenlos,* що вводиться в контекст з наміром підсилення оцінного значення.

Експліцитна оцінка в дискурсі може бути виражена іменниками, значення яких розкривається в дискурсі. Наведемо приклади: «*Ich bin **ein Verrückter**, ich bin **ein hoffnungsloser Idealist**. Ich habe vor Jahren dieses Buch geschrieben und mir damit den Doktortitel erworben. Ich habe mir den Wind der Welt um die Ohren wehen lassen, in Spanien, in Frankreich und anderswo. Aber, dass ich nun nach Jahren noch immer im dunkeln stehe, dass es mir noch immer nicht gelungen ist, reines, schlierenfreies Glas nach bestimmten Gesetzen zu schaffen – das ist zum Verzweifeln*» (Sponsel, MiG, 225).

Раціональність експліцитної оцінки з негативною маркованістю (*ein Verrückter*, *ein hoffnungsloser Idealist*) підсилена в цій комунікативній ситуації предикатом *sein*, що указує на переконання комуніканта щодо своєї дослідницької діяльності. Така негативна оцінка виражена під

впливом емоцій та відчаю комуніканта через невдалі спроби завершення проведеного ним дослідження. Ужита оцінна лексика при передаванні емоційної самооцінки носить суб'єктивний характер і стосується безпосередньо професора, який її висловлює. Експліцитно виражена самооцінка представлена іменниками *ich (я) – ein Verrückter (божевільний) – ein hoffnungsloser Idealist (безнадійний ідеаліст),* оцінне значення яких повністю передає настрій та емоційні переживання комуніканта. У ситуації відчаю комунікант зосереджує увагу на собі (*ich),* а потім переходить і до емоційно забарвлених висловлень: *ein Verrückter, ein hoffnungsloser Idealist*, що відповідають оцінці зі знаком «–».

Експліцитне вираження оцінки за допомогою прикметників: «…*Ich bin* ***arm****, ich bin ein* ***merkwürdiger*** *Kauz, ich bin* ***kein guter*** *Gesellschafter. Ich kann mir nicht denken, wen Sie meinen…*» (Sponsel, MiG, 100).

Семантичний зв'язок оцінних характеристик особи (*arm, merkwürdig, nicht gut*) здійснений на базі «аспекту оцінки» [3, с. 13], за ознаками якого й визначено експліцитний об'єкт. Представлена в контексті діалогічного дискурсу оцінна лексика має негативне значення й на шкалі оцінок може бути подана зі знаком «–». Прикметники *arm – бідний* та *merkwürdig – дивний* ужиті у їхньому прямому значенні. Вираз *kein guter Gesellschafter* рівноцінний до *ein schlechter Gesellschafter* і сприймається як негативно оцінний. Однак саме в цьому висловленні поряд з експліцитним вираженням оцінки спостерігаємо ще й імпліцитну. Імпліцитність сказаного розкривається в тому, що обом комунікантам зрозуміло, що Ернст майже ні з ким не спілкується, не вміє вести розмову. Оцінні означення у фрагменті діалогічного дискурсу якнайкраще передають характеристику особи, у цьому разі – при самооцінці.

Експліцитність вираження оцінки в німецькомовних художніх діалогічних дискурсах може підсилюватися предикатами думки, такими, як: *finden, glauben, meinen* та ін., напр. : «*Wie auch immer –* ***ich meine****, es ist natürlich schön, dass es Ihrer Tochter nicht ganz so schlecht geht wie ... wie ...*»; «*Erhofft?», bot sie spitz an.;* «*Befürchtet», korrigierte er böse.* «*Aber das erklärt in keiner Weise, warum Sie nichts von Ihren Söhnen gesagt haben…*» (Raabe, KuK, 47).

У діалогічному контексті оцінювання спровоковано об'єктом (у наведеному фрагменті – здоров'ям дитини). Характер оцінки залежить від певних якостей цього об'єкта на фонових знань суб'єкта. Виражену за допомогою предиката думки оцінку розглядають як суб'єктивну [3, с. 22]. Дієслово *meinen* супроводжується позитивною оцінкою, у ситуації спілкування розкривається її прагматично маркований потенціал – емоційна підтримка матері, у якої хворіє дитина, напр.: «***Ich glaube****, Sie sind der einzige Mensch zwischen Nordsee und Alpen, zwischen Rhein und Memel, der heute arbeitet*»; «*Wieso? Weshalb soll ich denn ausgerechnet heute nichts tun?»* (Sponsel, MiG, 164).

Уживання предиката думки *glauben* є підтвердженням суб'єктивно висловленої оцінки об'єкта. Сутність оцінного висловлення підсилюється названим предикатом і відповідає оцінці із знаком «+». Саме так адресант (професор Снель) оцінює адресата (Ернста Аббе), коли той працює навіть у велике свято, підкреслює його старанність та наполегливість.

Передавання експліцитної оцінки за допомогою прислівників: «Jeder in der Umgebung ist entsetzt über soviel Unkultur», sagte sie, «aber niemand möchte den Leuten schaden»; «*Wer weiß», meinte Heinz,* «*ob eine Anzeige Sinn hat*»; *Und dann sahen sie sich alle zusammen die Bescherung noch einmal an;* «*Scheußlich, wirklich scheußlich!*» *sagte Marianne Bergmann…* (Becker, FS, 129).

Реалізація експліцитно вираженого негативного значення прислівника *scheußlich (огидно)* підсилена комунікантом у ситуації міжособистісного спілкування інтенсифікатором *wirklich*, аби не тільки підкреслити значення прислівника, а й для того, щоб більш влучно показати безкультурність сусідів. Негативно виражена оцінка розкриває суть ситуації спілкування. Навіть без інтенсифікатора адресатові була б зрозуміла думка адресанта.

Передавання оцінки за допомогою вигуків: «*Vielleicht verliebt sich heute abend ihr Chef in sie», schlug Herr Mackensen hoffnungsvoll vor;* «*Aber der ist ja verheiratet*»; «***Ach so.*** *Na ja, dann. Die Männer, die im Alter zu ihr passen, sind meist verheiratet. Das ist eben diese Generation. Die Frauengeneration mit dem Männermangel. Man hat ja genug darüber gelesen*» (Danella, TadR, 45).

Згадану функцію спостерігаємо при висловленні оцінки в діалогічному контексті, де представлений вигук *ach* є власне мовним сигналом емоцій, що пройшли крізь призму свідомості й утворили значення [4, с. 62]. Значення експліцитно вираженої оцінки залежить передусім від настрою, світосприйняття, характеру та інших факторів, які впливають на комуніканта під час здійснення мовленнєвої інтеракції. Із *ach* у відібраних діалогічних контекстах пов'язана негативна оцінка, де вигук насамперед передає емоційне розчарування та підсилює значення оцінного висловлення. Експресія підсилює прагматичний потенціал оцінки, інтенсивно впливаючи на

реципієнта. Її слід розуміти як об'єктивно існуючу властивість мовних засобів підсилювати прагматичний потенціал висловлення, надаючи йому відповідної спрямованості.

Висновки дослідження. Експліцитна оцінка в контексті діалогічного дискурсу може бути представлена номінаціями, що виконують предикативну функцію, іменниками, прикметниками, предикатами думки, прислівниками й навіть вигуками. Усі вони мають прагматично маркований оцінний компонент. Крім експліцитної інформації, велика кількість висловлень містить ще й імпліцитну, яка наділена також важливим комунікативним значенням, оскільки імпліцитна інформація безпосередньо стосується адресата і, на відміну від експліцитної, менше контрольована його свідомістю.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні експліцитних та імпліцитних смислів у різних типах дискурсів.

Список використаної літератури

1. Анохіна Т. О. Експліцитні та імпліцитні засоби позначення мовчання в англомовному та україномовному художньому дискурсах / Т. О. Анохіна // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць / [відп. ред. Н. М. Корбозерова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 15. – С. 7–10.
2. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [моногр.] / Лілія Ростиславівна Безугла. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н Каразіна, 2007. – 332 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки : [моногр.] / Елена Михайловна Вольф. – [2-е изд., доп]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
4. Гамзюк М. В. Емотивні характеристики лексичних одиниць сучасної німецької мови / М. В. Гамзюк // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ LINGUAPAX – VIII : Філологія – Педагогіка – Психологія : [зб. наук. праць]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 14. – С. 61–65.
5. Грайс Г. П.Логика и речевое общение [пер. с разн. яз. / общ. ред. Е. В. Падучевой] / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 217–237.
6. Іваненко С. М. Оцінний компонент значення мовної одиниці як один із засобів експлікації тональності тексту / С. М. Іваненко // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. статей / [відп. ред. Н. М. Корбозерова]. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2001. – Вип. 5. – С. 72–79.
7. Кобозева И. М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов : [сост. и вступ. ст. Н. М. Кобозевой, В. З. Демьянкова / общ. ред. Б. Ю. Городецкого]. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 7–21.
8. Яшенкова О. В. Оценочные номинации в английской диалогической речи: дис. … кандидата филол. наук : 10.02.04 / Яшенкова Ольга Владимировна. – К., 1995. – 213 с.
9. Müller B. L. Der Sprechakt als Satzbedeutung : Zur pragmatischen Grundform der natürlichen Sprache / B. L. Müller. – Bern et al. : Lang, 2003. – 359 S.
10. Pelz H. Linguistik. Eine Einführung / Heidrun Pelz. – Hamb. : Hoffman und Campe Verlag, 2007. – 352 S.

Список довідкової літератури

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Becker, FS : Becker Rolf und Alexandra. Familie Schölermann / Rolf und Alexandra Becker. – Düsseldorf : Bartelsmann Lesering, 1970. – 240 S.
2. Danella, TadR: Danella U. Tanz auf dem Regenbogen / Utta Danella. – Münch. : Franz Schneekluth Verlag, 1974. – 448 S.
3. Raabe, KuK: Raabe A. Kinder und Kegel / Alix Raabe. – Münch. : Wilhelm Heyne Verlag, 2001. – 224 S.
4. Remarque, DK: Remarque E. M. Drei Kameraden / Erich Maria Remarque. – M. : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960. – 453 S.
5. Sponsel, MiG: Sponsel H. Made in Germany: die dramatische Geschichte des Hauses Zeiss / Heinz Sponsel. – Gütersloh : C. Bertelsmann Verlag, 1957. – 336 S.

Одержано редакцією 10.02.15
Прийнято до публікації 16.02.15

Л. А. Овсиенко

Эксплицитно выражена оценка в контексте немецкоязычного диалогического дискурса

В статье рассматривается эксплицитно выражена оценка в контексте немецкоязычного диалогического дискурса, особое внимание уделяется оценочно маркированной лексике и оценочной части высказывания. Информация, закодированная в структуре оценочного высказывания, или в смысле отдельной лексемы, не однородна по степени легкости ее декодирования. Основой эксплицитного смысла высказывания

в контексте есть его пропозициональное содержание. Определенная часть оценочных высказываний в речи представлена эксплицитно, с помощью лексических средств (часто оценочные или те, которые содержат оценочную семантику), специально предназначенные для непосредственной передачи оценки. Эксплицитные оценочные номинации в фрагментах немецкоязычных диалогических дискурсов представлены с помощью эмотивной лексики, в состав которой входят как существительные, имена собственный, так и формы их предикатов. Представленные оценочные номинации наделены особым потенциалом и выступают в предикативной функции, могут быть выражены рядом оценочных существительных, прилагательных, наречиями, междометиями и тому подобное. В соответствии со сложившейся ситуацией межличностного общения эксплицитно выражена оценка в контексте может иметь как положительное, отрицательное, так и нейтральное значение.

Ключевые слова: *эксплицитно выраженная оценка, немецкоязычный диалогический дискурс, комуникант, коммуникативная ситуация, номинация.*

L. O. Ovsiyenko

Explicit lexical evaluation in the context of german dialogical discourse

The article describes explicit lexical evaluation in the context of German dialogical discourse. It also focuses on the evaluatively marked words and parts of an utterance bearing an evaluative meaning. The message which is encoded either into the structure of an evaluative utterance, or into the meaning of a single lexeme, is heterogeneous as to the level of easiness of its decoding. The ground for the explicit meaning of an utterance in a context is its propositional meaning. Some amount of evaluative messages in speech is presented explicitly with the help of certain lexical means (in most cases evaluative, or those which have evaluative semantics) that are specially used to directly present the evaluation. Explicit evaluative units in the fragments of German dialogic discourse are presented with the help of emotive lexicon which consists of nouns, proper names, and forms of their predicatives. The evaluative units suggested in the article, contain some particular potential and are used as predicatives. They can be expressed by a number of evaluative nouns, adjectives, a thought predicate, adverbs, interjections and etc. According to the situation of interpersonal communication, explicit lexical evaluation in a context can have positive, negative and neutral meaning.

Key words: *explicit lexical evaluation, German dialogical discourse, communicant, speech situation, unit.*

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.1.(045)

В. П. Мусиенко, Кьонгок Чу

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ КАК ДИАЛОГ АВТОРА С НАУЧНЫМ СООБЩЕСТВОМ

В статье рассматривается явление интертекстуальности в научно-популярном тексте как путь включения авторской концепции в современное состояние исследуемой проблемы. Определена специфика исторического научного текста, обусловленная объектом исследования. Установлено, что в научно-гуманитарном дискурсе знание выступает в единстве с субъектом, языковой личностью. В настоящем исследовании была использована также концепция интердискурсивности, согласно которой знаками очуждения (или имплицитной цитации) считаются не только фрагменты чужих текстов, но и прецедентные имена, речевые формулы определенных исторических, культурных эпох. Проявление интердискурсивности проанализировано на материале книги «География этноса в исторический период» Льва Николаевича Гумилева (1912–1992), историка, автора оригинальной концепции этногенеза.

Показано, что автор избегает перегруженности текста цитациями, соблюдает баланс научности и разговорной простоты, умело сочетает эмоциональность и рациональность. Выбор способов включения инородных элементов подчинен главной задаче – достижению сотрудничества с читателем.

***Ключевые слова**: интертекстуальность, интердискурсивность, Л. Н. Гумилев, диалог, участники коммуникативной ситуации, научный дискурс, чужая речь.*

Постановка проблемы. Научный дискурс по дихотомической типологии В. И. Карасика характеризуется как институциональный по двум системообразующим признакам: цель и участники общения [7]. Целью научного дискурса является «процесс вывода нового знания о предмете, явлении, их свойствах и качествах, представленный в вербальной форме и обусловленный коммуникативными канонами научного общения – логичностью изложения, доказательством истинности и ложности тех или иных положений, предельной абстракцией предмета речи». Участниками научного дискурса являются «исследователи как представители научной общественности, при этом характерной особенностью данного дискурса является принципиальное равенство всех участников научного общения в том смысле, что никто из исследователей не обладает монополией на истину, а бесконечность познания заставляет каждого ученого критически относиться как к чужим, так и к своим изысканиям… Клиенты научного дискурса четко очерчены только на его периферии. Это широкая публика, которая читает научно-популярные журналы и смотрит соответствующие телепередачи, с одной стороны, и начинающие исследователи, которые проходят обучение на кафедрах и в лабораториях, с другой стороны» [7, с. 10–13].

Специфика исторического научного текста обусловлена объектом исследования: историческая наука имеет дело скорее не с фактами, а с рассказами о фактах и их интерпретацией, что обусловливает его субъективизм и диалогизм. В научно-гуманитарном дискурсе знание выступает в единстве с субъектом, языковой личностью.

Лев Николаевич Гумилев (1912–1992) – историк, автор оригинальной концепции этногенеза. О влиянии его произведений на читающую публику свидетельствует хотя бы наличие специального сайта «Гумилевика».

Сила воздействия на читателя не в последнюю очередь обусловлена его манерой изложения. Чувство слова он унаследовал от родителей – известных русских поэтов Николая Гумилева и Анны Ахматовой. Он был превосходным стилистом, мастером превращать историческое исследование в первосортный детектив. Свою роль сыграли и жизненные университеты: он дважды сидел в лагерях, начиная со студенческих лет, каждое лето проводил в экспедициях, воевал, преподавал, был лектором, занимался переводами (для заработка – вместе с матерью). Природный дар рассказчика, лектора и спорщика он развивал на симпозиумах, в экспедициях, в молодежных компаниях, в лагерях. Важным источником стилистического мастерства Гумилева была лекторская работа, причем он читал лекции офицерам на фронте, популярные лекции в клубах для заработка и, конечно же, студентам.

В 80-е годы он читает лекции в обществе «Знание». Залы на 750 мест были переполнены, за билетами стояли очереди. Математик А. Норин, по свидетельству С. Белякова («Гумилев сын Гумилева» [3, с. 533]), писал в университетской газете: «Лекции Гумилева в середине 70-х годов – начале 80-х годов были явлением не столько научной, сколько культурной жизни Ленинграда, явлением, формировавшим мировоззрение значительной части молодой питерской интеллигенции» [3, с. 533].

1981 году Л. Гумилев подготовил свой курс лекций для печати, но в издательстве «Наука» его не принимали к печати в силу расхождений с принятой в то время концепцией этноса. Книга была напечатана только в 1990 году под названием «География этноса в исторический период», именно это издание послужило материалом для нашего исследования. Это упрощенный вариант монографии «Этногенез и биосфера Земли» (1989 год). По утверждению знавших Л. Гумилева лично или слушавших магнитофонные записи его лекций, «со страниц как будто звучит подлинный голос Льва Николаевича». Как замечает С. Беляков, и противники Гумилева, и его сторонники, простые читатели и академики – все признают его блестящим писателем [3, с. 533].

Существенным для понимания научной коммуникации является положение Р. Якобсона о связи высказывания с контекстом (другими сообщениями). Любой научный текст предполагает наличие зоны, в которой пересекаются когнитивные поля коммуникантов – пресуппозиции.

Диалогизм исторического дискурса предполагает учет и сопоставление мнений участников коммуникативной ситуации – других исследователей, возможных оппонентов, читателей. Перед Л. Гумилевым стоит задача вписать свою концепцию в круг имеющихся мнений, поэтому обращение к другим мнениям, прецедентным текстам и их концептам не только важно, а просто необходимо [ср. 8, с. 4]. По этой причине интертекстуальность, или шире – интердискурсивность, пронизывает исторические тексты.

Цель статьи – исследование интертекстуальности как диалога автора с научным сообществом в контексте читательского восприятия.

Анализ последних исследований и публикаций. Категория интертекстуальности становится объектом теоретического осмысления во второй половине XX века в трудах Ю. Кристевой, которой приписывается авторство термина, Р. Барта, Ж. Деррида, хотя само явление, а точнее его составляющие, исследовались и ранее, особенно в русском языкознании [9; 1; 4].

Духовной предпосылкой такого внимания стало вхождение европейской цивилизации в эпоху постмодерна, важнейшими признаками которого является полифония, мозаичность, деконструктивизм, приоритет коммуникативности и отношений.

Теория интертекстуальности формируется как интеграция идей диалогичности художественного слова М. Бахтина, анаграмм Ф. де Соссюра, вертикального контекста О. Ахмановой, путем аккумулирования конкретных исследований цитаций, аллюзий, прецедентных имен, реминисценций, намеков, знаков «очуждения» и др. [2].

Существенное влияние на становление концепции интертекстуальности оказали такие исследователи, как Р. Якобсон, Д. Лихачев, В. Виноградов, Ю. Лотман, М. Бахтин, У. Эко, Ю. Найда, Г. Денисова, И. Арнольд, А. Леонтьев, М. Ямпольский и др. [5].

Изложение основного материала исследования. Сейчас явление интертекстуальности выполняет несколько функций, но для научного текста релевантна его способность интегрировать концепцию в метапространство определенного научного дискурса [6].

В нашем исследовании мы используем концепцию интердискурсивности, согласно которой знаками очуждения (или имплицитной цитации) считаются не только фрагменты чужих текстов (интертекстуальность), но и прецедентные имена, речевые формулы определенных исторических, культурных эпох.

Необходимо отметить, что автор, обращаясь к какому-либо историческому событию, редко дает отсылку на исторические свидетельства (обычно, в конце раздела). Он замечает, что оперирует фактами, которые известны историкам, а также тем читателям, которые заинтересовались его книгой. Таким образом, интертекстуальность – это по преимуществу диалог с учеными.

В тексте нами зафиксированы прямые цитаты, отсылки к трудам других ученых, пересказ иных мнений и документов, штампы, слоганы, прецедентные имена, аллюзии, намеки, знаки культуры. Интердискурсивность в тексте эксплицитная и имплицитная.

Ученый использует инородные элементы:

а) как отправную точку в рассуждениях, напр.: ***Классики марксизма ленинизма нас учат,*** *что человек развивается сообразно с развитием производительных сил* (10); *Рас,* ***по***

***В. П. Васильеву**, шесть* (13); *Популяция **(цитирую учебник биологии)** – «это сумма особей, живущих в одном ареале и беспорядочно между собой скрещивающихся»* (11);

б) для подтверждения своей мысли, напр.: *У нас в Советском Союзе вышла замечательная книга – это посмертная **работа В. И. Вернадского** «Химическое строение биосферы Земли ее окружения», где эта самая форма была описана* (30); *По сути дела **открытие И. С. Пригожина** есть обоснование принципа защиты окружающей среды, ибо оптимальна дружба с природой, а не победа над ней* (249); ***Берталанфи** предложил определение вида как открытой системы* (26);

в) в ходе дискуссии с другими мнениями, напр.: *Но даже **ученые-эмпирики** не имеют права на согласие с тезисом Ю. В. Бромлея, ибо он нарушает закон сохранения энергии* (30); *Однако существует **иная точка зрения**: «Социальные факторы, образующие этнос, этническое самосознание в том числе, ведут к появлению сопряженной с ним популяции, т. е. перед нами картина прямо противоположная той, которую дает Л. Н. Гумилев». Таким образом, дискуссия идет о том, лежит ли бытие в основе сознания или, напротив, сознание в основе бытия. Действительно при такой постановке вопроса предмет для спора есть. Разберемся.*

***Ю. В. Бромлей** имеет право выбрать для своего логического построения любой постулат, даже вполне идеалистический, согласно которому реальное бытие этноса не только определяется, но и порождается его сознанием. Правда, он рискует оказаться в положении Тейяра де Шардена, которого отвергли и французские коммунисты, и католики. Ситуация аналогична. Акт творения материальной реальности приписан человеческому сознанию, поставленному выше Творца мира или на его место. С таким не согласятся католики. А философы-материалисты не примут тезиса о первичности сознания* (30);

г) для введения читателя в общенаучный контекст: *Таковы работы **В. И. Вернадского** (в том числе «Биосфера», «Химическое строение биосферы Земли ее окружения»), **Л. С. Берга** («Климат и жизнь», «Номогенез»), **Н. И. Конрада** («Запад и Восток»), **А. Тойнби, О. Шпенглера** и др.* (7).

Введение чужой речи в свой текст не только оживляет монолог автора, но и, прежде всего, формирует оценку, так как цитаты часто приводятся с оценкой, напр.: *После второй мировой войны появилось одно замечательное открытие, правда, не у нас, а в Америке, но принято оно у нас на вооружение тоже полностью. Это то, что называется **системным анализом**. Автор его, **Лео фон Берталанфи** – американец немецкого происхождения, биолог Чикагского университета. В 1937 г. на философском семинаре он выступил с докладом о системном подходе для определения понятия вид. Доклад был совершенно не понят, и автор «сложил все свои бумаги в ящик стола». Потом он уехал воевать. К счастью, его не убили. Вернувшись в Чикаго, он достал свои старые записки, повторил свой старый доклад и обнаружил совершенно новый интеллектуальный климат. А что же он предложил? … **Берталанфи предложил определение вида как открытой системы*** (25).

Поскольку Л. Гумилев стремится, чтобы читатель думал, как автор, он часто объясняет смысл привлеченного фрагмента или идеи. Например, цитируя стихотворение своего отца: «*Убивая и воскрешая, набухать вселенской душой – в этом воля земли святая, непонятная ей самой»,* он замечает: *Теперь название этой вселенской души мы знаем; это – биохимическая энергия живого вещества биосферы* (31).

Л. Гумилев также использует прием пересказа устной беседы, не зафиксированной в публикациях, напр.: *Говорил я об этом с профессором Мавродиным – специалистом по этим вопросам, и он спросил: «А как же это объяснить с точки зрения демографии? Как же они могли так быстро размножиться, потому что это произошло за какие-нибудь 150 лет?» – Да это очень просто, эти праславяне, захватывая новые территории, очевидно, не очень стесняли себя в отношении побежденных женщин, а детей они любили и воспитывали их в знании своего языка, с тем чтобы они могли добиться высокого положения в своих племенах. Ведь при таком процессе много мужчин не требуется. Важно, чтобы было много побежденных женщин, и демографический взрыв будет обеспечен. Так оно, видимо, и произошло* (48).

Традиционных отсылок в работе не так много. Они даны по разделам в конце текста.

Особо интересны примечания. В большинстве случаев примечания снабжены отсылками к источникам, напр.: *18. Кумарилла восстановил учение о личном Боге и Создателе около 750 г. (Беттани и Дуглас. Великие религии Востока. М., 1899. С. 75)* (254).

В кругу примечаний выделяются два типа. Во-первых, это справочные сведения, которые, по мнению Л. Гумилева, могут понадобиться широкому читателю, напр.: *Шанкара, ученый брамин шиваистский поэт (см.: История Индии в средние века. М., 1968. С. 198), выдающийся мыслитель 8 в., основатель многих сект и философского учения – веданты (см. Чаттерджи С., Дата Д. Введение в индийскую философию. М., 1955. С 53–58; 289–347)* (254).

Второй тип – это просто интересные сведения по поводу того или иного факта или исторической личности, например, сноска к положению: *Папа Иоанн 12 был сатанистом, император Генрих 4 – тоже.*

Примечание: *Императора Генриха 4 погубила откровенность его жены – Евпраксии Всеволодовны, которую Генрих побуждал к участию в тайных оргиях – «черных обеднях». Русская женщина не стерпела немецкого кощунственного разврата и убежала в Каноссу, откуда папа (зафиксировав ее показания и дав отпущение) княжну под надежным конвоем отправил домой в Чернигов. Там она постриглась в монахини и скончалась 9 июля 1109 г.* (Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – с. 126–127).

В примечаниях Л. Гумилева наблюдается склонность к превращению текста из справочного в текст для чтения.

Паспортизация включений, обязательная для классического научного труда, у Гумилева необязательна – часто он лишь указывает, что это чужое мнение, напр.: *Человечество, существующее на Земле совсем немного, каких-нибудь 30–40 тыс. лет, тем не менее произвело на ее поверхности перевороты, которые В. И. Вернадский приравнивал к геологическим переворотам малого масштаба* (9).

Интересен прием номинации источника мысли, положения как неопределенного или обобщенного. Напр.:*Какова разница между этносами? **Некоторые говорят**, что никакой разницы нет* (11); *Раз люди делятся на этносы, **рассуждают этнографы**, то и это тоже явление общественное* (10).

В Заключении Гумилев даже вводит позицию обобщенных представителей наук, так или иначе связанных по роду деятельности с этнической концепцией, чтобы уяснить точки противостояния. Это *философ, археолог, географ, антрополог, историк, филолог, криминалист и даже научный сотрудник как таковой* (233–250). Все они задают автору вопросы от имени своей науки, высказывают сомнения, которые снимаются автором.

Интердискурсивность в тексте призвана вписать авторскую концепцию в современное состояние рассматриваемой проблемы.

Выводы и **перспективы дальнейших научных исследования**. Проявление интердискурсивности в анализируемом тексте несет на себе обаяние гумилевского слога. Автор избегает перегруженности текста цитациями, соблюдает баланс научности и разговорной простоты, умело сочетает эмоциональность и рациональность. Выбор способов включения инородных элементов также подчинен главной задаче – достижению сотрудничества с читателем. Перспективы дальнейших исследований усматриваем в экспериментальном психолингвистическом исследовании восприятия явления чужого слова в тексте Л. Гумилева сквозь призму научной убедительности.

Список использованной литературы

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт : Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Беляков С. С. Гумилев сын Гумилева : [биография Льва Гумилева] / С. С. Беляков. – М. : АСТ, 2013. – 797 с.
4. Деррида Ж.Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля // Ж. Деррида / Пер. с фр. С. Г. Кашиной и Н. В. Суслова ; Серия Gallicinium. – СПб. : Алетейя, 1999. – 208 с.
5. Ильин И. И. Интертекстуальность / И. И. Ильин // Современное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины : энциклопедический справочник. – М., 1999. – База данных по интертекстуальности. – Philolog.ru philolog.petrsu.ru/filolog/intertex.htm
6. Имшуратов А. Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса А. Т. Имшуратов // Рациональность и семиотика дискурса. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 171–182.
7. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. / Под ред. В. И. Карасика, Г. Г. Слышкина. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
8. Кожина М. Н. Диалогичность как категориальный признак письменного научного текста / М. Н. Кожина // Очерки научного стиля русского литературного языка XVIII–XX вв. – Т. 2 : Стилистика научного текста (общие параметры). Ч. 2. Категории научного текста: функционально-стилистический аспект. – Пермь, 1998. – С. 124–195.
9. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. – Сер. 9 : Филология. – 1995. – № 1. − С. 97−124.

Источник
Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л. : Наука, 1990. – 289 с.

Одержано редакцією 12.02.15
Прийнято до публікації 19.02.15

В. П. Мусієнко, Кьонгок Чу

Інтертекстуальність як діалог автора з науковою спільнотою

У статті проаналізовано явище інтертекстуальності в науково-популярному тексті як шлях включення авторської концепції в сучасний стан досліджуваної проблеми. З'ясовано специфіку історичного наукового тексту, зумовлену об'єктом дослідження. Установлено, що в науково-гуманітарному дискурсі знання постає в єдності із суб'єктом, мовною особистістю. У дослідженні використано також концепцію інтердискурсивності, згідно з якою знаками імпліцитної цитації постають не тільки фрагменти чужих текстів, а й прецедентні імена, мовні формули деяких історичних, культурних епох. Вияви інтердискурсивності проаналізовано на матеріалі книги «География этноса в исторический период» Льва Миколайовича Гумільова (1912–1992), історика, автора оригінальної концепції етногенезу.

Зазначено, що автор уникає перевантаженості тексту цитаціями, дотримується балансу науковості та розмовної простоти, уміло поєднує емоційність і раціональність. Вибір способів уведення чужорідних елементів підпорядкований основній меті – досягненню співпраці з читачем.

Ключові слова: *інтертекстуальність, інтердискурсивність, Л. М. Гумільов, діалог, учасники комунікативної ситуації, науковий дискурс, чужа мова.*

V. P. Musiienko, Kyungok Chu

Intertextuality as a Dialogue of an Author and Scientific Community

The article considers the phenomenon of interdiscourse of popular science text as a way to include the author's conception to the modern state of the investigated problem. The specific character of historical scientific text stipulated by the object of the research is determined. In scientific humanitarian discourse, knowledge is found to act in unity with a subject, language personality. The concept of intercourse is used in the research. According to the concept, the signs of alienation (or implicit citation) are considered to be not only the fragments of another texts but also precedent names, the speech formulas of certain historical cultural ages. The demonstration of interdiscourse is analyzed on the material of the book «Ethnos Geography in Historical Period» by, L. N. Gumiliev (1912–1992), a historian, the author of the original conception of ethnogenesis.

The author is found to avoid overloading the text with citation, to follow the balance of scientific and speaking character, to combine emotional and rational features. The choice of the ways to include other elements is subordinated to the principle goal of achieving the cooperation with a reader.

Key words: *intertextuality, interdiscourse, L. N. Gumiliev, dialogue, the participants of the communicative situation, scientific discourse, other speech.*

УДК 81-25

A. G. Golodov

DAS PROBLEM DER KLASSIFIKATION DER WORTKREUZUNGEN (am Material der politischen Publizistik)

Im vorliegenden Artikel wird das Problem der strukturellen Klassifikation der Wortkreuzungen nach Typen und Modellen (Modellieren) aufgeworfen. Die Wortkreuzungen werden nach Typen strukturiert, dabei kann jeder Typ verschiedene Modelle einschließen. Die Wortkreuzung (Kontamination) ist verbale Reaktion auf aktuelle, wichtige Ereignisse, Krisensituationen und auch auf besonders interessante Episoden im politischen, gesellschaftlichen und sportlichen Bereich. Kontamination ist eine Art des Wortspiels und gleichzeitig eine Art der hoch entwickelten deutschen Wortbildung. Der deutsche Sprachbau begünstigt solche Wortspiele. Kontamination dient als Mittel der Schaffung des Komischen und gleichzeitig zur Einschätzung der Aussage. Strukturell ist in beiden Sprachen das Modell 2 (Varianten a + b) am gebräuchlichsten (Dabei geht es um Hybride – Anleimung des Segmentes eines Wortes mit einem ganzen Wort). Bestimmte Unterschiede lassen sich auch in Bezug auf die Semantik der Kontaminationen im Deutschen und Russischen feststellen. Expressiv sind russische Kontaminationen schärfer und stärker satirisch ausgeprägt als die deutschen, was extralinguistische Ursachen hat.

Schlüsselwörter: *Wortkreuzungen, Typen und Modelle, Wortspiel, politische Sprache, Wortbildung, Expressivität, Einschätzung.*

Problemstellung. Die Wortkreuzung (Kontamination) ist verbale Reaktion auf aktuelle, wichtige Ereignisse, Krisensituationen und auch auf besonders interessante Episoden im politischen, gesellschaftlichen und sportlichen Bereich. Die Rolle dieser Wortbildungsart bei der Schaffung der expressiven Einschätzung darf nicht unterschätzt werden. Kontaminationen in der Publizistik und im Internet dienen nicht nur der expressiv-einschätzenden Bezeichnung bestimmter Sachverhalte und Personen, sondern beeinflussen die gesellschaftliche Meinung über einschlägige Ereignisse.

Die deutschen Wortkreuzungen werden oft von Bildern begleitet, die den «kontaminierten Humor» durchsichtiger machen. Außerdem werden in der Massenzeitung BILD die Kontaminationen durch Schrift und Farben betont, was sie noch auffälliger macht.

«Unter Wortmischung (auch Wortkreuzung, Kontamination) verstehen wir die Verschmelzung von Teilen mehrerer (meist zweier) Wörter zu einem neuen Wort, ohne dass von Kürzung gesprochen werden kann... Nicht selten wird die mit Wortmischung gegebene Möglichkeit der Expressivierung zur Erzielung komischer, ironischer oder ähnlicher Effekte benutzt...» [3, S. 236].

Die Kontamination wird zu besonderen Arten der Wortbildung des Substantivs gezählt, «die zahlenmäßig nicht stark in Erscheinung treten» [3, S. 234].

Thematische Gruppen, wo die Wortkreuzungen am häufigsten zu treffen sind, zeigen verbale Reaktion der Gesellschaft auf aktuelle Ereignisse im gesellschaftlichen Leben. Anthropologische Kontaminationen dienen in der russischen Sprache der Politik fast ausschließlich zum Ausdruck der negativ-satirischen Einschätzung. Die Satire fand in Russland immer ihren verbalen Ausdruck. Die ältere Generation hat noch zahlreiche Witze über Nikita Chruschtschow (besonders in den Jahren 1960−1964) und über Leonid Breschnew (die meisten in den letzten zehn Jahren seiner Herrschaft 1973−1983) in Erinnerung.

Nach der Wende 1992 hat sich der Gebrauch von Witzen in Russland unter breiten Bevölkerungsmassen stark reduziert. Die alten Witze haben nach der Abschaffung der kommunistischen Gesellschaftsordnung ihre Aktualität verloren, für die Schaffung der neuen gab es noch wenige Voraussetzungen.

Im Unterschied zu den Witzen (die allerdings auch heute noch entstehen und weiter erzählt werden) sind Wortkreuzungen erheblich kürzer. Sie könnte man als konzentrierten Ausdruck eines Witzes betrachten. Genauso wie politische Witze haben Kontaminationen einen stark ausgeprägten expressiv-negativen und oft satirischen Charakter und teilen deswegen mit ihnen das gleiche Funktionsfeld – die verbale Reaktion der Gesellschaft auf negative einheimische Gegebenheiten.

Die Kontaminationsformen dienen nicht nur als Mittel der Schaffung des Komischen, sondern auch drücken positive oder negative Einschätzung aus. Durch die Wortmischung entstehen die Wörter, die neutrale Bezeichnungen durch die emotional-expressive ersetzen, was die ganze Darstellung expressiv und bildhaft macht.

Hinter jedem Kontaminationsfall verbirgt sich eine ganze Episode, deren konzentrierter Ausdruck sie ist. Bei der Kontamination schließt das Wort einen ganzen abgeschlossenen Gedanken ein. Also die Kontamination dient zum Ausdruck der Expressivität und Sprachökonomie gleichzeitig. Die «Stichanwendung» der Kontamination wirkt überraschend und schafft ein «verbales Bild» des Sachverhaltes. Kontaminationen findet man am häufigsten in den Schlagzeilen von verschiedenen Berichten, wo sie die Aufmerksamkeit der Leser sofort auf den einschlägigen Beitrag lenken.

Kontamination ist eine Art des Wortspiels und gleichzeitig eine Art der hoch entwickelten deutschen Wortbildung. Der deutsche Sprachbau begünstigt solche Wortspiele. Kontamination dient als Mittel der Schaffung des Komischen und gleichzeitig zur Einschätzung der Aussage.

Zum Forschungsstand. Die vorliegende Untersuchung stützt sich auf die Definition des Begriffs Kontamination, die von Professor W. Sal'nikow vorgeschlagen wurde:

1) beide Ausgangswörter sind mindestens durch ein Phonem in der Neubildung (Kontamination) vertreten;

2) in der Bedeutung der Neubildung verflechten sich auf komplizierte Art und Weise die Bedeutungen von beiden Ausgangswörtern [6, S. 164].

Definition bisher unerforschter Aspekte des Problems. Bei der Untersuchung der Wortkreuzungen entsteht das Problem der strukturellen Klassifikation nach Typen und Modellen (Modellieren). Strukturell gibt es mehrere Kontaminationstypen, nach denen Wortkreuzungen sowohl in der deutschen, als auch in der russischen Sprache gebildet werden.

Nach A. Schurawljow gibt es zwei strukturelle Kontaminationstypen:

1. Agglutination der Segmente von zwei Wörtern nach der Formel: A(=ab) + B(= cd) → C(ac), z.B., be-ster **(russisch – eine Fischart) aus** be-**luga** + ster-**ljad' oder A(=ab) + B(=cd) → C(=ad), z.B.,**

mo-ped **aus** mo-**tozikol + Velozi**-ped.

2. Zwischenwörtliches Auflegen A(=ab) + B(=bc) → C(=abc), z.B., streko-zjol **aus** streko-**sa (= Libelle) + ko**-zjol **(= Bock) [Schurawljew A. nach 6, S. 164].**

Aber, die von Professor A. Schurawljow vorgeschlagene strukturelle Klassifikation kann nicht alle Wortkreuzungsstrukturen umfassen.

Das Ziel der Arbeit. Deswegen wird im vorliegenden Aufsatz ein Versuch unternommen, eine andere Klassifikation (nach Typen und Modellen) der Wortkreuzungen zusammenzustellen.

Als Material wurden deutsche und russische politische Wortkreuzungen gebraucht. Die Beispiele sind der Massenpresse (in erster Linie der BILD-Zeitung) entnommen.

Wir schlagen dabei folgendes Zeichensystem vor:

X – das erste für die Wortkreuzung gebrauchte Wort
Y – das zweite für die Wortkreuzung gebrauchte Wort
x1 – das erste Segment des ersten Wortes
x2 – das zweite Segment des ersten Wortes
x3 – das dritte Segment des ersten Wortes
y1 – das erste Segment des zweiten Wortes
y2 – das zweite Segment des zweiten Wortes
y3 – das dritte Segment des zweiten Wortes
K – das Resultat des Kontaminationsvorganges

P.S. Fettgedruckt sind die direkt an der Wortkreuzung beteiligten Segmente und Wörter.

Die Wortkreuzungen werden nach Typen strukturiert, dabei kann jeder Typ verschiedene Modelle einschließen:

TYP 1: Anleimung von zwei Segmenten der verschiedenen Wörter

Modell 1: X(x1+x2) + Y(y1+y2)= K(x1+y2)

Deutsche Beispiele:

– ***Gutt***-enberg + Therm-***ometer*** = ***Gutt-ometer*** **– Модель 1**: **X(x1+x2) + Y(y1+y2) = K(x1+y2)::** «**DAS GUTT-O-METER.** 72% der Deutschen glauben: Guttenberg hat bei seiner Doktorarbeit bewusst getäuscht. 62% haben Guttenberg seit seinem Rücktritt gar nicht vermisst. 45% befürworten seine Rückkehr in die aktive Politik. 31% wollen, dass Guttenberg eine eigene Partei gründet... Deutsche gespalten über Guttenberg-Comeback. Heftige Diskussion auch in der Union. Karl-Theodor zu Guttenberg (CSU) drängt mit Macht auf die politische Bühne zurück...» [BamS, 27.11.2011, S. 4].

Die Wortkreuzung ***Gutt-ometer*** entstand als Folge eines Skandals, als der damalige Verteidigungsminister, der aussichtsreiche CDU-Politiker Theodor zu Guttenberg promoviert hatte. Danach stellte es sich heraus, dass seine Dissertation ein Plagiat war. Das Ergebnis – Theodor zu Guttenberg sollte zurücktreten.

2011 kamen die Gerüchte, dass zu Guttenberg seine Rückkehr in die große Politik plante. Eine Umfrage wurde durchgeführt, eine Art «politisches Barometer», das wie ein Wetter-Gerät entsprechende Zahlen fixiert. Aber das politische Barometer stellte keine Temperaturen fest, sondern zeigt Popularität des Ex-Politikers und das Verhalten der Wähler zu seinem möglichen politischen Comeback.

Russische Beispiele:

– ***Ge-nin*** **=** ***Gen-****a* **+** *Len-**in:*** «Immer wieder entbrennt in den russischen Massenmedien eine Diskussion darüber, ob Lenins Mumie im Mausoleum bleiben oder endlich mal ganz normal bestattet werden soll. Der bekannteste Politiker, der sich für den Erhalt der gegenwärtigen Lage einsetzt, ist der Führer der Kommunistischen Partei Gennadij (familiär – *Gena*) Zjuganov. Der Chef der liberal-demokratischen Partei Schirinowskij kommentierte Zjuganovs Kampf dafür, dass Lenin im Mausoleum bleibt und schlug dabei vor, dem Kommunisten-Chef nach seinem Ableben auch einen Platz im Mausoleum neben Lenin zu garantieren. Die Anschrift LENIN am Mausoleum müsste in diesem Falle durch eine andere ersetzt werden. Möglich wären zwei Varianten:

a) LENIN. ZJUGANOV oder:

b) GENIN (eine gekürzte Version). So entstand die Wortkreuzung ***Ge-nin*** **=** ***Gen-****a* **+** *Len-**in*** [Wochenzeitung «Argumente und Fakten», 18.-24.4, № 16, 2012, S. 2].

Interessant ist der Gebrauch der Kontamination, die auch in der deutschen Sprache ihre Anwendung gefunden hat: **Mer-**kel + Sar-**kosy** = ***Mer-kosy.*** Da sich diese «deutsch-französische» Kontamination auf fremde (nicht russische) Verhältnisse bezieht, drückt sie im Russischen keine eindeutige negative Einschätzung aus, sie wirkt eher neutral.

Im Deutschen hängt ihre expressiv-einschätzende Bedeutung von politischen Einsichten des Hörers bzw. des Sprechers ab, in erster Linie von seiner Einstellung in Bezug auf das Problem «gemeinsames Europa».

TYP 2*:* Hybride

Modell 2a: X + Y(y1+y2) = K(X+y2)

Anleimung eines ganzen Wortes mit dem Segment eines anderen

Deutsche Beispiele:

– ***NEIN*** + Stein-***meier*** = ***Nein-meier:*** «**NEINMEIER bei den Griechen.** Außenminister Frank-Walter Steinmeier lehnt weiter Hilfe für Athen ab... Der Griechen-Premier verlangt u. a., dass sein Land künftig noch weniger Zinsen auf die von anderen EU-Staatengewährten Krediten zahlen muss. Doch Steinmeier blockt! Der deutsche Außenminister lobt zwar die Reformfortschritte Athens, aber weitere Finanzen... NEIN» [BILD, 11.01.2014, S. 2]

– ***Nerd*** + Nord-***rhein*** = ***NERD-rhein***-(Westfalen) – **Модель 2: X + Y(y1+y2) = K(X+y2):** «**Der weite Weg nach NERDrhein-Westfalen.** Der englische Begriff NERD wird gern mit *Streber* oder *Fachidiot* übersetzt, ein Computerfreak, nur in Wissenschaft und Technik vertieft...Weitere Fakten zeigen: NRW steht längst noch nicht für *NERDrhein*-Westfalen! Im jüngsten Bildungsranking belegten wir nur Platz 13 unter 16 Bundesländern. 6,5 Prozent der Jugendlichen verlassen die Schule in NRW ohne Abschluss (bundesweit 7,2 Prozent)» [BILD, 24.8.2012, S. 3].

Diese Wortkreuzung hat eine stark ausgeprägte negativ-einschätzende Konnotation. Sie entstand mittels Ersatzes der ersten Komponente der Zusammensetzung ***Nord***-(rhein) durch den ähnlich lautenden → ***NERD*** (Streber = Fachidiot).

Im Artikel wird behauptet, dass trotz des 13. Platzes (aus 16 Bundesländern) in Bezug auf die Qualität der Schulbildung, sank das Bundesland ***Nord***rhein (-Westfalen) noch nicht auf das Niveau, wo der «Titel» ***NERD****rhein*(-Westfalen) gerechtfertigt wäre.

Russische Beispiele:

– ***Serdjukov*** + *Water*-***Gate*** = ***Serdjukov-Gate:*** «Nach der Entlassung des Verteidigungsministers Sedjukov aus seinem Amt wurde gegen ihn wegen Amtsmissbrauchs ermittelt. Von Anfang an bekam dieser Fall in der Presse den Namen ***Serdjukov-Gate*** = ***Serdjukov*** + *Water*-***Gate*** [Wochenzeitung «Literaturnaja gazeta», № 28, 10.-16. Juni, 2013, S. 3].

Bekanntlich passierte das in Erinnerung an die *Watergate-Affäre* (dabei ging es um den politischen Skandal in den USA 1972/74, ausgelöst durch den Einbruch von Agenten in das Wahlkampfhauptquartier der demokratischen Partei im Washingtoner Watergate-Hotel, was zum Rücktritt vom Präsidenten Nixon führte).

– ***Kudrin-omika = Kudrin +*** *ekon*-***omika*** [Radio «Echo Moskwy»; Programm «Ossoboje mnenije»; 4.11.2013]. In diesem Falle geht es um das Wirtschafsmodell, dass vom Ex-Wirtschaftsminister S. Kudrin aufgebaut wurde. Die Wortkreuzung drückt eine negative Einschätzung aus, weil die Richtlinien der damaligen Wirtschaftspolitik heute der Kritik unterzogen werden.

Diese Variante des *Modells 2a*: *Anthroponym* + (ek)*omika* scheint in der russischen politischen Sprache ziemlich gebräuchlich zu sein. So wird heute manchmal im Internet das wirtschaftliche Modell, das sich in den letzten 10-12 Jahren in Russland herausgebildet hat, als ***Putin-omika (Putin*** + *ek*-***onomika***) bezeichnet. Diese Wortkreuzung hat auch eine negativ-einschätzende Bedeutung.

Beide Wortkreuzungen: ***Kudrin-omika*** und ***Putin-omika*** entstanden nach dem Muster des bekannten Kofferwortes ***Reaganomics*** aus der Zeit, als Ronald Reagan US-Präsident war (1981−1989). Eine der Folgen seiner Wirtschaftspolitik ist die Spaltung zwischen Arm und Reich auf einem Niveau vergleichbar mit Ländern der Dritten Welt. Manche Wirtschaftsexperten vertreten die Meinung, dass diese Politik auch die Weltwirtschaftskrise 2008 mitverschuldet hat.

Zu den Zeiten der UdSSR bekam die Wortkreuzung ***Reaganomics*** eine stark ausgeprägte negative Bedeutung durch die amerikanische Politik in Bezug auf die Sowjetunion, die er als «das Reich des Bösen» bezeichnete.

Modell 2b: X(x1+x2) + Y = K(x1+Y)

Anleimung des Segments eines Wortes mit einem ganzen Wort

Deutsche Beispiele:

- ***Oba****-ma* + ***Mania = Oba-mania:*** «Aus der Ferne betrachtet war dieser Barack Obama schier ins Riesenhafte gewachsen. Erst sein unglaublicher Wahlkampf, dann der Machtwechsel – OBA-MANIA weltweit. Doch inzwischen hat die Realität ihn längst eingeholt. Der zähe Kampf gegen die Wirtschaftskrise, für Frieden in Afghanistan, für Abrüstung. Nach dem Gipfelsturm folgt jetzt die Mühsal der Ebene» [B., 1.04.2009, S. 2].

Die Kontamination ***Oba-mania*** drückt eigentlich eine positive Einschätzung aus, was am Anfang der Episode deutlich zu spüren ist (...OBA-MANIA weltweit). Aber am Ende bekommt diese Wortkreuzung durch die Aufzählung der Fehler des Präsidenten Obama einen negativen Beigeschmack.

Russische Beispiele:

– chre-**novyj (vulgär – *schlecht*)** + novosti **(= *Nachrichten*)** =*chre-novosti.* **Auf dem russischen Unterhaltungskanal PEREZ (= Pfeffer) gibt es ein satirisches Programm mit dem Titel** *chrenovosti.* **Viele Nachrichten, die das Programm bringt, könnten als Galgenhumor bezeichnet werden, weil sie richtig schlechte Nachrichten «mit giftigem Humor verdünnen».**

P.S. Als deutsches Äquivalent könnte man wohl die Zusammensetzung *Scheiss-Nachrichten* **betrachten.**

– **nad**-bavki (= Lohn- Gehaltszuschläge) + **babki** (= ugs. Zaster, Moos, Knete) = ***nad-babki*:** «Beamtliche ***nad-babki*.** Das Gehalt des stellvertretenden Ministers beträgt nach dem Gesetz 8494 Rubel. Aber sie bekommen monatlich noch 10,5 Monatsgehälter als Zuschläge, d.h. zusätzlich 89 200 Rubel. Es gibt noch einen Zuschlag für besondere Konditionen des zivilen staatlichen Dienstes – noch zusätzlich 1,5 bis 2 Monatsgehälter. Andere Zuschläge: für den Dienstrang, Treuprämie, für die Arbeit mit geheimen Dokumenten. Insgesamt beläuft sich die Summe auf 120 000-130 000 Rubel» [AIF, № 19, 2011, S. 24].

TYP 3: Kontamination, die aus mehr als zwei Segmenten (in der Regel aus drei) besteht. Die Einfügung eines Segmentes zwischen zwei andere

Modell 3: X(x1+x2+x3) + Y(y1+y2) = K(x1+y1+x3)

Deutsche Beispiele:

Kontamination, die aus mehr als zwei Segmenten (in der Regel aus drei) besteht (die Einfügung eines Segmentes zwischen zwei andere: Modell 4: X(x1+x2+x3) + Y(y1+y2) = K(x1+y1+x3) fand in der deutschen Publizistik so gut wie keine Anwendung.

Russische Beispiele:

– pri-vat-**isazija** (Privatisierung vom Eigentum) + **chwat**-at'(greifen, schnappen) = ***pri- chwat -isazija*:** «Heute spricht das ganze Volk über ***prichwatisazija*** der neunziger Jahre in der Amtszeit des Präsidenten Boris Jelzyn» [aus TV-Talk-Shows]. Diese Wortkreuzung ist in der heutigen russischen Gesellschaft sehr geläufig und hat einen ausgesprochen starken negativen Charakter. Man denkt dabei an ungerechte Umverteilung vom Staatseigentum, wobei die Menschen aus dem nächsten Kreis des damaligen Präsidenten Jelzyn ganze Industriebranchen fast umsonst privatisierten (eigentlich ***pri-chwat-isierten***).

TYP 4: Die Einschließung des zweiten Wortes zwischen zwei Segmente des ersten Wortes

Das Modell 4: X(x1+x2+x3) + Y = K(x1+Y+x3)

Deutsche Beispiele:

– *Ber-lus-coni* + *Lust* = *Ber-lust-coni: «*Bild am Sonntag traf heißeste Staatsaffäre. Sie ist erst 18, heißt Letizia und wegen der Frage, ob er wirklich nur ihr Händchen hielt, soll sich Italiens Ministerpräsident Berlusconi einem Untersuchungsausschuss stellen.

Ach, hätte Berlusconi doch nur ein «T» in seinem Namen. Kein Mensch würde sich groß wundern, alle würden sagen: Was soll man schon erwarten von einem Mann, der Berlustconi heißt? Nomen ist eben Omen. Aber auch ohne «t» steuert der italienische Regierungschef Silvio Berlusconi, 72, auf eine Klippe zu – privat und womöglich auch politisch. Zu Beginn des Wonnemonats Mai nämlich ließ seine Gattin, Veronica Lario, (52), nach 30 Jahren Ehe via «La Republica» verlauten: «Ich kann nicht bei einem Mann bleiben, der mit Minderjährigen verkehrt». Dieser Satz brachte die Weltpresse dermaßen auf Touren, wie es selbst ein Berlusconi nicht schaffen könnte. Der Auslöser der anschwellenden Erregung heißt Noemi Letizia, ist 18 Jahre alt, und lebt in Portici... [BamS, Pfingsten 2009, S. 8].

Zwei Sondervarianten:

Die Variante mit der Einklammerung von **«t»**

Jetzt macht Berlus(t)conis Hure Karriere

Edel-Hure Patrizia D'Addario (42) hält mit ihren Enthüllungen über wilde Partynächte mit Premier Silvio Berlusconi (72) Italien seit Wochen in Atem. Jetzt nutzt sie ihren neu gewonnenen Ruhm als Einnahmequelle. Hier sehen wir sie bei freizügigen Fotoaufnahmen für ein spanisches Herrenmagazin Karriere auf Italienisch [B-B, 18.07.2009, S. 5].

– *Die Variante* mit der Großschreibung der zwischen zwei Segmente eingeschlossenen ersten Wortes: ***Ber-lus-coni* + *LUST* = *Ber-LUST-coni***

BerLUSTconi drohen 15 Jahre Haft

Schluss mit «Bunga Bunga!» jetzt soll es avanti gehen: Die Mailänder Staatsanwaltschaft will Silvio Berlusconi (74) im Eilverfahren wegen Amtsmissbrauchs und Prostitution mit Minderjährigen anklagen! Die Beweise sind «eindeutig» [B., 10.02.2011, S. 16].

In der russischen politischen Sprache bekam dieses Model praktisch keine

Anwendung. Es ist anzunehmen, dass es auf die Besonderheiten des Wortbildungssystems zurückzuführen ist. Die deutsche Wortbildung ist dadurch bekannt, dass sie gerne Zusammensetzungen bildet, die aus mehreren Wortstämmen bestehen. Es reicht, einmal den Blick in das Wörterbuch der polytechnischen Sprache zu werfen [1]. Dort wimmelt es von solchen Zusammensetzungen wie: *Gleichspannungsanalogrechner*, *Kugelumlaufmutter* usw.

In der russischen Sprache ist dieses Modell der Wortkreuzung nicht geläufig.

Schlussfolgerungen und Perspektiven der weiteren Untersuchungen. Es gibt gemeinsame Züge im Gebrauch von Kontaminationen im Russischen und im Deutschen. In beiden Sprachen sind sie «anthropologisch ausgerichtet» – sie beziehen sich oft auf die Namen der bekannten Menschen, die im gegebenen Zeitraum ganz vorne im Rampenlicht stehen.

Strukturell ist in beiden Sprachen das Modell 2 (Varianten a + b) am gebräuchlichsten (Dabei geht es um Hybride – Anleimung des Segmentes eines Wortes mit einem ganzen Wort):

a) **X + Y(y1+y2) = K(X+y2);**

b) **b) X(x1+x2) + Y = K(x1+Y).**

Das in der russischen Sprache gut vertretene *Modell 1* – **X(x1+x2) + Y(y1+y2) = K(x1+y2)** /Anleimung von zwei Segmenten der verschiedenen Wörter/ fand in der deutschen Sprache wenig Gebrauch. Die deutsche Sprache neigt wohl eher zur Anwendung von Hybriden – Anleimung des Segmentes eines Wortes mit einem **ganzen Wort**, was wohl die Besonderheit des deutschen Wortbildungssystems widerspiegelt.

Bestimmte Unterschiede lassen sich auch in Bezug auf die *Semantik* der Kontaminationen im Deutschen und Russischen feststellen.

Expressiv sind russische Kontaminationen schärfer und stärker satirisch ausgeprägt als die deutschen, was extralinguistische Ursachen hat. Die immer doch andauernde Übergangsperiode in der wirtschaftlichen Entwicklung Russlands verursacht erheblich mehr Kritik der Bevölkerung als im wohlhabenden Deutschland und politisch gefärbte Kontaminationen sind ein Teil der verbalen Reaktion der Gesellschaft darauf.

Literatur

1. Deutsch-russisches polytechnisches Wörterbuch. – M. : Russkij Jazyk, 1979. – 846 S.

2. Duden. Deutsches Universalwörterbuch : A – Z / [unter Leitung von G. Drosdowski]. – [3. Auflage]. – Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich : Dudenverlag, 1996.

3. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig : VEB Bibl. Institut, 1976. – 363 S.

4. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Hochdeutsch – Umgangsdeutsch / H. Küpper. – Band 3. – Hamburg : Classen Verlag, 1965. – 270 S.

5. Normann B. Igra na granjach jasyka / B. Normann . – M. : FLINT-Verlag und NAUKA. – Verlag, 2006. – 341 S.

6. Sannikow W. Russkij jasyk w serkale jasykowoj igry / W. Sannikow. – M. : Jasyki slawjanskoj kul'tury, 2002. – 547 S.

7. Semskaja E. Slowoobrasowanije kak dejaneltost' / E. Semskaja. – M. : URSS, 2005. – 221 S.

Periodika

Die Bildzeitung (Hamburg) = **B.**
Bild am Sonntag (Hamburg) = **BamS**
Wochenzeitung Argumente und Fakten (Moskau) = **AIF**
Zeitung «Literaturnaja gaseta“ (Moskau) = **LG**

Одержано редакцією 16.02.15
Прийнято до публікації 17.02.15

А. Г. Голодов

Проблема классификации контаминаций
(на материале политической публицистики)

В предлагаемой статье затрагивается проблема структурной классификации контаминантов по типам и моделям. Контаминанты подразделяются по типам, а каждый тип может включать в себя несколько моделей. Контаминанты являются вербальной реакцией на особенно интересные эпизоды в политической, общественной и спортивной областях. Контаминация представляет собой вариант языковой игры и одновременно вид словообразования. Сам строй немецкого языка благоприятствует возникновению такого вида языковой игры. Контаминация служит средством создания комического и одновременно

оценочности высказывания. Структурно наиболее популярной и в немецком, и в русском языке является модель 2 (варианты а + б), т. е. слияние сегмента одного слова с другим словом. Определённые различия наблюдаются при этом в семантике немецких и русских контаминантов. С точки зрения экспрессивной оценочности русские политические контаминанты чаще и острее выражают сатиру, в отличие от немецких, которые демонстрируют склонность к юмору.

Ключевые слова: *контаминация, типы и модели, языковая игра, язык политики, словообразование, экспрессивность, оценочность.*

A. G. Golodov

The problem of classifying contaminations
(on the material of political journalism)

This article deals with structural classification of contaminants according to their types and models. Contaminants are subdivided according to their types which, in their turn, can include several models. Contamination is a verbal response to particularly interesting events in political, social and sport spheres. Contamination represents a variant of language game and a kind of word-building at the same time. The structure of the German language is favorable to this kind of language game. Contamination serves to create humorous effect and utterance evaluation. Model 2 (variants a +b) is structurally most popular both in German and English i. e. blending of a part of word with another one. Thus certain variants are observed in semantics of German and Russian contaminants. From the point of view of expressive appreciation Russian political contaminants express satire more acutely and often unlike German contaminants that are inclined to humour.

Key words: *contamination, types and models, language game, political language, word-formation, expressiveness, evaluation.*

УДК 811. 161. 2

H. V. Kocherha

FORMATION STAGES OF UKRAINIAN SUFFIX SUBSYSTEM IN THE CONTEXT OF THE WORLD LANGUAGE PICTURE EVOLUTION

The article is focused on the analysis of Ukrainian suffixation prehistory in cognitive aspect. In the most general terms, the genesis and development of Ukrainian suffix means is divided into two stages – prehistoric and historic. The first one involves Nostratic, Proto-Indo-European and Proto-Slavic levels and relates to the periods when Ukrainian did not exist as a separate language system, but its material was created within the previous language systems. The feature of these language systems, which complicates their linguistic and cognitive interpretation, lies in the fact that all of them are not attested in writing but reconstructed; and it necessarily involves more or less fragmentary character and excludes the completeness and integrity of the description; it does not allow to interpret details and the description to typical generalizations. The historical stage of Ukrainian suffixation development, particularly its substantival part, involves the evolution of language means from Kievan Rus era to the present time. There are numerous written chronicles of the language at this stage. The processes related to the specific cognitive character of suffixation were originated in prehistoric periods which continued in the history of the Ukrainian language. Thus, the denotation of passivity, substantivity, etc. by means of the formants which later became suffixes, was reconstructed in Proto-Nostratic period; the suffixes which gave the stem general and abstract semantic existed in Proto-Indo-European era and were inherited in partial or transformed form by certain Indo-European languages. The suffix lexemes of the Latin language were borrowed by Slavs in Proto-Slavic period (during the oral contacts of language speakers), and this influence lasted throughout the history of the Ukrainian language mainly in the form of literary borrowing when Latin was not a living ethnic language. The contacts were primarily in the sphere of profession and position denotations. The suffix of verbal noun was borrowed from German through Polish despite the existence of Ukrainian means for this semantics. This fact can show not only the intensive Ukrainian-Polish language contacts but also the need of such a means in the language.

Key words: *suffixation, world language picture, lexeme, suffix subsystem of the language, semantics, cognitive derivatology.*

Problem formulation. The investigation of cognitive derivatology in terms of Ukrainian suffix subsystem in the context of world language picture evolution pays insufficient attention to such problems as historical (diachronic) word formation, cognitive aspects of word formation (if compared with cognitive research of vocabulary and phraseology), the need of historical word formation interpretation as the

reflection of idiom-ethnic features of the language categorization in the world. The Ukrainian language, like any other, reflects the specific character of national mentality which is unique for each language-thinking of the world conceptualization. Morphological word formation is the main source of replenishing substantival system in all stages of Ukrainian historical development [1; 6]. Suffixation is a common way of derivation in all stages of Ukrainian and other Slavic languages historical development [14, p. 15]. The goal of Ukrainian suffix subsystem research is to construct the complex model of Ukrainian formation and historical development, in terms of affix means evolution, in particular, and to clarify its specific typological character in comparison to other Slavic and non-Slavic Indo-European languages in order to model the world language picture development in the Ukrainian mentality. O. M. Trubachov, stressing the connection of different branches of historical linguistics, points out that in terms of Slavic language material the antithesis of historical lexicology and historical word formation is largely artificial. He considers the antithesis of historical lexicology and etymology to be artificial too [11, p. 3].

Thus, it should be noted that etymological study is of paramount importance in the complex and cognitive interpretation of historical word formation of facts and mental-cultural context in which this word formation took place and interacted with other language means. The etymological study involves the use of comparative and historical research method of language material (Fakhrutdynova [12] applies comparative linguistic approach to historical word formation in the group of related languages; Burykin [3] – in the group of language family).

The analysis of the latest research and publications. While word formation and suffixation of the modern Ukrainian language is studied rather fundamentally (the publications of O. K. Bezpoyasko, I. R. Vykhovanets, T. V. Voznyi, K. H. Horodenska, V. O. Horpynych, A. P. Hryshchenko, V. V. Hreshuk, L. P. Didkivska, N. M. Zakhliupana, Y. A. Karpilovska, N. F. Klymenko, I. I. Kovalyk, M. V. Kravcnenko, O. F. Pinchuk [Pinchuk 1975], L. M. Poliuha [Poliuha 1983], L. O. Rodnina [Rodnina 1970, Rodnina 1979, Rodnina 1980], Z. S. Sikorska [Sikorska 1985], L. A. Yurchuk, I. T. Yatsenko, etc.), «the achievements of Ukrainian historical derivatology are rather modest», since «only certain historical fragments of deriving the words formation means of certain classes became an object of special studios» [2, p. 4]. The word formation of the Ukrainian language in dynamic and cognitive aspects requires thorough investigation [5, p. 5].

Studying the history of scientific investigation of Ukrainian historical morphology, S. P. Samiylenko stresses the role of M. O. Maksymovych, O. O. Potebnia, K. P. Mykhalchuk, P. H. Zhytetskyi, P. O. Lavrovskyi, Y. F. Holovatskyi, O. Y. Ohonovskyi, I. Verkhratskyi, O. I. Sobolevskyi, O. O. Shakhmatov, V. O. Rozov, A. Y. Krymskyi, who «put and solved a lot of major problems of historical morphology of the Ukrainian language» [10, p. 39].

In the sphere of Ukrainian word formation history, particularly, suffix one, we should mention the publications and researches by S.P. Bevzenko [Bevzenko 1960], L. M. Berehovenko (Kostych) [Kostych 2004], P. I. Bilousenko [Bilousenko 1993], A. P. Hryshchenko, L. L. Humetska, O. V. Krovytska [Krovytska 1995], K. V. Lenets [Lenets 1977], A. V. Mayboroda, N. P. Moskaliova, H. M. Nayenko [Nayenko 2010], V. V. Nimchuk, L. M. Poliuha [Poliuha 1991], N. P. Romanova, S. P. Samiylenko 1964 [Samiylenko 1964; Samiylenko 1970], P. D. Tymoshenko, V. P. Tokar, etc.

V. O. Horpynych draws attention to the experience of studying noun word formation in the Ukrainian language by O. O. Potebnia who investigates the origin of noun suffixes in general Slavic and wider Indo-European contexts, the ability of some suffixes to create nouns of various lexical and grammatical groups and categories, word formation options, gender differentiation of suffix elements, etc [4, p. 122].

Considering the development of Ukrainian derivatology, M. T. Chemerysov points out that the linguists of 1920 – 1930s paid great attention to simultaneous word formation; however, the interest to the study of historical word formation increased sufficiently only in 1940 s (due to the efforts of the linguists aimed at other urgent tasks in the previous periods). The very slow publication of Ukrainian monuments restrained and thus it continues to restrain the development of the research in language history, in general, and in historical word formation, in particular [13, p. 82 – 83]. Fortunately, over the next decades, after the mentioned observation was made, the number of published text and lexical-graphical monuments of the Ukrainian language history was sufficiently increased due to the efforts of L. L. Humetska, Y. V. Zakrevska, V. V. Nimchuk, I. P. Chepiha, V. Y. Horobets, V. A. Peredriyenko, etc. By this reasoning, the investigation of suffix subsystem of the Ukrainian language in the format of diachronic and cognitive science is rather urgent and requires further scientific studies.

The goal of the article is to generalize the theory experience of the world language picture, accumulated at the modern stage of Ukrainian and foreign linguistics development, in general, and cognitive derivatology, in particular, in terms of its application in Ukrainian suffix subsystem.

The presentation of the main material. Ukrainian suffix system has some layers varying according to the formation time. In addition to suffixes the origin of which dates back to Proto-Slavic and Proto-Indo-European unity, the Ukrainian language retains the units that were formed in the era of Nostratic language unity existed 20 – 10 thousand years ago and became a protolanguage source of at least five language families, namely, Indo-European, Ural, Altai, Dravidian and Kartvelian languages. The element reconstruction of Nostratic protolanguage was made in the investigation of H. Pedersen, V. M. Illich-Svitych, A. B. Dolgopolsky, A. Bomhard, etc.

According to A. B. Dolgopolsky, Proto-Nostratic language was analytical as to its grammar organization; and syntactic units acquired the status of morphemes within a word only afterwards. Thus, suffixes and endings were formed from enclitic and proclitic units of Nostratic languages. The evidence of their initial lexical and grammatical independence is the preservation of these features in some branches of Nostratic macro-family. Among the Ukrainian suffixes having Nostratic origin, the following groups should be distinguished: «living» suffixes, which are productive still today, and «dead» suffixes, which are preserved as fossils lexeme items but have lost their productivity at Proto-Slavic or even Proto-Indo-European stage. There are also suffixes, which are petrified at a definite stage, and lost productivity only in some positions, retaining it in other ones.

The first group includes suffix *mA – nominalization marker: Proto-Indo-European. **dhu-mo-s* [Dolgopolsky, p.27], where Sanskr. *dhuma*, Gr. *thumos* – Ukr. *дим.* Other groups are represented somewhat wider. Suffixes: *ṭi – serves to form nomena actionis: **mn̥tis* «thought» from **men-* «to think», where Sanskr. *matih*, Lat. *mens (mentis*), Gr. *gnosis (*gnotis*), Arab. *taδkar-un* »to remember» [Dolgopolsky, p.27] – Ukr. *пам'ять*. On the other hand, the same suffix has remained active as a verb infinitive marker: Ukr. *imu,* Sanskr.*Gantum*; *nV – passive form marker: Indo-Europ. **pleno* «filled in» – bible. Hebrew *nišbar* «broken» [Dolgopolsky, p.28] – Ukr. *наповнений, наповнено*; *le – formant for denoting a bearer of a feature: Kartv. -l-, -il- (suffix of verbal adjectives), Gr. *poikilos* «medley, colourful» [Dolgopolsky, p. 29] – Ukr. *бувалий, упалий, сталий.* Probably, the derivative of the same formant is available in the Ukrainian verb form in the past tense singular*: був, став, була, стала* which originate from the Past Participle *bylŭ, stalŭ, byla, stala*. The Ukrainian suffix system involves some elements, which connect it with other languages of Nostratic macro-family. Most of them are active means of form and word formation, productive verb suffixes or the suffixes of verbal derivatives even today.

Thus, there were the mentioned formants of grammatical categories of nomination, substantiation, passivity, feature bearer still in the Proto-Nostratic period long before the creation of Proto-Indo-European language.

Cognitive derivatology in Proto-Indo-European retrospective had its features. As A. Meillet notes, Proto-Indo-European morphology was characterized with rather complex system of meanings and means of their expression [9, p. 149].

An Indo-European word consisted of a stem, a suffix and an ending. A stem involves the general meaning of a word, a suffix determines the semantics more precisely, and an ending with alternating vowels and the place of increasing tone determines the role of the word in a sentence [8, p. 167]. Thus, A. Meillet determines an Indo-European suffix as a means of narrowing, the specification of a general meaning represented with a stem. Numerous suffixes were reconstructed for Proto-Indo-European language (while there was no prefixation in it according to traditional thought). A recently emerged source is an electronic research of Proto-Indo-European suffixation [Proto-Indo-European suffixes]. According to this source, in Proto-Indo-European language, the following suffixes were reconstructed: -tis (Old Gr. -σις, Proto-Germ. *-þiz, Proto-Slav. *-ti – «Infinitive suffix», or Infinitive flexion), comp. to Proto-Indo-Europe **méntis* and Proto-Germ. **mundiz*, Old Gr. *αὐτόματος,* Lat. *mēns,*Lithuan. *mintis*, Sanskrit. *matí,* Old Slav. *памѧть (pa-mętĭ), мьнѣти (mĭněti*) – noun and verb denotation of mental activity (Infinitive ending affinity of Slav languages with the suffixes for denoting verbal nouns in other Indo-European languages shows substantive semantics of the Infinitive); *-mn (Lat. -men, Old Gr.давньогрецьк. -μα, Proto Slav. -mę), comp. to Proto-Indo-Europ. **séh1mn̥* and Lat. *sēmen*, Proto-Slav. **sěmę,* Ukr. *сім'я*; *-mós, comp. to Lat. *Dūmi* (pl.), Lithuan. *Dūmas* (pl.), Old High Germ. *Toum* «steam, evaporation», Old Gr. *θυμός* «spirit», Sanskr. *dhūmá,* Lat. *fūmus,* Proto-Slav. **dymъ*, Ukr.*дим*; *-os, comp. to Proto-Indo-Europ. **neb^{h}os* i Hittit. *nēpis,* Lubian *tappassa,* Lycian. *tabahaza,* Latv. *debess,* Lithuan. *debesis,* Proto-Celt. **nemos-,* Proto-Germ. **nibulō, *nibulaz*, Old Gr. *νέφος*, Lat. *nebula,* Sanskr. *nábhas,* Avestan. *nabah*, Proto-Slav. **nebo*, Ukr. *небо*; Proto-indo-Europ. **sneyg^{wh}os* and Balt.-Slav. **snoigos*(Lat. *snìegs*, Lithuan. *sniẽgas,* Proto-Slav. **snĕgъ*), Proto-Germ. **snaiwaz*, Sanskrit. *Snéha* «oiliness, mucus»; *-ós, comp. to. Proto-Ind.-Europ. **nisdós* «net» (from *ni «bottom», *sed- «to sit» *-ós) and Old Arm. nist, Lithian. lìzdas, Irsk. (Irish) nead, Proto-Germ. **nestaz,* Snaskr. *nīḍá*, Lat.*nīdus*, Proto-Slav. **gnězdo*, Ukr. *гніздо.*

Due to this, all suffix elements experienced changes during the evolution from the Proto-Indo-European languages through Proto-Slav to Ukrainian and other modern Slav; some suffixes merged with the stem, the other turned into flexions. Thus, there is a reason to say about diachronic dimension, dynamism and historic character of suffix system of Ukrainian and other Indo-European languages. However, in general, Indo-European suffixation was preserved in the Slavic languages to a minor extent. «Indo-European suffixes were too short and insignificant to preserve their meaning to the era of common Slavic languages; therefore, they were replaced by new formations with longer and clear suffix element», – A. Meillet points out and stresses the process of attaching short Indo-European suffixes to an ending [9, p. 275]. Despite the facts mentioned above and insignificant preservation of Proto-indo-European suffixation in the Slavic languages, the parallels of a suffix and abstract semantics should be noted in the Slavic languages and Old Indian language (Sanskrit), that can show the Indo-European sources of corresponding Slavic suffixation and Proto-Indo-European dating of the genesis of corresponding meanings and their language embodiment. Paticularly, the suffix that takes the form –тво after vowels (*литво, пи-тво*) and is complicated with the consonant -с form after consonants (*брат-ство, козацтво from *козак-ство, пан-ство)*, corresponds to Sanskrit -tvam. The formations with the mentioned suffix were rather spread in the Old East Slavic language (*буи-ство, множь-ство)*. There is the same additional consonant in the Slavic suffix of the abstract semantics (Old East Slavic *быстр-ость*), which corresponds to Sanskrit -ti, Old Greek -ti, -si (Baltic and German correspondents of the suffix also involves s). These parallels were investigated by one of the classics of Indo-European studies A. Schleicher in the middle of the XIX century. The researcher compares, though less convincingly, the Slavic suffix -ск- (with the parallels, particularly in the Germanic languages) with the suffix -k- in other Indo-European languages, in Old Greek, in particular [16, p. 143–144]. The availability of abstract semantics vocabulary with corresponding suffixation, at least, accessible for comparative and historical study of its late development period in the Proto-Indo-European language, relates to the hypothesis of the existence of the Proto-Indo-European spoken literature language. The Ukrainian suffixation with general and abstract semantics is rooted in old proto-language states and shows the speakers' need to embody the corresponding meanings still in far pre-writing periods of the language development.

Concerning the fragments of the world language picture in Proto-Slavic and Slavic suffixation, an approach which implies taking into account «Proto-Slavic origins of suffix word formation» of the Ukrainian language and the involvement of comparative material from other Slavic languages should be recognized as entirely appropriate [2, p. 4–5]. In this respect, we consider a number of simple suffix formations. There was a developed system of suffixation with a significant differentiation of semantics in the Proto-Slavic language (e.g. See «Etymological Dictionary of Slavic Languages: Proto-Slavic Lexical Fund» ed. by O. M. Trubachov). «The Common Slavic Language, like the Common Indo-European language, widely uses suffixation and does not know prefixation and in-fixation», A. Meillet [9, p. 272]. According to the researcher's observation, almost all the productive Slavic suffixes in the historical era were formed on the Slavic background [9, p. 275]. A little part of productive types of Common Slavic suffixes exactly correspond to old Indo-European types: almost all of them are the result of combinations most of which are difficult to explain. In general, Indo-European elements, which acquire new use in the Common Slavic language, can be recognized. The novelty of these formations is shown by their lack in the Baltic languages [9, p. 285]. There are all reasons to see the dominance of dynamism over conservatism in the mentioned fact that helps to determine the main tendency of Slavic suffixation development as a reconstruction and the replacement of Indo-European suffixation. As to the Proto-Indo-European and Proto-Slavic material, there is still no clear differentiation of such notions as «suffixes», on the one hand, and «theme vowels», «dilators», on the other hand, in linguistics.

N. K. Mazurina points out that forming process of the Old East Slavic word formation system was rather complicated; a number of word formation elements, inherited from Proto-Slavic period, arisen in Old East Slavic period on the East Slavic language background and borrowed from the Old Slavic and other languages, took part in it [7, p. 3]. Proto-Slavic suffixation can give a rich material for studying the features of the world language picture. For example, one of the classes of Proto-Slavic nouns – nouns ending in –me (Old East Slav. *племѧ*, Gen. case *племене*) – is connected by the availability of Indo-European suffix -men- with the meaning of an object, the result of an action (comp. Old Gr. substantiated passive participle era-men-os «loved»). This suffix gives passive semantics to verbal stem. The nouns of this class have clear inner form in terms of Proto-Slavic word formation and Indo-European retrospective: Proto-Slav. **ple-men-* (we give Early Proto-Slavic forms before the discovery of syllables) «плем'я», literally «full, filled in» (Indo-European stem *plo- with the meaning «full»); Proto-Slavic. **vre-men-* <

**vert-men-* «time», literally «rolling, rotating» (Indo-European stem **vert-* «roll, rotate», Sanskr. *vart-man* «course»); Proto-Slav. **pol-men-* «fire», literally «burning» (or concerning passive semantics of the suffix), «being burnt»; Proto-Slav. **se-men-* «family», literally «те, що сіють»; праслов'янськ. **zna-men-* «знамено», literally «те, що знають», «знаємe», i.e. a sign of troops. A particular attention is paid to Proto-Slav. **ka-men-* (Old East Slav. *камы*) from older form **ak-men- with* Indo-European parallels (Old Gr. *ak-mon* «ковадло», that primarily was, obviously, made from processed stone, Old Iran. *aš-man* «sky», that was thought to be of stone in terms of mythological thinking) and stem *ak- «sharp»; literal meaning of the Slav name of stone is «pointed» and shows its role as a stone tool (comp. from the same stem of the Germ. name of hammer – Engl. *hammer*, Germ. *Hammer,* which also shows the stone tool). The study of reflex implementation of Indo-European active suffix -nt- in Slavic and other related languages has cognitive potential, e.g.: -Qt-, -nt-. The Proto-Slavic reflexes of Indo-European lexemes with «doer» suffix –ter are of great interest for the research in terms of suffix aspect of cognitive derivatology; they primarily form the names of the closest relatives from «childlike» stems: *pa-pa – *pa-ter, ma-ma – *ma-ter*; the mentioned suffix is used in Common Indo-European names of brother, sister, daughter. Some Proto-Slavic lexemes were formed according to the considered model: **vѣ-ter-* from Proto-Indo-European (studied in details by O. S. Mejnychuk) *uei- «віяти». A separate class of Proto-Slavic suffixes is formed by the morphemes of gender semantics which also represents the world language picture (contrasting -ьсь – -ica etc.). The suffix of Slavic verbal nouns -nj- (preceded by thematic vowel), implemented in the words of knowledge, names and similar, etymologically corresponds to the Germanic formant of Infinitive verb form -en. Related with the mentioned form is the Infinitive form of old Greek verb -ein, for example, *paideuo* «виховую» – *paideuein* «виховувати», *arkho* «починаю, очолюю» – *arkhein* «починати, очолювати», *keleuo* «наказую, велю» – *keleuein* «наказувати, веліти», etc. The correspondences can be established with the common stem and etymologically appropriate suffix, for example, Germ. *kenn-en* «знати» – Ukr. *зна-ння* and others. Such correspondences etymologically confirm the famous theoretical and linguistic thesis about the Infinitive semantics, intermediate between the verb and the noun one. The verbal noun of abstract semantics represented by Ukrainian forms differs from German Infinitive formally, however, it has a lot in common semantically. Still in Common Slavic era, there were borrowed suffix elements: Latin suffix –arius for denoting a person of a certain profession was spread with the words with this suffix in Greek, Celtic, German and, through the latter, in Slavic languages [9, p. 298–299]. The extra-linguistic aspect of the cognitive interpretation of the mentioned linguistic fact suggests the impact of Roman economy on the speakers of these languages. It is clear that the development of economy, social relations caused the need for naming new professions (A. Meillet gives such names as Old Slav.*мытарь* «збирач податей», *боукарь* «писець» [9, p. 299]). Thus, the borrowings of Latin suffix elements with corresponding branch lexemes and terms were originated still in Proto-Slavic era and occured throughout the history of the Ukrainian language.

A special place is occupied by complex suffixes being available in all Slavic languages and fixed by Old Bulgarian, Old Polish and Old East Slavic documents of the XI – XIII centuries. Their usage frequency in Ukrainian and Byelorussian is approximately the same (for from toponymic adjectonyms – 26,2% and 28,0% respectively), while in Russian they are used less (16,8%) [5, p. 34], that, in our opinion, correlates with the fact of participation of folk colloquial sources in the formation of the Ukrainian and Byelorussian literary languages compared with Russian; while in the latter, there was a combination of book church Slavic and folk East Slavic sources. V. O. Horpynych finds primarily phonetic reasons in the formation of complex suffixes [5, p. 35]; this fact, on the one hand, suggests semantic (thus, related to reflecting the world language picture) factors of the formation of such suffixes (and derived words with their participation) to be of secondary importance, however, on the other hand, it can consider the derivatives with such suffixes as markers of folk colloquial speech along with such markers as the suffixes of magnifying-thickened (augmentative) and diminutive-endearment (diminutive) semantics. The conclusion formulated above is confirmed by V. O. Horpynych's study relating to the mass penetration of colloquial dialect forms of suffixation to journalistic, official business and scientific styles of the Ukrainian language, to the Ukrainian artistic literary speech which eventually democratized word formation. The researcher attributes the mentioned phenomenon to the most important tendencies of the development of adjectonymic word formation of the Ukrainian language of Post-October period [5, p. 45]. Similarly in denonymic word formation, the most active interaction takes place between the subsystems of literary and colloquial dialect speech which «share» word creative resources mutually; however, not everything available in folk speech passes into the literary sphere and fixes in it [5, p. 52]. V. O. Horpynych stresses that the reasons of the limitation for implementing suffixation models do not relate to semantics that is

evident from the study of toponyms. These reasons should be seen in external language conditions of language system functioning, in the regularities of forming morpheme compatibility (i.e. in morphonology – Ed.) and in a tradition [5, p. 36]. The phonetic factors include, in particular, the exclusion (with few exceptions when there are one or two sonorants in pre-suffix part) of choosing such models of combining a base with a suffix forming the combination of four consonants [5, p. 37, 41–42]. Phonetic factors also imply the consideration of component structure of a word: in the modern East Slavic languages monosyllable stems interact, as a rule, with complex suffixes; and polysyllable stems – with simple ones. The place of stress in the word can also affect the choice of simple or complex suffix: when the stress is put on the flexion, that disappears with word formation, complex suffixes are used; the stress is put on the initial vowels and the intonation pattern of the base word is preserved. According to V. O. Horpynych's conclusion, in Ukrainian, all the parts of the phonetic system (phonemic, syllabic and prosodic subsystems) in conjunction with other factors create «word formation environment» which stipulates the choice of necessary model in word formation [5, p. 43]. Since there was a law of an open syllable in Old East Slavic and derivative suffixes had a vowel in preposition, there was no compatibility in this period of sharp morphological problems. After the omission of reduced vowels, the structure of finals and formants was changed; there appeared conditions for sound combinations, which were complicated for pronunciation or impossible in the language. Therefore, the rules of morpheme compatibility changed; there appeared a problem of «possible» and «impossible» implementations, «open» and «closed» ways of model actualization that, in its turn, activated the processes of elision, fusion, incorporation, as well as the related processes of variation, actualization, normalization [5, p. 60].

Conclusions and prospects for further research. The facts mentioned above give rise to state, that the choice of necessary word formation model is in most cases stipulated by «word formation environment», formed by etymon semantics, the type of final structure of motivated means, its potentiality of elision or fusion, the place of stress, the conditions of phono- and morpho-tactics, the articulation and pronunciation norm of a language, as well as analogy and local tradition, the actions of which are not subjected to modelling. In further studies, we plan to consider the role of Old Slavic in the development of Old Ukrainian (Old East Slavic) suffix subsystem of the language in terms of the world language picture.

Literature

1. Bevzenko S. P. Istorychna morfolohiia ukrainskoii movy: narysy iz slovozminy ta slovotvoru / S. P. Bevzenko – Uzhhorod : Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 1960. – 415 s.

2. Bisovetska L. A. Vidimennyi sufiksalnyi slovotvir diiesliv u movi pysemnyh pamiatok Kyivskoii Rusi XI – XIII st. / L. A. Bisovetska : Dys. … kand. filol. nauk: 10.02.01 / NAN Ukrainy; Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. – K., 1999. – 212 s.

3. Burykin A. A. Iz sravnitelno-istoricheskogo slovoobrazovaniia v altaiskih yazykah: mongolskii suffiks -bci (kalm.-вч) i yego ekvivalenty v tunguso-manchzhurskih, tiurkskih i koreiskom yazykah [Elektronnyi resurs] / A. A. Burykin. – Rezym dostupu: http://altaica.ru/LIBRARY/burykin/burykin_bci.pdf.

4. Horpynych V. O. Naukove vyvchennia vid toponimichnoho slovotvoru v radianskyi period / V. O. Horpynych // Pidsumky i problemy naukovoho vyvchennia ukrainskoii movy v pozhovtnevyi period: Tezy dopovidei respublikanskoii naukovoii konferentsii / S. P. Samiilenko (hol red.). – K.: Radianska shkola, 1967. – S. 122–123.

5. Horpynych V. O. Teoretychni pytannia vidtoponimnoho slovotvoru shidnoslovianskyh mov. – Kyiv : Naukova dumka, 1973. – 168 s.

6. Lipych V. M. Nuliovyi formant u slovotvirniy strukturi skladno-sufiksalnyh imennykiv ukraiinskoi movy XI – XVIII st. (nazvy neosib) / V. M. Lipych [Elektronnyi resurs].– Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Slz/2006_10/VULS10_PDF/Lipich.pdf.

7. Mazurina N. K. Slovoobrazovaniie sushchestvitelnyh so znacheniem litsa v russkom yazyke XI – XIV vv. / N. K. Mazurina : Avtoreferat dis. … kand. filol. nauk : 10.02.01 / Moskovskii gosudarstvennyi oblastnoi universitet. – M., 2007. – 22s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.avtoref.mgou.ru/ar/ar107. pdf.

8. Meillet A. Vvedeniie v sravnitelnoie izucheniie indoievropeiskih yazykov / Antoine Meillet. – M.; L. : Gos. sots.-ekon. izd-vo, 1938. – 512 s.

9. Meillet A. Obshcheslavianskii yazyk / Antoine Meillet: Per. s frants. / obshch. red. S. B. Bershteina. – 2-ie izd. – M. : Progress, 2001. – 500 s.

10. Samiilenko S.P. Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy / S. P. Samiilenko . – K. : Radianska shkola, 1964. – Ch I. – 234 s.

11. Trubachev O. N. Praslavianskoe leksicheskoie naslediie I drevnierusskaia leksika dopismennogo perioda / O. N. Trubachev // Etimologiia. 1991–1993. – M.: Nauka, 1994. – S. 3–23. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.philology.ru/linguistics3/trubachev-94.htm.

12. Fahrutdinova V. R. Slovoobrazovaniie tatarskogo glagola b istoricheskom aspekte : dis. … kand. filol. nauk: 10.02.02 – yazyki narodov Rosiiskoi Federatsii (tatarskii yazyk) / Viliuza Robertovna Fahrutdinova; Institut yazyka, literatury I iskusstva im. G. Ibragimova AN Respubliki Tatarstan. – Kazan, 2007. – 194 s. [Elektronnyi

resurs]. – Rezhym dostupu : http:// www.dissercat.com/ content/ slovoobrazovanie-tatarskogo-glagola-v-istoricheskom-aspekte.

13. Chemerysov M. T. Doslidzhennia z istorychnoho slovotvoru ukrainskoi movy v pozhovtnevyi period // Pidsumky i problemy naukovoho vyvchennia ukrainskoi movy v pozhovtnevyi period: Tezy dopovidei respublikanskoi naukovoi konferentsii / S. P. Samiilenko (hol.red.). – K. : Radianska shkola, 1967. – S. 82–83.

14. Shtandenko U. M. Vidimennyi sufiksalnyi slovonvir diiesliv u staroukrainskii movi XIV – XVIII st. / Uliana Myhailivna Shtandenko – K. : Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 2008. – 208 s.

15. Dolgopolsky A. Nostratic grammar: synthetic or analytic // Аспекты компаративистики / Aspects of Comparative Linguistics. 2005. – Vol. 1. – P. 13–38.

16. Schleicher A. Germanisch und slawisch / A. Schleicher // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen. – 1852. – Band 1. – Heft 2. – S. 141–144.

Одержано редакцією 13.02.15
Прийнято до публікації16.02.15

Г. В. Кочерга

Етапи формування суфіксальної підсистеми української мови в контексті еволюції мовної картини світу

У статті проаналізовано передісторію української суфіксації в когнітивному аспекті. Генеза й розвиток суфіксальних засобів української мови в найзагальнішому вигляді можуть бути поділені на два етапи – передісторичний та історичний. Перший включає ностратичний, праіндоєвропейський і праслов'янський рівні й стосується епох, коли української мови як окремої мовної системи ще не існувало, але її матеріал витворювався в межах попередніх мовних систем. Особливістю зазначених мовних систем, яка ускладнює їхню лінгвістичну, зокрема когнітивну, інтерпретацію, є те, що всі вони не засвідчені писемно, а реконструйовані, що неодмінно передбачає більшу або меншу фрагментарність й унеможливлює повноту й цілісність опису, а також не дає змоги інтерпретувати деталі й змушує обмежуватися типовими узагальненнями. Історичний етап розвитку суфіксації української мови, зокрема іменникової, включає еволюцію мовних засобів від епохи Київської Русі до нашого часу. Мова цього етапу засвідчена численними писемними пам'ятками. Уже в доісторичний період започаткувалися процеси стосовно когнітивної специфіки суфіксації, які продовжувалися в історії української мови. Позначення пасивності, субстантивності та ін. за допомогою формантів, що пізніше стали суфіксами, реконструюються з праностратичного періоду; суфікси, що надавали основі узагальнено-абстрактної семантики, існували вже в праіндоєвропейську добу й успадковані, хоча б і в частковому й трансформованому вигляді, окремими індоєвропейськими мовами. Суфіговані лексеми латинської мови запозичувалися слов'янами ще в праслов'янський період (в умовах усних контактів носіїв мов), і цей вплив продовжився протягом історії української мови вже у формі переважно книжного запозичення, коли латинська мова перестала бути живою етнічною мовою. Контакти відбувалися передусім у сфері позначень професій і посад. З німецької мови через польську був запозичений суфікс віддієслівного іменника, незважаючи на наявність власних мовних засобів для передавання відповідної семантики, що засвідчує не тільки інтенсивність українсько-польських мовних контактів, а й потребу віддзеркалення такого значення в мові.

***Ключові слова**: суфіксація, мовна картина світу, лексема, суфіксальна підсистема мови, семантика, когнітивна дериватологія.*

Г. В. Кочерга

Этапы формирования суффиксальной подсистемы украинского языка в контексте эволюции языковой картины мира

В статье проанализированно предисторию украинской суффиксации в когнитивном аспекте. Генезис и развитие суффиксальных средств украинского языка в всеобщем виде могут быть разделены на два этапа: предисторический и исторический. Первый включает ностратический, праиндоевропейский и праславянский уровни и касается эпох, когда украинского языка как отдельной языковой системы еще не существовало, но его материал творился в пределах предыдущих языковых систем. Особенностью указанных языковых систем, которая затрудняет их лингвистическую, в частности когнитивную, интерпретацию, является то, что все они не заверены письменно, а реконструированы, что непременно предполагает большую или меньшую фрагментарность и исключает полноту и целостность описания, а также не позволяет интерпретировать детали и заставляет ограничиваться общими обобщениями. Исторический этап развития суффиксации украинского языка, в частности именной, включая эволюцию языковых средств от эпохи Киевской Руси до наших дней. Язык этого периода засвидетельствован многочисленными памятниками. В доисторический период зарождались процессы относящиеся к когнитивной специфики суффиксации, которые продолжились в истории украинского языка. Обозначение пассивности, субстантивности и др. с помощью формантов, что позже стали суффиксами, реконструируются для праностратичного периода; суффиксы, которые предоставили основе обобщенно-абстрактную семантику, существовали уже в праиндоевропейский период и унаследованы, в частичном и трансформированном виде,

отдельными индоевропейскими языками. Суфигованые лексемы латинского языка заимствовались славянами еще в праславянский период (в условиях устных контактов носителей языков), и это влияние продолжилось в течении истории украинского языка уже в форме преимущественно книжного заимствования, когда латинский язык перестал быть живым етническим языком. Контакты происходили прежде всего в сфере обозначений профессий и должностей. С немецкого языка через польский заимствован суффикс отглагольного существительного, несмотря на наличие собственных языковых средств для передачи соответственной семантики, что может свидетельствовать не только об интенсивности украинско-польских языковых контактов, но и об потребности отражения такого значения в языке.

Ключевые слова: *суффиксация, языковая картина мира, лексема, суффиксальная подсистема языка, семантика, когнитивная дериватология.*

УДК 81’23

Л. В. Корновенко

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ «ДЕМОН» М. Ю. ЛЕРМОНТОВА

В статье представлен психолингвистический анализ текста поэмы «Демон» М. Ю. Лермонтова, основанный на методике В. П. Белянина. Определены особенности восприятия и интерпретации текста поэмы «Демон» М. Ю. Лермонтова носителями украинской культуры. Проанализированы результаты психолингвистического эксперимента, который проводился среди филологов-билингвов, изучающих русский язык и литературу. Восприятие и понимание рассматриваются как две стороны одного явления. Установлена вариативность восприятия одного и того же текста разными информантами. На основании результатов эксперимента сделан вывод о том, что определяющими факторами, которые обусловливают восприятие и интерпретацию текста М. Ю. Лермонтова, являются незаангажированный жизненный опыт информантов, знание истории, совпадение / несовпадение авторской модели мира и модели мира информанта.

Ключевые слова: *психолингвистика, языковая личность, М. Ю. Лермонтов, восприятие, интерпретация, вариативность восприятия, психолингвистический эксперимент.*

Постановка проблемы. Анализ последних исследований. Проблема восприятия, понимания и интерпретации текста вызвала в последнее десятилетие большой интерес у ряда исследователей из разных областей науки. В целом историю изучения вопроса можно анализировать в нескольких планах. Во-первых, в широком смысле как краткий очерк украинской, российской и зарубежной психолингвистической науки вообще (см. работы таких ученых, как В. Б. Апухтин, В. П. Белянин, И. Н. Горелов, Т. М. Дридзе, А. А. Залевская, А. А. Леонтьев, Ю. А. Сорокин и др.) [1; 4; 10; 12]. Во-вторых, как историю психолингвистического изучения отдельного художественного текста (см. работы О. С. Зорькиной, Л. Н. Поликутиной, И. В. Третьяковой и др.) [6; 10; 12].

В-третьих, с учетом многолетнего интереса лингвистов и литературоведов к творчеству М. Ю. Лермонтова (В. В. Виноградов, Д. Е. Максимов, Е. Н. Михайлова, Е. Ф. Розен, У. Р. Фохт и мн. др.) [5; 6; 7].

Обращаясь к психолингвистической интерпретации текста поэмы М. Ю. Лермонтова «Демон», в данной статье мы хотели бы одновременно коснуться вопроса о его восприятии и понимании, что в свою очередь также составляет предмет настоящего исследования. С точки зрения филологической герменевтики, понимание есть процесс постижения смысла (или смыслов) текста (Г. И. Богин, В. В. Васильева, В. П. Мусиенко, И. В. Третьякова и др.) [2; 4; 5; 12]. Это своего рода диалог между говорящим и слушающим, пишущим и читающим, в процессе которого осуществляется деятельность по распредмечиванию смысла текста, именуемая текстовой деятельностью [3, с. 78]. Диалог этот можно рассматривать как процесс столкновения картин мира автора и интерпретатора, поскольку понимание любого художественного произведения обусловлено комплексом факторов социально-психологического и культурно-языкового характера, контекстом бытия реципиента. «Во всех психолингвистических исследованиях подчеркивается сложность и многоплановость процессов восприятия и понимания текста. Все ученые указывают на их тесную взаимосвязь, поэтому восприятие и понимание принято рассматривать как две стороны одного явления – сторону процессуальную и сторону результативную» [6].

Известно, что восприятие определяет отношение к миру. В наиболее «опредмеченном» виде оно представлено в языке. Многими учеными XX века лингвистика воспринималась как наука, способная дать материал для осмысления восприятия. Так, в творчестве М. Ю. Лермонтова, по мнению А. Б. Есина, закрепляется «сознание человека, брошенного в водоворот противоречий, стоящего перед зрелищем краха, разрушения, перед хаотическими обломками своих верований и надежд, человека, ощущающего свою противопоставленность целому миру, свое одиночество атома в распавшейся связи времен» [7].

Цель статьи – представить психолингвистический анализ поэмы М. Ю. Лермонтова «Демон». Психолингвистическое исследование поэмы М. Ю. Лермонтова «Демон» включает нескольких этапов. На первом – произведен психолингвистический анализ текста на основе методики известного психолингвиста В. П. Белянина. На втором – психолингвистический эксперимент, позволяющий изучить восприятие поэмы М. Ю. Лермонтова «Демон» современными украиноязычными читателями. На третьем этапе для проведения фоносемантической экспертизы текста запланировано его изучение с помощью психолингвистической экспертной системы ВААЛ – 2000. Ограниченностью объёма статьи обусловлено представление только первых двух этапов исследования.

Изложение основного материала исследования. Обратимся к психолингвистической типологии художественных текстов по эмоционально-смысловой доминанте, предложенной В. П. Беляниным [1, с. 54]. На основе данных об акцентуациях сознания автора и читателя ученый выделяет разные типы текстов – «светлые», «темные», «веселые», «печальные», «красивые», «сложные». Разрабатывая данную типологию, В. П. Белянин основывался на том, что каждый языковой элемент, из которых состоит текст, обусловлен не только лингвистическими, но и психологическими закономерностями. Признавая наличие проявлений пессимистических настроений времени, а также склонность самого писателя М. Ю. Лермонтова к депрессивному видению мира, В. П. Белянин отмечает, что именно это послужило неким фундаментом для создания «печальных» текстов с депрессивной акцентуацией (терминология В. П. Белянина) [1, с. 54].

Психолингвистический анализ, проведенный по методике В. П. Белянина, позволил выделить в структуре текста поэмы «Демон» репрезентативные для данного типа семантические комплексы: «возраст», «смерть», «одиночество», «немота», «холод», «тяжесть», «вздох», «запах».

Возраст героя в поэме «Демон» не определен: он виден только в героини (Тамары), что характеризуется следующим рядом слов: *«молодость», «невеста молодая», «грешницы младой», «девы юной», «прощанье с жизнью молодой»* и др. Именно молодость Тамары оживляет *«немой души его пустыню»*. Любовь, вспыхнувшая в душе Демона, означала для него возрождение *(«И вновь постигнул он святыню **Любви, добра и красоты**!»*). Мечты о прошлом счастье, о том времени, когда он *«не был злым»*, проснулись.

Семантический комплекс «одиночество» передается с помощью слов *«один», «отверженный», «без приюта», «уединенный», «в раздумье одиноком», «путник одинокий», «одинокий храм»*. Герой *«печальных текстов»* в молодости совершает ошибки и, оценивая свою жизнь как череду ошибок и трудностей, постоянно ощущает одиночество.

Так и Демон был наказан за бунт, Бог своим страшным проклятьем не только изгнал его из рая – он опустошил его душу *(«С тех пор **отверженный** блуждал В пустыне мира **без приюта**»*). Герой страдает и после намерения испытать счастье с Тамарой *(«И вновь **остался** он, надменный, **Один**, как прежде, во вселенной **Без упованья и любви**»*). Одиночество испытывает и главная героиня (*«**Тоской** и трепетом полна, Тамара часто у окна Сидит в раздумье **одиноком**»*).

Семантический комплекс «немота», выраженный словами «*глух и **нем***», «***безмолвно***», «***немой** души*», «*всадник **молчаливый***», «***беззвучное** прости*», «***немой** печали*», «*пришелец туманный и **немой***», находится также в сопряжении с комплексом «смерть» (*«Твоя роса на **труп безгласный** Живой росой не упадет»*, *«**Безмолвных** сторожей **гробниц**»*). В целом они восполняют комплекс «одиночество» (*«**Прежними друзьями** Я был **отвергнут**, как Эдем, Мир для меня стал **глух и нем**»*), показывая мучительность существования главного героя, обреченного на немое одиночество.

В поэме описывается суровая скалистая вершина Казбека, покрытая снегом и льдом (*«меж снегов Казбека»*), которая вызывает ощущение холода, бесприютности, одиночества, подобного тому, с которым не расставался Демон. Семантический комплекс «холод» передается следующим рядом слов: «*плащами снежными*», «*льды вековечные*», «*морозом схваченные*», *«вершины ледяной», «метель», «прохлада»* и др. Холод ощущает Демон в начале (*«Природы жаркие **объятья** Навек **остыли** для меня»*), летая *«над грешною землей»* без смысла существования, и в конце поэмы (*«Средь малодушных и **холодных** Друзей притворных и врагов»*), потеряв свою возлюбленную.

Этому сопутствует и постоянное ощущение прохлады в природе *(«**В прохладе** меж двумя холмами», «**Прохладой**, солнцем и весною Природа тешится шутя», «**Прохлада** землю обоймет»).*

Нередкая совместная встречаемость компонентов «смерть» и «запах» у Лермонтова («*Ни разу не был в дни веселья Так разноцветен…Тамары …наряд. Цветы…над нею льют свой* ***аромат*** *И сжаты* ***мертвою рукою****. Как бы* ***прощаются с землею***») является свидетельством «отражения мироощущения депрессивной личности» [1].

Ощущение героем обреченности своего существования передается наличием семантического комплекса «тяжесть». Жизнь теряет свою ценность, и герой, ясно понимая бессмысленность своего положения, постоянно ощущает тяжесть, которая передается с помощью слов *«тяжкая ноша», «трудно дышит», «слеза тяжелая», «тягостный укор», «тягостных лишений»*. Трудность и депрессивность связаны и с семантическим компонентом «вздох» («*Он отвернулся б – и* ***вздохнул****…», «И целый день,* ***вздыхая****, ждет…*»).

В. П. Белянин указывает, что «печальные» тексты часто завершаются смертью главных героев. Именно эта участь настигла Тамару, которую погубил сам Демон (*«**Смертельный яд** его лобзанья Мгновенно в грудь ее проник… И* ***безнадежное прощанье*** *–* ***Прощанье с жизнью*** *молодой»* и далее *«Она в* ***гробу*** *своем лежала», «Навек опущены ресницы»*). Семантический комплекс смерти представлен в тексте следующим рядом слов: *«убитый», «трупы», «гроб», «смерть», «мертвым», «могильных плит»*. Отметим, что категория «смерть» подкреплена семантическим компонентом «фатализм»: *«Нет! смерти вечную печать* ***Никто не в силах уж сорвать****»;* «***судьба печальная*** *рабыни*», «***злое предвещенье***», «*клятву* ***роковую***». Главная героиня будто предвещала свою смерть, отправляясь в келию (*«Пусть примет сумрачная келья, Как гроб, заранее меня…»*).

В тексте поэмы «Демон» находим подтверждение мысли В. П. Белянина о существенной роли темы бесцельности существования, об отсутствии смысла жизни, которую те играют в «печальных» текстах (*«Так поврежденная ладья* ***Без парусов и без руля Плывет, не зная назначенья****»*). Таким образом, анализ ключевых семантических комплексов в тексте поэмы доказал отражение пессимистичных настроений времени и самого М. Ю. Лермонтова.

На втором этапе исследования был проведен психолингвистический эксперимент (июнь, 2014 гг.), значимость которого определяется важностью проблем, связанных с восприятием и интерпретацией поэтического текста.

Условия проведения: участниками эксперимента стали филологи (30 информантов), изучающие русский язык и литературу в Черкасском национальном университете имени Богдана Хмельницкого. Для всех информантов родным является украинский язык, русский – это язык изучения.

После предложения прослушать воспроизведённое в записи художественное прочтение текста поэмы каждому участнику был выдан напечатанный текст и анкета с вопросами для лингвистического анализа: Читали ли вы поэму М. Ю. Лермонтова «Демон»? Понравился ли вам главный герой? Понравилась ли вам героиня (Тамара)? Кто, по вашему мнению, виновен в смерти Тамары? Что стало причиной одиночества Демона? Отождествляете ли вы главного героя с автором? Аргументируйте. Какое из слов ассоциируется у вас с данной поэмой? Какое воздействие оказывает «Демон» на читателя?

Время проведения эксперимента не ограничивалось. Реципиенты отвечали на вопросы анкеты, выявляли значение указанных слов ровно столько времени, сколько им было необходимо.

Описание результатов. Для нас стал значимым тот факт, что поэзию М. Ю. Лермонтова знают и читают, а также считают актуальной все 100 % опрошенных. С текстом поэмы «Демон» ознакомились в вузе, хотя знают другие произведения поэта. Из них 80 % понравился главный герой, а 20 % понравилась Тамара. В ответе на вопрос «Кто виновен в смерти Тамары?» мнение реципиентов разделились поровну: одни утверждают «демон», другие – «Тамара». На вопрос о причине одиночества главного героя половина опрошенных ответила: «ненависть ко всему», 24 % назвала «эгоизм», остальные выбрали вариант «неумение любить». Главного героя отождествляют с автором поэмы 20 % опрошенных, 60 % против отождествления, остальные информанты недостаточно аргументировали «свой вариант» ответа.

Не было особых предпочтений в информантов при выделении главного слова, с которым ассоциируется данная поэма: 40 % назвали «тяжесть», 25 % – «одиночество», 15 % – «холод», 10 % – «фатализм». Это свидетельствует, по-нашему мнению, об отсутствии стереотипного представления, навязанного школьным или вузовским изучением текста.

Следует отметить, что в анкету были включены такие вопросы, как выявление культурно-маркированной лексики, выделение художественных средств в тексте, определение наиболее

понравившейся строфы и т. д. Так, студенты-русисты свободно выделили тропы, использованные для создания кавказского пейзажа. К примеру, сравнения: «*как грань алмаза*», «*прыгая, как львица*», «*как трещина, жилище змея*»; эпитеты: «*лазурная высота*», «*золотые облака*», «*излучистый Дарьял*»; метафоры: «*птицы внимали глаголу вод*», «*башни замков*» – «*сторожевые великаны*» и др.

В процессе изучения текста поэмы «Демон» информанты легко выявили культурно-маркированные лексемы, отражающие культурные традиции народов Кавказа. Заметим, что среди национальных лексем, требующих специального историко-культурного комментирования, некоторые объяснены самим автором поэмы «Демон» (*чуха, зурна, чингур, папах, чадра, звонкие стремена*), из чего следует, что «необъяснённая» часть лексем раньше толкования не требовала. Следовательно, логично, что современные реципиенты с трудом объясняли значение многих архаичных слов: *ериванка муэцин* и др. Однако в некоторых случаях отмечали, что «*незнание значения мало влияет на их восприятие поэмы*», что «*о значении некоторых из них можно догадаться из контекста употребления*». Другие же реципиенты указали, что такие сложности дают возможность вспомнить значение давно забытых слов при помощи словаря, что помогает еще больше проникнуться поэмой, погрузиться в тот национально-культурный мир, его специфику, к которому обращает нас М. Ю. Лермонтов.

На вопрос, какое воздействие оказывает «Демон» на читателя, реципиенты указали, что «*поэма способствует духовному развитию*» (40% информантов), «*вызывает меланхолическое настроение*» (20%), «*позитивно воздействует*» (10% информантов), остальные – «*не испытали никакого воздействия*». Общее впечатление от прочтения и прослушивания поэмы выразили по-разному. Приведем некоторые примеры:

а) информант-девушка (Е. П., 3 курс): «*Эта поэма меланхолична и показалась мне достаточно грустной»;*

б) следующий ответ свидетельствует о том, что у девушки (студентка-филолог (Т. Р. , 4 к.), вероятно, были проблемы с молодым человеком, поэтому, не обращая никакого внимания на текст и не вникая в суть поэмы, она нарисовала нам свою жизненную ситуацию: *«прослушивание произвело на меня неизгладимое впечатление. Демон соблазнил невинную девушку и завлек в свои сети. Тамара не виновата…»;*

в) информант-юноша (А. К. , 2 к.): *«Я убедился: никто не может перестать быть самим собой. Демон был и остается мятежным мучеником, одиноким скитальцем с раздвоенной душой и мятежным умом. А человек-то должен во что-то верить, в чем-то видеть идеал, на что-то надеяться. И союза здесь быть не может»;*

г) студентка-филолог (И. Л., 3 к.) так представила свое видение воздействия, которое оказывает поэма «Демон» на читателя: *«Образ Демона – олицетворение зла в чистом виде. Тамара – образ красоты, нежности, невинности. Когда Демон увидел Тамару, в его душе проснулись новые, ранее неведомые чувства. Но все-таки Демон убил Тамару своей любовью; сила зла оказалась сильнее силы любви».*

Вместе с тем очевидно, что вопрос о воздействии, которое оказывает «Демон» на читателя, раскрывает те аспекты, которые привлекают внимание в тексте, а также то, насколько испытуемые прониклись идеей поэмы, прочувствовали то, о чём хотел сказать автор. Это позволило нам сделать выводы об особенностях восприятия и интерпретации поэтического текста, т. к. реципиенты отмечали те факторы, которые являются для них важными.

Выводы и **перспективы дальнейших научных исследований**. Таким образом, анализ ключевых семантических комплексов доказал отражение пессимистичных настроений времени в тексте поэмы М. Ю. Лермонтова, что является подтверждением психолингвистической типологии художественных текстов по эмоционально-смысловой доминанте, предложенной В. П. Беляниным.

Анализ эксперимента показывает, что большая часть ответов студентов-билингвов имеет неясные предпочтения при выделении ключевого слова, с которым ассоциируется данная поэма; преобладают ответы, свидетельствующие отсутствие стереотипного представления, навязанного школьным или вузовским изучением текста. Немаловажным оказался и фактор субъекта восприятия: респонденты, являющиеся в нескольких поколениях украинцами и имеющие родным украинский язык, с трудом выявляли и объясняли культурно-маркированную лексику.

Вместе с тем очевидно, что восприятие и понимание поэмы М. Ю. Лермонтова позволяет глубже понять специфику исторической эпохи, ее мировоззрение, выраженное в художественных образах. Осмысление произведений литературы создает благоприятную основу для овладения духовным богатством прошлого, для развития эстетического вкуса читателей, для их ориентировки

в современной литературе и для осознания ее художественной ценности. Перспективу дальнейших исследований усматриваем в исследовании восприятия других художественных произведений.

Список использованной литературы

1. Белянин В. П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : монография / В. П. Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
2. Богин Г. И. Филологическая герменевтика / Г. И. Богин. – Калинин : Изд-во КГУ, 1982. – 86 с.
3. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.
4. Васильева В. В. Интерпретация текста в образовании / В. В. Васильева. – Пермь : ЗУУНЦ, 1997. – 168 с.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
6. Зорькина О. С. О психолингвистическом подходе к изучению текста / О. С. Зорькина // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 205-210. – Режим доступа : http://www.philology.ru/linguistics1/zorkina-03.htm
7. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы / А. Б. Есин. – М. : Просвещение, 1988. – 176 с.
8. Изибаева М. В. Депрессивная акцентуация в творчестве М. Ю. Лермонтова (поэма «Мцыри») / М. В. Изибаева, Н. И. Исмаилова // Научный электронный архив. URL: http://econf.rae.ru/article/6608.
9. Корновенко Л. В. Языковая личность В. Высоцкого: восприятие и интерпретация его песен / Л. В. Корновенко // На пересечении языков и культур. Актуальные вопросы гуманитарного знания : межвузовский сборник статей. – Вып. 3. – Киров : Изд-во ВятГГУ, 2013. – С. 49–56.
10. Мусиенко В. П. Введение в психолингвистику : учебное пособие / В. П. Мусиенко. – К. : ИСИО, 1996. – 120 с.
11. Плотницкий Ю. Е. Лингвостилистические и лингвокультурные характеристики англоязычного песенного дискурса : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Юрий Евгеньевич Плотницкий. – Самара, 2005. – 21 с.
12. Поликутина Л. Н. Лингвистические особенности национального колорита в художественном тексте (на примере восточной повести М. Ю. Лермонтова «Демон») : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Людмила Николаевна Поликутина // – Тамбов, 2010. – Режим доступа : http://cheloveknauka.com/lingvisticheskie-osobennosti-natsionalnogo-kolorita-v-hudozhestvennom-tekste#ixzz3Iy7pCzQ7
13. Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1985. – 168 с.
14. Третьякова И. В. Интерпретация как способ понимания художественного текста / И. В. Третьякова // Традиции и новаторство в гуманитарных исследованиях : сб. научн. тр., посвящ. 50-летию ф-та иностр. яз. Мордов. гос. ун-та им. Н. П. Огарева / редкол. : Ю. М. Трофимова (отв. ред.) и др. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2002. – С. 38–41.

Одержано редакцією 16.02.15
Прийнято для публікації 18.02.15

Л. В. Корновенко

Психолінгвістичний аналіз поеми «Демон» М. Ю. Лермонтова

Проблема психолінгвістичного аналізу тексту є однією з недостатньо досліджених у лінгвістиці. Статтю присвячено психолінгвістичному дослідженню тексту поеми «Демон» М. Ю. Лермонтова, зокрема із залученням методики В. П. Бєляніна. З'ясовано особливості сприйняття й інтерпретації тексту поеми «Демон» М. Ю. Лермонтова носіями української культури. Проаналізовано результати психолінгвістичного експерименту, проведеного серед філологів-білінгвів, які вивчають російську мову та літературу.

Сприйняття і розуміння витлумачено як дві сторони одного явища. Установлено варіативність сприйняття того самого тексту різними інформантами. На підставі результатів експерименту зроблено висновок про те, що визначальними факторами, які зумовлюють сприйняття й інтерпретацію тексту М. Ю. Лермонтова, є незаангажований життєвий досвід інформантів, знання історії, збіг / розбіжність авторської моделі світу і моделі світу інформанта.

Ключові слова: *психолінгвістика, мовна особистість, М. Ю. Лермонтов, сприйняття, інтерпретація, варіативність сприйняття, психолінгвістичний експеримент.*

L. V. Kornovenko

Psycholinguistic Analysis of M. Y. Lermontov's poem «Demon»

The article focuses on the psycholinguistic text study of M. Y. Lermontov's poem «Demon», particularly, with the use of V. P. Bielkin's method. The problem of psycholinguistic text analysis is investigated insufficiently in Ukrainian culture study. The features of perception and interpretation of M. Y. Lermontov's poem «Demon» by

Ukrainian speakers are determined. The results of psycholinguistic experiment conducted among the bilingual philologists studying the Russian language and literature are analyzed.

Perception and understanding are regarded as two sides of the phenomenon. Variation in the perception of the same text by different informants is found. The results of the experiment show that the determining factors stipulating the perception and interpretation of Lermontov's poem "Demon» are informants' unbiased life experience, history knowledge, the convergence / divergence with the author's model of the world.

Key words: *psycholinguistics, language personality, M. Y. Lermontov, perception, interpretation, the variation of perception, psycholinguistic experiment.*

УДК 070: 372.461(051)

О. М. Цапок

СИНТАКСИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ДИКТОРСЬКИХ ПІДВОДОК У РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕЛЕНОВИНАХ

Статтю присвячено проблемі синтаксичної структури дикторських підводок у регіональних телевізійних новинах на прикладі інформаційних випусків, створених редакцією черкаської телекомпанії «ВІККА». У ході аналізу визначеної проблеми подано огляд наукових джерел із теми дослідження, констатовано, що синтаксична організація дикторських підводок як телевізійного тексту не вивчена. Акцентовано на тому, що такі підводки близькі до врізів у газетному тексті. У статті розкрито поняття «дикторська підводка», з'ясовано, що вона становить вступ до новинного сюжету, який відповідає вимогам стислості й змістової насиченості. Наголошено, що ці вимоги можна реалізувати за допомогою простих синтаксичних конструкцій обсягом 7-9 слів.

Результати проведеного аналізу дикторських підводок на телеканалі «ВІККА» дають змогу констатувати, що найпродуктивнішими для них є прості розповідні речення. Автори підводок активно використовують для їх синтаксичного оформлення прості двоскладні й односкладні (номінативні та неозначено-особові) речення, а також неповні еліптичні речення. Рідше вони вживають складні речення з двома предикативними частинами. Такі конструкції лаконічно повідомляють основну новину й коротко розкривають окремі її епізоди. Зазначено, що для змістового увиразнення висловлювань журналісти використовують непрямий порядок слів. Усі теоретичні положення проілюстровано дібраними прикладами.

Ключові слова: *синтаксична конструкція, просте речення, односкладне речення, складнопідрядне речення.*

Постановка проблеми. Сучасні телевізійні новини становлять одне з основних джерел інформації про події в державі та за її межами. Відповідно до фахових стандартів вони повинні бути оперативними, точними, достовірними, заснованими на фактах, неупередженими, містити баланс думок. Подати інформацію в телевізійних новинах відповідно до зазначених стандартів допомагає композиція телевізійних сюжетів новинних та інформаційних програм. Важливе місце в ній займає підводка, або початок інформації на телебаченні, що має привернути увагу глядача до сюжету й спонукати переглянути телевізійний матеріал. Тому особливого значення набуває синтаксична структура дикторських підводок, завдяки якій цей структурний елемент теленовин зацікавлює аудиторію, налаштовує на сприйняття телевізійного сюжету, допомагає зрозуміти його. Відтак синтаксичне оформлення дикторських підводок потребує докладного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дикторській підводці як складнику телевізійних новин присвячено низку праць. Так, зміст поняття «дикторська підводка» та вимоги до її обсягу розкрив І. Куляс [3, с. 51]. А. І. Тернова схарактеризувала її з позиції текстового компонента телевізійного матеріалу, зазначивши, що дикторські підводки допомагають скомпонувати текстові матеріали в цілісну програму [5, с. 196]. Дослідники О. О. Князєв [2, с. 37] та О. М. Спиридонова [4, с. 128] також розкрили функції підводки в теленовинах. Здійснюючи аналіз синтаксичної структури дикторських підводок, ми врахували окремі теоретичні положення, викладені в роботі М. А. Дьомінової. Дослідниця вказує на подібність телевізійного мовлення до розмовного та на його діалогічність і спрямованість на адресата повідомлення [1, с. 54–56].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Актуальність статті зумовлена потребою докладного аналізу синтаксичного оформлення дикторських підводок як важливого елемента новинного матеріалу та засобу привернення уваги аудиторії до нього. Необхідність пропонованої роботи зумовлена відсутністю наукових розвідок,

присвячених синтаксичному оформленню дикторських підводок до новинних сюжетів. Особливої уваги потребує вивчення зазначених елементів на прикладі регіональних телевізійних новин. Для аналізу обрано випуски новин черкаського телеканалу «ВІККА» як регіонального телевізійного мовника.

Мета статті – проаналізувати синтаксичні одиниці, використані в оформленні дикторських підводок до регіональних теленовин, дослідити типи речень, які найчастіше використовують телевізійники в них. Поставлену мету реалізовано за допомогою таких завдань: 1) схарактеризувати дикторську підводку як елемент композиції новинного сюжету й описати її функції; 2) з'ясувати вимоги до обсягу й мовного оформлення дикторських підводок; 3) розкрити синтаксичні особливості зазначених структурних елементів на прикладі випусків новин черкаської телекомпанії «ВІККА».

Виклад основного матеріалу дослідження. Дикторську підводку можна порівняти із заголовком до газетної публікації, зокрема в інформаційній замітці. Подібно до такого заголовка вона має анонсувати новину й привернути увагу до сюжету, у якому цю новину розкрито докладно.

Підводкою називають зачитаний ведучим вступ до сюжету, що має зацікавити глядача. Якщо реципієнт дослухає її до кінця, шанси на те, що й сюжет він перегляне повністю, значно зростають. Як зазначає О. М. Спиридонова, дикторські підводки відповідно до вимог теленовин повинні не лише анонсувати матеріал, але й пов'язувати сюжети між собою в єдину структуру телевізійних новин [4, с. 128]. Дослідниця порівнює зазначений елемент із врізом в інформаційній замітці. У її композиції цей елемент розпочинається відразу після заголовка й становить резюме, основний витяг зі статті. Таку ж функцію виконує дикторська підводка, що, коротко розкриваючи зміст сюжету в теленовинах, є стислим анонсом до нього.

За аналогією до зазначеного врізу дикторська підводка має відповідати на основні запитання: що відбулося? коли відбулося? де відбулося? за яких обставин? Композиція підводки, побудована як відповідь на ці питання, фактично схожа до композиції інформаційної замітки, структурованої у формі «перевернутої піраміди», основу якої становить найважливіше повідомлення, тобто головну новину, яку автор підводки повинен подати на початку.

Відповідно до описаної композиції, дикторська підводка є стислим текстом. Під час написання такого тексту до інформаційного сюжету її автор обов'язково повинен звернути увагу на обсяг матеріалу. Його обмежений хронометраж вимагає короткого подання новин, кожне речення в сюжеті має бути лаконічним: розкривати головну думку і пояснювати суть без надмірного заглиблення в подробиці та зайвих слів. Ці вимоги стосуються й новинного сюжету загалом, і дикторської підводки до нього зокрема.

Синтаксична структура дикторської підводки сприяє дотриманню зазначених вимог: вона повинна містити зрозумілі й прості конструкції, що складаються з однієї чи двох предикативних частин. За твердженням І. Куляса, стандартом для підводки є речення із 7-9 слів. Зазначений обсяг речень зумовлений хронометражем усієї підводки, який триває близько 15 секунд, що становить 5-6 рядків тексту 14-им напівжирним кеглем. Лише в окремих випадках, коли, наприклад, необхідний «бекґраунд» – фонова інформація, що розкриває деталі події в минулому, подає пояснення поняття або інформацію про героя сюжету, – вона може мати хронометраж 20-25 секунд, тобто становити 6-7 рядків тексту 14-им напівжирним кеглем [3, с. 51]. Реалізація викладеного вище стандарту передбачає, що підводки потрібно писати максимально просто, зрозумілою для широкої глядацької аудиторії мовою.

У процесі аналізу дикторських підводок до новин черкаського телеканалу «ВІККА» ми з'ясували, що за композицією, змістом та обсягом вони відповідають усім зазначеним вище вимогам. Під час дослідження синтаксичної структури текстів цих підводок виявлено, що найпродуктивнішими для неї є прості розповідні стверджувальні речення: «*Від завтра на Черкащині стартує четверта хвиля мобілізації. Цього разу вона відбуватиметься у три етапи*» («ВІККА-новини». – 19.01.15); «*Чигиринські активісти сьогодні прийшли пікетувати сесію обласної ради. Вони виступають проти кадрової політики обласних керманичів*» («ВІККА-новини». – 21.01.15). Використання простих речень у дикторських підводках до регіональних інформаційних випусків дає змогу стисло повідомити основну новину, а також коротко розкрити окремі її подробиці.

У простих реченнях проаналізованих дикторських підводок загалом переважає прямий порядок слів, відповідно до якого підмет розташовують перед присудком, узгоджене означення перед означуваним словом, додаток після слова, від якого він залежить, а обставини залежно від значення й способу вираження займають різні місця в реченні: «*Черкаські першокласники*

«моржують» на перервах. Щодня після занять малеча загартовує своє тіло й дух» («ВІККА-новини». – 31.01.15); «*На Звенигородщині підприємці проводять реабілітацію для військової техніки*» («ВІККА-новини». – 02.02.15). У наведених реченнях прямий порядок слів передає загальний зміст без спеціального наголошення на окремих компонентах.

Водночас варто зазначити, що досить часто порядок розташування слів у реченні є показником соціальної значущості факту. З огляду на таку значущість, автор дикторської підводки може ставити на перше місце в реченні ключове слово або групу слів, які містять основне інформаційне навантаження. Якщо автор такої підводки акцентує на певному аспекті події, він використовує зворотний порядок слів у реченні, тобто інверсію.

З'ясовано, що в низці простих речень телевізійники служби новин черкаського телеканалу «ВІККА» використовують непрямий порядок слів, логічно виокремлюючи член речення, який увиразнює зміст повідомлення. Наприклад, у синтаксичній конструкції «*Посвідчення учасника АТО отримають усі бійці батальйону «Черкаси»«* («ВІККА-новини». – 23.01.15) виразником смислового акценту є додаток *посвідчення* із неузгодженим означенням після нього. В іншому реченні за допомогою інверсії логічно виділено обставини: «*Із передової на ротацію повернулися черкаські правоохоронці*» («ВІККА-новини». – 20.01.15).

Реалізуючи завдання дослідження, ми з'ясували, що в дикторських підводках до новин на телеканалі «ВІККА» журналісти часто використовують прості неповні речення: *«Замість депутатської приймальні – волонтерський центр»* («ВІККА-новини». – 27.01.15); «*З-під ворожих обстрілів – у мирні Черкаси додому*» («ВІККА-новини». – 27.01.15); «*Більше цікавого – у нашому огляді*» («ВІККА-новини». – 05.02.15). Наведені конструкції кваліфікуємо як еліптичні, оскільки вони мають формальну неповноту – пропущено присудок, проте семантично ці речення повні й зрозумілі поза ситуацією та контекстом. Відсутність у них лексично вираженого присудка надає змісту зазначених конструкцій відтінку швидкості й інтенсивності, а дикторській підводці загалом бажаної лаконічності повідомлення та експресивної виразності.

Лаконічності дикторських підводок сприяє й використання в них односкладних речень. За нашими спостереженнями, найчастіше журналісти черкаського телеканалу «ВІККА» використовують односкладні називні та неозначено-особові речення. Перший тип речень зазвичай вони репрезентують на початку тексту підводки: «*Підступна крига. Попри плюсовий температурний режим, любителів зимової риболовлі з льоду не зігнати»* («ВІККА-новини». – 22.01.15); «*Оновлене звучання. Черкаський рок-гурт вдихнув нове життя в симоненківський текст*» («ВІККА-новини». – 23.01.15). Інколи підводки до новинного сюжету автори розпочинають із кількох односкладних номінативних речень, поєднаних безсполучниковим та сурядним зв'язком: «*«Укропський сухпай», маскувальні сітки та збір гуманітарки. Черкаські «павучки» вже майже рік на волонтерській ниві»* («ВІККА-новини». – 04.02.15). Використовуючи такі конструкції, автори дикторських підводок досягають бажаної стислості тексту, зумовленої стандартами новинної тележурналістики. Уникаючи довгих описів, загальних висловлювань, журналісти за допомогою номінативних речень прямо вводять читача в контекст події, яку розкривають.

Досягти послідовності викладу, уникнути стилістичних і логічних нагромаджень в дикторських підводках до новин на телеканалі «ВІККА» журналістам допомагає використання односкладних неозначено-особових речень: «*Майстер-класи рибалкам-екстремалам проводять прямо на Дніпрі*» («ВІККА-новини». – 22.01.15); «*Так обіцяють в обласному військкоматі*» («ВІККА-новини». – 23.01.15); «*У такому режимі працюють уже кілька місяців*» («ВІККА-новини». – 27.01.15). Ці речення розкривають дію, суб'єкт якої відомий аудиторії із загального змісту дикторської підводки або з позамовних обставин, тож у реченні його опускають як несуттєвий факт, акцентуючи власне на події, що сприяє мовній економії та концентрації змісту в стислій формі висловлювання.

Зважаючи на вимоги до обсягу й змістової місткості дикторської підводки, автори текстів до новин телеканалу «ВІККА» рідко послуговуються простими ускладненими реченнями. Найчастіше синтаксичні конструкції ускладнюють вставними словами: «*Зокрема, противляться призначенню на посаду голови Чигиринської РДА Олега Островського. Мовляв, цю кандидатуру лобіює Юрій Ткаченко*» («ВІККА-новини». – 21.01.15); «*На щастя, ніхто з рибалок-відчайдухів не постраждав*» («ВІККА-новини». – 02.02.15). Використання вставних слів у дикторських підводках робить розповідь простою, як у розмовному стилі, близькому й зрозумілому для аудиторії. Крім того, ці слова надають змісту речень модальності й указують на їх зв'язок із попередньою думкою, на джерело думки, передають ставлення до змісту висловлення.

Використання в дикторських підводках усіх описаних вище синтаксичних конструкцій наближає такі тексти до розмовного стилю, для якого характерні прості й короткі речення. Така синтаксична структура зазначених текстів сприяє швидкому сприйняттю поданої в них інформації, натомість розлогі конструкції завадили б цьому, перетворивши текст підводок на складний і важкий для розуміння. На думку М. А. Дьомінової, прагнення використовувати в телевізійному мовленні прості синтаксичні форми є запорукою ефективної комунікації з аудиторією. Ці конструкції не містять двозначності, а потрібну експресивність диктори часто надають за допомогою інтонації [1, с. 55]. Мова телевізійного новинного медіатексту повинна задовольняти запити масової аудиторії щодо зрозумілості повідомлень, тому ведучі новин говорять так само, як розмовляють глядачі між собою в офіційних обставинах.

Однак повної тотожності між коротким монологом диктора, що передує новинному сюжету, й усним висловлюванням немає. Попри схожість телевізійного мовлення з усним літературним мовленням, дикторська підводка добре продумана й підготовлена, натомість усне мовлення під час спілкування є спонтанним та не підготовленим.

Зважаючи на вимогу стислості в текстах дикторських підводок, у них рідко використовують складні речення. Це зумовлено ще й тим, що такі речення складно швидко сприйняти на слух і засвоїти інформацію, презентовану в них. У ході аналізу дібраних підводок ми з'ясували, що в основному складні речення мають дві предикативні частини: «*В управлінні ДАІ зустрічали 15 своїх співробітників, а міліціонери – 4-ри десятки своїх колег*» («ВІККА-новини». – 21.01.15); «*Аби запобігти трагічним випадкам, рятувальники вирішили виходити в рейди*» («ВІККА-новини». – 22.01.15). Констатовано, що в досліджуваних дикторських підводках переважають складнопідрядні речення, зокрема з підрядними означальними та з'ясувальними частинами. У першому типі речень підрядна частина поєднується з іменником чи займенником у головній частині: «*Розпочинає естафету Черкаська спеціалізована школа № 33, що носить ім'я Василя Симоненка*» («ВІККА-новини». – 23.01.15); «*Повістки отримуватимуть лише ті лікарі, які працюють у Черкасах та райцентрах*» («ВІККА-новини». – 05.02.15).

У складнопідрядних реченнях із підрядною з'ясувальною частиною вона підпорядкована дієслівним предикатам у головній частині. Важливо зазначити, що в більшості таких речень, використаних у дикторських підводках на телеканалі «ВІККА», підрядна частина стоїть перед головною: «*Як черкасці зустрічали своїх героїв, бачила наша Катерина Ковбій*» («ВІККА-новини». – 27.01.15); «*Чи оговталося Городище після того лиха, інспектував голова ОДА Юрій Ткаченко*» («ВІККА-новини». – 04.02.15). Таке нетипове розташування частин речення зумовлене прагненням розставити змістові акценти в повідомленні, основний факт у якому містить підрядна частина.

Наведені вище типи складних речень автори дикторських підводок чергують із простими реченнями. Варіювання різних за обсягом синтаксичних конструкцій сприяє кращому сприйняттю інформації, поданої в підводках до новинних сюжетів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи викладені вище положення, зазначимо, що дикторські підводки на Черкаському регіональному телеканалі «ВІККА» є стислими, короткими й інформативними, максимально наближеними до усного розмовного мовлення, що відповідає вимогам до текстів таких підводок. Їх реалізації сприяє синтаксична структура дикторських підводок, у складі яких переважають прості речення, двоскладні й односкладні номінативні та неозначено-особові конструкції, а також неповні еліптичні речення. Складні речення для підводок журналісти використовують рідко, і такі речення зазвичай мають дві частини, що зумовлено прагненням лаконічно передати зміст повідомлення. Для акцентування на певному факті автори підводок використовують непрямий порядок слів чи нетипове розташування частин складного речення.

Пропоноване дослідження є спробою аналізу синтаксичного оформлення дикторських підводок і не претендує на вичерпність. Воно може бути продовжене в аспекті вивчення синтаксичної організації тексту загальнонаціональних та регіональних теленовин, а також із позиції синтаксичних особливостей радійних новин.

Список використаної літератури

1. Деминова М. А. Языковые и неязыковые составляющие телевизионного медиатекста / М. А. Деминова // Журналистский ежегодник. – № 2. – 2013. – С. 54–57.

2. Князев А. А. Основы тележурналистики и телерепортажа : учебное пособие / А. А. Князев. – Бишкек : Изд-во КРСУ, 2001. – 160 с.

3. Куляс І. Редактори – репортерам / І. Куляс // Телерадіокур'єр. – № 4 (19). – 2000. – С. 49–53.

4. Спиридонова Е. Н. Своеобразие единого информационного формата на российском государственном телевидении (на примере деятельности региональных филиалов ВГТРК) : дисс. … кандидата филол. наук : 10.01.10 / Спиридонова Елена Николаевна. – Саранск, 2014. – 207 с.

5. Тернова А. І. Текстові компоненти телевізійного матеріалу / А. І. Тернова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 24 (63). – № 4. – Часть 1. – 2011. – С. 194–198.

Одержано редакцією 02.02.15
Прийнято для публікації 09.02.15

Е. Н. Цапок

Синтаксическое оформление дикторских подводок в региональных теленовостях

Статья посвящена проблеме синтаксической структуры дикторских подводок в региональных телевизионных новостях на примере информационных выпусков, созданных редакцией черкасской телекомпании «ВІККА». В ходе анализа указанной проблемы подан обзор научных источников по теме исследования, констатировано, что синтаксическая организация дикторских подводок как телевизионного текста не изучена. Акцентировано на том, что такие подводки близки к врезам в газетном тексте. В статье раскрыто понятие дикторская подводка, определено, что она представляет вступление к новостному сюжету, которое отвечает требованиям сжатости и смысловой насыщенности. Отмечено, что эти требования можно реализовать с помощью простых синтаксических конструкций объемом 7-9 слов.

Результаты проведенного анализа дикторских подводок на телеканале «ВІККА» засвидетельствовали, что наиболее продуктивными для них являются простые повествовательные предложения. Авторы подводок активно используют для их синтаксического оформления простые двусоставные и односоставные (номинативные и неопределенно-личные) предложения, а также неполные эллиптические предложения. Реже они употребляют сложные предложения, которые в основном имеют две предикативные части. Такие конструкции лаконично сообщают основную новость и коротко раскрывают отдельные ее детали. Отмечено, что для смыслового акцентирования высказываний журналисты используют непрямой порядок слов. Все теоретические аспекты проиллюстрированы подобранными примерами.

Ключевые слова: *синтаксическая конструкция, простое предложение, односоставное предложение, сложноподчиненное предложение.*

O. N. Tsapok

Syntactic registration of the announcer liners in the regional television news

The article is sanctified to the problem of syntactic registration of the announcer liners in the regional television news on the example of the informative producing created by the release of the Cherkassy broadcasting company of «VIKKA». During the analysis of the indicated problem the review of scientific sources is given on the topic of research, it is established that syntactic organization of the announcer liners as television text is not studied. It is accented on that such announcer liner is near to lead in the newspaper text. In the article a concept is exposed speaker liner, it is found out that she presents the prelude of the news plot, which answers the requirements of conciseness and semantic saturation. It is marked that these requirements can be realized by means of simple phrases by volume of 7-9 words.

The results of the conducted analysis of the speaker liners witnessed on the TV channel «VIKKA», that most productive for them are simple narrative sentences. The authors of liners actively use in their syntactic structure simple suggestions, and also incomplete elliptic suggestions. Rarer they use difficult suggestions that have two predicative parts mainly. Such constructions laconically report basic news and shortly expose her separate details. It is marked that for the semantic accenting of expressions journalists use the indirect order of words. All theoretical aspects are illustrated by neat examples.

Key words: *phrase, simple sentence, complex sentence.*

УДК 81’36

Ю. В. Вороніна

КОНЦЕПТ «ЖІНКА» В СУЧАСНІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ІДІОЛЕКТНИХ ПОРІВНЯНЬ)

У статті проаналізовано ідіолектні порівняння, що є вираженням концепту «жінка», у творах сучасних українських письменників М. Дочинця, С. Жадана, В. Лиса, В. Слапчука, В. Шкляра. Висвітлено гендерний аспект побудови порівнянь: уплив гендерного стереотипу на формування ідіолектних порівняльних конструкцій. Визначено структуру концепту, що складається з мікроконцептів «Зовнішні характеристики», «Внутрішні характеристики», «Фізичні характеристики», «Біологічні характеристики», «Дії» та «Соціальні характеристики», які, крім того, містять концептуальні аспекти. Так, мікроконцепт «Зовнішні характеристики» представлено концептуальними аспектами «Зовнішність», «Одяг» та «Взуття». Мікроконцепт «Внутрішні характеристики» включає концептуальні аспекти «Інтелектуальні якості» та «Емоційно-психологічні характеристики». Мікроконцепт «Біологічні характеристики» презентує концептуальний аспект «Вік». У межах мікроконцепту «Фізичні характеристики» виокремлено чотири концептуальні аспекти: «Узагальнені фізичні характеристики», «Фізичний потяг», «Здоров’я» та «Фізичні відчуття». Мікроконцепт «Соціальні характеристики» презентують ідіолектні порівняння, які належать до концептуального аспекту «Реляційні характеристики, що виявляються в ставленні до чоловіка».

Ключові слова: *концепт, гендерний стереотип, ідіолектне порівняння.*

Постановка проблеми. Із моменту виникнення людства й дотепер простежуємо складний процес взаємодії протилежних статей з їхнім відмінним світоглядом, способом мислення та гендерними ролями. Дихотомія чоловік − жінка автоматично знайшла відображення в мові й породила відповідний запит у суспільстві на ґрунтовне вивчення цієї проблеми.

В Україні гендерна лінгвістика як наука перебуває на шляху становлення, що викликає необхідність вивчення мови в цій площині. У результаті «кількість гендерних досліджень зростає, що дає можливість говорити ледве чи не про «гендерний бум» у сучасному науковому знанні» [5, с. 4].

Аналіз останніх публікацій свідчить, що сучасні науковці активно працюють у галузі гендерної лінгвістики (А. Архангельська [2], Л. Синельникова [5]), досліджують вираження вербальної та невербальної комунікації протилежних статей (Т. Осіпова [8]), мовні образні засоби в межах концептів «чоловік» та «жінка» (Т. Сукаленко [6]) та ін., однак досі гендерний чинник не враховували, вивчаючи ідіолектні порівняння сучасних українських письменників, а отже, розвідку присвячено **розгляду** саме цієї **частини проблеми**.

Метою пропонованої статті є дослідження гендерної специфіки формування ідіолектних порівнянь сучасної чоловічої прози як складника концепту «жінка». Досягнення мети передбачає розв’язання таких **завдань**: визначити структуру концепту «жінка», розглянути її на рівні мікроконцептів і концептуальних аспектів; виокремити індивідуально-авторські порівняння та вказати на гендерні особливості їхнього формування. Об’єкт дослідження – концепт «жінка» у творах М. Дочинця, С. Жадана, В. Лиса, В. Слапчука та В. Шкляра. Предметом вивчення стали ідіолектні порівняння в межах концепту «жінка». Дослідження виконано на матеріалі прозових творів М. Дочинця (збірки новел «Хліб і шоколад», «Гра в ляльки та інші невигадані жіночі історії», романи «Вічник», «Лис у винограднику»), С. Жадана (роман «Ворошиловград»), В. Лиса (романи «І прибуде суддя», «Острів Сильвестра»), В. Слапчука (романи «Осінь за щокою», «Жінка зі снігу»), В. Шкляра (роман «Ключ»).

Виклад основного матеріалу. Концепт «жінка» вже був предметом вивчення науковців. Так, українська дослідниця Т. Сукаленко, чия терміносистема є підґрунтям нашого дослідження, виділила в структурі цього концепту п’ять мікроконцептів: «Зовнішні характеристики», «Внутрішні характеристики», «Фізичні характеристики», «Біологічні характеристики», «Соціальні характеристики» [6, с. 151]. У пропонованій розвідці, беручи за основу такий розподіл складників, додаємо до цієї класифікації мікроконцепт «Дії», що дає змогу розглянути всі аспекти концепту, виражені ідіолектними порівняннями.

У межах концепту «жінка» зафіксовано близько 400 ідіолектних порівнянь. Мікроконцепт «Зовнішні характеристики» презентують 130 ідіолектних порівнянь, які розподілено за концептуальними аспектами: «Зовнішність», «Одяг» та «Взуття».

У межах концептуального аспекту «Зовнішність» виокремлено приклади на позначення узагальненого зовнішнього вигляду, обличчя, волосся, фігури, краси та ін.: *Це з’являється Еліза.* ***Як***

***Афродіта**. Не в смислі божественності, а в смислі оголеності* (В. Слапчук «Осінь за щокою») − про голу жінку; *О, яка це була жінка! Чимось **схожа на Роксолану**, свою землячку: жагуча чорнявка, поривна, вишукана в манерах, музикальна, зачарована україністикою* (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невигадані жіночі історії») − про зовнішність тощо. Перше ідіолектне порівняння має міфологічну основу. Згідно з грецькими віруваннями, Афродіта − дочка Зевса й Діони, богиня краси та кохання [1, с. 597]. Народилася вона у воді й припливла до острова Кіпру в морській піні. Богиню радісно зустріли ори, які одягли її в нетлінне вбрання [7, с. 114]. Отже, початковий образ Афродіти – оголена жінка-богиня, що вийшла з морської піни. Саме цей момент давньогрецького міфу використовує В. Слапчук для створення ідіолектного порівняння.

Останній приклад формується на ґрунті історичних свідчень про Хюррем (Роксолану), яка була дружиною султана Османської імперії Сулеймана І Пишного. Справжнє ім'я її досі невідоме. Умовно історики називають українку Анастасію Лісовську. Письменник подає порівняння, яке має кілька ознак. Зокрема, М. Дочинець, використовуючи право автора, описує чорняву жінку. Насправді ж хасекі султан мала руде волосся. Що ж до її захоплення рідною культурою виникають деякі сумніви. Погляди істориків різняться. Одні стверджують, що Хюррем активно допомагала своїм співвітчизникам, інші не погоджуються з цією думкою. В. Шкляр також акцентує увагу на гарних манерах та музичній обізнаності Роксолани. «А що найважливіше, − зазначає з цього приводу А. Кримський, − це була дуже розумна жінка, яка тямила і весело розважити пишного султана, і дати путню пораду…» [4, с. 204].

Концептуальний аспект «Одяг» презентують вісім ідіолектних порівнянь: *Сукні в жінок були довгі й яскраві, **ніби вони були замотані в прапори якихось республік*** (С. Жадан) − про довгі та барвисті сукні тощо. Безперечно, вибір одягу є важливим для жінок, які полюбляють зміни й завжди прагнуть новизни [3, с. 287].

Концептуальний аспект «Взуття» представлено чотирма порівняннями: *Дівчина в джинсах і м'яких коротких чобітках, **як у середньовічного менестреля*** (М. Дочинець «Лис у винограднику») − про короткі чоботи та ін. Приклад побудовано на основі знань про поета-співака епохи Середньовіччя та раннього Відродження.

Мікроконцепт «Внутрішні характеристики» презентують 150 ідіолектних порівнянь, які входять до складу концептуальних аспектів «Інтелектуальні якості» та «Емоційно-психологічні характеристики».

Концептуальний аспект «Інтелектуальні якості» презентують лише три індивідуально-авторські порівняння: *У Сіми мудрість вроджена, **як і в кожної кішки, що ходить і думає сама по собі*** (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невигадані жіночі історії») − про високий інтелектуальний рівень жінки; *Вона була незвично врочиста й замислена, **як перед дорогою*** (М. Дочинець «Хліб і шоколад») − про замислену жінку; *Здібностей до аналізу в неї – **як у риби шерсті*** (В. Слапчук «Осінь за щокою») − про жінку, яка не вміє аналізувати. Останній приклад демонструє гендерний стереотип. Тривалий час уважають, що чоловіки перевершують жінку за інтелектуальними здібностями, однак сучасні психологічні дослідження доводять хибність такої думки [3, с. 197].

До концептуального аспекту «Емоційно-психологічні характеристики» належать 120 ідолектних порівнянь на позначення характеру, поведінки, емоцій та ін. Так, характер жінки презентують ідіолектні порівняння, що описують її стереотипний образ: *…ви завжди різна. То сумирно-проста, **як мати Тереза**, то монументально-величава…* (М. Дочинець «Хліб і шоколад») − про сумирну та просту жінку; *На тобі ще був пояс вірності, який мусиш носити, **наче ярмо*** (В. Шкляр) − про вірну жінку.

Інколи письменники не підтримують суспільні погляди на жіночу роль: *Ця Людка підступна й безпринципна, **наче ніндзя*** (В. Слапчук «Жінка зі снігу») − про безпринципну жінку; *Ліза вона і є Ліза. Завжди щось вигадає. Вічно, **як окунь**, проти води…* (М. Дочинець «Лис у винограднику») − іти проти правил; *У випадку війни кобіта запросто могла б командувати полком, до того ж на боці агресора. Така і в мирний час здатна розбити всяке живе створіння, **мов параліч*** (В. Слапчук «Осінь за щокою») − про стійкий характер. Як бачимо, жінка є втіленням безпринципності, енергійності, вона має незламний характер. Безперечно, для стереотипного мислення це є ознаками маскулінності. Письменники руйнують гендерний стереотип, вони показують, що слабка стать − то синтез різних, подеколи навіть протилежних рис характеру, які часто збігаються з чоловічими.

Поведінку презентують більше 20 ідіолектних порівнянь. Деякі з них не відповідають гендерним стереотипам про жінку: *…жвава, **як сарничка**, вона то бризкала нестримним сміхом, то вдавано хмурила чоло* (М. Дочинець «Лис у винограднику») − про енергійну та активну жінку; *Не люблю я цих автобусних тіток, вони завжди… поводяться… так, **ніби знаходяться у власному хліві***

(В. Слапчук «Жінка зі снігу») − про безцеремонну поведінку жінок у громадському транспорті та ін. Перед читачем постає енергійна жінка, яка часом поводиться навіть нахабно. Згідно із суспільними уявленнями, така поведінка притаманна чоловікам, однак це не є проявом маскулінності, уподібненням до сильної статі. У реальному житті жінки також можуть мати ці риси характеру.

Десять ідіолектних порівнянь описують емоції жінки: *...вона,* ***мов розлючена тигриця,*** *вискочила із своєї засідки…* (В. Лис «Острів Сильвестра») − про розгнівану жінку; *І тихо плакала звідти.* ***Як заблукана в лісі дитина****…* (М. Дочинець «Лис у винограднику») − про плач та ін. Остання парцельована порівняльна конструкція гендерно маркована, оскільки плач є типовою ознакою фемінності.

Мікроконцепт «Біологічні характеристики» представлено трьома ідіолектними порівняннями. Вони належать до складу концептуального аспекту «Вік», хоча водночас їх можна зарахувати й до мікроконцепту «Зовнішні характеристики»: *Лице у зморшках,* ***як карта Мукачева*** (М. Дочинець «Лис у винограднику»); *...хазяйка стоїть… Обличчя* ***наче у старого вождя індійського племені*** *– смугле, посічене борознами,* ***як карта Мукачева*** (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невигадані жіночі історії») − про зморшкувате обличчя жінки похилого віку.

Мікроконцепт «Фізичні характеристики» презентує 20 ідіолектних порівнянь, які належать до складу концептуальних аспектів «Узагальнені фізичні характеристики», «Фізичний потяг», «Здоров'я» та «Фізичні відчуття».

До концептуального аспекту «Узагальнені фізичні характеристики» зараховуємо лише одну порівняльну конструкцію, яка описує процес пробудження й засинання: *Встає і лягає,* ***як тибетський монах****, – із сонцем* (М. Дочинець «Гра в ляльки та інші невигадані жіночі історії») − прокидатися й засинати зі сходом та заходом сонця. Приклад побудовано на основі знань про спосіб життя монахів Тибету.

Концептуальний аспект «Фізичний потяг» презентують дев'ять порівнянь: *...я нахилився й припав лицем до її лопаток до того місця де мали бути янгольські крила де вони прорізувалися і від того з'являвся солодкий свербіж я теж відчував його губами і всім єством він наростав і розтікався усеньким тілом він* ***як шовкова дощова вода*** *біг рівчачком її спини…* (В. Шкляр) − про сексуальне збудження та ін. Як бачимо, у цьому реченні відсутні розділові знаки. Така манера письма притаманна модерністам. М. Дочинець за допомогою цього прийому передає відчуття втрати часу головним героєм.

Концептуальний аспект «Здоров'я» представлено 14 ідіолектними порівняннями: *...чув, як б'ється її серце – розмірено й заспокоєно,* ***мов соняшник, повертаючись за сонцем, що провисає в дощових небесах*** (С. Жадан) − про спокійне серцебиття та ін.

До концептуального аспекту «Фізичні відчуття» зараховуємо порівняння, що характеризує дотик: *Доторки її пальців були гарячими, липкими,* ***наче перед тим вона вимастила їх у мед чи в патоку, з якої готують дешеві цукерки*** (В. Лис «І прибуде суддя») − про теплий, липкий дотик до тіла.

Мікроконцепт «Дії» презентують більше ніж 80 ідіолектних порівнянь, наприклад: *Її голова виглядає із води, густо всипаної чорною сіткою,* ***мов голова професора Доуеля*** (В. Слапчук «Осінь за щокою») − про голову жінки, що виглядає з води. Цей приклад формується на літературному ґрунті. «Голова професора Доуеля» − саме така назва фантастичного пригодницького роману Олександра Бєляєва. За сюжетом хірургу Керну вдається оживити голову професора Доуеля. Зіставлення голови дослідника з твору О. Бєляєва з головою жінки у В. Слапчука й узято за основу порівняння.

Мікроконцепт «Соціальні характеристики» представлено концептуальним аспектом «Реляційні характеристики, що виявляються в ставленні до чоловіка», до якого належить більше ніж 30 ідіолектних порівнянь.

Позитивне ставлення до чоловіка презентують понад 20 порівнянь: *...впивалася губами в мій рот,* ***гейби хотіла виссати з мене весь дух*** (М. Дочинець «Вічник») − цілувати чоловіка; *Ти особливий чоловік. Не такий, як інші. Ти –* ***наче жінка*** (В. Слапчук «Жінка зі снігу») − про позитивне ставлення до м'якого за характером чоловіка та ін. Останній приклад нівелює гендерий стереотип. Масова свідомість диктує образ стійкого чоловіка, м'який характер − це привілей жінок. «Головний принцип маскулінності, – зауважує А. Архангельська, − чоловік не повинен бути подібним до жінки, він завжди й усюди має залишатися суб'єктом, господарем становища. На відміну від маскулінізованої фемінності, порівняння чоловіка з жінкою в більшості випадків дає негативний оцінний результат…» [2, с. 31–33]. Водночас ідіолектне порівняння, яке вживає жінка, передає позитивне ставлення до фемінних ознак у чоловічому характері. Ми свідомі того, що цю конструкцію вибудовує письменник чоловічої статі, проте й у реальному житті є жінки, які ставляться прихильно до проявів фемінних рис.

Негативне ставлення до чоловіка репрезентує 10 порівнянь: *Вона приділяє його приятелеві уваги не більше, **як вішакові*** (В. Слапчук «Осінь за щокою») − не звертати увагу на чоловіка та ін. Лише одне ідіолектне порівняння одночасно описує позитивне та негативне ставлення до чоловіка: *Кохала його Тетяна так само рішуче й безоглядно, як і ненавиділа. Ці два почуття були **як орел і решка*** (В. Слапчук «Осінь за щокою») − про одночасність кохання жінки та її ненависті до чоловіка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, досліджено гендерну специфіку формування індивідуально-авторських порівнянь М. Дочинця, С. Жадана, В. Лиса, В. Слапчука та В. Шкляра як складника концепту «жінка». Схарактеризовано структуру концепту «жінка», вивчено її на рівні мікроконцептів і концептуальних аспектів; вирізнено ідіолектні порівняння та вказано на гендерні особливості їх формування. Виявлено, що письменники використовують гендерно марковані порівняння й ті, що не відповідають гендерним стереотипам. Уважаємо, що ця проблема ще потребує ретельного вивчення, у чому й вбачаємо перспективу дослідження.

Список використаної літератури

1. Античная мифология / сост. А. Лактионов. − Мидгард : 2004. − 765 с.
2. Архангельська А. М. Маскулінізоване вираження nomina feminina та фемінізоване вираження nomina masculina у слов'янських мовах : взаємодія «свого» і «чужого» / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 23–36.
3. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е. П. Ильин. – Спб. : Питер, 2010. – 688 с.
4. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. − 2-е вид., випр. − К. – Л. : Олір, 1996. – 288 с.
5. Синельникова Л. Н. Введение в лингвистическую гендерологию : материалы к спецкурсу / Л. Н. Синельникова, Г. Ю. Богданович. – Симферополь, 2001. – 40 с.
6. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові : монографія / Т. М. Сукаленко. – К. : Ін-т укр. мови : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
7. Тахо-Годи А. А. Греческая мифология / А. А. Тахо-Годи. – М. : Искусство, 1989. – 304 с.
8. Осіпова Т. Вербалізація маскулінних і фемінних стратегій і тактик невербальної комунікації / Т. Осіпова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 38. – С. 188–194.

Список використаних джерел

1. Дочинець М. Гра в ляльки та інші невигадані жіночі історії / М. Дочинець. – Мукачево : Карпат. вежа, 2009. – 164 с.
2. Дочинець М. І. Вічник / М. Дочинець. – Мукачево : Карпат. вежа, 2011. – 284 с.
3. Дочинець М. І. Лис у винограднику : роман / М. І. Дочинець. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 292 с.
4. Дочинець М. Хліб і шоколад : новели / М. Дочинець. − Мукачево : Карпат. вежа, 2011. − 300 с.
5. Жадан С. В. Ворошиловград : роман / С. В. Жадан – Х. : Фоліо, 2011. – 442 с.
6. Лис В. І прибуде суддя : роман / В. Лис – К. : Факт, 2004. – 288 с.
7. Лис В. Острів Сильвестра : роман / В. Лис. – Х. : Фоліо, 2009. – 219 с.
8. Слапчук В. Жінка зі снігу : повість / В. Слапчук. – К. : Факт, 2008. – 278 с.
9. Слапчук В. Осінь за щокою : роман / В. Слапчук. – К. : Факт, 2005. – 280 с.
10. Шкляр В. М. Ключ : роман / В. М. Шкляр. – Х. : Фоліо, 2008. – 218 с.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

Ю. В. Воронина

Концепт «женщина» в современной мужской прозе (на материале идиолектных сравнений)

В статье проанализированы идиолектные сравнения, являющиеся выражением концепта «женщина», в произведениях современных украинских писателей М. Дочинца, С. Жадана, В. Лыса, В. Слапчука, В. Шкляра. Освещен гендерный аспект построения сравнений: влияние гендерного стереотипа на формирование сравнительных конструкций. Определена структура концепта, в состав которого входят микроконцепты «Внешние характеристики», «Внутренние характеристики», «Физические характеристики», «Биологические характеристики», «Действия» и «Социальные характеристики», которые, в свою очередь, имеют концептуальные аспекты. К примеру, микроконцепт «Внешние характеристики» представлен концептуальными аспектами «Внешность», «Одежда» и «Обувь». К микроконцепту «Внутренние характеристики» относятся концептуальные аспекты «Интеллектуальные качества» и «Эмоционально-психологические характеристики». Микроконцепт «Биологические характеристики» представляет концептуальный аспект «Возраст». В рамках микроконцепта «Физические характеристики» выделены четыре концептуальных аспекта: «Обобщенные физические характеристики», «Физическое влечение», «Здоровье» и «Физические ощущения». Микроконцепт «Социальные

характеристики» представляют идолектные сравнения, которые относятся к концептуальному аспекту «Реляционные характеристики, проявляющиеся в отношении к мужчине».

Ключевые слова: *концепт, гендерный стереотип, идиолектное сравнение.*

Y. V. Voronina

Concept «woman» in modern male prose (based on the materials of idiolectic similes)

The article analyzes idiolectic similes, which represent the concept «woman» in works of modern Ukrainian writers M. Dochynets, S. Zhadan, V. Lys, V. Slapchuk, V. Shklyar. The gender aspect of simile build-up is described: the influence of gender stereotype on comparative construction formation. Determination is given for a concept structure which involves such micro-concepts as «External Features», «Internal Features», «Physical Features», «Biological Features», «Actions» and «Social Features», which in turn have conceptual aspects. For instance, micro-concept «External Features» is introduced by such conceptual aspects as «Appearance», «Clothes» and «Footwear». Micro-concept «Internal Features» includes conceptual aspects «Intellectual Quality» and «Emotional Psychological Traits». Micro-concept «Biological Features» is presented by conceptual aspect «age». In terms of micro-concept «Physical Features» four main conceptual aspects are outlined «General Physical Features», «Physical Temptation» «Health» and «Physical Sensations». Micro-concept «Social Features» includes idiolectic similes which belong to conceptual aspect «Relative features which occur in relation to man».

Key words: *concept, gender stereotype, idiolectic simile.*

УДК 81’42

О. С. Шлапаков

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО АКТА «ПОЖЕЛАНИЕ» В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ, УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена анализу форм реализации речевого акта «пожелание» в английском, французском, украинском и русском языках. Пожелание представляет собой речевой поступок, обусловленный намерением адресанта, что позволяет отнести его к классу речевых актов. Создание пожелания предопределяется не столько социальными факторами, сколько внутренними намерениями адресанта, его потребностью выразить адресату собственные намерения. Намерение данного речевого акта заключается в желании сообщить адресату о благе, которое, по мнению адресанта, он заслужил, и этими словами адресант хочет способствовать тому, чтобы адресат его имел. Конкретная форма осуществления речевого акта пожелания зависит от многих факторов, в частности на выбор средств оформления пожелания влияет форма общения. Речевой акт «пожелание» реализуется в перформативном высказывании, которое в некоторых моделях традиционно выражается перформативной формой глагола-предиката. В ряде случаев перформативность пожелания выражается в косвенной форме. Основным и обязательным компонентом пожелания является пропозиция, которая заключает в себе предполагаемый адресантом результат речевого действия.

Ключевые слова: *речевой жанр, речевой акт, пожелание, интенция, перформатив, коммуникативно-семантическая группа.*

Постановка проблемы. Пожелание является сложным и неоднозначным речевым актом, который может существовать в составе многих речевых жанров. В 90-е годы XX века пожелания в восточнославянской филологии были выделены в особый объект исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Впервые предметом филологического рассмотрения стали пожелания, функционирующие в русском устном народном творчестве, исследованием которых занимались фольклористы, этнографы и этнолингвисты (Н. Сумцов, В. Чичеров, В. Пропп и др.); в украинской лингвокультуре (А. Марченко [2]). С появлением и активным развитием в конце XX века прагмалингвистики пожелание стало изучаться в рамках теории речевых актов. Прагмалингвистические особенности пожеланий описаны в работах Д. Коморовой (на материале немецкого и русского языков) [1]; Н. Мекеко (на материале английского и русского языков) [3]; М. Гловинской, В. Плешаковой, Н. Ранних (на материале русского языка) [4; 5]. При этом следует отметить, что научное рассмотрение жанра пожелание только начато – ср. в связи с этим высказывание В. Плешаковой: «Современная русистика активно

разрабатывает проблему речевых жанров, а изучение такого древнего и культурно значимого класса высказываний, как благопожелание, только началось» [4].

Целью данной статьи является определение лингвостилистических особенностей речевого акта «пожелание» в английском, французском, украинском и русском языках.

Изложение основного материала. В диктумном отношении означенный речевой акт «пожелание» суть речевой поступок, вызванный интенцией, которая принимает участие в формировании коммуникативной цели говорящего. Намерение, которое обычно вкладывает говорящий в пожелание, заключается в следующем: **сообщить адресату о благе, которое, по мнению адресанта, он заслужил, и этими словами адресант хочет способствовать тому, чтобы адресат их имел.** Такое намерение может сформироваться у адресанта в целом ряде коммуникативных ситуаций: *поздравление, здравствование, приветствие, прощание, благодарность* и другие. Таким образом, создание пожелания предопределяется не столько социальными факторами, сколько внутренними намерениями адресанта, его потребностью выразить адресату собственные намерения.

Конкретная форма осуществления речевого акта пожелания зависит от многих факторов: возраста коммуникантов, наличия / отсутствия иерархического компонента в отношениях говорящего и слушающего; продолжительности знакомства и регулярности общения; наличия культурного уровня автора пожелания, эмоционально-психологического состояния говорящего в момент общения, числа непосредственных участников акта пожелания и т. д.

Перечисленные факторы, среди прочего, определяют и выбор *ты / Вы-формы* адресации (*Желаю **Вам** здоровья и творческих успехов; Здоров'я **тобі**, щастя та трохи грошей*), размеры пожелания, наличие / отсутствие в его структуре различного рода распространителей, выбор пропозитивных номинаций и их объем [5].

На выбор средств оформления пожелания, безусловно, влияет и форма общения (устная или письменная). В устной речи, как известно, многие элементы коммуникации эксплицируются невербальными средствами; на письме же эти смыслы передаются особыми средствами: введением специальных элементов типа «от всего сердца», «от всей души» и др.

Остановимся подробнее на описании коммуникативно-семантической группы (КСГ) пожелания.

1. Центральным в данной группе КСГ пожелания является перформативное высказывание с *глаголом-предикатом в форме 1 л., ед. / мн. ч., наст. врем., изъявительного наклонения действительного залога* (как видим, по формальным признакам это полностью совпадает с высказываниями, содержащими поздравительный смысл).

В составе пожелания используются следующие глаголы, способные к перформативному употреблению: рус. *желать*; укр. *бажати, зичити*; англ. *to wish*; франц. *souhaiter*.

Глаголы *желать* в русском языке, *бажати, зичити* – в украинском являются трехвалентными предикатами, реализующими валентности: 1) объекта, описывающего содержание действия: *здоровья, благополучия и достатка на долгие годы*; 2) адресата действия: *желаем Вам здоровья, благополучия и достатка на долгие годы*; 3) образа действия: *от всей души желаем Вам здоровья, благополучия и достатка на долгие годы.* Английский глагол *to wish* и французский *souhaiter* – четырехвалентны, требуют субъекта.

Инвариантной для всех рассматриваемых языков в данном случае является модель: *I / Je / (Я) + перформативный глагол + (кому) + существительное.*

В английском языке подгруппа КСГ пожелания имеет следующую модель *I / We wish you + существительное*, например: *I wish you all the joy that you can wish.* В основе типичных формул пожелания в русском и украинском языках обычно лежит схема такого типа: *(я / мы / ми) желаю/бажаю (-ем / -ємо) + (кому) + существительное в родительном падеже*. Интересно, что в западнославянской и украинско-белорусской традициях в речевом акте пожелания весьма активно используется также глагол *віншувати*, который объединяет в себе смысл двух перформативных украинских глаголов: *бажати* и *вітати* – ср., например: *Віншуємо його щастям і здоров'ям.*

Адресатная блок-схема (элемент *кому*) не является обязательным компонентов рассматриваемого речевого акта; вместе с тем, присутствуя в поздравительном речевом жанре, она выполняет важную коммуникативную функцию, конкретизируя существенную для него характеристику адресатной направленности: *Бажаємо тобі триста корів, півтораста биків.*

Основную смысловую нагрузку, как и роль ведущего структурообразующего компонента речевого акта, принимает на себя третий его блок – собственно пожелание.

Во французском языке пожелание выражается перформативным глаголом *souhaiter*, который в отличие от русского глагола *желать* и украинского *бажати* не требует дополнения в родительном падеже. Формой французского пожелания в рассматриваемой подгруппе является модель: *Je vous (te) souhaite + существительное.*

Как и в речевом акте поздравления, данный тип высказывания в украинском и русском языках чаще всего синтаксически представляет односоставное определенно-личное предложение в отличие от двусоставных предложений с аналогичным значением в английском и французском языках с позициями подлежащего (*I, Je*) и сказуемого (*wish, souhaiter*). В восточнославянских языках двусоставные предложения в данном типе высказываний также встречаются, однако носят единичный характер. В рассматриваемую модель могут входить различные экспрессивные средства: *от всего сердца; від чистого серця / du fond de mon âme / de tout (mon) Coeur / with all my heart* и под.

2. Подобной предыдущей является модель *I / Je / (Я) + перформативный глагол + (кому) + инфинитивная конструкция* – ср., например: *Желаю тебе оставаться таким же энергичным и жизнерадостным на долгие годы. / Бажаю тобі багато років прожити. / Бажаю тобі сина народити. / I wish you to pass examination*.

3. Аналогичным образом строится модель с объектом, выраженным придаточной частью сложного предложения: *I / Je / (Я) + перформативный глагол + (кому) + придаточная часть сложноподчиненного предложения* – ср., например: *Бажаємо вам, аби ви на той рік мали стільки молока, скільки води.*

В английском языке придаточная часть с таким значением чаще всего передается при помощи именного объекта (ср.: *Желаю,* ***чтобы ты поскорее выздоровел*** *– I wish you* ***getting well soon***), хотя возможны случаи выражения придаточной части *Object clause* или сослагательным наклонением (*Subjunctive II*), например: *I wish you would write your story soon.*

4. Еще одним вариантом КСГ пожелания является модель *I / Je / (Я) + модальный компонент + инфинитив, способный к перформативному употреблению + объект.* В соответствии с этой моделью пожелательные речевые акты часто создаются при помощи предикатива *хотеть + желать*, например: *Я хочу пожелать тебе любви и радости!* В качестве объекта здесь могут выступать и существительные, и инфинитивные конструкции, и придаточные части СПП.

5. Модель «*стертый*» *императив + инфинитив, способный к перформативному употреблению* в первичной своей функции является вопросительной конструкцией. Во французском языке реализуется следующим образом: *Permettez-moi de vous souhaiter + объект*; в английском языке это же содержание выражается вопросительной конструкцией *May I wish you + объект* (т. е. без употребления «стертого» императива).

6. Конструкция «*стертый*» *императив + девербатив, номинирующий интенцию или устойчивое сочетание с девербативом* несет на себе оттенок официальности – ср., например: *Примите мои самые искренние пожелания! / Please accept my best wishes!* Во французском языке для реализации означенной модели, например, используется глагол *accepter* (принимать), например: *Acceptez mes meilleurs voeux!*

7. Пожелания, выраженные императивом, в отличие от предыдущей модели, отмечены неофициальностью; среди них особо распространены конструкции с глаголом *быть* в форме повелительного наклонения. В русском языке этот глагол чаще всего употребляется в сочетании с кратким или полным прилагательным, например: ***Будь*** *счастлив*; ср. также: ***Be*** *good. /* ***Sois*** *heureux.*

В функции глагола ***быть*** могут также использоваться и другие глаголы в форме повелительного наклонения – ср., например: ***Have*** *a good rest. /* ***Keep*** *well! /* ***Stay*** *healthy! /* ***Оставайся*** *энергичным, жизнерадостным на долгие годы!*

8. Наряду с перечисленными вариантами императивного языкового воплощения пожеланий, в русском языке существует способ лингвистического оформления пожелания с помощью формы глагола *в повелительном наклонении* с частицами *пусть, пускай, пущай* (***Пусть*** *тебе* ***повезет*** *в новом году*); а для украинского языка – хай, нехай (***Хай*** *дім ваш біди* ***минають****, а вороги* ***не знають***). В семантических эквивалентах французского языка эта модель передается глагольной конструкцией, включающей *Subjonctif present,* например: *Que tu sois (vous soyez) content (-e) de tout! / Que la chance soit de ton (votre) côté!*

В английском языке эквивалентами охарактеризованной конструкции являются пожелания, в отличие от восточнославянских языков, выраженные формой *сослагательного наклонения* (грамматическая форма *Subjunctive I*) ср., например:

That your marriage state may be blessed with the same domestic happiness that has fallen to my lot, is the sincere wish of нour ever affectionate father.

May he be always the source of happiness and comfort to his parents that he is now, and be the pride and help of your old age.

Форма *Subjunctive I* редко используется в современном литературном английском языке, она чаще встречается в художественной речи (как поэтической, так и в некоторых разновидностях прозаической), где обычно функционирует как архаизм, обладающий соответствующей стилистической окраской; помимо этого, *Subjunctive I* используется также в научном и официально-деловом общении. В американском варианте английского языка эта форма, кроме перечисленных случаев, может использоваться и в разговорной речи (в простых предложениях – в первую очередь для выражения пожелания). Форма глагола может быть при этом как синтетической (*Success* ***attend*** *you!),* так и аналитической, со вспомогательным глаголом *may* (***May*** *success* ***attend*** *you!)*.

Таким образом, глагольная форма, входящая в состав рассмотренной модели пожелания, в восточнославянских (украинском и русском) и западноевропейских (английском и французском) языках грамматически оформлена по-разному: в первом случае как повелительное наклонение, во втором – как наклонение сослагательное.

9. В коммуникативных ситуациях фамильярной тональности для оформления речевого акта пожелания наиболее часто используются неполные предложения – ср., например: *Merry Christmas! / Good luck! / Здоровья, любви и немного денег! / Une longue vie! / De longues années à venir!*

10. В русском, украинском, французском и английском языках в некоторых случаях пожелание может выражаться конструкцией модели *модальный компонент + инфинитив, способный к перформативному употреблению + объект* с грамматической глагольной формой сослагательного наклонения – ср., например: *I should like to wish … / Я хотел бы пожелать Вам …*

11. Существует также модель выражения пожелания, присущая только русскому языку: устойчивое сочетание «дай Бог» + глагольный инфинитив + существительное в родительном падеже либо придаточная часть сложноподчиненного предложения: *Дай Бог тебе здоровья.*

Составляющими высказывания в КСГ пожелания являются: языковой носитель независимого от субъекта положения дел – *пропозиция* и носитель субъектности – *модус*, *глагол пропозиционального отношения*. В пожеланиях присутствие пропозиции необходимо: именно в пропозицию пожелания входит предполагаемое адресантом благо для адресата. На основе представленного анализа моделей КСГ пожелания можно заключить, что пропозиция в пожелании выражается тремя основными способами: 1) при помощи существительного или субстантивированной части речи; 2) при помощи инфинитивной конструкции; 3) при помощи придаточной части сложноподчиненного предложения.

Пропозиция должна отвечать следующим требованиям: 1) быть соотнесенной с миром говорящего и слушающего; 2) оцениваться как благо – хотя бы только в конкретной ситуации; 3) не быть «подконтрольной» адресату, не требовать от него активных действий и усилий; 4) относиться к настоящему или будущему; 5) иметь идеальный, гиперболический или просто «благородный» характер. Пропозиции в пожелании могут быть *стандартизированными* и *индивидуализированными*. Анализ текстового материала свидетельствует, что более индивидуализированными являются *украинские* и *русские* пожелания.

Выводы. Подводя итог, правомерно констатировать, что «пожелание» представляет собой речевой поступок, обусловленный намерением адресанта, что позволяет отнести его к классу речевых актов. Учитывая, что пожелание описывает действие, им самим совершаемое, можно утверждать, что данный речевой акт реализуется в перформативном высказывании, которое в 1, 2, 3 моделях традиционно выражается перформативной формой глагола-предиката (1 л. ед./мн. ч. наст. врем., изъяв. наклонения действительного залога). В других случаях пожелания также обладают значением перформативности, однако не в прямой, а в косвенной форме. Основным и обязательным компонентом пожелания является *пропозиция*, которая заключает в себе предполагаемый адресантом результат речевого действия.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в изучении речевых жанров, составляющим компонентом которых является речевой акт «пожелание».

Список использованной литературы

1. Коморова Д. Ф. Прагмалингвистические особенности пожелания в немецком и русском языках : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Д. Ф. Коморова. – Томск, 2005. – 19 с.

2. Марченко Г. В. Обрядові побажання : структура і семантика тексту : дис. … канд. філол. наук: 10.02.07 / Марченко Галина Валеріївна. – К., 2002. – 268 с.

3. Мекеко Н. М. Сопоставительный анализ функционирования единиц речевого этикета тематической группы «пожелание» в английском и русском языках : дис. … кандидата филол. наук : 10.02.01 / Мекеко Наталия Михайловна. – М., 2001. – 207 с.

4. Плешакова В. В. Русские благопожелания (опыт типологии и истории) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / В. В. Плешакова. – М., 1997. – 20 с.

5. Ранних Н. А. Речевой акт пожелания и способы его выражения в русском языке : автореф. дис. ….. канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. А. Ранних. – М., 1994. – 20 с.

Одержано редакцією 21.01.15
Прийнято до публікації 04.02.15

О. С. Шлапаков

Мовностилістичні особливості мовленнєвого акту «побажання» в англійській, французькій, українській та російській мовах

Стаття присвячена аналізу форм реалізації мовленнєвого акту «побажання» в англійській, французькій, українській і російській мовах. Побажання є мовним вчинком, обумовленим наміром адресанта, що дозволяє віднести його до класу мовленнєвих актів. Створення побажання визначається не стільки соціальними факторами, скільки внутрішніми намірами адресанта, його потребою висловити адресатові власні наміри. Намір цього мовленнєвого акту полягає в бажанні повідомити адресата про благо, яке, на думку адресанта, він заслужив, і цими словами адресант хоче сприяти тому, щоб адресат це благо мав. Конкретна форма здійснення мовленнєвого акту «побажання» залежить від багатьох факторів, зокрема на вибір засобів оформлення побажання впливає форма спілкування. Мовленнєвий акт «побажання» реалізується в перформативному висловленні, що у деяких моделях традиційно виражається перформативною формою дієслова-предиката. У деяких випадках перформативність побажання виражається в непрямій формі. Основним і обов'язковим компонентом побажання є пропозиція, що містить у собі передбачуваний адресантом результат мовленнєвої дії.

Ключові слова: *мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт, побажання, інтенція, перформатив, комунікативно-семантична група.*

O. S. Shlapakov

Linguostylistic features of the speech act «wish» in English, French, Ukrainian and Russian

The article is devoted to the analysis of the forms of implementation of the speech act «wish» in the English, French, Ukrainian and Russian languages. The wish is a complicated and ambiguous speech act which can exist as a part of many speech genres. The wish represents the speech act stipulated by the intention of the sender that allows us to refer it to the class of speech acts. Creation of a wish is predetermined not so much by social factors, but by internal intentions of the sender, his requirement to transfer his own intentions to the addressee. Intention of this speech act lies in the desire to inform the addressee about the benefit which, according to the sender's opinion, he deserved, and with these words the sender wants to promote it to the addressee. The concrete form of implementation of the speech act of the wish depends on many factors, in particular the choice of means of registration of a wish is influenced by the communication form. In oral speech many elements of communication are explicitly expressed by nonverbal means, in the written speech these meanings are conveyed by special means. The wish is a performatory statement, an indicator of which is a performatory verb. However, in some cases the wish has no performatory verb though it also possesses the meaning of performativity, it is not in a straight way, but in an indirect form. The basic and obligatory component of the wish is the pro-position which comprises the result of the speech action taken by the sender.

Key words: *speech genre, speech act, wish, intention, performative, communicative-semantic group.*

НАШІ АВТОРИ

Баган Мирослава Петрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету.

Волошинова Марина Олексіївна, асистент кафедри української філології та загального мовознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Вороніна Юлія Володимирівна, аспірант кафедри української філології та загального мовознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Голодов Олександр Георгійович, доктор філологічних наук, професор Рязанського державного університету імені Сергія Єсеніна, Росія.

Гродський Ігор Ярославович, старший викладач, аспірант кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Денисенко Зоя Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Дерік Ілона Морисівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Заполовський Микола Володимирович, кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії і практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Калько Валентина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Калько Микола Іванович, доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Коновалова Ольга Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Корновенко Лариса Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Кочерга Галина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Лахно Наталія Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Лонська Людмила Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Мартинова Ганна Іванівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Могілей Ірина Іванівна, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Мусієнко Валентина Павлівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та української мов Київського національного лінгвістичного університету.

Овсієнко Леся Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Павлюк Віта Анатоліївна, здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Приступа Тетяна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії національної гвардії України.

Селіванова Олена Олександрівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Старченко Олена Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства і російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Таран Алла Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Христіанінова Раїса Олександрівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Цапок Олена Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, реклами та PR-технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Чу Кьонгок, аспірант кафедри російської та української мов Київського національного лінгвістичного университету.

Шабат-Савка Світлана Тарасівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шевчук Зореслава Сергіївна, аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; учитель української мови та літератури Борщівського НВК «ЗНЗ І−ІІІ ст. № 3 − гімназія ім. Р. Андріяшика».

Шитик Людмила Володимирівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Шлапаков Олег Сергійович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства і російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Щербина Тетяна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Ярмоленко Галина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 20

Підп. до. друку 28.03.2015
Формат 60х84/[1]/8. Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 22,5. Гарнітура Times.
Вид.№ 1450. Тираж 300 шт.

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Украіна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел. 0472/45-99-84; 56-46-66
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю. А.
Украіна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39
Тел. 0472/45-99-84
E-mail: office@2upost.com